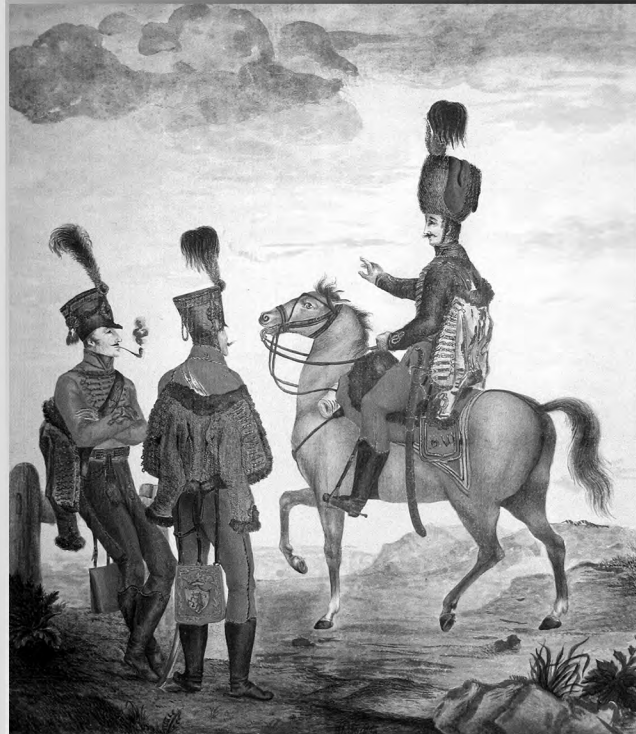

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

Új folyam
V.

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

ÚJ FOLYAM

V.

Miskolc, 2023

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYA

Szerkesztette:
Kis József

Szakmai lektor:
Kunt Gergely

Nyelvi lektor:
Bodnár Krisztián, Bodovics Éva

Borító:
Kurucz Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
3525 Miskolc, Fazekas u. 2.

Felelős kiadó: Kis József

ISSN 2677-0555

TARTALOM

Tóth Péter: Borsod vármegye hatóságának oklevelei II. Ulászló király uralkodása alatt I. (1492–1505)	5
Bodnár Tamás: Abaúji prédikátorok a 16–17. századi tizedjegyzékek alapján	32
Kiss Lajos: Serédi Gáspár terjeszkedése a Magyar Királyság északkeleti térségében 1528–1550 között	47
Oláh Tamás: A történelem nem csak a hősookról szól... Ordódy Kálmán sátoraljaújhelyi tevékenysége és a nemzetőrség megszervezésének kezdetei Zemplén vármegyében 1848 tavaszán	69
Rózsa György Gyula: „A király, haza, önállóság és szabadság közös veszélyeit híven rajzolva...” Az 1848-as szabadságharc történeti forrásai Borsod vármegye bizottmányi jegyzőkönyveiben 1848. október 1–14.	126
Bodovics Éva: Hol tó állott, most Tündérkert – avagy hová lett a diósgyőri vár melletti tó?	141
Rada János: Miskolc és az egyházpolitikai küzdelmek az 1890-es évek első felében	151
Kurucz Ádám: Árpádhon – Albany: A legmagyarabb magyar telep az Egyesült Államokban	168
Kis József: A miskolci „Fehérpartizánok” nyomában. Egy szövevényes állambiztonsági nyomozás	184
Héjjas Flóra: Karinthy Ferenc író vélekedése a Kádár-kor szellemi megosztottságáról .	205
Számunk szerzői	215

TÓTH PÉTER

BORSOD VÁRMEGYE HATÓSÁGÁNAK OKLEVELEI II. ULÁSZLÓ KIRÁLY URALKODÁSA ALATT I. (1492–1505)

FORRÁSKÖZLÉS

1. 1490. augusztus 5. (f. V. a. fest. Laurentii martyris), Myskolcz

Darocz-i Thyboldfy Miklós, Borsod vármegye alispánja, valamint a szolgabírák és választott esküdt nemesek emlékezetül adják, hogy törvényszéki határozatuknak megfelelően Derencheny-i Imre és Gyemes-i Forgach Albert tartoztak volna törvényt tartani Maly possessióban lakó jobbágyaik, azon possessio általuk állított bírái, Zanyzlosy György és Papewche Dénes (providi) fölött Chaba-i Kowach István számára azon Maly possessióban, a Szent Lőrinc vértanú ünnepe előtti legközelebbi vasárnapon (augusztus 8-án)¹ a vármegye egy vagy két szolgabírája előtt: ők azonban elmulasztották ezt megtenni. Ezért a törvényszék a nevezett Derencheen-i Imrét és Gyemes-i Forgach Albertet a törvénykezés elmulasztása miatt 3-3 márka büntetésben marasztalja el és újabb 3-3 márka büntetés terhe alatt elrendeli, hogy e mostani nap tizenötöde előtti vasárnapon (augusztus 15-én) tartásuk meg Maly possessióban a törvénykezést a nevezett jobbágyok fölött és szolgáltassanak igazságot Chaba-i Kowach István számára egy vagy két szolgabíró jelenlétében.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecstnek a nyomaival és maradványaival, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Pro Stephano Kowach de Chaba contra Emericum de Derencheen et Albertum Forgach de Gyemes pro non impensione iudicii ex parte jobagionum. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 83 955. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXVIII. nr. 42.

2. 1491. július 21. (f. V. ante fest. Mariae Magdaleneae), Myskolcz

Zeen-i Jób alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Pwthnak-i Pál előttük személyesen megjelenvén, a következő vallást tette: súlyos szükség által kényszerítvén egy jobbágytelkét, amely Kaza oppidumban van és amelyen jelenleg Lazlo dictus Gergely (providus) lakik, összes tartozékaival és haszonvételeivel együtt 5 magyar aranyfórintért – amely összeget teljes egészében fel is vett – zálogba adta Mellethe-i Tamásnak, s egyben megígérte, hogy megvédelmezi annak birtokában a nevezettet mindenki ellen, aki háborgatni akarná.

Eredeti, papíron, a hátoldalon három gyűrűspecst töredékeivel és ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoria Thomae de Mellethe. Solvit VI. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 738. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczér család levéltára), 102. sz. Kiadása: Szendrei 1890, III. 311. sz.

¹ Az időpontokban zavar mutatkozik, hiszen ez a nap későbbi, mint az oklevél kiadásának a napja. A jegyző egyébként először „feria quinta proxima”-t írt, s az kihúзва javított „die Dominico”-ra, de mivel Lőrinc napja 1490-ben keddre esett, az előző vasárnap közelebb volt hozzá, mint a csütörtök. Elképzelhető, hogy a jegyző javított tévesen, s a törvénykezést a törvényszéki ülést megelőző vasárnapon (augusztus 1-én) kellett volna megtartani.

3. 1492. április 26.² (f. V. p. fest. Marci evangelistae), [Myskolcz]

[Re]kch[-i István] alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy [- -] a szolgabírák egyike személyesen megjelenvén előttük, előterjesztette és önként jelentette [- -] néhai Senye-i Simon amikor még az elők sorában volt, előtte hasonlóképpen személyesen [- -] ezen a módon tett vallást, hogy ámbár ő némely szükségei miatt [- -] azokat elkerülendő a Baba possessióban lévő teljes birtokrészét [- -] összes haszonvételeivel és bármely tartozékaival együtt Borsod vármegye [al]ispánjának és szolgabíráinak erről [kiadott] zálogot valló levele által [- -] Rwnya-i Soldus [- -] valamely aranyforint összegért elzálogosította, de [- -] az előbb mondott szolgabíró előtt tett vallása [szerint] az előbb mondott Senye-i Simon hasonlóképpen [- -] szükségből azon Soldus Tamástól ismételtén három és fél arany forintot [- -] semmi világos megjegyzés nem volt az előbb írt összegről [- -] a Baba possessióban való teljes birtokrészét [- -] elfogadva és megtartva a három és fél tiszta és igaz súlyú arany forintot [- -] kötelezettségek, kötelékek, feltételek és cikkek alatt, amelyek [- -] az erről kiadott zálogot valló [levélben vannak] hasonló módon zálogba adta [- -] sőt előttünk is elzálogosította és zálogba adta a jelen [levél] érvénye és bizonyága szerint [- -] a Szent Márk evangalista ünnepe utáni legközelebbi csütörtökön [- -] második esztendőben.

Eredeti, papíron, amelynek kb. harmada hiányzik. A hátoldalon öt rányomott pecsét helye. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 48 057. sz. Régi jelzet: Q 10. (a Magyar Nemzeti Múzeum törzssanyaga), 1908. évi 8. sz.

4. 1492. május 10. (f. V. post fest. Apparitionis Michaelis arch.) Myskolcz

Rekch-i István alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Alachka-i János előttük személyesen megjelenvén és fiainak: Antalnak, Ambrusnak és Mihálynak a terheit is magára vállalván, a következő vallást tette: súlyos szükségek által kényszerítvén, azon birtokrészeit, amelyek a Borsod vármegyei Egres praediumban vannak, összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt 12 magyar aranyforintért – amely összeget teljes egészében fel is vett – zálogba adta Mellethe-i Tamásnak (nobilis), s egyben megígérte, hogy megvédelmezi azoknak birtokában a nevezettet mindenki ellen, aki csak háborgatni akarná.

Eredeti, papíron, a hátlapján négy gyűrűspecsét töredékeivel és ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoria Thomae de Mellethe secundarie scripta. Solvit X. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 739. sz. Régi jelzet: Q 131 (a Melczer család levéltára), 103. sz. Kiadása: Szendrei 1890, III. 312. sz.

5. 1492. augusztus 30. (f. V. p. fest. Decollationis Johannis baptistae), Myskolcz

Rekch-i István alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Chaba-i Kowach István, Maly-i Leusták magister és Zakachy-i Thokos Albert, akiket az alább írt bizonyítás végett a törvény szerint idéztek és akik az esküt is letették, személyesen megjelenvén előttük, önként vallást tettek ezen a módon: mivel Berenthe-i Detrik Serke-i Loranthfy Tóbiásnak (egregius) a személyében ezen Loranthfy Tóbiás Wadna és Kazyncz possessiókban lévő birtokrészeit, amelyek valamely zálogot valló levél szerint 50

² A Magyar Országos Levéltár nyilvántartása az 1475. és 1492. év közé datálja ezt a hiányos oklevelet – hogy milyen indokok alapján, nem tudni. Az alispán nevének a töredéke egészen biztosan Rekch-i Istvánra utal, aki mint alább látható, 1492-ben viselte ezt a tisztséget – az évszám utolsó számjegye pedig ugyancsak biztosan a „secundo”. Egy 1507. június 2-án kelt oklevél (HU-MNL-OL-DL 46 799. sz.) egyébként beszél egy bábai birtokrészről, amelyet Senye-i Kwpay Tamás adott zálogba Rwnya-i Zsoldos Tamásnak: a nevek alapján a két ügy közötti összefüggés nagyon valószínű.

tiszta arany forintokért voltak zálogba adva Margit asszonynak (generosa), néhai Zeech-i Péter özvegyének, ezen Margit asszonytól visszaváltotta, kifizetvén neki a fentebb írt összeget, ezért a nevezett Margit asszony nyugtatta azon Loranthfy Tóbiást a kifizetésről és visszabocsátotta neki a mondott birtokrészeket. A vármegye pedig Kowach István, Leusták magister és Thokos Albert vallása alapján adta ki ezen bizonyáglevelet Loranthfy Tóbiás számára.

Eredeti, papíron, a hátoldalon négy rányomott pecsét töredékeivel és ezzel az egykorú szöveggel: Redemptionalis Thobiae Loranthfy. Solvit VIII. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 19 881. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata acta), fasc. 729. nr. 10.

6. 1492. szeptember 27. (d. VII. festi Mathaei apostoli), Myskolcz

Rekch-i István, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik uruknak, Ulászlónak, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, stb. királyának, Morvaország örgrófjának, hogy kezükhöz vették gróf Bathor-i István (magnificus) országbíró, Erdélyország vajdája és a székelyek ispánja Budán, 1492-ben, a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe előtti legközelebbi csütörtökön (szeptember 13-án) kelt és általuk át is írt levelét, amelynek tartalma a következő. Jelentették az országbíró előtt Hedvig asszonynak (generosa), néhai Kaza-i Kakas György özvegyének, néhai Serke-i Lóránt fia János özvegyének a személyében, hogy ámbár az Úr 1488. esztendejében néhai Kaza-i Gywla fia Detrik fiai: Ferenc és Bálint (egregiū) átadták azokat a teljes birtokrészeket, amelyek a mondott Kakas György halála után rájuk szállottak, s amelyek a mondott Kaza Borsod vármegyei és Seoreg Gömör vármegyei possessiókban vannak, együtt néhai Kakas György Kaza possessióban lévő nemesi kúriájával, az ugyanott, a Sayo nevezetű folyón lévő malommal és Kaza vámjának egy részével, valamint ezek összes haszonvételeivel – kivéve a Seoreg possessio területén lévő halastavat, amely az előterjesztő asszonyé –, s amelyek hitbér és jegyajándék címén néhai férje, Kakas György jószágaiból és birtokjogaiból az egri káptalan által kiadott és erről készült örökvalló levél szerint őt megilletik, s ebben a káptalani oklevélben a nevezettek arra is kötelezték magukat, hogy e jószágok birtokában bárki követelő ellen megvédelmezik a mondott özvegyet: ámde a nevezett Gywlafy Ferenc és Bálint nem törődve kötelezvényükkel, ebben a most folyó esztendőben a mondott malom mellett egy új malmot kezdtek építeni, a régi malom kerekeit és köveit ebbe az új malomba vitték, s a régi malmot teljesen elpusztították. Továbbá ugyanazon idő tájt a mondott Gywlafy Ferenc familiárisai, Thryz-i Benedek és Zeech-i Thewrewk István, valamint más emberei és jobbágjai által a panaszos egy Kaza területén lévő, sáfrány termesztésére használt kertjének kerítését teljesen széthordatta, s ezáltal a kertet elpusztíttatta. Továbbá ugyanabban az időben Gywlafy Ferenc az éjszaka sötétjében az előterjesztő asszonynak a Kaza possessióban lévő házára tört, s onnét kivonszolva egyik jobbágját, Bako Jakabot és valamely akkor ott tartózkodó béresét, keményen és kegyetlenül megverte őket, amint azt a Ferenc nevű béresét is, akit Kaza possessio határában talált. Ezenfelül a panaszos özvegynek a Kaza possessióban lévő birtokrészt a most folyó esztendőben Gywlafy Ferenc és Bálint elfoglalta, s mind mostanáig elfoglalva tartja és használja, a nevezett asszony nagy kárvallására és jogsérelmére. Az országbíró tehát felkéri a vármegye hatóságát, hogy küldje ki egy vagy két emberét a felsorolt panaszok kivizsgálására, s a vizsgálat eredményéről tegyen jelentést a királynak. – A vármegye engedelmeskedvén az országbíró kérésének, kiküldte a vizsgálat elvégzésére egyik emberét, név szerint Heghmeg-i Illés szolgabírót, aki visszatérvén, a következőket jelentette a törvényszék előtt: Szent Máté apostol és evangelista ünnepén (szeptember 21-én) Borsod vármegyében eljárván, mindenkitől, akiktől kellett és

lehetett, nemesektől és nem nemesektől egyaránt, nyíltan és titkon kérdezősködvén, azt az igazságot tudta meg, hogy minden úgy és oly módon történt, ahogyan azt az országbíró a levelében leírta.

Eredeti, papíron, a hátoldalon ezzel a szöveggel: Domino regi pro generosa domina Hedviga relicta condam Georgii Kakas de Kaza contra egregios Franciscum et Valentinum filios condam filii olim Gywla de eadem Kaza super factis introscriptis. Inquisitionalis. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 19 888. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata acta), fasc. 493. nr. 17.

7. 1493. május 23. (f. V. a. fest. Urbani papae), Myskolcz

Zalontha-i Bodizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Margit asszony (nobilis), Hollohaza-i Péter házastársa, néhai Geley-i Lőrinc leánya személyesen megjelenvén előttük, önként a következőket mondta és vallotta: valamely súlyos szükség által kényszerítve örökölt, illetve meghalt atyjáról újabban reája szállott jószágait, nevezetesen a Zakachy possessio határai között lévő erdőben a birtokrész őt megillető harmadát; ugyanott egy kötél szántóföldnek, amely az Ezthras völgyénél terül el, a napnyugat felől való fele részét; továbbá valamely fél kötél nagyságú szénatermő rétet, amely egy Rakothyabokor nevezetű bereknél van az Ewr nevezetű erdő alatt; egy hold szántóföldet a Jwharas nevezetű erdő alatt és egy másik irtvány szántóföldnek a fele részét, amely a Kwponna nevezetű helyen fekszik, egyszóval a felsorolt jószágokat összes haszonvételeikkel és bármiféle tartozékaikkal együtt a visszaváltás idejéig zálogba adta Zakachy-i Thokos Albertnek (nobilis) öt és fél tiszta arany magyar forintokért, amely összeget, mint mondta, teljes egészében fel is vett a nevezettől, kötelezve magát arra is, hogy a zálog időtartama alatt a saját költségén és fáradságával megvédelmezi a mondott Thokos Albertet mindenki szemből, akik háborítani akarná azon jószágok békességes birtokában.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt rányomott gyűrűspecstől töredékeivel és ezzel a egykorú szöveggel: Impignorataria Alberti Thokos. Non. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 018. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata acta), fasc. 734. nr. 29.

8. 1493. július 11. (f. V. a. fest. Margaretae virginis), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Chaba-i Kowach István a jelenlétük elé járulván, három márka büntetés terhe alatt nyilvánosan eltiltotta Myskolcz oppidum, valamint Chaba, a két Solcza, Maly, Nalay, Thapolcza és Gewrewmbewl possessiók lakosait és általában mindenki mást is attól, hogy a Borsod vármegyei Chaba possessióban fekvő szántóföldjei és kaszáló rétjei között járkáljanak, s hogy azoknak bármiféle haszonvételeivel bármilyen módon éljenek.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecstől helyével és ezzel a egykorú szöveggel: Contra oppidanos Myskolczensis [...] territorii Chabaiensis prohibitoria Stephani Kowach de Chaba. Solvit V. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 83 962. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXVIII. nr. 47.

9. 1493. október 3. (f. V. a. fest. Dionisii martyris), Myskolcz

Borsod vármegye nemeseinek a közönsége tájékoztatja a királynét, hogy Chaba-i Kowach István (egregius) törvényes kérelmére kiküldtek egy személyt maguk közül, tudniillik Watha-i P[ethres] Márton szolgabíró az alább írt vizsgálat elvégzésére, aki visszatérvén, a következő jelentést terjesztette elő: Miskolcz oppidumban, tudniillik a megyei törvényszék szokásos helyszínén, a Szent Mihály arkangyal ünnepe előtti legközelebbi csütörtökön (szeptember 26-án) mindenkitől, akiktől illett és alkalmas volt, a nemesektől és a

nem nemesektől egyaránt szorgalmasan tudakozódván, azt az igazságot tudta meg, hogy Kisboldogasszony most múlt ünnepe (szeptember 8.) táján Kechkemeth-i Pathachy Bertalan (egregius), a királyné Dyosgyewr-i ispánja parancsot adván néhány familiárisának, ezek fegyveres kézzel és hatalmasul rátörtek a panaszosnak a Myskolcz oppidumban lévő házára és nemesi kúriájára – amelyet egyébként a királyné néhai férje, Mátyás király adományozott a panaszosnak a különféle hadi vállalkozásokban teljesített hűséges szolgálataiért –, akik ott két ízben is feltörték a pincéje zárját és első alkalommal nyolc, a második alkalommal pedig két hordó, összesen tehát tíz hordó bort elvittek, a nevezett panaszos nagy jogsérelmére és kárvallására. Mivel a királyné mindenkinek segíteni szokott, aki igazságos ügyében hozzá folyamodik, ezért a vármegye közönsége kéri, hogy ezen jelentés tartalmát megismerve nyújtson segítséget a panaszosnak, hogy a neki okozott károk megtérüljenek.

Eredeti, kissé szakadozott papíron, a hátoldalon gyűrűspecsétek helyével és egykorú címzéssel: Serenissimae dominae Beatrici reginae Hungariae, dominae nostrae gratiosissimae. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 83 963. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXXII. nr. 5.

10. 1494. január 9. (f. V. p. fest Epiphaniarum Domini), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy Chaba-i Kowach István a Vízkereszt ünnepe utáni legközelebbi csütörtökön (január 9-én) megjelent előttük Zeen-i Jób (egregius) ellen, akit Senye-i Nadfey Simon vármegyei ember a törvény szerint idézett erre a határnapra, hogy feleletet adjon; Zeen-i Jób azonban nem jött el és nem is küldött senit maga helyett, ezért a törvényszék a meg nem jelenés miatti szokásos büntetésben elmarasztalja, ha csak ésszerű okokkal nem tudja menteni magát.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecsét maradványai és helye, s ez az egykorú szöveg: Pro Stephano Kowach de Chaba contra contra [!] egregium Job de Zeen judicialis. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 83 964. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXVIII. nr. 49.

11. 1494. július 17. (die XV. f. V. p. fest. Visitationis Mariae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik Ulászlónak, Magyarország, Csehország, stb. királyának, hogy amikor a Sarlós Boldogasszony ünnepe utáni legközelebbi csütörtökön (július 3-án) Myskolcz oppidumban a mondott vármegye néhány nemesével együtt törvényszéki ülést tartottak, akkor Chaztha-i Hethy László személyesen megjelenván azon törvényszék előtt, a következőket adta elő Mykofalua-i Beken Ágoston ellen: a legutóbbi gabonadézmálás idején azon Mykofalua-i Beken Ágoston fegyveres kézzel és hatalmasul rátört Becze Pálnak (providus), a nevezett előterjesztő Sayonemethy possessióban lakó jobbágynak a házára és onnét három és fél kepe kilenced gabonát elvitt. Ezután az előterjesztő Chwzda János nevű jobbágynak a Czenthefalua nevezetű possessióban lévő lakóházához ment és az ott található összes kilencedgabonát hasonlóképpen elvitette és ezáltal a mondott birtokrészeket teljesen jogtalanul és az előterjesztő igen nagy kárvallására elfoglalta. Az ezekhez a birtokrészekhez való jogát két zálogot való oklevéllel is igazolta, amelyeket Basth-i György, Borsod vármegye alispánja adott ki a szolgabírákkal együtt. Ezt meghallván a szintén személyesen jelen lévő Mykofalua-i Beken Ágoston előadta, hogy neki joga van a mondott birtokrészekhez, amelyet hathatós oklevelekkel tud igazolni, de ezek most nincsenek nála. Miután pedig a törvényszék Hethy László javára hozott ítéletet, Beken Ágoston a bírakat elfogultaknak állítva bemutatta Ulászló király Budán, 1493-ban, a Tizenegyezer Szűz ünnepe utáni legközelebbi szerdán (október 23-án) kelt parancslevelét, amellyel elrendelte a pernek a királyi jelenlét bíróságá-

ra való átküldését. A törvényszék a parancsnak eleget tett és a pert Szent Mihály arkangyal ünnepének a nyolcadára (október 6-ra) átküldte.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecst töredékeivel és ezzel a szöveggel: Personali praesentiae regiae maiestatis pro nobili Ladislao Heethy de Chaztha contra nobilem Augustinum Beken de Mykofalua ad octavas festi beati Michaelis archangelii nunc venturas. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 083. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregistrata acta), fasc. 51. nr. 597.

12. 1494. július 17. (f. V. p. fest. Margarethae virginis), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Chaba-i Kowach István (egregius) személyesen eléjük járulván, önként a következő vallást tette: mivel Borbála asszony (nobilis), néhai Nenke-i Simon özvegye, néhai Warkon-i Jánosnak a néhai Margit asszonytól (nobilis), néhai Wezekén-i Thombolth-nak mondott Péter leányától született leánya letette a kezébe azt a 21 arany forint összeget, amelyért a nevezett asszony fivére, néhai Warkon-i András adott zálogba bizonyos zálogot valló levél bizonyága szerint előbb Oman-i Máténak (nobilis), majd ezen Oman-i Máté tovább zálogosított ugyancsak zálogot valló levéllel Kowach Istvánnak két jobbágytelket, amelyek közül az egyik Maly possessióban van és jelenleg Pazthor Vince (providus) lakik rajta, a másik pedig Chaba possessióban van és Thoth István (providus) lakik rajta, valamint bizonyos szántóföldeket és kaszáló réteket Chaba possessióban – mindezeket a jószágokat a nevezett asszony eredetileg azért kapta, hogy nemesi kúria legyen belőlük –; mivel tehát ezáltal Borbála asszony visszaváltotta tőle a két jobbágytelket és a szántóföldeket, ő is visszaszadíja és visszaszolgáltatja neki ezeket és megnyugtatta az ügyletről.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt pecst helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Redemptionalis relictæ Simonis de Nenke. Solvit VI. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 83 967. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXVIII. nr. 48.

13. 1494. december 18. (f. V. a. fest. Thomae apostoli), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Mwchon-i Kis (Parvus) Batha személyesen megjelenván előttük, ezen a módon tett vallást: valamely őt most szorongató szükségek enyhítése végett azt a két jobbágyhelyet, amelyek Mwchon possessióban vannak, amelyek közül az egyiken Czako Tamás, a másikon pedig Czako István (providi) lakik, s amely telkeket egyébiránt, amint azt egy zálogot valló levél bizonyítja, Serke-i Loranthy Tóbiás (egregius) zálogosított el neki 16 arany forintokért, egyszóval ezt a két jobbágyhelyet más ottani praedialis jobbágyhelyekkel együtt ugyanolyan feltételek mellett, ahogyan ő birtokolta és ugyancsak 16 arany forintokért zálogba adta Feled-i Gergelynek (nobilis).

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecst maradványaival és helyével, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratitia Gregorii de Feled. Solvit XI. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 237. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregistrata acta), fasc. 299. nr. 17.

14. 1495. február 19. (f. V. a. fest. Kathedrae Petri apostoli), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Farnos-i Mihály fia László személyesen megjelenván előttük, önként a következő módon szólt és tett vallást: nemesi házat és egy mellette fekvő praedialis jobbágytelkét, amelyek Zalontha possessióban vannak, azok összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt a visszaváltás idejéig zálogba adta Zalontha-i Hoczman Miklósnak és Györgynek (nobiles) 12 tiszta, jó és teljes súlyú arany magyar forintokért, amely összeget, mint mondta, teljes

egészeben fel is vett tőlük, magára vállalva azt is, hogy a zálog időtartama alatt a saját költségén és fáradságával megvédelmezi a nevezetteket bárki ellen, aki háborgatni akarná őket azok békességes birtokában.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt rányomott gyűrűspecst helye és ezzel az egykorú szöveg: Impignoratio Nicolai et Georgii Hoczman, solvit X. Ugyanitt elhelyezve XVI. századi egyszerű másolata is. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 466. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 77. és 78. sz.

15. 1495. július 16. (f. V. p. fest. Margarethae virginis), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztül ajánlják, hogy Watha-i Nagh Márton személyesen megjelenvén előttük, önként a következő módon szolt és tett vallást: valamely sükségtől kényszerítve egy Felsew Reeth nevű rétet vagy kaszálót, amely Watha possessio határain belül, a Gezhwewlgye nevezetű völgyben fekszik, s amely Watha-i Andrasdeak László, amint azt a vármegye törvényszéke által kiadott zálogot valló levél bizonyítja, zálogosított el neki 2 arany forintért, ugyanolyan jogon és ugyancsak 2 arany forintért zálogba adta Watha-i Pethres Mártonnak (nobilis).

Eredeti papíron, a hátoldalon öt rányomott gyűrűspecst helyével és ezzel az egykorú szöveggel: 1495. Impignoratoria Martini Pethes, solvit novem. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 467. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 79. sz.

16. 1496. április 28.³ (f. V. p. fest. Georgii martyris), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik Ulászlónak, Magyarország, Csehország, stb. királyának, hogy kezükhöz vették gróf Wyngarth-i Gereb Péter országbíró hozzájuk intézett megkeresését, amely Budán, 1495-ben, a Pünkösöd ünnepe előtti legközelebbi szerdán (június 3-án) kelt és amelynek tartalma a következő: jelentették neki Kaza-i Gywlafy Ferenc (nobilis) személyében, hogy a nevezett előterjesztő némely oklevelei, amelyek a Borsod vármegyei Kaza, a Nógrád vármegyei Megyer és a Gömör vármegyei Seoreg possessiókban lévő birtokjogait biztosítják, Hedvig asszonynak (nobilis), néhai Kaza-i Kakas György özvegyének, most Mykofalwa-i Dénes házastársának, valamint Serke-i Loranthffy Tóbiásnak (egregius) a kezénél vannak, s ezeket az előterjesztő gyakori követeléseire sem adták át neki, hanem nagy jogsérelmére és kárvallására hatalmasul maguknál tartják. Ezért az országbíró felkéri a vármegye hatóságát, hogy küldje ki egy vagy két emberét ennek a panasznak a kivizsgálására, s miután ezek megismerték az igazságot, a vizsgálat eredményéről tegyenek jelentést a királynak. – A vármegye tehát engedelmeskedvén ezen megkeresésnek, kiküldte egyik emberét, név szerint Hegh meg-i Illés szolgabíró, aki visszatérvén, a következő jelentést terjesztette a törvényszék elé: a Szent György ünnepe előtti legközelebbi szombaton (április 23-án) a mondott Borsod vármegyében eljárván, s mindenkitől, nemestől és nem nemestől egyaránt, akiktől kellett és lehetett, nyíltan és titkon szorgalmasan tudakozódván, azt az igazságot tudta meg, hogy minden úgy van, ahogyan azt az országbíró a levelében megírta.

Eredeti, vízfoltos papíron, a hátlapon öt zárópecst töredékeivel és nyomaival, valamint a következő szöveggel: Domino regi. Pro nobili Francisco Gwylafy de Kaza contra nobilem dominam Advigam alias relictam condam Georgii Kakas de praefata Kaza, nunc vero consortem Dionisii Beken de Mykofalwa et

³ Az Országos Levéltár nyilvántartása szerint az oklevél április 23-án kelt. Ez azonban tévedés, mert ezen a napon a szolgabíró a vizsgálatot végezte el, a vármegye pedig annak hatod napján adta ki az oklevelet, amint az a datálásban a terjedelmes vízfolt ellenére is világosan olvasható (feria quinta proxima post dictum festum beati Georgii martyris, sexto scilicet die diei inquisitionis, etc.)

alium [...] super factis introscriptis. Inquisitionis. Relatio. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 233. sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család levéltára), fasc. XXIV. nr. 33.

17. 1497. június 14. (f. IV. a. fest. Viti et Modesti), Myskolcz

Darocz-i Thybold János, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül ajánlják, hogy Pelseucz-i Bebek János úr (magnificus) Jaycza-i bán és Rakacza-i Gábor (egregius) kérelmére és törvényes kérésére Chaztha-i János megyebeli nemessel együtt kiküldték egyik emberüket, tudniillik Balayth-i Pelbárt szolgabíró az alább írt vizsgálat elvégzésére, akik végül hozzájuk visszatérven, egybehangzó módon a következő jelentést terjesztették a törvényszék elé: a Pünkösdi ünnepe előtti legközelebbi csütörtökön (május 11-én) Borsod vármegyében eljárva, mindenkitől, akiktől kellett és lehetett, nemesektől és nem nemesektől egyaránt szorgalmasan tudakozódva, ezt az igazságot tudták meg: az Úr fel-támadásának ünnepe (március 26-a) táján Bebek János úr egyik jobbágya, a Lad possessió-ban lakó Tholwas Pál élve a nem régiben nyert szabadsággal és letéve a földbért, elszállít-totta valamely dolgait és ingóságait, de azoknak a szekéren lévő maradékát Bebek úr bírója elvette, mivel szerinte a nevezett jobbággy Rakacza-i Gábornak, a Zendrew-i vár várnagyá-nak tudta és akarata nélkül ment el. [...] a nádorispán úr Harnad Nemthy possessiójába ment át. Ezenkívül Bebek János úr (magnificus) valamely jobbággya, a Garadna possessió-ban lakó Pwpos Antal is, miután valamilyen, a földesura ellen elkövetett vétség miatt el-marasztaltatott, ahogyan Rakacza-i Gábor Zendrew-i várnagy ellen is nyelvváltságban, s aki makacsul ellenszegült, amikor a falu bírása szántásra akarta kényszeríteni, a földbér megfizetése nélkül az éjszaka csendjében, még kakasszó előtt elszökött a nádorispán úr Palfalua nevezetű birtokára, György litteratushoz, Thokay várának várnagyához és a bán Charnos István nevű famulusát, aki a földbért követelte, meg is verte. Miután e szökött jobbággy jószágait Zendrew várába vitték, azon György litteratus Thokay-i várnagy néhány szolgájával együtt Rakacza-i Gábor Zegy nevezetű possessiójára tört és onnét a jobbággyok húsz ökrét elhajtotta, majd néhány nappal később a támadást megismételve onnét a bán úr jobbággyait is fogságba hurcolta. Ezután a bán úr Arnoth nevű possessióját is megtámadta és felprédálta, s a rabolt jószágokat a nádorispán úr Wamus possessióban lévő kúriájába vitette. Amikor pedig Rakacza-i Gábor a nádorispán úrhoz ment és panaszt tett az ott személyesen jelen lévő György litteratus várnagy ellen, akkor György litteratus eskü alatt tiltakozott és kijelentette, hogy nem fogadja el azt az ítéletet, amelyet az ezekben az ügyekben törvénykezésre kirendelt bírák fognak hozni.

Eredetiről készült fotó, a hátoldalon három pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Pro magnifico Johanni Bebeek de Pelsewcz et Gabriele de Rakacza contra Georgium literatum de Chanadino castellatum castri Thokay et jobagiones intrascriptos super factis intrascriptis. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 251 648. sz. Régi jelzet: U 487. (Slovenský Narodný Archiv: a jászói konvent biteleshelyi levéltára), fasc. VIII. nr. 40.

18. 1498. április 25. (in fest. Marci evangelistae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy személyesen megjelent előttük Zsófia asszony (nobilis), néhai Cheb-i Bolyar Péter lánya, néhai Keech-i Bálint özvegye és a fia, Keech-i István, s magukra vállalva Zsófia asszony és azon néhai Keech-i Bálint másik fia, Lénárd és leánya, Katalin asszony (nobilis), Szabó (Sartor) Péter házastársa részéről felmerülő terheket, ezen a módon tettek önként vallást: valamely őket most súlyosan kényszerítő szükségeknek az enyhítésére teljes birtokrészeiket, amelyek a megyebeli Cheb possessióban fekszenek, amelyek őket az örökség jogán,

zálogjogon és a hitbér jogán megilletik, összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt a visszaváltás idejéig zálogba adták Cheb-i Benedeknek (nobilis) 12 tiszta arany, igaz és jó súlyú magyar forintokért, amely összeget már teljesen fel is vettek tőle. A nevezettek magukra vállalták azt is, hogy a saját költségükön és fáradságukkal megvédelmezik Cheb-i Benedeket mindenki ellen, aki a zálog tartama alatt háborgatni akarná azon jószágoknak a békességes birtokában. Végül kijelentették, hogy ha Cheb-i Benedek valamilyen épületeket emelne azokon a jószágokon a zálog tartama alatt, akkor ők tartoznak majd azoknak egy méltányos becslés által megállapított értékét neki vagy örököseinek kifizetni. – Balayth-i Pelbárt szolgabíró jelentése.

Papíron, a hátoldalon 4 rányomott pecsét töredékeivel és egynek a helyével, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoria Benedicti de Cheb, solvit VIII. Ugyanitt elhelyezve XVIII. századi egyszerű másolata is. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 75 950. sz. Régi jelzet: Q 172. (a Szathmáry Király család levéltára), fasc. XII. nr. 808.

19. 1498. szeptember 12. (f. V. a. fest. Exaltationis Crucis), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztül ajánlják, hogy az Első Remete Szent Pál rendjéhez tartozó remeték Eger fölött alapított Szent Magdolna kolostorának perjele, János és a többi ott lakó remete barát törvényes kérésére és kérelmére kiküldtek egy személy maguk közül, tudniillik Watha-i Petres Márton szolgabíró az alább írt vizsgálat elvégzésére, aki visszatérve, ezen a módon tett jelentést: a most múlt vasárnapon a vármegyében mindenkitől, akiktől illet és alkalmas volt, a nemesektől és a nem nemesektől egyaránt szorgalmasan tudkozódván, azt az igazságot tudta meg, hogy ezekben a legutóbb elmúlt napokban Geley-i György és Waswar-i László (nobiles), valamint Marga⁴ Orbán, Masol Gergely, Sypos Mihály, Racz Miklós és Borsos Péter (providi), Lewew-i János papnak (nobilis discretus), Porozlow-i plébánosnak, valamint Lewew-i Kowach Lászlónak és Zaaky Jánosnak, végül Watha-i Sysary Demeternek a Lewew possessióban lakó jobbágyai a mondott panaszosoknak az Iwan possessio határain belül fekvő kaszáló rétéjére mentek, ott a füvet hatalmasul lekaszálták, a saját szekereikre rakták és elszállították, ahová nekik tetszett, a panaszosok nagy jogsérelmére és kárvallására.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt zárópecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Pro religiosi Johanne priori caeterisque fratribus heremitis ordinis Sancti Pauli primi heremite in claustrum beatae Magdalenae supra Agriam fundato degentibus contra nobiles Georgium de Geley et Ladislaum de Waswar et alios intrascriptos de factis intrascriptis inquisitoria. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 88 827. sz. Régi jelzet: Q 67. (az Esterházy család hercegi ágának levéltára), repositum 48. fasc. A. nr. 20.

20. 1498. október 10. (die XV. f. IV. a. fest. Cozmae et Damiani), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispánnak és Borsod vármegye szolgabíráinak a levele a főpapokhoz, bárókhoz, ispánokhoz, várnagyokhoz, nemesekhez, ezek tiszttartóihoz, a városokhoz, mezővárosokhoz, szabad falvakhoz, ezek vezetőihez, bíráihoz és falunagyaihoz, amelyben tájékoztatnak mindenkit, akihez a levél eljut, hogy amikor a Szent Kozma és Damján vértanúk ünnepe előtti szerdán (szeptember 26-án) Myskolcz oppidumban, gyűléseik szokott helyszínén törvényszéki ülést tartottak, akkor Hangach-i Isván személyesen a jelenlétük elé járulván, a következőket terjesztette elő Veronika asszony (generosa), a néhai kegyes emlékeztű Pelsewcz-i vajda fia Imre (magnificus) özvegye ellen: ezekben a most elmúlt napokban a nevezett Veronika asszony Sapy Domonkost (providus), aki egyébiránt a felperesnek a Nomar possessióban lévő birtokrészén lakott, mint a jobbágya,

⁴ Először a Warga nevet írták az oklevélbe és azt javították Margá-ra.

hatalmasul a saját birtokára vitette, mégpedig olyan módon, hogy a mondott jobbágy sem a földbért, sem az adósságait nem fizette ki, és ezáltal nagy kárt és jogsérelmet okozott a panaszosnak. Ezt hallván Balayth-i Ádám a perbe hívott Veronika asszony érdekében a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel azt mondta, hogy Veronika asszony a nevezett jobbágy érdekében nem akar feleletet adni. Mivel pedig ha a földesurak a jobbágyaik és más, jobbágyi állapotú embereik dolgában, akik fölött az ország bármely bírása vagy ítélőszéke előtt ítélik meg, nem akarnak feleletet adni, az ország bevett törvényei és dicséretes szokásjoga szerint meg lesznek fosztva attól, hogy továbbra is hatalmuk legyen azok fölött a jobbágyok fölött, s az ilyen embereket, vagyis jobbágyokat bárhol és bárki megtalálja, le szokta tartóztatni és fogságban szokta tartani, ezért a vármegye közönsége azt kéri mindenkitől, hogy a nevezett Sapy Domonkos jobbágyot, ha tehetik, fogják el és adják ki Hangach-i Istvánnak vagy embereinek, akiket erre a célra kiválaszt.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét maradványaival és ezzel az egykorú szöveggel: Interdetentio Stephani de Hangach. Non. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 744. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregistrata acta), fasc. 857. nr. 42.

21. 1499. április 3. (f. IV. a. fest. Ambrosii confessoris), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül ajánlják, hogy Balpathaky György (nobilis) kérésére és törvényes kérelmére a törvényszékükből kiküldtek egy személyt, név szerint Barcz-i János szolgabíró a Katalin leányasszony, ezen Balpathaky Györgynek a néhai Dorottya asszonytól, Sayonemphy-i Wgfy János leányától született leánya az egyik részről, a másik részről pedig az előbb mondott Sayonemphy-i Wgfy János között, a Sayonemphy-ben lévő birtokrész és az ugyanott, a Sayo folyó épült malom birtokjogában való osztozásáról tett ítékezés miatt, amely birtokosztályra egyébként a mondott Dorottya asszony halála miatt került sor és amelyet Balayth-i Pelbárt és Chasta-i János választott bírák végeztek el. Ezután a vármegye Myskolcz oppidumban, a Szent Ambrus hitvalló ünnepe előtti szerdán (április 3-án) tartott törvényszékén a nevezettek jelentést tettek a birtokosztályról: eszerint Wgfy János egy Sayonemphy-ben lévő jobbágyhelyet, amelyen Molnar István jobbágy lakik, a mondott malomban való birtokrésszel együtt örökre szólóan átadott unokájának, a nevezett Katalin leányasszonynak, semmi jogot nem tartva fenn a maga számára abban az átengedett birtokrészben.

Eredeti, papíron, mellette újkori egyszerű másolata (sok hibával és hiánnyal). A hátoldalon négy pecsét maradványai és ez az egykorú szöveg: Divisionalis Georgii Balpathaky, solvit III. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 39 853. sz. Régi jelzet: Q 23. (a Balpathaky család levéltára), fasc. I. nr. 31.

22. 1499. április 17. (f. IV. p. fest. Tiburtii et Valeriani), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül ajánlják, hogy amikor a Szent Tiburtius és Valerianus vértanúk most elmúlt ünnepe utáni legközelebbi szerdán (április 17-én), Myskolcz oppidumban a mondott vármegye némely nemeseivel törvénykezés végett együtt ülésezvén, törvényszéket tartottak, akkor Anna asszony (honesta), néhai Vincze Benedeknek, Myskolcz oppidum egykori polgárának és lakosának az özvegye Zsófia asszony, a hasonlóképpen Myskolcz városban lakott néhai Korhy-nak mondott Antal özvegye ellen ezen a módon tett előterjesztést: néhai Korhy Antal, a nevezett Zsófia asszony férje 12 hold szántóföldet, amely a Kerezthwr possessióba vezető út mellékútjánál fekszik, és egy másik, 6 hold nagyságú szántóföldet, amely Dyosgewr oppidum felé fekszik, továbbá a Chakan Rethe nevezetű szénatermő rét fele részét, amely a saját tulajdona, valamint a Kewesthohath nevezetű kaszáló rét, amelynek szomszédja

Hewesy Kowach Balázs az egyik részről, a másik részről pedig Olayos János, mindketten Myskolcz-i polgárok (circumspecti), összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt zálogba adta a visszaváltás idejéig 11 tiszta arany magyar forintokért néhai Vyncze Benedeknek (circumspectus), Myskolcz mezőváros polgárának és lakosának; a nevezett felperes asszony ezt a tényt egy 1499-ben⁵ a Szent Ferenc hitvalló ünnepe utáni csütörtökön kiadott zálogot valló levéllel igazolta. Erre az alperes fél, Zsófia asszony törvényes prókátora, Chaztha-i János a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel azt a feleletet adta, hogy Zsófia asszony meg akarja tartani a felperest a mondott jószágok birtokában és nem akarja most kifizetni neki a mondott 11 arany forintokat. A törvényszék erre olyan módon ítélt, hogy a felperes asszony maradjon meg a mondott zálogbirtokok békességes birtokában és élje azok haszonvételeit addig, amíg a zálogosítás ideje el nem telik, s aztán történjék meg a visszaváltás.

Eredeti, rongált és vízfoltos papíron, a hátoldalon 5 pecsét helye és ez az egykorú szöveg: Adjudicatoria Annae condam Benedicti Wyncze, solvit II. Assignata est secundem litteras impignorationales in die sedis feria quarta ante Demetrii ad [...] manus Ambrosii Zenyes [...] tandem post plenariam solutionem expeditum fuerit. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 75 108. sz. Régi jelzet: Q 128. (a Máriássy család levéltára), 167. sz.

23. 1499. május 29. (f. IV. p. fest. Urbani papae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Mellethe-i Bereczk Tamás jogos és törvényes kérelmére kiküldték a törvényszékből Barch-i János szolgabíró Berenthe-i Mihály vármegyei emberrel együtt, hogy tartsanak vizsgálatot az alábbi ügyben. Ők pedig onnét visszatérően, egybehangzóan jelentették, hogy az Orbán pápa ünnepe előtti szerdán (május 28-án) mindenkit megkérdezték, aki illetékes és akit alkalmas volt, azt az igazságot tudták meg, hogy Bereczk Tamás nem zárta ki és nem űzte el nemesi házából, következésképpen a birtokaiból és józágaiból Alachka-i János fiát, Antalt és nem is fenyegette meg azzal, hogy olyan módon veszejtse el, mint ahogyan Hethy Mihály fiát megölték, s végül, hogy Mellethe-i Bereczk Tamás nem bízta meg Antal nevű familiárisát azzal, hogy gyalázkodó szavakkal és ütlegekkel illesse a mondott Alachka-i Antalt.

Eredeti, papíron, a hátoldalán négy gyűrűspecstől töredékeivel és ezzel az egykorú szöveggel: Pro nobili Thoma Bereczk de Mellethe contra Anthonium filium Johannis de Alachka super factis intrascriptis. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 742. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczér család levéltára), 106. sz. Kiadása: Szendrei 1890, III. 313. sz.

24. 1499. augusztus 21. (f. IV. p. fest. Stephani regis), Myskolcz

Borsod vármegye magisztrátusának a bizonyáglevele, amely szerint Ffyge-i Chatho Péternek és a pálos remete szerzetesek Laad-i Szűz Mária kolostorának az egyik részről, a másik részről pedig a Zykzo oppidumban lakó Henneng Lászlónak (circumspectus) az ügyében kiküldték Zalontha-i Boldizsárt, Borsod vármegye alispánját és Maly-i Péter litteratust, a vármegye emberét annak megvizsgálására, hogy az a malom, amelyet a nevezett Henneng László épített Twllos, másképpen Bolth possessio területén, a Heyew folyón – és amelynek építésétől Ffyge-i Chatho Péter a vármegye alispánjának a pecsétjével eltiltotta Henneng Lászlót egyrészt azért, mert az kárt okoz az ő malmának, másrészt pedig azért, mert a malom töltése átnyúlik az ő birtokára –, valóban kárára van-e más birtokoknak? A nevezett vármegyei emberek visszatérően, jelentették, hogy a Szent István

⁵ Az év nyilvánvalóan téves, ezért a pontos dátum sem határozható meg.

király ünnepe utáni vasárnapon (augusztus 25-én) Twllos possessióban megtartották a mondott vizsgálatot, amelynek során megtudták, látták és tapasztalták, hogy Zykzo-i Henneng István malma a Laad-i pálos szerzetesek birtokán épült, a töltése átnyúlik Ffyge-i Chatho Péter birtokrészére és ezáltal nem kevés kárvallást okoz a nevezetteknek.⁶

Eredetije papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét maradványaival és nyomaival, s ezzel az egykorú szöveggel: Pro religiosis fratribus ordinis Sancti Pauli primi heremitae in claustrum Beatae Mariae virginis in Laad fundato degentibus contra providum Ladislaum Henneng dictum in oppido Zykezo commorantem super factis introspecificatis. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 872. sz. Régi jelzet: Q 312. (a Magyar Kamara archívuma: Acta Paulinorum), fasc. 7. nr. 36. Regesztája: Bándi 1985, 663. p.

25. 1499. október 2. (d. XV. f. IV. a. fest. Mathei apostoli), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékeztetül ajánlják, hogy amikor a Szent Máté ünnepe előtti szerdán (szeptember 18-án), Myskolcz oppidumban a megyebeli nemesekkel együtt ülésezvén, a szokásos törvényszéküket tartották, akkor Herenchen-i Zsigmond (egregius) a többiek közül felállván, a következőket adta elő: némely mezővárosok és falvak lakosai, akik az ő Karlo nevezetű possessiónak a határán jószágaikkal és javaikkal átutaznak, visszautasítják, hogy a mondott possessio vámján vámot fizessenek, amivel nyilvánvaló kárt okoznak neki. Ezért az kérelmezi, hogy összhangban a legutóbbi országgyűlésben meghozott, erre vonatkozó törvénycikkelyekkel, engedélyezze számára a vármegye, hogy familiárisai és jobbágjai, akiket e célból állít, kébyszeríthessék Karlo possessio területén és igaz határai között az utazókat, hogy a szokott vámot megfizessék. – A törvényszék úgy találta, hogy a kérelem összhangban van az ország törvényeivel, ezért érett megfontolás után megadta Herenchen-i Zsigmond számára az engedélyt, hogy Karlo possessio határában őriztethesse az utakat.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Sigismundi de Herenchen super telonio solvit XX. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 883. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata acta), fasc. 521. nr. 14.

26. 1500. január 17. (in fest. Anthonii confessoris), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik Ulászló királynak, hogy kezükhöz vették Budán, Szent Simon és Judás apostolok ünnepén (1499. október 28-án) kelt parancslevelét, amelyet át is írtak és amelynek tartalma a következő. Pwthnok-i Bertalan, Pál, Miklós és István (nobiles) azt a panaszt terjesztették a király elé, hogy néhány év óta,⁷ tudniillik Pwthnok-i Mihály halála után valamely okleveleik, amelyek Dwsnok-ra, Horwath-ra, a Kaza possessióban lévő teljes birtokrészre, továbbá Gyerrffalwa és Igalom possessiókra, a Gewmer vármegyében fekvő Pwthnok és Pokay possessiókban lévő teljes birtokrészekre vonatkoznak, a nevezett néhai Pwthnok-i Mihály özvegyének, Krisztina asszonynak (nobilis), aki most Bodafalwa-i Thathar Imre házastársa, a kezénél maradtak és most is ott vannak, s bár kérték tőlük, hatalmasul nem adták oda nekik azokat. Sőt, ezzel meg nem elégedvén, az előterjesztők két erdejét – ezek egyike, a Myske nevezetű Pwthnok, a másik, a Lipeke nevezetű Igalom határában van –, bár gyakran tiltották, a nevezett Krisztina asszony és mostani férje vágatta és mind mostanáig hatalmasul vágatja, az előterjesztők igen nagy kárvallására, akik egyébként az ebből elszenvedett kárt 200 forintnál is többre tartják. A király tehát megparancsolja, hogy a vármegye vizsgálja ki a panaszt. – A vármegye e parancsra kiküldte emberét, Cheb-i István szolgabí-

⁶ Ellentmondás van a keltezéseknél, amit nem tudunk feloldani.

⁷ Az eltelt évek száma is benne volt a panaszban, de a papír kitörése miatt ez nem olvasható.

rót, aki visszatérvén, a következőket jelentette: Aprószentek ünnepén (1499. december 28-án) Borsod vármegyében eljárván, mindenkitől, akiktől kellett és alkalmas volt, nemesektől és nem nemesektől egyaránt, nyíltan és titokban szorgalmasan tudakozódván, azt tudta meg, hogy minden úgy történt, ahogyan az a királyi parancsban le van írva.

Eredeti, kissé sérült papíron, a hátoldalon négy pecsét helyével és ezekkel az egykorú szövegekkel: Personalis praesentiae regiae maiestatis. Pro Bartholomeo ac Paulo de Pwthnok et aliis introscriptis. Inquisitiones. Literae ultimae Bartholomei, Nicolai, Stephani et Pauli. Mellette újkori egyszerű másolata. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 249. sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család sajkócajai levéltára), fasc. XXV. nr. 1.

27. 1500. március 25. (in fest. Annuntiationis Virginis), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Zyrma-i Mihály személyesen megjelenvén előttük, a következőket jelentette ki: jóllehet atyja, Zyrma-i Ambrus valamely szükségei miatt csaknem 5 évvel ezelőtt valamely réteket és kaszálókat, amelyek Zyrma possessio határában vannak és amelyek közül az egyiknek Zylas a neve, elzálogosított a visszaváltás idejéig néhai Wyncze Benedeknek (providus ac circumspetus), Myskolcz- oppidum lakosának és házastársának, Anna asszonynak 17 arany forintokért; ennek a Wyncze Benedeknek a halála után azonban nevezett özvegye, Anna asszony Zyrma-i Ambrus fiától, Mihálytól az elzálogosított réteket és kaszálókat illetően sok kárt és jogtalanságot szenvedett. Most azonban a felek némely emberséges nemes férfiak közvetítésével oly módon léptek egyezsége, hogy Zyrma-i Ambrus és a fia, Mihály a nevezett özvegyet zálogjog címén mindaddig megtartja a rétek és kaszálók birto- kában, míg azokat tőle a mondott 17 forintokért ki nem tudják váltani. – Zalontha-i Boldzsár alispán jelentése.

Eredeti, papíron, amelynek hátoldalán egy rányomott gyűrűspecst töredéke és négynek a helye látható. Ugyanitt egykorú szöveg: Impignoratoria relictæ Benedicti Wyncze. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 471. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 83. sz.

28. 1500. április 8. (d. XV. fest. Annuntiationis Mariae), Mykolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékeztetül ajánlják, hogy amikor Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén (március 25-én) Myskolcz oppidumban a vármegye néhány nemesével együtt ítékezés végett törvényszéket tartottak, akkor Balayth-i Ádám a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel Kaza-i Ghwlauffy Ferenc (egregius) érdekében személyesen megjelenvén a törvényszék előtt, a következő módon tett előterjesztést Serke-i Loranthffy Miklós ellen: nemrégiben a mondott Loranthffy Miklós valamelyik jobbágya, a Wadna possessióban lakó Byro-nak mondott Jakab (providus) letéve a törvényes földbért és kifizetve minden tartozását is, a nevezett Ghwlauffy Miklós Kaza nevezetű possessiójába akarta áttenni a lakását. Ámde nem tudni, milyen okokból és mitől indítatván, a perbe hívott Loranthffy Miklós az állította, hogy a nevezett jobbágy vétkes és tartozik neki, s bár az ország erről kiadott törvényeiben foglaltak szerint semmi joga nem volt hozzá, karókkal és láncokkal körülzárta, javait és jószágait pedig hatalmasul és teljesen törvénytelenül elfoglalta és visszatartotta, a perbe hívó fél nagy kárvallására, s mivel előterjesztését dokumentumokkal is igazolni tudja, kéri, hogy a törvényszék tegyen igazságot az ügyben. Ezt hallván, a perbe hívott Serke-i Loranthffy Miklós törvényes prókátora, Chaztha-i János szintén a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel a következőket válaszolta: Loranthffy Miklós azért foglalta le a nevezett jobbágy jószágait, mert az a minden egyes jobbágyára kivetett ajándékot nem fizette meg. Mi-

vel azonban Chaztha-i János ezt semmiféle hihető dokumentummal nem tudta bizonyítani, ezért a törvényszék Loranthfy Miklóst Ghwlafy Ferenc ellenében három nehéz súlyú márka büntetéssel sújtotta a nevezett jobbágy letartóztatása miatt, valamint másik három márka büntetésben ugyanazon jobbágy jószágainak az elfoglalása miatt: ez utóbbi büntetésből két márka a bírakat illeti, a harmadik rész pedig a pernyertes felet. Kötelezte továbbá a törvényszék arra is Loranthfy Miklóst, hogy engedje szabadon a mondott jobbágyot.

Eredeti, papíron a hátoldalon 5 pecsét helyével ezekkel az egykorú szövegekkel: Nicolaus Loran. Adiudicatoria Francisci Ghwlafy numero. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 250. sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család sajókázai levéltára), fasc. XXV. nr. 10.

29. 1500. július 20. (f. II. p. fest. Divisionis Apostolorum), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztül adják, hogy Yspan Máté, Zapolya-i János (magnificus) Wamos possessióba állított officiális törvényszéki ítélet alapján az Apostolok oszlásának ünnepe utáni hétfőn (július 20-án) Chaba possessióban köteles lett volna törvényt tenni és igazságot szolgáltatni egy vagy két szolgabíró előtt nevezett urának Chaba possessióban lakó jobbágya, Lenches-nek mondott Tamás (providus) részéről Chaba-i Kowach István számára: ám mivel ezt nem tette meg és ura falunagyával sem tétette meg, ezért törvényesen idéztették Chaba-i Cheh Bálint (nobilis) vármegyei ember által és elmarasztalták 3 márka büntetésben, továbbá másik 3 márka büntetés terhe alatt elrendelték, hogy a nevezett Ispan Máté officiális, vagy urának a falunagya e mostani nap tizenötöde előtti vasárnapon szolgáltatson törvényt Lenches Tamás részéről Kowach István számára.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecst helyével, valamint közel egykorú megjegyzéssel: Pro eg-regio Stephano Kowach de Chaba contra Matheum Yspan officialem magnifici Johannis de Zapoly in possessione Wamos constitutum pro non impensione iudicii et iustitiae ex parte jobagionis. Revisa nihil valet, el volth ideje. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 84 003. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXIX. nr. 1.

30. 1500. augusztus 8. (d. XXV. fest. Divisionis apostolorum), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsárnak, Borsod vármegye alispánjának és a szolgabíráknak jelentést tévő és ítélező oklevele, amelyet II. Ulászló király 1500. május 3-án kelt parancslevelére (ezt át is írták) adtak ki. Eszerint a vármegye nemeseinek az Apostolok oszlásának ünnepén (július 15-én) tartott törvényszékén megjelent Dorottya asszony (nobilis), Watha-i Forro Barnabás özvegye és bemutatta II. Ulászló fent hivatkozott parancslevelét, valamint Wyngarth-i Gereb Péter országbíró május 4. és 9. között kiadott (ugyancsak átírt) bizonyáglevelét. Előadta továbbá azt is, hogy elhunyt férjének fivére, Forro Demeter mind ez ideig megtagadta az őt megillető javak kiadását. – Ezután a vármegye rövid határidőre beidézte a feleket, s meghallgatva az előterjesztéseket és megvizsgálva az eléje terjesztett írásos dokumentumokat, úgy ítélezett, hogy a Forro Barnabás után maradt jószágok harmad része valóban az özvegyet és a leányát illeti, a nevezett Forro Demeter tehát köteles azokat kiadni nekik. Mivel azonban Forro Demeter nem nyugodott bele ebbe az ítéletbe, ezért a vármegye az ügyet felterjeszti a fellebbezésben illetékes országbíró, illetve ítélőmesterei elé.

Restaurált, de kissé hiányos és szakadozott papíron, a hátoldalon pecsétek helyével és ezzel az egykorú szöveggel: [...] Demetrio Forro de Watha contra dominam Dorotheam relictam condam domini [...] similiter Forro de eadem Watha ad [...] secundum diem festi Beatae Mariae virginis de nive super factis

introspecificatis. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 292 799. sz. Korábbi jelzete: U 468. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltár), XV. 1. 124. sz. (A négyesi Szepessy család berentei levéltárából.)

31. 1500. szeptember 9.⁸ (d. XV. f. IV. a. fest. Egidii), Myskolcz

Borsod vármegye nemeseinek közönsége emlékeztül adja, hogy amikor a Szent Egyed ünnepe előtti legközelebbi szerdán (augusztus 26-án) Myskolcz oppidumban törvénykezés végett együtt üléseztek, akkor Bolky Péter (nobilis) személyesen megjelenván előttük, bemutatott nekik valamely ítéletlevelet, amelyet a vármegye törvényszéke adott ki a számára Czyko Péter (nobilis ellen) és azt kérte, hogy a törvényszék az ítéletlevélben és a törvényben foglaltak szerint járjon el a kiszabott bírság felosztását illetően és erről adjon ki a számára levelet. Mivel pedig hiábavalóak az ítéletek, ha a bennük foglalt dolgok nem mennek végbe, ezért a törvényszék elrendelte, hogy az alispán és a szolgabírák osszák meg azokat a bírságokat és terheket, amelyeket Czyko Péterre vetettek ki az ítéletben. Ez meg is történt és úgy határoztak, hogy két rész a bírakat illeti, a harmadik rész pedig Bolky Pétert. Erről kiadták oklevelüket, amelyet két szolgabíró pecsételt meg.

Erősen rongált papír gyenge minőségű fényképe, amelyen alul két pecsét látszik. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 97 556. sz. Régi jelzet: Q 203. (a Vay család berkeszi levéltára), 1468. sz.

32. 1500. szeptember 23. (f. IV. post fest Mathei apostoli), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái jelentik Vingart-i Gereb Péter nádornak, hogy az 1500. Szent Bertalan ünnep utáni szerdán (augusztus 26-án) kelt parancslevelében – amelyet át is írtak és amelyben a nádor arra szólítja fel a vármegyét, hogy a Laad-i pálos remeték Szűz Mária kolostorának panaszára, amely szerint az elmúlt napokban Henning László, korábban Zykzo-i, most pedig a Dyosghewr-i várhoz tartozó Mohy-i lakos, Beatrix királyné és Dyosghewr udvarbírája, Saffar Miklós engedélyével Kerezthwr possessio határai között, a Heyew folyón egy új malmot épített a panaszosok hozzájárulása nélkül és nagy kárvallására – foglaltaknak megfelelően Cheb-i István szolgabíró a megyei törvényszék helyszínén és idején, azaz Myskolcz oppidumban, a Kisboldogasszony ünnepe utáni szerdán (szeptember 9-én) elvégezte a vizsgálatot, amelynek során kiderült hogy a fenti panasz az igazságot tartalmazza.

Papíron, a hátoldalán négy rányomott pecsét töredékeivel és nyomával és ezzel az egykorú szöveggel: Pro religiosis viris fratrum heremitarum ordinis Sancti Pauli primi heremite in clastro Beatae Mariae Virginis in Lad fundato degentibus inquisitoria. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 969. sz. Régi jelzet: Q 312. (a Magyar Kamara archívuma: Acta Paulinorum, Lád, 7. 37.) Regesztája: Bándi 1985, 663–664. p. (tévesen szeptember 9-i dátummal).

33. 1500. november 18. (f. V. a. fest. Elizabeth viduae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékeztül ajánlják, hogy Serke-i Loranthffy Miklós törvényes kérelmére kiküldték törvényszékükből Cheb-i István és Barcz-i János szolgabírókat az alábbi vizsgálat elvégzésére, akik elvégezvén azon vizsgálatot és visszatérvén, a következő jelentést terjesztették elő: Szent Simon és Júda apostolok ünnepén (október 28-án) ezen vármegyében mindenkitől, akitől lehetett és érdemes volt, nemeseiktől és nem nemeseiktől egyaránt, nyíltan és titokban tudakozódtak, s a vallást tevők az Úr keresztjét megérintve, eskü alatt azt vallották, hogy Szent Gál hitvalló ünnepe (október 16-a) táján Kaza-i Ghwlauffy Bálint maga mellé véve szolgálait, Sythew

⁸ Az eléggé rossz állapotú oklevél kiadásának hónapját és napját a MNL OL adatbázisa nem határozza meg.

Györgyöt és Istvánt (providi), fegyveres kézzel és hatalmasul rátört a nevezett panaszos Kaza possessióban lakó jobbágyának, Santha Jánosnak (providus) a házára, s ott a panaszos valamely vétlen és ártatlan zsellérét, akinek Sypws Lukács a neve, a földre terítették és keményen csaknem halálra verték, a panaszos igen nagy jogsérelmére és kárvallására.

Eredeti, papíron, a hátoldalon zárópecsétek helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Pro egregio Nicolao Loranthyffy de Serke contra Valentinum Gwlauffy de Kaza super factis intrascriptis inquisitoria. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 20 993. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata acta), fasc. 779. nr. 32.

34. 1500. november 18. (f. IV. a. fest. Elizabeth viduae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy néhai Mellethe-i Tamás fiának, Antal papnak (honorabilis) a törvényes kérelmére törvényszékükből kiküldték Cheb-i István szolgabíró az alábbi vizsgálat elvégzésére, aki visszatérvén onnét, a következő módon tett jelentést: Szent Mihály arkangyal ünnepe (szeptember 29-e) táján mindenkitől, akitől illet és lehetett, a nemesektől és a nem nemesektől egyaránt nyíltan és titokban tudakozódván, megtudta, hogy az ebben az esztendőben esett szüret idején Pwthnok-i Bertalan nem tudni, mitől indítatván, hatalmasul leszüreteltette és leszedette a Dewen possessióban lakó Thwba Jánosnak (providus) egy szőlőjét, amely Horwath possessio szőlőhegyén fekszik, és az abban a szőlőben termett bort oda vitetette, ahova neki tetszett, s ezáltal igen nagy kárvallást és jogsérelmet okozott a panaszt előterjesztőnek.

Eredeti, papíron, a hátoldalon négy gyűrűspecsét nyomával és töredékeivel, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Pro honorabili et discreto viro Anthonio presbitero de Alachka, filio condam Thomae de Mellethe contra Bartholomeum de Pwthnok super factis introscriptis. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 747. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczer család levéltára), fasc. 2B. nr. 83.

35. 1500. december 30. (f. IV. a. fest. Silvestri papae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy néhai Mellethe-i Tamás fiának, Antal papnak (honorabilis) a törvényes kérelmére törvényszékükből kiküldték Barcz-i János szolgabíró az alábbi vizsgálat elvégzésére, aki visszatérvén onnét, a következő módon tett jelentést: Aprószentek ünnepén (december 28-án) mindenkitől, akitől illet és lehetett, a nemesektől és a nem nemesektől egyaránt nyíltan és titokban tudakozódván, megtudta, hogy Nagyboldogasszony ünnepe (augusztus 15-e) táján a nevezett panaszos Imre nevű familiárisa, jóllehet arra nem kapott engedélyt, néhai Alachka-i János fia Antalhoz szökött, s amikor a panaszosnak a fivére, néhai Mellethe-i Tamás fia Benedek elment a nevezett Antalhoz, hogy ezt a szökött jobbágyot visszakövetelje tőle, akkor Antal gyalázkodó szavakkal illette a nevezett Benedeket, azt mondván neki, hogy folyton szarik és ezért három saroglyája lesz neki (idem currenter cacat et exinde tria fercula habebit).

Eredeti, papíron, a hátoldalon négy záró gyűrűspecsét töredékeivel és nyomával, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Pro honorabili Anthonio presbitero de Alachka, filio condam Thomae de Mellethe contra Anthonium filium Johannis de eadem Alachka super factis introscriptis inquisitoria. Solvit III. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 748. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczer család levéltára), fasc. 2B. nr. 59.

36. 1501. március 10. (f. IV. a. fest. Gregorii papae), Myskolcz

Geley-i Salfy Bálint, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül ajánlják, hogy személyesen megjelent előttük néhai Mellethe-i Tamás özvegye, Zsófia asszony (nobilis) és a két fia, Antal pap (honorabilis et discretus) és Benedek, akik önként és szabadon a következő módon tettek vallást: jóllehet Hangach-i István az ezen vármegyebeli Egres prediumon levő teljes birtokrészét, amint azt a jászói konvent által kiadott zálogot valló levél bizonyítja, elzálogosította néhai Mellethe-i Tamásnak, aki elhalálozván, ez a birtokrész nevezett özvegyére és fiaira szállt, most azonban Hangach-i István letette nekik a zálogösszeget, amiről ők nyugtatják és visszabocsátják neki azon teljes birtokrészt. – Cheby István szolgabíró jelentése.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecst helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Stephanus Hangachy. Non solvit. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 75 955. sz. Régi jelzet: Q 172. (a Szathmáry Király család levéltára), fasc. XVIII. nr. 1245. (Ugyanitt újkori másolata is megtalálható.)

37. 1501. június 16. (f. IV. p. fest. Viti et Modesti martyrum), Myskolcz

Geley Salfy Bálint alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy személyesen megjelent előttük Ilona asszony (nobilis), néhai Watha-i Wamos Lénárt leánya, s önként és szabadon a következő vallást tette: egy atyától született fivére, Wamos Egyed az összes jószágból, birtokrészből és birtokjogból az ország törvényeinek megfelelően pénzben kifizette az őt megillető leánynegyedet és jegyajándékot, s ennek megfelelően ő is nyugtatja nevezett fivérét a kifizetésről. – Korhy György szolgabíró jelentése.

Eredeti, papíron, a hátoldalon két rányomott gyűrűspecst töredéke és háromnak a helye, valamint egykorú kézzel írt szöveg: Expeditoria Egidii Wamus, solvit II. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 472. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 85. sz.

38. 1501. június 16. (f. IV. p. fest. Viti et Modesti martyrum), Myskolcz

Geley-i Salfy Bálint alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy személyesen megjelent előttük Alachka-i Pál, s önként és szabadon a következő vallást tette: az Alachka possessióban lévő Nemesiakab nevű erdőben való teljes birtokrészét annak összes haszonvételeivel és jövedelmeivel együtt a visszaváltás idejéig zálogba adja néhai Mellethe-i Tamás fiainak: Antal papnak (honorabilis et discretus) és Benedeknek 12 arany forintokért, amely összeget teljes egészében át is vett a nevezettektől. Egyúttal kötelezi magát arra is, hogy a zálog tartama alatt megvédelmezi Mellethe-i Antalt és Benedeket mindenki ellen, aki háborgatni akarná őket a mondott erdő rész békességes birtokában. – A jegyző előtt.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecst töredékeivel és helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoria domini Anthonii. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 753. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczér család levéltára), fasc. 2B. nr. 46.

39. 1501. június 16. (f. IV. p. fest. Viti et Modesti martyrum), Myskolcz

Geley-i Salfy Bálint alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy személyesen megjelent előttük Alachka-i Pál, s önként és szabadon a következő vallást tette: az Alachka possessióban lévő Nemesiakab nevű erdőben való teljes birtokrészét annak összes haszonvételeivel és jövedelmeivel együtt a visszaváltás idejéig zálogba adja néhai Mellethe-i Tamás fiainak: Antal papnak (honorabilis et discretus) és Benedeknek 10

arany forintokért,⁹ amely összeget teljes egészében át is vett a nevezettektől. Egyúttal kötelezi magát arra is, hogy a zálog tartama alatt megvédelmezi Mellethe-i Antalt és Benedeket mindenki ellen, aki háborgatni akarná őket a mondott erdőrész békességes birtokában. – A jegyző előtt.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecst töredékeivel és helyével, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoria domini Anthonii. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 754. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczér család levéltára), fasc. 2B. nr. 46.

40. 1501. december 21. (d. XV. fest. Conceptionis Mariae), Myskolcz

Geley-i Salfy Bálint, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül ajánlják, hogy abban a perben, amely Hangach-i István (nobilis) az egyik részről, a másik részről pedig Bothos Miklós, Dorottya asszonynak (generosa), néhai Hangach-i Mihály (egregius) özvegyének a Nomar nevezetű possessióban lévő birtokrészen lakó jobbágya között folyt a mondott Nomar possessio szőlőhegye szabadságának megsértése okán előbb Ffynkee-i Gábor, Zakachy-i Thokos Albert, Heghmege-i Illés, Berkesy Miklós, Monay-i Mezes-nek mondott Ferenc, Heghmege-i Thegzes Bálint és Cheb-i István szolgabíró (egregii et nobiles) előtt, akiket a vármegye törvényszéke küldött és rendelt ki, s akik a Szent Imre herceg és vértanú ünnepe előtti legközelebbi vasárnapon (november 3-án) Hangach possessio helyszínén ítéletet is hoztak, majd amelyet Hangach-i István fellebbezése miatt a törvényszék a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén (december 8-án) újra tárgyalni kezdett, a nevezett Cheb-i István szolgabíró a következőket terjesztette a törvényszék elé. A fent írt napon és helyen tartott ítélezés során a nevezett bírák előtt Hangach-i István előadta, hogy Szent Mihály arkangyal most múlt ünnepe (szeptember 29-e) táján, tudniillik a szüretelés idejében Julianna asszonynak (nobilis), néhai Nadasd-i Péter özvegyének valamely jobbágya, aki a mondott Nomar possessióban lakik, az ugyanezen Nomar possessio szabad szőlőhegyén lévő szőlőjéből egy csöbör bort a hátán haza akart vinni, akkor Bothos Miklós, a nevezett Dorottya asszony jobbágya levette a hátáról a csöbört és a kezében tartott fejszével szétvagdalta; az előterjesztő ígérte, hogy szavainak az igazságát tanúbizonyságokkal, név szerint Kowach Ferenc bíróval, Bartha Pállal és Thewke Imrével, akik valamennyien Nomar possessióban laknak, meg is erősíti. A tanúkihallgatást Bothos Miklós sem kifogásolta. Ennek során az első tanú, Kowach Ferenc hit alatt vallotta, hogy amikor Julianna asszonynak, Nadasd-i Péter özvegyének a jobbágya elmondta neki az esetet, akkor ő odament Bothos Miklóshoz, hogy megkérdezze, Bothos Miklós pedig nem tagadta, hanem a saját szájával megvallotta, hogy ő tette. A második tanú, Bartha Pál a következőképpen vallott: amikor később a Bothos Pál által összetört csöbrét javította, akkor ezen Bothos Pál odament hozzá és egy másik csöbört ígért neki. A harmadik tanú, Thewke Imre azt vallotta, hogy hallotta a történeteket. Ezután mivel Bothos Miklós elfogadta a tanúk vallását, a fent nevezett bírák úgy ítéleztek, hogy Bothos Miklóst el kell marasztalni a mondott szőlőhegy szabadságának a negyed részében, tudniillik 10 arany forintokban, amely összeget Hangach-i Istvánnak tartozik megfizetni. – Mivel a törvényszék az ítéletet annak minden előzményével együtt helyesnek és igazságosnak találta, ezért elfogadta és jóváhagyta azt, a végrehajtást pedig olyan módon határozta meg, hogy az alispán embere és a vármegye emberei, akiket a törvényszék erre kijelöl, kimennek Nomar possessio helyszínére az elmarasztalt Bothos Miklós házához, s ott értékbecslést tartván, annyi és olyan értékű jószágát foglalják el, hogy kiteljék belőle a 10 arany forint büntetés, a

⁹ A zálogösszeg kivételével az oklevél szövege mindenben megegyezik az előző oklevéllel. Hogy mi lehet ennek az oka, nem világos.

lefoglalt jószágokat pedig zálog címén átadják Hangach-i Istvánnak, aki addig tarthatja magánál azokat, amíg az elmarasztalt Bothos Miklós ki nem váltja tőle. Az eljáró vármegyei emberek pedig illendő határidőn belül tartoznak jelentést tenni a törvényszék előtt eljárásuk menetéről.

Eredeti, papíron, a hátoldalán 5 pecsét nyomaival, mellette újkori egyszerű másolata, főleg a nevek esetében sok hibával. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 75 957. sz. Régi jelzet: Q 172. (a Szathmáry Király család levéltára) fasc. XIII. nr. 897.

41. 1502. március 16. (XV. die f. IV. p. Dominicam Oculi), Myskolcz

Geley-i Salfy Bálint alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül adják, hogy Watha-i Nagy Márton a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel az Oculi vasárnap utáni legközelebbi szerdán (március 2-án), amely napot a vármegye egy korábbi ítéletlevele jelölt ki, megjelent előttük Watha-i Márton litteratus érdekében Watha-i Zekel Pál ellen, akit [Korhy György szolgabíró]¹⁰ Chomorkan Boldizsár idézett feleletadásra a törvényszék elé; Zekel Pál azonban nem jött el és maga helyett sem küldött senkit, ezért a törvényszék a meg nem jelenés miatt az ilyen esetekben kiszabni szokott bírsággal sújtotta, ha csak ésszerű magyarázatot nem tud adni a távolmaradására.

Eredeti, papíron, a hátoldalon három pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Pro nobili Martino litterato de Watha contra nobilem Paulum Zekel pro non depositione judiciariorum gravaminum judicialis.¹¹ Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 702 sz. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvai Úsz család levéltára), familiaria nr. 407.

42. 1502. október 26. (d. XI. fes. Galli confessoris), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik Ulászlónak, Magyarország, Csehország, stb. királyának, természet szerint való uruknak, hogy kezükhöz vették Budán, az 1502. esztendőben, Szent Klára szűz ünnepén (augusztus 12-én) kelt, vizsgálatot elrendelő levelét, amelyet át is írtak és amelynek a tartalma a következő: jelentették a király előtt Ffyneke-i Gábor és László, valamint Fyge-i Chatho Péter (nobiles) személyében, hogy a legközelebb elmúlt esztendőben, az Úr mennybemenetelének ünnepe (1501. május 20.) táján Albert litteratus, Nagh István és Emrefia Albert (ignobiles), Dengeleg-i Dávid (nobilis) familiárisai uruknak, valamint Potenciána asszonynak, néhai Thorday Miklós özvegyének és Borbála asszonynak, Zelemer-i Mihály házastársának, végül Hodos-i Jako Ferencnek a rendelkezéséből fegyveres és hatalmaskodó kézzel megrohanták Ferenc pap oltárigazgatónak (discretus) a házát, amely a nevezett előterjesztők Nyek possessióban lévő, vásárolt birtokrészen van, és ott az előterjesztők valamely Mayor Illés nevű jobbágyát kemény ütlegekkel megverték. Ezzel nem elégedvén meg, amidőn ugyanakkor Ffyneke-i László arrafelé sétálván, a mondott Ferenc pap házához ért, akkor a nevezettek uraik parancsára fegyveres kézzel rá is rátámadtak, és ha nem védte volna magát, nyomorult halállal meg is ölrék volna. Továbbá abban az esztendőben, amelynek már három vagy kevesebb elforgása is elmúlt, a nevezett Dávid, özvegy Potenciána és Borbála asszony a familiárisaikkal – akiknek neve: Thoth Orbán, Kozoba Péter, Polyk András, Bolthy Benedek, Mayor György, Zecheny Antal, Zywl Máté, Koos Lukács, Cherepy Benedek, Zyna Ambrus, Warga Albert, Aratho Demeter, Thoth Mihály, Czwdar Bálint, Paka

¹⁰ A nevet kihúzta az oklevél írója és fölé írta az idézést ténylegesen átadó személy nevét.

¹¹ A hátoldalon más, közel egykorúnak látszó feljegyzések is vannak, amelyek részint tollpróbának tűnnek, részint értelmezhetetlenné halványultak. Köztük van ez a magyar nyelvű szöveg is: „Vythezlew vram nekem zerelemes barathom.”

Pál, Marthon Ferenc, Szabó (Sutor) János, Zecheny Imre, Gyewnghesy Gál, Warro Péter, Bolthy Barnabás, Wracz Vince, Waga Péter, Zabo Albert, a fia, János, Aratho Gál, Josa Tamás, Aratho Fülöp, Kos Barnabás, Kozoba Tamás, a fia, Miklós, Waga György, Seres Damján, István, Mihály és Gergely, Zywl Lukács, Fodor Máté, Pwthnoky Balázs és István, Kos Péter, Kys János, Benedek és Mihály, valamennyien Nyek possessióban lakó jobbágyok – fegyveres kézzel és hatalmasul rátörtek a nevezett Chatho Péternek a Thwlws possessio határában fekvő, Bekerethe nevezetű kaszálójára vagy rétjére, s azt lekaszálták és a szénát elvitték, ahová nekik tetszett. Továbbá ugyanabban az esztendőben Erzsébet asszony (nobilis), néhai Thwlws-i Olah János özvegye, Benedek literatus, Ambrus, azon Erzsébet asszony fia, valamint Thas-i Domonkos és Mátyás, továbbá Katalin asszony, néhai Bay Mihály özvegye, nemkülönben Chonka Boldizsár és László, akik valamennyien Thwlws-ról valók, sok társukat ráküldték a nevezett Chatho Péternek a Thwlws possessio határában lévő erdejére és azt nagy részében kivágatták, a kivágott fát pedig oda szállíttatták, ahová nekik tetszett. Végül ugyanabban az esztendőben a nevezett Benedek litteratus és Ambrus nem tudni, milyen okból, fegyveres kézzel és hatalmasul rátörtek Chatho Péternek a Thwlws possessióban lévő házára, vagyis nemesi kúriájára, ott Sarkan Lukács familiárist nyílvéssel halálosan megsebesítették, ráadásul kemény ütlegekkel meg is verték. Mindezen dolgok az előterjesztők igen nagy kárvallásával történtek. A király ezért elrendeli, hogy a vármegye küldje ki egy vagy két emberét, akik folytassanak vizsgálatot és derítsék ki az igazságot a fentiekről, s a vizsgálat eredményéről tegyen jelentést az ő személyes jelenléte előtt. – A királyi parancsnak engedelmeskedvén, a vármegye kiküldte egyik emberét, név szerint Baba-i¹² Mathyws Benedek (nobilis) szolgabíró a vizsgálat elvégzésére, aki onnét visszatérvén, a következőket jelentette a törvényszék előtt: Szent Gál hitvalló ünnepén (október 16-án) a vármegyében eljárván, mindenkitől, akiktől kellett és alkalmas volt, nemestől és nem nemestől egyaránt, nyíltan és titokban szorgalmasan tudakozódván, azt az igazságot tudta meg, hogy minden úgy történt, ahogyan az a királyi parancslevélben le van írva.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt rányomott pecséttel és ezzel az egykorú szöveggel: Personalis praesentiae regiae maiestatis. Pro nobilibus Gabriele et Ladislao de Ffynke et Petro Chatho de Fyge. Mellette újkori egyszerű másolata. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 263 sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család sajókazai levéltára), fasc. XLIV. nr. 1.

43. 1503. február 8. (die XV. secundi diei fest. Pauli conversionis), Miskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Chaba-i Horwath Gergely (egregius) törvényes kérelmére kiküldték Ladhaza-i László (nobilis) vármegyei embert és vele Baba-i Mathyws Benedek szolgabíró a fentebb írt vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, egybehangzó módon a következőképpen jelentettek: Szent Pál apostol fordulása ünnepének a másnapján (január 26-án) kimentek a nevezett panaszos Chaba possessióban lévő szántóföldjeinek, vagyis vetéseinek a helyszínére és ott azt tapasztalták, sőt a saját szemükkel látták is, hogy az ott elhaladó utasok vagy Chaba possessio lakosai igen sok kárt tettek ott, ahol az országút megy. Ezután Mera-i Zsigmond (nobilis), a nevezett panaszos provizora eltiltotta Chaba possessio összes lakosát és minden utast az ott való átjárástól és az ezáltal okozható kártételektől az ilyen ügyekben kiszabni szokott büntetés terhe alatt.

¹² Előbb Zalonthai-t írt a jegyző, azt javította Babai-ra.

Eredeti, papíron, a hátoldalon négy pecsét töredékeivel és egynek a helyével, valamint ezzel az egykorú szöveggel: Revisionalis et prohibitoria Gregorii Horwath de Chaba. Non. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 84 020. sz. Régi jelzet: Q 27. (a Bárczay család levéltára), fasc. XXIX. nr. 6.

44. 1503. augusztus 30. (f. V. p. fest. Decollationis Johannis Bapt.) Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékeztetül ajánlják, hogy Byk-i Sigmond László (nobilis) személyesen megjelenvén előttük, önként és szabadon a következő vallást tette: bizonyos szükségek által kényszerítetvén nemesi kúriáját, amely Byk possessióban van, összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt zálogba adja néhai Lyphay György fiának, Lászlónak (nobilis) 5 arany forintokért, amely összeget át is vett a nevezettől. Kikötötte továbbá, hogy amikor lehetősége lesz rá, vissza akarja azt váltani, de akkor Lyphay László csak 4 forintokat lesz köteles adni neki; ha pedig valaki az atyafiai közül akarná kiváltani a kúriát, akkor az 5 forintokat tartozik letenni Lyphay Lászlónak, nem pedig annak valamilyen, a vármegye által becsült árát. – Mathyws Benedek szolgabíró jelentése.

Eredeti, papíron, a hátoldalán 5 gyűrűspecst helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoria Ladislai Lipthay [...]. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 310. sz. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvi Úsz család levéltára, 42. 1.

45. 1504. január 24. (d. XV. fest. Pauli primi heremitae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékeztetül adják, hogy Kaza-i Ghwlauffy Ferenc (egregius) a kijelölt napon, azaz Szent Pál első remete ünnepén ((január 10-én) a törvényszék elé állt és a törvényes órákat kívarta Hedvig asszony (generosa), Bekeen Dénes házastársa, egyébként néhai Kaza-i Kakas-nak mondott György özvegye ellen; a nevezett asszony azonban, bár a vármegyei ember, Sayonemphy-i Saswary Miklós (nobilis) idézése szerint meg kellett volna jelennie válaszáadás végett, nem jött el és nem is küldött senkit, s így a néhai Kakas György Kaza possessióban lévő birtokaiból neki járó hitberről és jegyajándékról való felmentő levelet sem mutatta be. Ezért a törvényszék a nevezett Hedvig asszonyt, Bekeen Dénes házastársát az el nem jövetelért és a levelek be nem mutatásáért 3 nehéz súlyú márka büntetésben marasztalta el és másik 3 márka büntetéssel is terheli, ha a következő törvényszéki ülés előtt sem jelenik meg, hogy okát adja a távolmaradásának.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt pecsét maradványaival és ezzel az egykorú szöveggel: Pro egregio Francisco Ghwlauffy de Kaza contra dominam Hedvigis [!] citatam, consortem Dionisii Bekeen, alias relictam condam Georgii Kakas de eadem Kaza pro non statutione quarundam litterarum expeditionali-um. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 272. sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család sajkócajai levéltára), fasc. XXVI. nr. 2.

46. 1504. január 24. (die XV. fest. Pauli primi heremitae), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik Ulászlónak, Magyarország, Csehország, stb. királyának, természet szerint való uruknak, hogy a Szent Pál első remete ünnepén (január 10-én), Myskolcz oppidumban tartott törvényszéki ülésen az erről kiadott ítéletlevelükben foglaltaknak megfelelően meg kellett jelennie Pelsewcz-i Bebek Jánosnak (magnificus) Rakacza-i Gábor (egregius) ellen, hogy a maga személyében esküt tegyen arról, hogy a nevezett Rakacza-i Gábor törvényes kérelmére sem engedte, hogy az Abod possessióban lakó Márton juhász Rakacza possessióba költözzön, Rakacza-i Gábornak pedig hat nemessel együtt arról kellett esküt tennie, hogy a mondott

Márton juhászt nem hatalmasul, hanem Bebek János engedélyével költöztette Rakacza possessióba. Rakaczai Gábor azonban nem jelent meg a törvényszék előtt a mondott határnapon, mivel végső [...] van, amit kezességvállalója, Derenchen-i János (egregius) igazolt is, ahogyan arról az egyik szolgabíró, Cheb-i István bizonyosságot tett. Derenchen-i János azt is kijelentette, hogy ha a törvények megengedik, ő kész letenni az elrendelt esküt Rakacza-i János személyében. Ezt hallván Chaztha-i János, Pelsewcz-i Bebek János törvényes prókátora a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel azt válaszolta, hogy ebben az esetben Bebek János sem kívánja letenni az esküt. Erre Watha-i Nagh Márton, Rakacza-i Gábor törvényes prókátora szintén a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel azt válaszolta, hogy amennyiben Bebek János visszautasítja az eskütételt, akkor Rakacza-i Gábor sem köteles letenni az esküt. – A törvényszék ezen előterjesztések meghallgatása után azt az ítéletet hozta, hogy Rakacza-i Gábort fel kell menteni az eskütétel alól. Az ítélettel azonban Chaztha-i János, Bebek János prókátora nem elégedett meg és azt követelte, hogy a pert annak teljes sorozatával együtt a vármegye küldje át a királyi személyes jelenlét bírósága elé. A törvényszék a követelésnek eleget tett és átküldte a pert, határnapul Szent Mátyás apostol ünnepének harmadnapját (február 27-ét) tűzve ki a felek számára.

Eredetiről készült fénykép, a hátoldalon 3 pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Personali praesentiae regiae maiestatis. Pro egregio Gabriele de Rakacza contra magnificum Joannem Bebek de Pelsewcz super factis intraspecificatis ad tertium diem festi Beati Mathiae apostoli nunc venturam transmissionis par. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 631. sz. Régi jelzet: U 682. (Štátny archív v Poprade: az Úsz család levéltára), Fam. 58. sz.

47. 1504. június 5. (in fest. Bonifacii episcopi), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül ajánlják, hogy amikor Szent Bonifác ünnepén (június 5-én) Myskolcz oppidumban némely megyebeli nemesekkel együtt az ügyek eligazítása végett törvényszéket tartottak, akkor Zyrma-i Ambrus (nobilis) a többiek közül felállván, a maga és fia, Mihály személyében szemtől szemben, nyilvánosan ellene mondással eltiltotta és tilalmazta néhai Ffynke-i Benedek szintén jelen lévő fiát, Lászlót (nobilis) a Zyrma possessio szomszédságában fekvő, az őt örökösödési jogon megillető Jenke nevezetű praedium használatától, tudniillik, hogy bármilyen módon beférkőzzék annak birtokába, élvezze terményeit és egyéb haszonvételeit.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Prohibitoria Ambrosii de Zyrma. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 474. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), nr. 87.

48. 1504. július 3. (septimo die festi Ladislai regis), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Banfalwa-i Baryws István kérelmére kiküldték egy vizsgálat elvégzésére Darocz-i Imre szolgabírót és vele Sayonemethy-i Sapy Tamást, akik onnét visszatérve a következőket jelentették: Szent László király ünnepén (június 27-én) mindenkitől, akiktől kellett és alkalmas volt, nemesektől és nem nemesektől egyaránt tudakozódván, megtudták, hogy Úrnapja most elmúlt ünnepe (június 6.) táján, amikor Janos-nak mondott Orbán (providus), a panaszos Banfalwa possessióban lakos jobbágya a falu határában lévő erdőbe ment és ott fát vágott, akkor Jethyew-i Demeter (nobilis literatus) nem tudni, mi okból megtámadta a mondott jobbagyot, ökreivel és szekerével együtt a saját házába hurcoltatta és addig tartotta ott, amíg neki tetszett.

Papíron, rányomott gyűrűspecsétek nyomaival és ezzel az egykorú szöveggel: Inquisitio expedita pro nobili Stephano Baryws de Banfalwa contra nobilem Demetrium litteratum de Jethew super factis intra-scriptis.. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 292 837. Régi jelzet: U 1301. (a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára), K. 391/11. Kiadása: Véber 2003, 184. p.

49. 1504. (július 31.)¹³ Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül adják, hogy Mwchon-i Nemes Benedek (nobilis) Feled-i János (egregius) érdekében, valamint Serke-i Loranthfy Miklós és László (egregii) ellen az Apostolok oszlása utáni legközelebbi szerdán (július 17-én) megjelent előttük, s elegendő órákat állt ezen a törvény szerint való határnapon [...] Sayonemphy-i S[...] Tamás szolgabíró [...] letételére [...] nem jöttek el és nem is küldtek senkit maguk helyett, ezért a törvényszék a mondott Serke-i Loranthffy [Miklóst és Lászlót] büntetésben marasztalja el [...] hacsak nem tudják magukat menteni.

Sérült, restaurált papíron, a hátlaon öt pecsét töredékeivel és ezzel az egykorú szöveggel: Pro egregio Johanne de Feled contra Nicolaum et Ladislaum Loranthffy de Serke [...]. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 21 378. sz. Régi jelzet: Q 7. (Diversa litteraria instrumenta), 11. sz.

50. 1505. június 25. (d. XV. f. IV. a. fest. Anthonii confessoris), Myskolcz

Zalontha-i Boldizsár, Borsod vármegye alispánja és aszolgabírák emlékezetül adják, hogy Ládházy László (nobilis) a vármegye által kiadott prókátort valló levéllel Pwthnok-i János (egregius) érdekében a Szent Antal hitvalló ünnepe előtti legközelebbi szerdán (június 11-én) megjelent Lengel Pál és István, valamint néhai Pwthnok-i György fiai: Pál, István és András (nobiles) ellen, s ebben a törvény szerint való időben elegendő órát állt a törvényszék előtt, a nevezettek azonban nem érkeztek meg, jöllehet Cheb-i István szolgabíró idézte őket, s nem is küldtek senkit a maguk érdekében. Ezért a törvényszék Lengel Pált és Istvánt, valamint a többieket is a törvényes büntetésben marasztalta el, hacsak nem tudják magukat ésszerű okokkal kimenteni.

Átirja Bornemissza (Abstemijs) Pál erdélyi és nyitrai püspök 1571-ben. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 2535. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata Acta), fasc. 658. nr. 32.

51. 1505. június 25. (f. IV. p. fest. Nativitatis Johannis Baptistae), Myskolcz

Zakaczy-i Thokos Albert, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák emlékezetül adják, hogy személyesen megjelent előttük Bessenyew-i György (nobilis) a házastársának, Ilona asszonynak (nobilis), néhai Kezy-i Halmosy Balázs özvegyének a személyében és tiltakozás módján a következőket adta elő: mondott házastársa, Ilona asszony az összes és valamennyi birtokrészt és birtokjogot, ami meghalt férjéről az ország dicséretes és jóváhagyott törvényei szerint reá szállott, egy olyan összegért, ami megilleti, kész átadni és átengedni azoknak, akiknek joga van a kiváltásukra. Ennek megfelelően Bessenyew-i György intette is a mondott jószágok megvételére néhai Halmosy Bálint atyafiait és rokonait.

Eredeti, papíron, a hátlaon öt rányomott pecsét töredékeivel. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 46 723. sz. Régi jelzet: Q 10. (a Magyar Nemzeti Múzeum törzssanyga), 1899. évi 5. sz.

¹³ A törvényszéki ülésre, amint az az oklevélből is látható, július 17-én került sor, a meg nem jelenés miatti büntetésekről pedig a törvényszék legtöbbször a tizenötöd napon szokta kiállítani a leveleket: ez a datálás magyarázata.

52. 1505. június 25. (die XV. festi Barnabae apostoli), Myskolcz

Zakaczy-i Thokos Albert, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentése Ulászlónak, Magyarország, Csehország, stb. királyának azon pert illetően, amely Zeen-i Ferenc, mint felperes az egyik részről, a másik részről pedig Chytnek-i János és Bernát (egregii), mint alperesek között folyik egy, a Boldwa folyó mellett fekvő Zalolna possessio határában lévő, mind a két felet megillető bereknek a Chak János és Zakalos Gergely (providi), a mondott alperesek Zalolna possessióban lakó jobbágysai által történt irtása miatt; ezt a berket a peres felek elődei egyébként legelőnek használták. Eszerint Chazthay János, a nevezett felperes törvényes prókátora a Szent Zsófia ünnepe előtti legközelebbi vasárnapon (május 11-én) a mondott Zalolna possessio helyszínén az alperesek Zsigmond nevű familiárisa és officiálisai előtt a nevezett jobbágysok ellen előadta, hogy a mondott berket hatalmasul kiirtották, felszántották és bevetették, egy részét pedig meghagyták kaszáló rétnek, a felperes fél igen nagy kárvallására. Ezt hallván a nevezett Chak János és Zakalos Gergely elismerték, hogy ők valóban ezt cselekedték, de nem a felperes fél kárvallására, mivel saját uraik örökölt földjét irtották és szántották, s így hatalmaskodást sem követtek el. Erre a mondott jobbágysok a saját személyükben esküt is tettek. Ennek megfelelően az alperesek familiárisai azt követelte, hogy mivel a nevezett jobbágysok ártatlanok, a törvényszék utasítsa el a felperes fél keresetét. Chazthay János azonban kifogást emelt az eskütellettel szemben, mivel a jobbágysok csak a maguk személyében esküdtek, holott hatodmagukkal kellett volna esküt tenniük. A vármegyének a Szent Barnabás apostol ünnepén (június 11-én) tartott törvényszékében azután olyan ítélet született, hogy a szokásnak megfelelően a nevezett jobbágysoknak nemcsak a maguk személyében, hanem hatodmagukkal együtt kell letenniük az esküt egy vagy két szolgabíró előtt ezen törvényszék tizenötöd napján. Az ítéletet azonban Zsigmond, Chytnek-i János és Bernát familiárisai nem fogadta el és azt követelte, hogy a törvényszék küldje át a pert a királyi jelenlét bírósága elé végleges döntés végett. A törvényszék ennek eleget is tett, az Apostolok osztlásának ünnepe utáni második napot (július 16-át) jelölve ki határnapul a felek számára.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Personalis praesentiae regiae maiestatis. Pro egregio Johanne de Chytnek et aliis intrascriptis contra Franciscum de Zeen super factis intraspecificatis, ad secundum diem festi Divisionis Apostolorum nunc proxime venturum 1505. feria quarta proxima post festum Divisionis Apostolorum pro in causam attractibus Andreas de Palasth cum procuratoriis litteris conventus de Jazow comparuit, et causa intrascripta propter absentiam magistrorum prothonotariorum prorogata est ad quartum diem festi beati Michaelis Archangeli proxime venturum per me Stephanum episcopum postulatam Nitriensem etc. Pro actore Andreas Palasthy cum iudiciario soluit. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 21 447. sz. Régi jelzet: Q 311. (a Magyar Kamara archívuma: Neoregestrata acta), fasc. 1560. nr. 70.

53. 1505. szeptember 10. (f. IV. p. fest. Nativitatis Virginis), Myskolc

Zakaczy-i Thokos Albert, Borsod vármegye alispánja és ugyanazon vármegye szolgabírái emlékeztetül adják, hogy Vatha-i Syssary Demeter, Lewew-i Ambrus litteratus, Nagy Antal, Zsigmond litteratus, Kowach-nak mondott László, néhai Lewew-i Zakay Miklós leánya: Katalin (nobilis), továbbá Zakay János és Watha-i Zennyes Ambrus jogos és törvényes kérelmére vizsgálat céljából kirendelték Watha-i Chaim-nak mondott Andrást, a vármegye emberét és vele Baba-i Mathyws Benedek és Zennyes Ambrus szolgabírákat, akik visszatérvén, az alábbiakat jelentették: Szent István király ünnepén (augusztus 20-án) a mondott vármegyében eljárva mindenkitől, akiktől illet és lehetett, nemesektől és nem nemesektől egyaránt, nyíltan és titokban szorgalmasan tudakozódván, azt az igazságot

tudták meg, hogy Mezew Kewesd oppidum bírái: Olaz Domonkos, Vigy Orbán és Edeleny Tamás, valamint ugyanezen Mezew Kewesd lakosai: Fabyan Péter, Zabo Máté, Zombathy Tamás, Sarkan György, Barla Balázs, Yasz András, Nemetthy Gergely, Wegpal László, Gwle Tamás, Busa Balázs, Yaz Fábián, Bolobas Márton, G[- -] Sebestyén, Feyzes Lőrinc, Zarka Bálint, Kys Anthal Sebestyén, Feyr Demeter, Thoth Mihály, Bathor Kristóf, Zabo Jakab, Felfewldy Máté, Wig Miklós, Zarandy László, Bede Demeter, Lengen Görgy, Dehay György, Wig Máté, Borsody Bálint, Zabo István, Somogy Balázs, Yaz Ádám, Kewesdy Alajos, Galy Tamás, Galy Domonkos, Gwleh Mihály, Marya Gergely, Dobo Ambrus, Zenchy András, Dobo Lukács, Yeges Balázs, Yambor Gergely, Zekeres Gergely, Bwsa Péter, Tarkany Péter, Nemeth Pál, Zabo Mihály Alch Pál, Feyes László, Chery János, Zygety Ágoston, Herde Tamás, Pap László, W[- -] Miklós, Nemeth István, Feyr Antal, Yaz György, Chwth[- -] István és Balázs, Nagh István, Galombas Bertalan, Felesthekem Benedek, Zolga Miklós, Wargá Imre, Zenthe Simon és Benedek, Kővágó (Lapicida) János, Kovács (Faber) Imre, Ozdy Balázs, Szűcs (Pellifex) Orbán és Swuewltew Dénes a fent írt panaszosoknak a Borsod vármegyebéli Lewew possessióban lévő termékeny rétjeit hatalmasul lekaszálták, s a lekaszált – mintegy 150 szekérnyi mennyiségű – szénát onnét tetszésük szerint elszállították, a nevezett panaszosok nem kicsiny kárvallásával.

Restaurált papíron, előlapján rányomott pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Pro nobilibus Demetrio Syssari[...] Ambrosio litterato [...] et aliis intrascriptis contra circumspectos contra Dominicum [...] Urbanum Wegh, Thomam Edelleny et alios intrascriptos iudices et juratos cives, ceterosque incolae et inhabitatores oppidi Mezew Kewesd jobagiones reginalis maiestatis super factis intrascriptis. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 292 800. sz. Régi jelzet: U 468. (Borsod-Abauj-Zemplén megyei Levéltár, XV. 1. 125. sz. A négyesi Szepessy család levéltárából). Regesztája: Tóth 1990, 134. sz.

54. 1505. december 3. (f. IV. a. fest. Barbarae virginis), Myskolcz

Zakachy-i Thokos Albert alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy néhai Alachka-i János fia Antal (nobilis) személyesen megjelenvén előttük, önként és szabadon a következő vallást tette: az Alachka possessio határain belül lévő valamennyi szőlőhegyről őt megillető borjövedelmeket, amelyek néhai atyja halála után reája szállottak, vagyis a teljes nyolcadot, illetve a kilencedborok teljes jövedelmét zálogba adja a visszaváltás idejéig néhai Mellethe-i Tamás fiainak, Antal papnak és Benedeknek (nobiles) 12 arany forintokért, amely összeget, mint mondta, teljes egészében fel is vett már tőlük. – Cheb-i István szolgabíró jelentése.

Eredeti, papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét töredékeivel vagy helyével és ezzel az egykorú szöveggel: [...] Anthonii de Mellethe. Non. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 251 041. sz. Régi jelzet: U 487. (a jászói konvent hiteleshelyi levéltára), Fassionales, AA. nr. 11.

55. 1505. december 17. (d. V. d. fest. Lucae virginis), Myskolcz

Zakach-i Thokos Albert, Borsod vármegye elispánja és a szolgabírák emlékezetül adják, hogy Ambrus litteratusnak (nobilis), néhai Lewew-i Pypys-nek mondott Dávid fiának a törvényes kérelmére kiküldték maguk közül az egyik emberüket, Watha-i Koncz-nak mondott Albertet (nobilem) Baba-i Mathyws Benedek szolgabíróval együtt az alább írt vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, a következő jelentést tették: Szent Luca szűz és vértanú most múlt ünnepén (december 13-án) a vármegyében mindenkitől, akiktől kellett és lehetett, nemesektől és nem nemesektől egyaránt, nyíltan és titkon tudakozódván, azt az igazságot tudták meg, hogy annak a Watha possessióban lévő nemesi kúriának, amelyben jelenleg Zennyes Ambrus lakik, a fele része tartozékaival együtt néhai János papnak

(honorabilis), néhai Lewew-i Orbán néhai Orsolya asszonytól (nobilis), néhai Zennyes Katalin asszony leányától, néhai Bogar-nak mondott Imre házastársától született fiának birtokában és használatában volt. Miután pedig a mondott János pap eltávozott e világból, a nemesi kúria kérdéses fele része örökösödési jogon a nevezett kérelmezőre, azaz Amb-rus litteratusra szállott.

Átírja Borsod vármegye 1506. március 18-án (lásd a HU-MNL-OL-DL 67 476. számú oklevelet).

56. 1505. december 17. (d. II. f. III. fest. Lucae virginis), Myskolcz

Zakachy-i Thokos Albert, Borsod vármegye alispánja és a szolgabírák jelentik Ulászlónak, Magyarország, Csegország, stb. királyának, természet szerint való uruknak, hogy kezükhöz vették gróf Szentgyörgyi és Bozyn-i Péter (magnificus) országbíró Pesth városában, az Úr 1505. esztendejében, a Szent Dénes hitvalló ünnepe utáni legközelebbi pénteken (október 10-én) kelt levelét – amelyet át is írtak –, s amelyben a nevezett országbíró a következőket adja elő: jelentették előtte Ffynke-i László és Fygee-i Chathó Péter (nobiles) személyében, hogy a most elmúlt esztendőben, Szent György vértanú ünnepe (április 24.) táján Senye-i Sussa Benedek (nobilis) nem tudni, mitől indítatván, maga mellé véve néhány familiárisát és cinkostársát, fegyveres kézzel és hatalmasul rátört ezen Ffynke-i Lászlónak a Sennye nevezetű possessiójában lévő majorsági házára és elvitte onnét a sértettnek a csirkéit, ahová neki tetszett. Továbbá ugyancsak az elmúlt esztendőben, Mindenszentek ünnepe (november 1.) táján, amikor a nevezett Chathó Péternek a Nyek possessióban lévő birtokrészen lakó egyik jobbágya, név szerint Varga (Sutor) Simon a Chaba possessio határában lévő malomba ment őrletés végett, akkor Zalontha-i Boldizsár (nobilis) nem tudni, milyen okból ezt a jobbágyot keményen megverte. Az országbíró tehát elrendeli, hogy a vármegye küldje ki egy vagy két emberét a fenti panaszok kivizsgálására és a vizsgálat eredményét jelentsék a királynak. – A vármegye az országbíró parancsának mindenben engedelmeskedni akarván, kiküldte a törvényszékből emberét, Ladhaza-i Simont (nobilis) az egyik szolgabíróval, Baba-i Mathyws Benedekkel együtt a vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, a következőket jelentették: a Szent Luca szűz és vértanú ünnepe utáni legközelebbi kedden (december 16-án) a vármegyében eljárván, mindenkitől, akiktől kellett és alkalmas volt, nemesektől és nem nemesektől egyaránt, nyíltan és titokban szorgalmasan tudakozódván, azt az igazságot tudták meg, hogy minden úgy történt, ahogyan az az országbíró levelében le van írva.

Eredeti, papíron, a hátoldalon három pecsét nyomával és ezzel a szöveggel: Domino regi. Pro nobili Ladislao de Ffynke et alio intrascripto contra Benedictum Sussay et alium intrascriptum. Inquisitionis relatio. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 283. sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család sajkócajai levéltára), fasc. XLIV. nr. 6.

Levéltári források

HU-MNL-OL-DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

HU-MNL-OL-DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

Kiadott források

Bándi 1985 = Bándi Zsuzsa: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In: Borsodi Levéltári Évkönyv, V. 557–725. p. Miskolc, 1985.

Szendrei 1890 = Szendrei János: Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1843. Miskolcz város története és egyetemes helyirata, III. kötet. Miskolcz, 1890.

Tóth 1990 = Tóth Péter: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 28. Miskolc, 1990.

Véber 2003 = Véber János: Elfeledett középkori oklevelek Kazinczy Gábor hagyatékában. In: Levéltári Közlemények, 74. évfolyam (2003), 1–2. sz. 159–190. p.

ABAÚJI PRÉDIKÁTOROK A 16–17. SZÁZADI TIZEDJEGYZÉKEK ALAPJÁN

Jelen tanulmánnyal a 16-17. századi tizedjegyzékek egy bizonyos szempontból még eléggé ki nem aknázott részéből szeretnék egy adattárat bemutatni. Az adattár a tizedből részesedő református lelkészek nyugtái alapján készült el, amely szerint helyel-közzel azonosítani tudjuk a prédikátorok szolgálati helyét és idejét, valamint a településeknek a református egyházban betöltött státusára vonatkozóan is következtetéseket tudunk levonni.

Régióink egyháztörténetével foglalkozó történészek több olyan tanulmányt jelentettek meg a 19. század végétől az utóbbi évekig, amelyek segítségével részben fel tudjuk deríteni az ezen a területen egykor tevékenykedő református lelkészek nevét. Ezeknek az egyháztörténeti műveknek a jelentősebb része nem kifejezetten archontológiai céllal készült, azonban bennük – ha szórványosan is, de – sok személyes adatot találunk a hajdanvolt prédikátorokra nézve. Ilyenek az egész ország területével foglalkozó Zoványi Jenő munkái: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, illetve *Protestáns lelkészek nyugtáivai régi tizedjegyzékek mellett* című publikációi, valamint a már Zoványi halála után megjelent *A magyarországi protestantizmus 1565-1600-ig*, *A magyarországi protestantizmus 1895-ig* és a *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* című kiadványok.

Bár a fenti munkák el vannak látva személynévmutatókkal, az archontológiai kutatómunkát ezeknél sokkal jobban segítik Dienes Dénes szűkebb régióink területére vonatkozó írásai. Ezek a *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század* című kiadvány, valamint az Acta Patakina sorozaton belül megjelent *Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kisbonti Egyházmegyében* című forrásközlések. - E kötetekben a lábjegyzetek segítségével rövid időn belül megtalálhatjuk, hogy ki, mikor, mely eklézsiának volt a papja.

Természetesen mindkét kiadványcsoportnak megvannak az időbeni és térbeni korlátai, ugyanis egyik munkának sem az volt a célja, hogy a lelkészek névsorait hiánytalanul elénk tárja a 16. századi kezdetektől 1895-ig vagy akár a 20. század közepéig. Ezek az írók komplexebb feladaton dolgoztak, munkájuknak csak egyik „résztérmeke” volt a lelkészek nevének közlése.

A közelmúltban Ugrai János bocsájtott közre olyan adattárat, amely Magyarország egy szűkebb területének, a Tiszáninneni Egyházkerület gyülekezeteinek a lelkészeit igyekezett felsorolni a kezdetektől egészen a millenniumig.¹ Amint az a kötet bevezetőjéből kiderül, a munka gerincét az az 1896. évi összeírás alkotta, amelynek révén elvileg minden egyház-község lelkésze köteles volt a saját gyülekezetének történetét a megadott szempontok alapján kutatni és az eredményeket közölni. Ugrai János jobbára ezekből az adatokból készítette az egyes gyülekezeteknél közölt táblázatos felsorolásait, emellett felhasználta a Sárospataki Református Kollégium Levéltárából származó iratokat is. Azonban – ahogy maga a szerző is leírta – az említett kérdőívekre adott válaszok pontatlanok és hiányosak, illetve a 18. század első felére és az azt megelőző időre vonatkozóan kevés adatot tartalmaznak. Ugrai a kötet második, bővített kiadása alkalmával feltételezte, hogy a munka további folytatása révén a későbbiek során értékes kiegészítések és korrekciók hajthatók majd végre az általa eddig összeállított adattárban, s hangsúlyozta, hogy az eddig közölte-

¹ Ugrai 2007.

ket a későbbiek során jelentős adattartalommal lehet majd bővíteni. A bővítés egyik lehetősége azoknak a dézsmajegyzékeknek az átnézésében rejlik, amelyek a 16-17. századból maradtak ránk.

A korban a dézsma alatt a kilencedet és tizedet értették, mind a kettőt terményeiből és állataiból kellett a parasztnak beszolgáltatnia: a tizedet az egyháznak, a kilencedet pedig a földesurának. A tized fizetését az egyház részére Szent István király rendelte el, a kilenced beszedését a földesurak részére Nagy Lajos írta elő 1351. évi dekrétumának 6. cikkelyében. Bár a kilencedet elrendelő törvénycikkben csak a gabonáról és borról volt szó, a beszolgáltatást a gyakorlatban a méhek és bárányok után is megkövetelték. A dézsmát eredetileg a telkes jobbágyok szolgáltatták, azonban korán szokásba jött a zsellérek és a teljesen szegények megadóztatása is. Ulászló 1493. évi 52. cikkelyében a dézsmaköteles terményekkel és állatokkal nem rendelkező szegények részére, akiket keresztyéneknek (Christiani) hívnak, az ún. keresztyénpénz-adót (pecunia Christianitatis) állapította meg dézsmaváltság fejében, családfőként 6-6 dénárt. A kilenceddézsmát a mindenkori földesúr szedette be, a tizedet pedig a megyéspüspök. Az utóbbi azonban a dézsma bizonyos részeit átengedte a káptalannak, esetleg más egyházi testületeknek. A működő plébánosok, vagy később a prédikátorok részesedést kaptak a beszedett dézsma után: a kvartát és oktávát, amint azt egyes helyeken a szokás előírta, sőt, ezt nekik a pénzjövedelemből is kiszakították.²

A dézsmajegyzékek átnézése az utóbbi megjegyzés miatt fontos, mivel az átadott – esetünkben természetbeni – kvartáról és oktaváról a lelkészek írásbeli elismervényt, nyugtát adtak a dézsmafedőnek, amelyen az általuk vezetett eklézsia vagy eklézsiák neve, valamint a saját személynevük és aláírásuk is szerepelt.

Ennek a forrásnak a lehetőségeit kihasználva 2003-ban a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében jelent meg a *Borsod megyei prédikátorok az 1576-1652 közötti tizedjegyzékek alapján* című „adattárunk”.³ A munka adatközlő táblázatának áttekinthetősége húsz év távlatából kívánnivalót hagy maga után, illetve ellenőrzésre szorul. A Borsod megyére vonatkozó forrást a Regesta Decimarum (E159) megnevezésű fondban őrzi az MNL Országos Levéltára. Az iratokat 1533-tól 1717-ig az „a” (Iratok) megnevezésű állag 60-78-ig terjedő iratsomóiban találjuk. A nevezett tizedjegyzékek mikrofilmen megtalálhatók az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltárában a gyűjtemények XV.32. számú fondjának 358-385 közötti mikrofilmtekercsein is, amelyeknek a segítségével a tényleges kutatást elvégeztük.

Jelen írásunkban az Abaúj vármegyében a 16-17. században működő prédikátorok jegyzékének egy részét szándékozunk közölni. Az adatokat a feljebb hivatkozott MNL OL E159. számú fondjának „a” állaga őrzi az 1-42. iratsomóig, 1548-tól 1721-ig.⁴ A feldolgozáshoz ebben az esetben is az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltárában a XV.32. fondban található, 297-357-ig terjedő mikrofilmtekercset használtuk fel, amelyeken a tizedjegyzékek másolatai megtalálhatók.

Jóllehet a teljes adattár több mint másfélszáz oldal terjedelmű lenne, de a teljes anyag közlését nem a mennyiségi korlátok akadályozzák meg, - illetve ennek nincs is akadály, - hanem a hasonló témában kutató szerzőkkel történt egyeztetés után döntöttünk úgy, hogy a komplett adathalmazt szerencsésebb lenne egy átfogó munkába bedolgozni. Így jelen közleményben csak egy kisebb szeletét szeretnénk bemutatni az eddigi kutatómunkának;

² Ila 1957, 83.

³ Bodnár 2003.

⁴ Maksay 1975, 115-116.

most az 1574 és 1652 közötti tizedjegyzékekben felbukkanó, összesen 253 településre vonatkozó adat közül csak 30 lakott helyről feltártakat tesszük közzé. Ezekben a falvakban és mezővárosokban a kiadott nyugták szerint az említett időszakban összesen 180 prédikátor tevékenykedett, akiknek nevére, szolgálati idejére, illetve a települések egyháztörténeti szempontból nem elhanyagolható anyaegyház-leányegyház kapcsolatára találunk számottevő információt.

A feltárt információkat nem forrásként, hanem adattárként közöljük, mivel nem célunk a korabeli település és személyneveket több formában, emellett latinos, valamint magyaros változatban is közölni.

A települések nevét betűrendben közöljük, melyek közül az első alakot a korabeli használat szerint írjuk le. Ezt követi – ha van eltérés – a település nevének mai alakja, a további magyarázatokat pedig lábjegyzetben közöljük. Ezután a korabeli máterek és filiák egymáshoz való kapcsolata következik időrendben, majd a lelkészek névsora időrendben, melyeknek egyedül a mai magyar formáját hagytuk meg, például Michael Coronius Transsylvanus nevét Erdélyi Brassai Mihály formában közöljük. Az -i képzős vezetékneveket nem írjuk „y”-nal, hanem csak „i”-vel, ugyanígy egyszerűsítjük a nevekben használt „th” betűkapcsolatokat „t”-re, pl. Tholnai és Pankothai helyett Tolnai és Pankotai leírást használunk. Egyedül a „cz” hagyományos írásmódot hagytuk meg, pl. Gönczi, Miskolczi.

Az adatokat tételes lábjegyzettel nem láttuk el. A források visszakereshetők a mikrofilmekben a XV.32. fond raktárjegyzéke alapján a településnév és az évszám segítségével.

ADATTÁR

Alsóvadász

Státusz:

Önállóan 1576, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1596, 1597, 1600, 1606, 1607, 1610, 1612, 1615, 1622, 1652-ben.

Anyae gyháza Jánosd pusztának és Homrognak 1577, 1583, 1584, 1599-ben.

Anyae gyháza Jánosdnak 1598, 1601, 1603, 1613, 1623, 1624, 1626-ban.

Lelkészek névsora:

Batiz Mátyás	1576, 1577
Miskolczi Pál	1578
Váradi Péter	1579, 1580
Alattyáni Mózes	1581
Dombri Barnabás	1582, 1583, 1584
Dereczki János	1596
Kerepessi Pál	1597, 1598, 1599
Beregszászi Pál	1600, 1601, 1603
Letenyei Ambrus	1606, 1607
Aszalai András	1610, 1612, 1613, 1615
Károlyi András	1620
Patoni Tamás	1622, 1623, 1624, 1626
Mohácsi András	1652
Szikszai János	1652

Arka:

Státus:

Leányegyháza Kérnek 1579-ben.

Leányegyháza Korlátfalvának 1605, 1609, 1616, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1647-ben.

Lelkészek névsora:

Miskolczi Pál	1579
Kovásznai B. Imre	1605
Tolnai János	1609
Patai Tatár Mihály	1616
Kecskeméti János	1619
Békési András	1620, 1621, 1622
Óvári B. Péter	1623
Csécsi T. György	1647

Aszaló

Státus:

Önállóan.

Lelkészek névsora:

Szendi Miklós	1574
Ablonci Menyhért	1585
Moldosi Bazil	1586, 1587, 1588, 1589, 1590, 1591, 1593
Sziksza György	1595, 1596
Beregszászi Pál	1606, 1608, 1609, 1610, 1611, 1613, 1620
Ladányi Pál	1621
H. Szepsi Márton	1622
Vajkóczi Márton	1622
Vajkóczi Márton	1623
Sziksza Mihály	1644, 1645

Búd, Hernádbúd

Státus:

Leányegyháza Kérnek 1578, 1583, 1594, 1612, 1613-ban.

Leányegyháza Perének 1579, 1620, 1630-ban.

Önállóan 1619, 1626, 1636-ban.

Anyagyháza Perének 1621, 1622, 1623, 1625, 1626, 1633-ban.

Leányegyháza Boldogkőváraljának 1635-ben.

Lelkészek névsora:

Makrai Gergely	1578
Tállyai Miklós	1579
Pap Lázár	1583, 1594
Szántai István	1612, 1613
János ⁵	1618
P. Szatmáry Mihály	1619, 1620
Vilmányi János	1621, 1622, 1623, 1625, 1626

⁵ Vezetéknév nélkül!

Jánki István	1630
Kuczini János	1633
Kálmáncsehi Sámuel	1633
Tolnai Gáspár	1636

Devecser, Abaújdevecser⁶

Státus:

Anyae gyháza Fancsalnak 1574, 1585, 1588, 1619-ben.

Leányegyháza Felsőmérának 1575-ben.

Leányegyháza Forrónak 1575, 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1590, 1591, 1594, 1595, 1596, 1608, 1610-ben.

Önállóan 1620, 1622, 1623-ban.

Lelkészek névsora:

Diószegi István	1574
Károlyi István	1575
Alattyáni Mózes	1584, 1585, 1586, 1590
Atinai Ferenc	1587, 1588, 1591
Tállyai Márton	1594, 1595, 1596
Szántai Bazil	1608
Salánki Mihály	1610
Túri István	1619, 1620
Diószegi István	1621, 1622
Szerdahelyi Miklós	1623

Encs

Státus:

Leányegyháza Ináncsnak 1586, 1588, 1589, 1590, 1591, 1610, 1620, 1621, 1622, 1623-ban.

Anyae gyháza Ináncsnak 1587-ben.

Lelkészek névsora:

Tornaljai Miklós	1586, 1587, 1588, 1589, 1590
Nagytállyai Benedek	1591
P. Szentpéteri János	1610, 1620, 1621, 1622

Fancsal

Státus:

Leányegyháza Devecsernek 1574, 1619-ben.

Leányegyháza Forrónak 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1590, 1591, 1594, 1595, 1608-ban. (Egyúttal Devecsernek is leányegyháza 1585-ben.)

Lelkészek névsora:

Diószegi István	1574
Alattyáni Mózes	1584, 1585, 1586, 1590, 1591
Atinai Ferenc	1587, 1588
Tállyai Márton	1594, 1595
Szántai Bazil	1608

⁶ Ma Encs társközsége.

Túri Antal

1619

Felsődobsza

Státus:

Önállóan 1598, 1607, 1608, 1612, 1613, 1614, 1619, 1621, 1622, 1623, 1625, 1626, 1631-ben.

Pere anyaegyháza 1610-ben.

Hernádkércs anyaegyháza 1618-ban.

Leányegyháza Boldogkőváraljának 1635-ben.

Lelkészek névsora:

Kecskeméti János	1598
Csécsi János	1601
Liszkai Imre	1607, 1608
Szentmargitai Mihály	1610, 1612, 1613, 1614
Koros Miklós	1618
Fügedi P. János	1619, 1620, 1621, 1623
Szögedi György	1622
Kövesdi János	1625, 1626
N. C. János	1631
Kálmáncsehi Sámuel	1635

Forró

Státus:

Önállóan 1574, 1589, 1606, 1611, 1612, 1613, 1619, 1620-ban.

Anyaegeyháza Devecsernek 1575, 1596-ban.

Anyaegeyháza Fancsalnak, Devecsernek 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1590, 1591, 1594, 1595, 1608, 1610-ben.

Lelkészek névsora:

Szentmargitai Mihály	1574
Károly István	1575
Alattyáni Mózes	1584, 1585, 1586, 1589, 1590, 1591
Atinai Ferenc	1587, 1588
Tállyai Márton	1594, 1595, 1596
Tolnay János	1606
Szántai Bazil	1608
Salánki Mihály	1610, 1611, 1612, 1613
Berzi István	1619
Palóczi Bazil	1620
Szentmargitai Mihály	1621
Apáti György	1623

Gönc

Státus:

Önállóan.

Lelkészek névsora:

Károlyi Gáspár	1574, 1575, 1577, 1588, 1589
Szólós Pál	1585, 1586

Gönczi István	1591, 1593, 1594, 1595, 1596
Szegedi István	1605
Újfalvi Imre	1606, 1608
Szepsi Mihály	1613
Szenci B. János	1620, 1621
Felnémeti János	1622
Kisfaludi Orbán	1626

Ináncs

Státus:

Anyae gyháza Szentandrásnak 1575, 1577, 1578, 1579,⁷ 1580, 1581, 1582, 1591, 1608-ban.

Anyae gyháza Encsnek 1586, 1588, 1589, 1590, 1591, 1610, 1620, 1621, 1622, 1623-ban.

Leányegyháza Encsnek 1587-ben.

Önállóan 1607-ben.

Lelkészek névsora:

Tornaljai Miklós 1575, 1577, 1578, 1580, 1581, 1582, 1586, 1587, 1588, 1589, 1590

Nagytállyai Benedek 1591

Szentpéteri P. János 1607, 1608, 1610, 1620, 1621, 1622

Jánosd⁸

Státus:

Leányegyháza Alsóvadásznak 1577, 1583, 1584, 1598, 1599, 1601, 1603, 1607, 1613, 1623, 1626-ban.

Lelkészek névsora:

Ciprianus minister 1575

Batizi Mátyás 1577

Dombri Barnabás 1583, 1584

Kerepessi Pál 1598, 1599

Beregszászi Pál 1600, 1601, 1603

Letenyei Ambrus 1607

Aszalai András 1613

Patoni Tamás 1623, 1624, 1626

Kér, Abaújkér

Státus:

Anyae gyháza Boldogkőújfalunak és Alpárnak 1577, 1578, 1580, 1581, 1594-ben.

Anyae gyháza Boldogkőújfalu, Alpár, Arka falvaknak 1579-ben.

Anyae gyháza Boldogkőújfalu, Alpár, Pere falvaknak 1582-ben.

Anyae gyháza Boldogkőújfalu, Alpár, Búd, Pere falvaknak 1583-ban.

Anyae gyháza Búdnak 1612, 1613-ben.

Önállóan 1598, 1607, 1608, 1614, 1618, 1619, 1621, 1622, 1626-ban.

⁷ Ekkor a lelkész neve nélkül szerepel a nyugta.

⁸ Ma Alsóvadász része.

Lelkészek névsora:

Makrai/Szamosközy Gergely	1577, 1578
Miskolczi Pál	1580
Korlátfalusi János	1581
Pap Lázár	1582, 1583, 1594
Kolozsvári Lukács	1598
Salánki Mihály	1607, 1608
Szántai István	1612, 1613, 1614
Felsőbányai Pál	1618, 1619, 1621
Töltszéki György	1622
Görgey Demeter	1626

Kisfalud⁹

Státus:

Leányegyháza Vilmánynak 1578, 1579, 1600, 1622, 1626, 1631-ben.

Lelkészek névsora:

Károlyi István	1578, 1579
Tolnai János	1600
Czeplédi Mátyás	1622, 1626, 1631

Korlátfalva, Korlát

Státus:

Anyaegeyháza Arkának 1605, 1609, 1616, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1631, 1647-ben.

Leányegyháza Boldogkőújfalunak 1618-ban.

Önállóan 1610, 1612, 1614, 1623, 1624, 1626, 1636, 1640, 1646-ban.

Lelkészek névsora:

Kovásznai B. Imre	1605
Tolnai János	1609
Patai Tatár Mihály	1610, 1612, 1614, 1616, 1617
Szerdahelyi Mihály	1618
Kecskeméti János	1619
Békési András	1620, 1621, 1622
Óvári Péter	1623, 1624, 1626, 1631, 1636
Gönczi István	1640
Csécsi T. György	1646, 1647

Marcinfalva¹⁰

Státus:

Leányegyháza Szántónak 1577, 1578, 1579, 1582, 1608, 1609, 1612, 1613, 1620, 1646-ban.

Leányegyháza Boldogkőújfalunak 1635-ben.

Lelkészek névsora:

Túri Mátyás	1577, 1578, 1579, 1582
-------------	------------------------

⁹ Később Vilmánykisfalud, ma Vilmány része.

¹⁰ Ma Abaújszántó része.

Tardi György	1608, 1609, 1612, 1613, 1620
Kálmáncsehi Sámuel	1635
Palóczi Pál szántói mester	1646

Pere

Státus:

Leányegyháza Kérnek 1578, 1582, 1583-ban.
Anyaegeyháza Búdnak 1579, 1620, 1626, 1630-ban
Leányegyháza Felsődobozának 1610-ben.
Leányegyháza Búdnak 1621, 1622, 1623, 1625, 1633-ban.
Leányegyháza Boldogkőváraljának 1635-ben.

Lelkészek névsora:

Makrai Gergely	1578
Táallyay Miklós	1579
Pap Lázár	1582, 1583
Szentmargitai Mihály	1610
Szatmári Mihály	1620
Vilmányi János	1621, 1622, 1623, 1625, 1626
Jánki István	1630
Kuczini János	1633
Kálmáncsehi Sámuel	1635

Petri, Hernádpetri

Státus:

Anyaegeyháza Szurdoknak 1574, 1591, 1608, 1610, 1612, 1619, 1620, 1621, 1623-ban.
Anyaegeyháza Szemerének, Kércsnek 1584, 1585-ben.
Anyaegeyháza Szemerének 1586-ban.
Leányegyháza Szemerének 1587-ben.
Önállóan 1588, 1589, 1590, 1591, 1613, 1622-ben.

Lelkészek névsora:

Pozony István	1574
Aranyosi Gáspár	1584, 1585, 1586, 1587, 1588
Szántai Gergely	1589, 1590, 1591
Majtényi Balog György	1591
Telkibányai Mihály	1608, 1610
Bölcskei Tamás	1612
Vásárhelyi Lukács	1613
Perényi István	1619, 1620, 1621, 1622, 1623

Ruszkai, Kornisruszka, Göncruszka

Státus:

Önállóan.

Lelkészek névsora:

Ruszkai András	1577, 1578, 1579, 1580
Szalkai Mihály	1581, 1582
Czeczei Pál	1583
Szeczi Tamás	1583

Hejczy Zsigmond	1594, 1598
Vilmányi János	1609
Újfalvi Imre	1609
Gönczi János	1610
Vilmányi János	1613
Győri János	1620, 1621, 1623
Kassaújfalusi István	1625
Szatmári Mihály	1630
Töltszéki Péter	1636
Füzéry Imre	1640
Lasztóczy János	1645
Erdélyi Brassai Mihály	1645
Töltszéki Mihály	1646, 1647

Szántó

Státus:

Anyae gyháza Marcinfalvának 1577, 1578, 1579, 1582, 1608, 1609, 1612, 1613, 1620-ban.

Önállóan: 1580, 1598, 1617, 1618, 1621, 1623, 1630-ban.

Lelkészek névsora:

Túri Mátyás	1577, 1578, 1579, 1580, 1582
Tardi György	1598, 1608, 1609, 1612, 1613, 1617, 1620, 1621
Milosevics Pál	1617
Károlyi András	1623, 1630

Szentandrás, Hernádszentandrás

Státus:

Leányegyháza Ináncsnak 1575-ben, 1577, 1578, 1579,¹¹ 1580, 1581, 1582, 1591, 1608-ban.

Önállóan 1603, 1610, 1613, 1614, 1618, 1619, 1621, 1622, 1626-ban.

Lelkészek névsora:

Banzai Tamás	1603
Tornaljai Miklós	1575, 1577, 1578, 1580, 1581, 1582
Nagytállyai Benedek	1591
Szentpéteri János	1608
Somodi János	1610
Szenczi Miklós	1610
Szemenyei Mihály	1612
Semnei András	1613
Kanizsay Márton	1614
Kéri György	1618
Túri János	1619
Cz... ¹² András	1621
Gemmasius	1622

¹¹ Ekkor a lelkész neve nélkül találjuk a nyugtát.

¹² A vezetéknev olvashatatlan.

Benei István 1625, 1626

Szikszó

Státus:

Önállóan 1575, 1577, 1578, 1579, 1582, 1583, 1584, 1590, 1591, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1610, 1611, 1612, 1613, 1615, 1618, 1623, 1625, 1640, 1652-ben.

Anyae gyháza Szikszóújfalunak és Szikszószigetnek 1585-ben.

Anyae gyháza Szigetnek 1586, 1588, 1589, 1591, 1596, 1606, 1609, 1620

Anyae gyháza Gagynak 1603-ban.

Lelkészek névsora:

Bartus Tamás	1575
Kállói Albert	1577, 1578, 1579
Fabricsusz Deczi Gáspár	1582, 1583, 1584, 1585, 1586
Szikszai György	1588
Hevessi Mihály	1588
Hevessy Mihály	1589, 1590, 1591
Debreczeni János	1596
Letenyei Pál	1597, 1598, 1599, 1600, 1601
Kazaházay Pál	1601, 1603
Süle Bálint	1603
Letenyei Pál	1606, 1609, 1610
Nagytállyai F. Tamás	1611, 1612, 1613, 1615
Somosújfalui Érsek Péter	1618
Debreczeni M. Boldizsár	1620, 1621, 1622, 1623, 1625
Gelei Gáspár	1625, 1626
Debreceni István	1640
Miskolczi János	1646
Porcshalmi János	1652

Szikszósziget, Sziget¹³

Státus:

Leányegyháza Szikszónak 1585, 1586, 1588, 1589, 1591, 1595, 1596, 1606, 1609, 1611, 1612, 1620, 1623-ban.

Önállóan 1586-ban.

Leányegyháza Aszalónak 1587-ben.

Lelkészek névsora:

Fabricsusz Deczi Gáspár	1585, 1586, 1587
Szikszai Gergely	1588
Hevessi Mihály	1588, 1589, 1591
Debreczeni János	1595, 1596
Lekenyei Pál	1606, 1609
Nagytállyai Tamás	1611, 1612
M. Debreczeni Boldizsár	1620, 1623

¹³ Ma már nemlétező falu, Szikszó határában keletre a Bársonyos és Vadász-patak találkozásánál.

Szikszoújfalu, Újfalu¹⁴

Státus:

Önállóan 1575, 1586, 1587, 1588, 1591, 1593, 1595, 1606, 1609, 1610, 1613, 1620, 1621, 1622, 1623-ban.

Leányegyháza Szikszónak 1585-ben.

Anyae gyháza Ongának 1595, 1596-ban.

Lelkészek névsora:

Sziksza i Gergely	1575
Fabricsusz Deczi Gáspár	1585
Rimaszombati Ambrus	1586, 1587, 1588
Zombori Bálint	1591
Szántai Bazil	1593, 1595, 1596
Vadászi/Alsóvadászi János	1606, 1608, 1609, 1610, 1613
Letenyei Pál	1608
Szerencsi János	1620
Maklári Demeter	1621, 1622, 1623

Szurdok, Hernádszurdok

Státus:

Leányegyháza Petrinek 1574, 1591, 1608, 1610, 1612, 1620, 1621, 1623-ban.

Leányegyháza Vámosnémetinek 1575-ben.

Anyae gyháza Vámosnémetinek 1584, 1585-ben.

Leányegyháza Vámosnémetinek 1586, 1590, 1594-ben.

Leányegyháza Szemerének 1587, 1595, 1596-ban.

Önállóan 1609-ben.

Lelkészek névsora:

Pozony István	1574
Pankotay János	1575
Dobi Éliás	1584, 1585, 1586, 1590
Aranyosi Gáspár	1587
Majtényi Balog György	1591
Berekalji Mihály	1594
Szölősi Mihály	1595, 1596
Telkibányai Mihály	1608, 1609, 1610
Bölcskei Tamás	1612
Perényi István	1620, 1621, 1623

Telkibánya

Státus:

Végig önállóan.

Anyae gyháza Kékednek 1587-ben.

Lelkészek névsora:

Czeczei András	1577
Sárvári Kelemen	1578, 1579, 1580
Végvári Fülöp	1581

¹⁴ Ma már nemlétező falu Onga határában északra.

Sárvári Kelemen	1582, 1583
Huszár János	1587
Kállói Ferenc	1594
Kállay János	1597
Bekesi Márton	1598
Gönczi Sz. Pál	1600, 1601
Báráni János	1603
Kállai Gergely	1605
Gönczi István	1611, 1612, 1614, 1615
Debrecenyi János	1612
Szántai István	1617, 1618, 1619, 1620
Szepsi János	1621, 1622, 1623, 1624, 1625
Miskolczi P. Péter	1626, 1627, 1629, 1630
Szepsi András	1645, 1647

Újfalu, Boldogkőújfalu

Státus:

Leányegyháza Kérnek 1577, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1594-ben.
Anyae gyháza Alpárnak 1577, 1598, 1611, 1613-ban és Korlátanak 1618-ben.
Anyae gyháza Marcinfalva, Felsőgolop, Dobsza, Pere, Búd falvaknak 1635-ben.
Önállóan 1601, 1603, 1605, 1609, 1610, 1614, 1619, 1620, 1622, 1625, 1626, 1630, 1636, 1645, 1646-ben.

Lelkészek névsora:

Makrai Gergely (Kér)	1577, 1578
Szamosközi Gergely helyben	1577, 1578 (Kér)
Miskolczi Pál	1580
Korlátfalusi János	1581
Pap Lázár	1582, 1583, 1594
Nábrádi Jakab	1598, 1601, 1603
Gönczi Bálint rector	1603
Szikszai András	1605
Györkei Gáspár	1608
Tolnai János	1609, 1610, 1611, 1613, 1614
Szerdahelyi Mihály	1618
Somodi János	1619, 1620, 1621
Benedek Mátyás	1622
Szatmári P. Mihály	1625, 1626
Dadai Péter	1630
Kálmáncsehi Sámuel	1635
Sárai András	1636, 1645, 1646

Vilmány

Státus:

Anyae gyháza Kisfaludnak 1578, 1579, 1600, 1622, 1626, 1631-ben.
Önállóan: 1580, 1581, 1583, 1598, 1620, 1621, 1623, 1636, 1645, 1646, 1647-ben.

Lelkészek névsora:

Károlyi István	1578, 1579
----------------	------------

Lázár ¹⁵	1580
Szántai János	1581
Tánczos János	1582
Szántai János	1583, 1598
Tolnai János	1600
Töltszéki György	1620, 1621
Czeplédi Máttyás	1622, 1623, 1626, 1631
Lasztóczy István	1636
Erdélyi Brassai Mihály	1645, 1646, 1647

Vizsoly

Státus:

Önállóan.

Lelkészek névsora:

Czeplédi János	1577, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1594, 1598
Margitai Péter	1600
Kéri István	1610, 1611
Békési János	1616, 1617
Hegyi Kristóf	1618
Fegyverneki István	1620
Laposi Hagymás Mihály	1620, 1621, 1622
Almási Pál	1623
Vári István	1625
Ináncsi István	1626
Pankotai Mihály	1631
Gönczi István	1636
Hejczy Mihály	1640
Tolnai Gáspár	1646, 1647

Levéltári források

HU-MNL-BAZVL-XV.32.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Gyűjtemények, Mikrofilmgyűjtemény

HU-MNL-OL-E 159.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Kamara Archívuma, Regesta Decimarum

Kiadott források

Bodnár 2003 = Bodnár Tamás: Borsod megyei prédikátorok az 1576–1652 közötti tizedjegyzékek alapján. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 42.; 2003. 597-621.

¹⁵ Vezetéknév nélkül!

- Dienes 2001a = Dienes Dénes (szerk.): Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század, Millenniumi magyar történelem - Források, Bp., 2001.
- Dienes 2001b = Dienes Dénes (szerk.): Isten Anyaszentegyházának emlékeztetire... Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishonti egyházmegyében 1753-1759, 1764. – Acta Patakina 8., 2001.
- Ila 1957 = Ila Bálint: A dézsmajegyzékek mint a történeti statisztika forrásai. In: Kovácsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Bp., 1957. 82–118.
- Maksay 1975 = Maksay Ferenc: Magyar Kamara Archívuma, Repertórium, Levéltári leltárak 63. Bp., 1975.
- Ugrai 2007 = Ugrai János: A Tiszáninneni Egyházkerület lelkészei – a kezdetektől a millenniumig, Sárospatak – Tiszaújváros, 2007.
- Zoványi 1929 = Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig, illetve Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. Bp., 1929.
- Zoványi 1977a = Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-1600-ig. Bp., 1977.
- Zoványi 1977b = Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977.
- Zoványi 1990 = Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1895-ig. Debrecen, 1990.

KISS LAJOS

SERÉDY GÁSPÁR TERJESZKEDÉSE
A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉSZAKKELETI TÉRSÉGÉBEN 1528–1550 KÖZÖTT

Tanulmányomban a Serédy család felemelkedését, valamint a família egyik legjelesebb tagjának, Serédy Gáspárnak pályafutását igyekszem vázaltszerűen bemutatni, kitérve családjának történetére, valamint birtokszerzési stratégiáira. Serédy pályájának ívét az egyetemi tanulmányaitól kezdve, a kapcsolati hálózatán keresztül egészen haláláig tárgyalom nagyvonalakban.

A 16. században a Magyar Királyság két része egymás ellen és az Oszmán Birodalommal is küzdelmeket folytatott, s a lezajlott konfliktusok a magyar társadalom elitjének vérfrissítését eredményezték. Az addig hatalmas vagyonnal és politikai funkcióval rendelkező családok (mint például a Rozgonyiak, Garaiak, Újlakiak, Kanizsaiak) eltűntek a magyar történelem színpadáról. A helyüket újabb családok vették át, akik a háborús időket kihasználva egy-egy tehetségesebb tagjuk által váltak a három részre szakadt ország kiemelkedő birtokosaivá, tisztségviselőivé, katonai vezetőivé. Az Oszmán Birodalom folyamatos terjeszkedése és a két magyar király között kialakult „patthelyzet” a 16. század során több társadalmi átrendeződést is eredményezett. Ez alatt értjük például azoknak a nemesi családoknak a betelepülését, amelyek korábban a Magyar Királyság északkeleti térségben nem voltak jelen, de a török expanzió miatt kénytelenek voltak kevésbé kiszolgáltatottabb térségekbe áttelepülni. Erre kiváló példával szolgálnak a Pest vármegyéből származó Alaghyak és Káthayak, valamint Csongrád, illetve Békés vármegyékben a feltörekvő Mágócsy és sövényházi Móricz családok.¹ A Magyar Királyság északkeleti részének jelentős hányada (elsősorban a Szepesség) a 16. század elején a Szapolyai család territórium volt, azonban a hadi helyzet váltakozásának, a külpolitikai változók hatásának és az említett eseményeknek köszönhetően a század végére a befolyásuk tulajdonképpen a Tisza folyón túli területekre redukálódott. A Habsburg párti és a Szapolyaiak támogatói közötti szinte állandó összecsapások alakultak ki az egykor egységes Magyar Királyság északkeleti részein, így Szepes, Sáros, Abaúj, Borsod, Zemplén, Heves, Gömör, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Ung, Bereg vármegyékben. Jelentős esemény volt 1536-ban, hogy a Szapolyai János oldalán harcoló erők elfoglalták Kassát. Ezáltal sikerült ellenőrzésük alá vonni a Hernádvölgyét és néhány főbb kereskedelmi és hadi útvonalat. Ám ez a terület beékelődött a Ferdinánd király pártján állók birtokaiba. Ugyancsak az 1536. év végén, a Perényiek Ferdinánhoz való pártolását követően a Bebek család tagjai, valamint a Dunántúlon tekintélyes területekkel bíró Török Bálint is János királyhoz csatlakoztak.² A Habsburgoktól elpártolt főurakkal ellentétben Serédy Gáspár politikai állásfoglalása nem változott, mindvégig Ferdinánd király oldalán maradt. Sőt, kiemelten fontos szerepet játszott a Habsburg uralkodó diplomáciai, valamint közigazgatási és katonai tevékenységeiben. A politikai paletta átrendeződésének köszönhetően az említett főurak pártváltásával párhuzamosan elnyerte Tokaj várát.³ Az 1538-ban kötött váradi béke értelmében azonban Ferdinánd csak a dunántúli (Győr, Moson, Sopron, Vas, Esztergom) és a dunáninneni

¹ Kiss 2019, 9., Kiss 2020, 20–21.

² Lukinich 1918, 2–3.

³ HU-MNL-OL-A 57-1.-321–322.

(Pozsony, Trencsén, Turóc, Liptó, Zólyom, Hont, Bars) vármegyék felett gyakorolt teljes hatalmat. Szepes, Sáros, Gömör, Abaúj, Zemplén, Borsod, Torna, Bereg és Ung vármegyékben viszont csupán változó sikerekkel tudta érvényesíteni hatalmát, attól függően, hogy egy-egy nagyobb erősség vagy város felett a párthívei befolyással bírtak-e. Szapolyai pedig továbbra is igényt tartott az „ősi birtokait” képző Szepességre.⁴ Serédy Gáspár terjeszkedése Abaúj,⁵ Zemplén⁶, Ung⁷, Szabolcs,⁸ majd az 1540-es években Bihar⁹ vármegyékben kifejezetten azt a központi célt szolgálta, hogy Ferdinánd érvényesíteni tudja ott a hatalmát, és hogy a lehetőségeihez képest kiterjessze fennhatóságát az ország Szapolyaiak által ellenőrzött részeire is. Ennek a politikai elképzelésnek a mozgatórugóját a múlt század történetírói közül Szekfű Gyula és Hóman Bálint is a nagybirtokosok terjeszkedésének lehetőségeiben, a nagybirtokok újjáalakulásában vélte felfedezni.¹⁰ A folyamat egyik kiemelkedő szereplője volt Serédy Gáspár, a felső-magyarországi részek főkapitánya, akit a szellemtörténet már említett magyarországi képviselői negatív jelzőkkel illettek.¹¹ A források és az azóta megjelent szakirodalmak tükrében azonban némiképpen árnyaltabb képet festhetünk Serédy Gáspár életéről. Rövid tanulmányomban az ő felemelkedésének kérdéseit boncolgatom.

A Serédy család két ága

A Serédy család a Fejér vármegyei Serédről (Söréd) eredeztethető. A família 16. század előtti történetéről keveset tudunk. A 15. században Fejér megyében, mint a Rozgonyi család familiárisai voltak jelen. A fennmaradt források alapján, feltételezhetjük, hogy a befolyásos család Csókakő és Vitány várához tartozó birtokainak igazgatásában vehettek részt. Birtokaik e két vár uradalmának szomszédságában feküdtek. Az egyik első ismert őjük Serédy István volt, akit 1440-ben,¹² 1447-ben¹³, 1464-ben¹⁴ mint királyi, 1448-ban pedig mint nádori embert¹⁵ említene a források. Feltételezhetően ugyanő Rozgonyi János erdélyi vajdát képviselve tiltakozott a fehérvári káptalan előtt 1453-ban Csókakő és Vitány

⁴ Lukinich 1918, 1–8.

⁵ HU-MNL-OL-A 57-1.-250., 278. Nagy László és neje Izbugyai Dorottya birtokait nyerte el magszakadás útján 1535-ben. A birtokok Serédy Gáspár öccséhez, Györgyhez kerültek.

⁶ HU-MNL-OL-A 57-1.-277-278., 281., 316. A zempléni Nagykövesd várát 1528-ban Szerdahelyi László átpartolását, majd felségárulás vádjával jószágvesztésre ítéletét követően adományozta először a Serédyeknek az uralkodó. HU-MNL-OL-A 57-1.-127., 165. A Szerdahelyi család kihalásával, 1535-ben ismételt megkapták a nagykövesdi uradalmat. HU-MNL-OL-A 57-1.-278. Tállya várát és a mezővárost Serédy ugyanebben az évben nyerte el vingárdi Horváth Gáspár királyi ajtónállómesterrel, Torna vármegye főispánjával közösen. HU-MNL-OL-A 57-1.-254.

⁷ Serédy 1535-ben nyerte el I. Ferdinándtól a mohácsi csatában elesett Pálóczy Antal egykori zempléni főispán Ungvár közelében fekvő birtokait (Vámosgejőc, Császlóc, Kereknye). HU-MNL-OL-A 57-1.-263.

⁸ HU-MNL-OL-A 57-1.-277–278.

⁹ Serédy a tekintélyes méretű mezővárost, Debrecen több adományban is zálogbirtokként nyerte el. HU-MNL-OL-A 57-2.-34–35., 272–273.

¹⁰ Szekfű 1935, 168-176.

¹¹ Szekfű 1935, 182-184.

¹² HU-MNL-OL-DL 13 604

¹³ HU-MNL-OL-DL 14 099

¹⁴ HU-MNL-OL-DL 106 585

¹⁵ HU-MNL-OL-DL 107 544

várának ügyében.¹⁶ Károly János székesfehérvári nagyprépost a Fejér vármegye történetét feldolgozó monográfiásorozatának 1904-ben megjelent 5. kötetében Seréd település történetének felvázolásánál szolt a 15. századból ránk maradt forrásokban említett családtagokról, de a rokoni összefüggések ábrázolását nem kísérelte meg.¹⁷ A 15. században a család több tagja teljesített feladatokat királyi emberként: 1444-ben Serédy Tamást¹⁸, 1445-ben Serédy Balázst,¹⁹ illetve 1461-ben Serédy Antalt említik a források ilyen minőségben.²⁰ A publikált szakirodalom és az elsődleges források a 15–16. századra vonatkozóan egy kiterjedt köznemesi család képe rajzolódik ki. A famíliának a 16. században több ága létezhetett, amelyből kettő jelentősebb emelkedett ki. Ezek közül az Erdélyben, a Várday család közreműködésével teret nyerő görcsöni ágat a több generációval később élt Serédy István alapította meg. A másik ágat Serédy Miklós leszármazottjai képviselték, akik a Habsburgok oldalán komoly karriert futottak be. Miklós fiai közül, Gáspár és György jutott a 16. század közepére magas pozíciókig.

A források hiánya miatt csupán feltételezhető a két ág közötti rokonság, ennek fokát azonban nem ismerjük. A magyar történetírásban ezt a kérdést egyesek nyitva hagyták,²¹ illetve némely esetben – mint például a Nagy Iván által szerkesztett *Magyarország nemes családdai* című genealógiai sorozatban – megkísérelték a két ág összekötését. Noha ezek a próbálkozások több tekintetben vitathatóak,²² de ugyanakkor nem teljesen elvetendőek. Serédy Péter és Serédy Miklós leszármazottjai között valamilyen fokú unokatestvéri viszony feltételezhető. A két ágon található névazonosságok (Gáspár, Ferenc, Benedek) és a családdal foglalkozó vagy azt megemlítő történeti munkákban szereplő (gyakran egymásnak ellentmondó) megállapítások pedig tovább nehezítik a Serédy családfa megrajzolását. Bár ugyan érdekes szempont lehet, hogy a birtokszerzések esetében Miklós utódait (Gáspárt, Györgyöt és ifjabb Miklóst) együtt addig Péter utódai közül Istvánt rendszerint a feleségéhez köthető birtokokba iktatták be, de ezek alapján sem határozható meg a pontos rokonsági fok. A két király között zajló polgárháború eseményeinek a tükrében ugyanakkor a két ág között kölcsönösség is megfigyelhető, mind a diplomáciai képviselet, mind pedig a birtokgyarapítás terén. Egy 1573-ban kelt, Serédy birtokadományokat tartalmazó extractusban olvasható bejegyzések arról tanúskodnak, hogy Serédy Miklós fiának, a tekintélyes karriert befutó Gáspárnak az unokaöccseiként egy Ferenc és egy István nevű személyt is megneveznek.²³ A szakirodalom és a források szerint Ferenc feltételezhetően Gáspár György nevű öccsének a fia lehetett, míg Istvánról annyit bizonyosan tudhatunk,

¹⁶ HU-MNL-OL-DL 14 598; Az említett uradalmak határában helyezkedett el Serédy István és Gergely birtoka. DL 106 664.; DL 15 400.; DL 15 601.

¹⁷ Károly 1904, 284–285., 687.

¹⁸ Károly 1904, 687.

¹⁹ Károly 1899, 304.

²⁰ Károly 1904, 285.; 1462-ben Serédy Gergellyel és Istvánnal itt szerintem kimaradt az állítmány Rozgonyi János tárnokmester és Rozgonyi Rénold székely ispának az egri őrkánonok Timári Antal magiszter és társai elleni ügyében. HU-MNL-OL-DL 15 693.

²¹ Eszterházy 1880, 223–225.

²² Nagy 1863, 154–156. A Nagy Iván által felvázolt családfa több helyen pontatlan. Benedeket id. Serédy Gáspár testvérének tünteti fel, annak ellenére, hogy ez a kamarai és egyéb levéltári forrásokkal nem igazolható. Az összefoglalásban generációs tévesztések és a személyek felcserélése is előfordulnak. Így a Serédyek görcsöni Serédyekkel fennálló rokonsága is megkérdőjelezhető. A tanulmányban tárgyalt Serédyek kapcsolati hálózata a birtokadomány extractusaiból egyértelműen megállapítható. HU-MNL-OL-P 11-XIII-182.-1–4. Nagy Ivánnak a Serédy famíliával kapcsolatos tévedéseire 1902-ben Illéssy János is felhívta a figyelmet. Illéssy 1902, 41.

²³ HU-MNL-OL-P 1825-31.-2.-1–40.

hogy sem Miklósnak, sem pedig Györgynek nem volt ilyen nevű gyermeke. Források hiányában azonban nem tudjuk bizonyítani, hogy István atyja, Péter, illetve Gáspár testvérek voltak. Közös birtokadományokról (ellentétben a többi fivérrel) nincsenek információink. A rokonsági kapcsolat tényleges igazolása további kutatásokat igényel. Ahhoz, hogy a további kapcsolatokat felvázoljuk, célszerű közelebbről is megvizsgálni a „két” ág történetét.

A göröcsöni vagy más néven nagyfalusi ág feltételezett ősei Serédy Péter köznemes és fia, Serédy István voltak. Péter életéről keveset tudunk. Egy 1517-ben kelt írásos forrás arról számol be, hogy a székesfehérvári keresztesek ekkori praeceptora panaszt emelt ellene Perényi Imre nádornál.²⁴ Feltételezhető továbbá, hogy Péter Frangepán Kristóf szolgálatában állt.²⁵ Ez akár magyarázatul is szolgálhatna Serédy Istvánnak a Bakithokkal fennálló ellentétére, mivel a mohácsi csatát követően Frangepán egészen 1527-ben bekövetkezett haláláig János király oldalán állt. A Bakithok ezzel szemben Habsburg Ferdinánd hűséges alattvalói voltak. Az ebből fakadó ellentét kihatással volt a Frangepánok klientúrahálójára is. Serédy István nyugat-magyarországi birtokai még az 1540-es években is ki voltak téve a Bakithok hatalmaskodásainak. A Frangepánok és a Serédyek közötti kapcsolat önmagában is érdekes felvetéseket adhat, például a másik Serédy ágat képviselő Gáspár hogyan köthetett házasságot Frangepán Isottával (Erzsébettel), Kristóf legfiatalabb húgával. A kérdést források hiányában nyitva kell, hogy hagyjuk.

Serédy Péter fia, István a két Magyar Királyság között zajló polgárháború folyamán kezdetben a Frangepánokkal Szapolyai oldalán, majd áttérve Ferdinánd pártjára a Habsburgok érdekeit képviselhette. Az 1530-as évek közepére azonban ismét a Szapolyaiak oldalán találjuk. Az utóbbi pártváltásának köszönhetően Kraszna, Közép-Szolnok, valamint Doboka vármegyékben kapott birtokadományokat.²⁶ A Ferdinándtól való elpártolás oka feltételezhetően elsősorban az lehetett, hogy a lutheranizmus lelkes támogatójaként több katolikus egyházi intézmény vagyonát dézsmálta meg, dúlta fel. 1544-ben a besztarcebányai országgyűlésen terjesztették fel az ügyét I. Ferdinánd elé. Az uralkodó ennek megfelelően elrendelte Serédy előidézését.²⁷ A személye körüli konfliktust vélhetően az elkövetkező években sem sikerült rendezni, a Fejér vármegyében fekvő birtokait ugyanis 1548-ban laki Bakith Pál feldúlta, magát Serédyt pedig elfogatta.²⁸ Serédy István a szabadulását követően a Szapolyai-dinasztia fennhatósága alatt álló területre, a Kraszna vármegyében található nagyfalui kúriába helyezhette át székhelyét. Az Erdélyben birtokossá váló Serédy a felesége, kisvárdai Várday Klára révén Szabolcs és Zemplén vármegyékben²⁹ is birtokokhoz tudott jutni. A házasság útján rokonságba került a korban tekintélyes családoknak számító Várday és losonci Bánffy családokkal.³⁰

Várday Klára atyai nagybátyja Ferenc királyi titkár és erdélyi püspök volt.³¹ A Várdayak révén kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezett Erdélyben, ugyanis a családot rokonsági

²⁴ HU-MNL-OL-DL 106 754

²⁵ Serédy Péter engedélykérese Frangepán Kristóftól ügyeinek intézéséhez. HU-MNL-OL-DL 106 754

²⁶ Petri 1904, 403-406.

²⁷ ETE IV. 284.

²⁸ HU-MNL-OL-E 148-b.-850.-33.

²⁹ Serédy István az 1540-es években meglehetősen aktív tevékenységet folytatott a térségben, 1543-ban például kifosztotta a leleszi templomot és a kolostort. ETE IV. 269.

³⁰ Várday Klára szülei Várday Ambrus és losonci Bánffy Petronella voltak. Szirmai 1810, 149.

³¹ Várday Ferenc 1498-1512 között komáromi főesperes, esztergomi kanonok, 1502-1508 között fehérvári örkanonok, 1509-1513 között váci püspök, 1513-1524-ig erdélyi püspök, ezzel párhuzamosan 1507-1509 között királyi titkár, majd 1509-től királyi tanácsos és királyi kincstartó volt. C. Tóth 2016a, 24.

viszony fűzte a somlyói Báthoriakhoz és a Közép-Szolnok vármegyében tekintélyes birtokokkal rendelkező Sarvaságiakhoz.³² Az erdélyiek mellett Szabolcs,³³ Zemplén és Abaúj vármegyékben birtokos családok is jelen voltak a Serédyek rokoni kapcsolatai között. Várday Klára unokatestvére, Várday Fruzsina révén rokonságban álltak az Eödfy és az Alaghy családokkal is. Ez utóbbit azért is érdemes megemlíteni, mert az Alaghyak felemelkedése a Serédy család másik ágához tartozó Gáspárhoz köthetők.

Természetesen a rokoni kapcsolatok mellett fontos tényezőt jelentettek a család vagyonának gyarapodásában Serédy Istvánnak a különböző hadi és követi megbízásokban szerzett érdemei. A Szapolyaiak Kassa 1536-ban történt elfoglalását követően Kassa város élére Czeczey Lénárd abaúji köznemes embert nevezték ki. Az ő vezetésével a Szapolyaiaknak sikerült katonai patthelyzetet kialakítaniuk Abaúj és Zemplén vármegyékben. A térség biztosítása a Szapolyaiak számára meglehetősen összetett feladatnak bizonyult, mivel Kassán kívül a jelentősebb erődítmények – mint Füzér, Regéc, Tokaj és Torna – a Habsburg-pártiak oldalán maradtak. A patthelyzetben Serédy István Czeczey Lénárd³⁴ és Fráter György megbízottjaként³⁵ jelentős diplomáciai (az úgynevezettkis várháborúk korában pedig katonai) feladatokat látott el.³⁶ A diplomáciai megbízatások elsősorban követséget jelentettek, amelyek a rokon Serédyekkel folytatott tárgyalásokban csúcspontot kaptak ki. Serédy István a birtokadományai révén a Kraszna vármegyei Valkó várának és annak uradalmának birtokosa lett, ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy Erdély korabeli védelmének egyik kulcsfigurájává lépett elő.³⁷ Az ellentétes politikai háttér ellenére a család két ágának tagjai között a kapcsolattartás mind a birtokadományozás, mind pedig a diplomáciai kapcsolattartás tekintetében kimutatható.

A másik Serédy ág legjelentősebb alakja Serédy Miklós fia, Gáspár volt, aki a két megkoronázott király között zajló polgárháború időszakában rendkívülinek mondható karriert futott be. Halálakor (1550) a Magyar Királyság hetedik legvagyonosabb embere volt.³⁸ Ferdinánd Serédy Gáspár szolgálatait birtokokkal, valamint magas gazdasági és katonai tisztségekkel jutalmazta. A lojalitás és az elnyert kormányzati és hadi szerepek mellett a felemelkedés vonatkozásában legalább ennyire fontos szempontnak tekinthető Serédy képzettsége, házassága, kapcsolati hálózata, valamint birtokpolitikája.

Hodor Károly kutatásai szerint Várday Ferencnek az 1520-as években segédje volt egy Serédy Demén (Damján) nevű erdélyi vikárius, aki egyúttal a kalcedoni püspöki címet is viselte. Ez a személy könnyen köthető lehetne a Serédy familia valamelyik ágához, azonban nem mutatható ki semmilyen rokoni kapcsolat sem. Ha ezt az adatot összevetjük a C. Tóth Norbert által összeállított archontológiában foglaltakkal, láthatjuk, hogy Hodor tévesen azonosította be „Serédynek” az egyébként Szőgyéni nevet viselő Damján erdélyi vikáriust. C. Tóth 2014, 58–59; HU-MNL-OL-DL 269 733; Novák 2020, 245; Hodor 1837, 29.

³² A felsorolt családok Várday Klára atyai nagybátyja, Várday Mihály révén köthetők Serédy Istvánhoz. Kis 1900, 180.

³³ A szabolcsi javak – főként Kisvárdán – ügyében 1564-ben Serédy István összetűzésbe keveredett felesége unokatestvérével, Várday Istvánnal. HU-MNL-OL-E 148-b.-761.-33.

³⁴ Czeczey megbízottjaként tárgyalásokat folytatott Serédy Gáspár unokaöccsével, Benedekkel Tokaj ügyében. Takáts 1928, 45.

³⁵ R. Kiss István Fráter György követeként említi, szintén a Serédy Benedekkel folytatott tárgyalások kapcsán. Az idézett források alapján a két Serédy közötti testvéri kapcsolatról ír. R. Kiss 1908, CLIX.

³⁶ Oborni 2003, 120., Lukinich, 1913, 380.

³⁷ EOE II. 148.

³⁸ Maksay 1990b, 1081.

Serédy Gáspár pályafutásának kezdetei

Születésének pontos időpontját és szüleinek nevét nem ismerjük biztosan. Egyes vélekedések szerint atyja Miklós volt.³⁹ Gáspárnak három testvérét ismerjük, akikkel szoros, konstruktív kapcsolatban állhatott, ami a különböző Serédyek által elnyert birtokadományokon keresztül is bizonyítható. Fivérei Miklós és György, leánytestvére az édesapja második házasságából született Veronika voltak. Iskoláit Fehérváron, majd Ferrarában és Bolognában végezte. Itáliai tanulmányait megelőzően, 1522-ben már váci őrkanonok volt.⁴⁰ Felszentelésének pontos időpontját, illetve a váci káptalanig vezető útját források hiányában nem ismerjük. Vác ebben az időszakban a Magyar Királyság egyik legjelentősebb humanista központja volt Buda és Várad mellett, mindemellett jelentős itáliai kapcsolatokkal rendelkeztek a püspöki adminisztráció, mind pedig a káptalan vezetői. Az egyik jelentős kötődési pont a ferrarai székhelyű Hyppolit d'Este bíboros volt, aki a 15-16. századi Magyarország jelentős egyházi személye, pl. 1520-ban bekövetkezett haláláig egri püspök volt.

Serédy jó adottságokkal rendelkezhetett⁴¹ ahhoz, hogy a kor legprofesszionálisabb képzéseiben vehessen részt. Ennek támogatását a váci káptalan vagy a váci püspökség fedezhette. Serédy Gáspár ferrarai tartózkodása alatt szoros kapcsolatot alakított ki, Celio Calcagnini itáliai humanista tudóssal, akivel az ezt követő bolognai tanulmányai alatt is tartotta a kapcsolatot. Calcagnini személyére ki kell, hogy térjünk néhány gondolat erejéig. Az itáliai humanista 1510 és 1520 között I. Alfonz ferrarai és modenai herceg öccsének, a már fentebb említett Hyppolit d'Este bíborosnak a kancellárjaként dolgozott. A bíboros megbízásából különböző diplomáciai feladatokat látott el a Lengyel és Magyar Királyságokban, illetve a Német-Római Császárságban. Calcagnini magyarországi tevékenysége 1517 és 1518 közé tehető.⁴² Ekkor olyan emberekkel került közelebbi kapcsolatba, mint Perényi Ferenc váradi püspök, Szathmáry György kancellár, Szalkai László⁴³ egri püspök (később érsek és magyar kancellár), vagy éppen II. Lajos király nevelője, Giarolmo Balbi.⁴⁴ Habsburg Miksa 1519-es halálát követően Hyppolit bíboros különböző feladatokkal látta el Calcagninit, hogy a ferrarai állam érdekeit szem előtt tartva szerezze meg Habsburg Károly spanyol király támogatását a frankfurti birodalmi gyűlésen. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a ferrarai professzor egyaránt jól ismerhette a magyarországi és a közép-európai politikai viszonyokat.

Hyppolit bíboros halálát követően az itáliai diplomata a ferrarai egyetem professzora-ként folytatta pályafutását, s lett az 1522 és 1524 közötti időszakban Serédy Gáspár oktatója⁴⁵ Egy 1524 körül kelt, Calcagninitől származó levélből tudjuk, hogy Serédynek

³⁹ Nagy 1863, 152–153.

⁴⁰ Főgel 1917, 44., C. Tóth 2016b, 14.

⁴¹ Fazekas 2007, 21–24.

⁴² Egyes vélekedések szerint ez az időszak valójában 1519–1520-ig is elhúzódhatott. Cremonini 2017, 137–138.

⁴³ Fontos szerepe volt a kancellária reformjának kidolgozásában és kivitelezésében. Kubinyi 2006, 5–6.

⁴⁴ Cremonini 2017, 141–142.; Balbi 1520-ban Sárkány Ambrus zalai főispánnal együtt közbenjárt a magyar uralkodó és Habsburg Mária eljegyzésének tető alá hozásában. Tevékenységét elsősorban diplomáciai megbízások jellemezték. Kubinyi 2006, 9.

⁴⁵ Maga a bíboros is nagy tapasztalattal rendelkezett a diplomáciában, ugyanis egy ideig I. Miksa német-római császár diplomatájaként működött. Calcagnini személyéről bővebben Breen 1952, 225–238; Marchetti 1973. *Dizionario Biografico degli Italiani* [https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_(Dizionario-Biografico)/) (Letöltés ideje: 2023.07.20.)

bizonyos előjárók kérésére meg kellett szakítania tanulmányait és hazatérnie Itáliából Magyarországra.⁴⁶ A hazatérés pontos pontos okát nem ismerjük.

Serédy Gáspár az egyetemi tanulmányait követően 1525-ben ismét a Magyar Királyságban tartózkodott, mint váci őrkanonok. Betöltött egyházi tisztségével párhuzamosan II. Lajos király feleségének, Habsburg Mária királynénak,⁴⁷ egy évvel később pedig az uralkodónak a titkáráként folytatta a pályafutását. A kamarási tevékenységhez hasonlóan az említett munkakörök is személyes kapcsolatot eredményezhettek mind az uralkodóval, mind a királynéval. Kubinyi András szerint a művelt humanisták reprezentálták a műveltséget a király környezetében, noha megjegyzi, hogy nem mindegyik secretarius rendelkezett humanista műveltséggel. Serédy Gáspár esetében (tanulmányainak és humanista kapcsolatainak köszönhetően) a reprezentálásra vonatkozó megállapítás helytálló lehet.

Ha a titkárok többsége nem is tartózkodott a királyi udvarban, a feladatköröket tekintve több feladatkörben is használhatónak bizonyultak (diplomáciai, pénzügyi és kancelláriai megbízatások), akár helyettesként, bizonyos esetekben akár a királyi tanácsban is. Serédy királyi titkárként végzett legfontosabb megbízatása a váradi püspökség egyházi kincsek összegyűjtése volt Macedóniai László⁴⁸ koordinálása alatt. Az összegyűjtött vagyont az udvar a törökök elleni harcokra kívánta felhasználni.⁴⁹ Ugyanakkor Serédy prominens európai egyházi személyekkel is levelezést folytatott, mint például Bernhard von Cles trienti püspökkel,⁵⁰ aki 1527-től I. Ferdinánd titkos tanácsának volt az elnöke. A királyi és királyné titkári feladatokkal foglalkozó adminisztrációt egyszerre több ember látta el. II. Lajos halálát követően a királyi titkárok tevékenységi köre ideiglenesen a királyné titkárainak kezébe kerülhetett át. Habsburg Mária képviselőjében ekkor olyan jeles személyek sorakoztak fel, mint a később esztergomi érseki címet viselő Oláh Miklós, vagy az erdélyi szász származású Reichersdorfer. A királyné körül kialakult csoport politikai céljai között szerepelt Ferdinánd főherceg magyar királlyá választása. A politikai csoportosulást Bessenyei József „pozsonyi körnek” nevezte.⁵¹ A mohácsi csatát követően ehhez a körhöz csatlakozott Serédy Gáspár és a nagyszebeni Hütter (Pileus) Márton, majd a korábban II. Lajos szolgálatában álló titkárok közül az 1527-ben elhunyt Piso Jakab, Szalaházy Tamás, Brodarics István (igaz utóbbi csak rövid ideig vett részt a csoport tevékenységében), Nádasdy Tamás és Gerendi Miklós is. Brodarics István hamar kivált ebből a politikai tömörülésből, és Szapolyai Jánoshoz csatlakozott, míg Szalaházy Tamás veszprémi

⁴⁶ „... Ratio ... tam diuturni silentii mei inde profecta est, quod provinciales tui, qui hic sunt mihi fidem fecerant, te iam menses aliquot in Urbem abscessisse. Ob id non prius ad te scribendum putaveram, quam tu de profectione tua significasses, et quo literae perferendae essent, si quid tua aut nostra interesset, quod scribi oporteret, commune faceres. Quom in hac igitur forem expectatione, iidem illi qui discessum tuum nuntiaverant, me adeuntes accepisse abs te literas testati sunt, quibus et te adhuc Bononiae agere et ex patria non satis felices nuntios accepisse profitebaris. Atque iccirco tibi protinus esse ad componendas res tuas in patriam properandum, teque paucissimos post dies ad nos adfuturum.” AN, 95–96.

⁴⁷ Illéssy 1902, 41–42.; C. Tóth, 2016b, 14.

⁴⁸ Királyi titkár, Báthory István nádor unokatestvére. Kubinyi 2006, 21.

⁴⁹ A királyi titkárok létszáma II. Lajos adminisztrációjában elérte 25 fő dolgozott 1526-ig. Kubinyi 2006, 6–19.

⁵⁰ Lakatos 2013, 208.

⁵¹ Bessenyei 2003, 93.

püspök 1527 januárjában magyar a helytartótanács tagja,⁵² majd 1531-től Thurzó Elekkel megosztva a helytartói hatalom gyakorlója lett.⁵³

A veszprémi püspök és Serédy kapcsolata az 1526 és 1529 közötti időszakban egyre intenzívebbé, barátságossá válhatott. Szalaházy Serédy Gáspár egyik legfőbb pártfogójává vált. Ez a kapcsolat nagyban befolyásolhatta Serédy pályáivének alakulását, így annak is, hogy 1527-ben elnyerte a felső részek országos főkapitánya címet.⁵⁴ Szalaházy patrónusi szerepkörének egyik kiváló példája egy 1529. június 18-án, Budán kelt levél, amelyben a helytartótanács elnöke I. Ferdinánd figyelmébe ajánlotta Serédyt,⁵⁵ aki ekkora már a két király között zajló polgárháború hadszínterein is bemutatkozott. 1528-ban Likava és Trencsén várát (ebben az évben Sárospataknál és Eperjesnél vereséget szenvedett), majd 1529-ben Egert, 1530-ban Tokajt sikerült elfoglalnia.⁵⁶ Szalaházy pedig mint egri püspök jóváhagyta a hozzátartozó egyházi jövedelmek szabad felhasználását Serédy számára.

Serédy Gáspár katonai pályafutása és az egri püspökség jövedelmei

A titkári pályafutása feltételezhetően 1527–1528 között fejeződhetett be. A középkorból eredeztethető felső-magyarországi országos főkapitányi (*supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*) címet egészen haláláig viselte.⁵⁷ Ezzel párhuzamosan a Magyar Kamara kötelékében a felső-magyarországi királyi jövedelmek adminisztrátori tisztségét is elnyerte,⁵⁸ amelynek révén az uralkodói bevételeket és kiadásokat érintő teendőket illetően naprakész információkat nyerhetett. Ugyanakkor a katonai és közigazgatás feladatok⁵⁹ ellátását is megkönnyíthette, különös tekintettel a hadivállalkozások finanszírozására.⁶⁰ Mind adminisztrátorként, mind tanácsosként beleszólása volt az egyházi és királyi jövedelmek felhasználásába, illetve kérelmek útján javasolhatta a befolyt összegek csoportosítását. A kombinált feladatkörök pedig kifejezetten előnyt jelenthettek számára az adminisztrációban, valamint a kamarai intézmények működésében kevésbé jártas, előkelőbb származású versenytársaival szemben. Az 1540-es évekre kiéleződött a küzdelem az országos kapitányi címekért a feltörekvő „homo novus”-ok és a korábbi bárói családok leszármazottai (például Perényi Péter, Báthory András) között.⁶¹ Serédy és a bárók ezért konkurenciát jelenthettek egymásnak.⁶² Serédy a katonai tevékenységével párhuzamosan diplomáciai feladatokat is ellátott. Mivel magas katonai beosztásban állt, feladatkörei kiter-

⁵² Az uralkodó halálát követően titkári megbízatását ismét a királyné körében folytatta, amelynek keretein belül a király kancelláriája tovább működött. Bessenyei 2003, 94–95.

⁵³ C. Tóth 2020, 118., R. Kiss 1908, XXVIII.

⁵⁴ Pálffy Géza kutatásai alapján a kinevezés 1527-re tehető. Pálffy 1997, 272., HU-MNL-OL-R 319-1800-a.-1.

⁵⁵ Szalaházy pályáját a mohácsi csatában elesett Szalkai László egyengette, aki 1524-től kancellár s egyben a kancelláriai reformok egyik fő koordinátora volt. Fazekas 2007, 21–24. Szalaházy a pályáját az 1490-es évek második felében, mint kancelláriai jegyző kezdhette meg. Az 1525-ös veszprémi püspöki kinevezését megelőzően beregszászi és egri nagyprépost volt. Kubinyi 2006, 7–12.

⁵⁶ Nagy 1863, 151–153.; Illéssy 1902, 42–43.

⁵⁷ Pálffy 1997, 272.

⁵⁸ Illéssy 1902, 42.

⁵⁹ 1534-ben királyi utasításra részt vett a pozsonyi zsidóság censusának rendezésében. HU-MNL-OL-E 21-1534.03.29.

⁶⁰ Például 1531-ben, amikor Tokaj várának adott utasításokat. HU-MNL-OL-E 21-1531.07.17.

⁶¹ A kinevezéssel kapcsolatban a rendek véleménye is számított. Neumann-Pálffy 2009, 216.

⁶² 1542-ben Serédy a Perényi-Bebek-Drágfy-Báthory-Ráskay bárói szövetség ellen intrikált, dezinformált. Borovszky 1905, 386. Bővebben: Puskár 2008, 309–310.

jedtek a közigazgatásra,⁶³ a jogszolgáltatásra,⁶⁴ illetve a gazdasági életre egyaránt.⁶⁵ A felső részek kapitányaként a hadviselési pénzügyi keretek fedezésére a király jóváhagyásával különböző donációkat is tehetett.⁶⁶ Erre az egyik Serédyt érintő példa I. Ferdinánd Kassa város bírának 1533-ban küldött értesítése, amelyben az uralkodó jóváhagyta a főkapitány vitézeinek tett, a mislyei prépostság és a széplaki apátság javait érintő zálogadományokat.⁶⁷ Serédynek beleszólása lehetett különböző tisztségek és pozíciók adományozásába is. Öccsét, Györgyöt például feltételezhetően az ő közbenjárásának köszönhetően nevezték ki kassai kapitánynak, illetve Sáros vármegye főispánjának.⁶⁸

A hadi érdek és annak finanszírozási nehézségei azonban többször felülírhatták a jogi keretek között zajló hatalomgyakorlás és végrehajtás lehetőségeit. Ezek a jelenségek számos visszaéléshez, hatalmaskodáshoz vezettek, amelynek elszenvedői elsősorban a tekintélyükben és vagyonukban a 16. század első évtizedeiben jelentős csorbát szenvedett szerzetesrendek (elsősorban a pálosok)⁶⁹ és káptalanok voltak.⁷⁰ Szalaházy Tamás pártfogása az udvarnál rendkívüli nagy horderejű támogatásnak bizonyulhatott, amely hosszabb távon jelentős egyházi bevételeket biztosítottak számára. 1533-ban személyesen Szalaházy kérte meg, hogy készítsen kimutatást az egri püspökség gabona-, bor- és pénzbevételeiről.⁷¹ Az egri püspökség bevételei feltételezhetően Serédy tartós felügyelete alá kerülhettek. Az uralkodóval fennálló kölcsönös bizalom egyik fontos bizonyítéka, hogy I. Ferdinánd bizonyos kérdésekben hajlandó volt a Serédy által tanácsolt lépéseket, kinevezéseket végrehajtani. Az egri püspöki szék Szalaházy 1537-es halálát követő megüresedésének kérdése azonban újabb fordulatot hozott, a püspöki jövedelmek felhasználása terén. Ferdinánd ugyan jóváhagyta Serédy azon kérését, hogy Perényi Ferenc⁷² töltsen be a püspöki széket 30 000 forintnyi juttatás ellenében, amelyet a jelöltnek a főkapitány és Bebek Ferenc részére kellett volna kifizetnie.⁷³ A jelölés egyik oka nyilván a püspökség bevételei-

⁶³ 1537-ben megbízták Horváth János jászói préposti beiktatásával. ETE III. 154. 1540-ben Göncön huszáregységeket kellett toboroztatnia, valamint ennek menetét kellett ellenőriznie. HU-MNL-OL-E 21 1540.03.23.

⁶⁴ 1539-ben a Sáros vármegyében erőszakosan foglaló Gecse Márton ügyét kellett kivizsgálnia. HU-MNL-OL-P 96-1.-1539--1.

⁶⁵ A katonai alakulatok ellátásának fedezésére igyekezett beszédni pl. az egyházi tizedekből származó bevételeket. Ez több helyen eredményezett panaszokat, mint pl. a gönci tizedek esetében, amellyel kapcsolatban az egri vikárius fejtette ki aggályait. ETE I. 499. Ugyanakkor 1533-ban az uralkodó nevében személyesen kértek tőle védelmet a leleszi prépost és a konvent vagyontárgyainak számára a Szapolyai-párti urakkal, elsősorban a homonnai Drugethekkel szemben. ETE II. 244.

⁶⁶ Neumann-Pálffy 2009, 216.

⁶⁷ A zálog értéke 1200 forint volt. A javakat Serédy Gáspár öccse, György, illetve Hajnal János, Onori Ádám, Csepeli János és Hrusovszki Márton nyerték el. ETE II. 277.

⁶⁸ 1529 és 1530 között. Fallenbüchl 1994, 93. Ilyen esetben az évszámokat zárójelben megemlíthetted a főszövegben.

⁶⁹ 1530-ban panasszal éltek az esztergomi érsek birtokain beszedett dézsmát nem térítették meg. ETE II. 91. 1532-ben a Szapolyai János pártján álló Lasky Jeromost sikerült Serédynek kiszorítania a Szepesség-ből, amelynek folyományaként Horváth János panasszal élt az elfoglalt szepesi káptalan ügyében. ETE II. 193.; Dienes 2011, 36-37.; ETE IV. 532., 537., 539., 540.; ETE V. 4., 5., 48., 108., 152., 164.

⁷⁰ Az egri káptalannal pereskedett. ETE V. 35., 108. A váradi káptalannal 1549-ben a Borsod megyei Aszaló és Zsolca községek ügyében került összetűzésbe ETE V. 228.

⁷¹ ETE II. 278.; Nagy 2015, 44.

⁷² Az egyik feltételezés szerint Perényi Péter fia, akit később Szulejmán évekig túszként tartott Konstantinápolyban. Bővebben: Sztárai, 1985. A másik feltételezés szerint a hasonló nevű mostohafia lehetett. A püspöki tisztséget végül nem Perényi Ferenc, hanem Frangepán Ferenc kalocsai érsek töltötte be. Eubel 1923, 98.

⁷³ ETE III. 168.; Balogh 1881, 40–41.

nek megtartása volt. A juttatásokat azonban nehezen lehetett volna megtartani, mivel Perényi Péter 1536-ban elfoglalta Egert. Serédy javaslata Perényi jelöltetésével (annak ellenére, hogy végül Frangepán Ferenc nyerte el az egri püspöki címet) egy számára előnyös, ugyanakkor kompromisszumos megoldás lehetett. Az uralkodóhoz eljuttatott javaslatában továbbá azt is belefoglalta, hogy amennyiben Bebek Ferencnél bekövetkezne a pártváltás, úgy Serédy számára az összeget továbbra is folyósítani kell. Frangepán Ferenc püspöksége némi fordulatot eredményezett, ő ugyanis Szalaházyval ellentétben kifogásolta, hogy az egyházat illető javakat Serédy vagy a saját érdekében, vagy pedig egyéb más célokra használja fel, ahogyan azt a megelőző időszakban, 1530 és 1537 között tette. Ferdinánd az 1538. június 12-én, Boroszlóban kelt levelében parancsot adott a felső részek főkapitányának, hogy az egri püspök birtokait ne háborgassa, a dézsmát ne foglalja el.⁷⁴ Az egri püspökség tizedeinek kezelését az uralkodó a Magyar Kamara tisztviselőjére, Werner Györgyre ruházta át,⁷⁵ míg az egyház Zemplén vármegyéhez köthető bevételei továbbra is Serédynél maradtak. Az utóbbiak visszaszerzésére ismét Frangepán próbált lépéseket tenni,⁷⁶ annak ellenére, hogy a tizedeknek hadicélok fedezésére való kiadása nem számított ritkaságnak, sőt, a század közepére szinte általánossá vált.⁷⁷ A Szapolyaiak előretörésének megakadályozása érdekében pedig továbbra is szüksége volt több pénzügyi forrásra, amit az uralkodó elsősorban a Magyar Kamarán keresztül próbált folyósítani.⁷⁸ Pénz hiányában zálogbirtokokkal és egyéb bevételi források (egyházi tizedek, vármegyei hadiadók) átcsoportosításával,⁷⁹ vagy az őt és szervitorait terhelő adók elengedésével⁸⁰ igyekezte az uralkodó őt kompenzálni. Ezek az uralkodó által biztosított kedvezmények közel sem számítottak egyedi esetnek a korban. Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy a zálogbirtokok elnyerésével nem csak Serédynek tartoztak elszámolásokkal, hanem magának az adományozottnak is pontos kimutatásokat kellett adnia a Magyar Kamara részére.⁸¹

1536-ban Czeczey Lénárt vezetésével a Szapolyai pártján álló seregek sikeresen elfoglalták a felvidéki területek kapujának számító Kassát, amelyet egészen Izabella királyné Lengyelországba történő távozásáig tartani tudtak. János király biztosította hatalmát a Hernád völgyében, valamint sikerült beékelnie magát a korábban tartósan Habsburg-párti vármegyék területeire. A status quo-t az 1538-ban megkötött nagyváradi békében rögzítették.⁸² Serédy és szervitori hálózata számára a Szapolyai-párt előretörése szintén káros következményekkel járt. Abaúj és Zemplén vármegyében Kassa elfoglalását követően fokozódott a polgárháborús helyzet, az elfoglalt területeken pedig az addig elnyert vagy a

⁷⁴ ETE III. 275. A Zemplén vármegyében beszedett tizedekkel kapcsolatban 1539-ben fordult az uralkodóhoz Frangepán Ferenc. ETE III. 401.

⁷⁵ ETE III. 286.

⁷⁶ ETE III. 401.

⁷⁷ Pl. Serédy unokaöccse, Alaghy János regéci várnagy évtizedekkel később szintén élt a tizedek beszedésének lehetőségével. HU-MNL-OL-E 21-1562.08.21.; HU-MNL-OL-E 21-1563.05.19.-1/a.; HU-MNL-OL-E 21-1564.07.18.-7.

⁷⁸ HU-MNL-OL-P 1825-2.-1.; HU-MNL-OL-E 21-1536.02.10.

⁷⁹ 1536-ban pl. az egri püspökség tizedeiből folyósítottak 1500 forintot Serédy Gáspár számára. HU-MNL-OL-E 21-1536.04.25.-a. Illetve ugyanebben az évben további 1000 forintot kapott onnan. HU-MNL-OL-E 21-1536.07.30. Sáros vármegye hadiadóját ugyanebben az évben szintén kiutalták számára. HU-MNL-OL-E 21-1536.06.06.-a

⁸⁰ HU-MNL-OL-E 21-1535.02.06.

⁸¹ HU-MNL-OL-E 21-1549-04.06.

⁸² Lukinich 1918, 3–4.

főkapitány által szétosztott birtokok más kezére kerültek.⁸³ Abaújt tekintve azonban lényeges stratégiai pontokat sikerült megtartani. Ilyen volt a regéci, illetve a boldogkői vár, valamint a jászói prépostság kiterjedt birtokai a térség nyugati területein.⁸⁴

Serédy a Habsburg fennhatóság alatt álló területek stabilizálása érdekében diplomáciai megbízatásokban is szerepet vállalt. Ezekbe beletartoztak az uralkodó képviselte a különböző béketárgyalásokon, a fennálló egyezmények hiányosságainak megtárgyalása,⁸⁵ kifizetési megbízások,⁸⁶ vagy a Szapolyai-párti főurak meggyőzése a pártváltásról. Serédy érdemei közé sorolható a hatalmas főúr, terebesi Perényi Péter pártváltásra való rábeszélése, ugyanakkor Báthory Andrással kapcsolatos hasonló jellegű megbízatását nem sikerült véghez vinnie. Perényi átállásával viszont a Ferdinánd által ellenőrzött felső-magyarországi részek jelentős területekkel bővültek mind Hevesben, mind Abaújban, mind Zemplénben.⁸⁷

Perényi átállása azonban mégsem eredményezett a térségben tartósan békés időszakot. A terület stabilitását veszélyeztette, hogy a korábbi társkapitány, Bebek Ferenc a Szapolyaiakhoz pártolt át, ez pedig az 1540-es években jelentős kihatással volt a királyság északkeleti vidékének nyugalma.⁸⁸ A nyugtalanságot tovább fokozta Buda eleste, valamint a több Ferdinánd-párti főúr – például a Tornát biztosító vingárti Horváth Gáspár vagy Frangepán Ferenc kalocsai érsek – halálával és Perényi Péter bukásával járó politikai ártrendeződés.⁸⁹ Az összetűzések azonban nem csak a pártoskodásban vagy a karrierépítési versenyben csúcsosodtak ki. A különböző logisztikai, hadtápellátási problémák is jelentős károkat voltak képesek okozni, mint például alsólindvai Bánffy László és gersei Pethő János magánakciója, amikor több tucat szarvasmarhát hajtottak el Serédy Gáspártól előzetes egyeztetés nélkül, kiváltva ezzel Várdai Pál esztergomi érsek és Niklas zu Salm királyi főhadparancsnok nehezítését.⁹⁰ Ezenkívül a különféle hatalmaskodások⁹¹ vagy az önkényes birtokfoglalások nehezítették a térség viszonyainak békés elrendezését. Ezek a túlkapások leginkább a védtelen köznemesi réteget érinthették. Ennek egyik érdekes példája Buttkay Péter esete volt, akitől Perényi Péter és Serédy Gáspár próbált birtokokat elfoglalni Sáros és Szabolcs vármegyékben.⁹²

Perényi bukását követően a szervitori hálózata némileg megbomlott, s ennek következtében olyan családok nyitottak újabb politikai irányvonalak felé, mint például a Zemplén és Abaúj vármegyében birtokokkal rendelkező Némethy fivérek vagy az 1550-es, 1560-as

⁸³ Pl. a misleyi prépostság és a széplaki apátság birtokai Szapolyai-párti urakhoz, Gechei Mártonhoz és Lónyai Gergelyhez kerültek Serédy Gáspár szervitorai kezéből. ETE III. 178.

⁸⁴ ETE III. 208. Javait a királyi utasításnak megfelelően 1538-ban átadta. ETE III. 314.

⁸⁵ A nagyváradi békében szentesített pontok felvetettek bizonyos kérdéseket, illetve igényeket arra, hogy a Magyar Királyság északkeleti részeinek birtoklási ügyeit rendezzék. 1540-ben ezt a kérdést Göncön kívánták megtárgyalni. Lukinich 1918, 11–12.

⁸⁶ 1542-ben Ferdinánd király megbízásából Izabella királyné számára 20 000 forintnyi összeget kellett elküldenie a gyalui egyezményben foglaltakra hivatkozva. HU-MNL-OL-P 419-A-41.-1.

⁸⁷ ETE III. 493.

⁸⁸ A regéci uradalmat Szapolyai emberei (köztük Lónyai Gergely, Czeczey Márton és Mondolay Gáspár) dézsmálták, és hatalmaskodtak is, ami miatt 1547-ben Nádasdy Tamás országbíró a jászói konvent elé idézte őket. HU-MNL-OL-P 419-A-42-4.

⁸⁹ Pogrányi-Nagy 1928, 408.

⁹⁰ HU-MNL-OL-P 419-A-41.-2.

⁹¹ Ilyen volt Serédynek a Csapy Ferenc (a Bereg megyei főispán veje) ellen elkövetett hatalmaskodása 1536-ban. HU-MNL-OL-P 608-1.-1536-2. Vitéz Bonaventura János rátkai birtokai ellen is támadásokat indított. HU-MNL-OL-P 11-XIII.-.800.-a.

⁹² HU-MNL-OL-P 96-1.-1542-1.

években regionálisan jelentősnek mondható karriert befutó Vékey Ferenc. Serédynek a korábbi Perényi szervitorok közül a Némethy fivérekkal történt nagyobb összetűzése. A Némethyek Zemplén vármegyében található Serédy és Várdai birtokokat dúlták fel 1546-ban., annak ellenére, hogy az érintettek ugyanúgy Ferdinánd király pártján álltak.⁹³ A Némethy fivérek közül Ferenc tudta a legnagyobb pályafutást befutni, annak ellenére, hogy Várdai Pál helytartó 1548-ban egy ítéletben elmarasztalta őt, és hogy Serédyvel a zempléni Kövesd várát illetően ismételt konfliktusba került.⁹⁴ Ez a pályafutás az 1550-es és 1560-as években negatív hatást gyakorolt Serédy örököseinek mind vagyoni és mind politikai helyzetére egyaránt.

Serédy Gáspár birtokpolitikája

A két király között kialakult polgárháborús helyzet jelentősen megnövelte a birtokadományozások számát. Ez részben a mohácsi csatában elesett vagyonosabb főnemesek halálával létrejött hatalmi vákuumnak, s így a birtokállomány jelentős változásának volt köszönhető. A másik fontos szempont pedig maga a két megkoronázott uralkodó hívei között lezajlott polgárháború volt. Mind a két fél a saját segítőit kívánta megjutalmazni az ellenfél híveinek kárára, ezzel felgyorsítva az adományozási folyamatot, megnövelve a juttatásokban részesülők létszámát. I. Ferdinánd adminisztrációja 1527 őszén közel két hónap alatt 110 adománylevelet állított ki.⁹⁵ 1527 és 1532 között 1142 adományozott 7-800 településen nyert birtokokat.⁹⁶ Serédy a felső-magyarországi kapitányi kinevezését megelőzően 1527-ben elnyerte a szentgotthárdi ciszterci apáti címet. Magát a címet feltehetően nem viselte ténylegesen, az csak szimbolikus volt, és elsősorban az apátság jövedelmeire koncentrálódhatott. A különböző feladatok, pozíciók vélhetően nagyobb mozgásteret biztosítottak számára, ugyanakkor nagyobb kiadásokat is igényelhetek. Mind a költségek fedezéséhez, mind pedig a különböző karrierszintek megugrásához, a klientúrahálózat kiépítéséhez, fenntartásához, illetve bővítéséhez birtokadományokra volt szükség. Ezek révén megfelelő mennyiségű jövedelmet tudott előteremteni, amivel akár az uralkodót pénzügyileg is tudta segíteni, elsősorban különböző zálogbirtokok fejében, amelyekre az előző részfejezetben már utaltam. Ferdinánd uralkodásának első éveiben (az 1527 és 1532 közötti időszakban) elsősorban a Szapolyai János oldalára állt köznemesek birtokaiból sikerült elnyernie bizonyos birtokrészeket; így például 1528 és 1529 között a Pest megyében található Csányon Horváth Gergely földjeit, valamint Szerdahelyi László kövesdi⁹⁷ és Izbugyai István⁹⁸ Zemplén vármegyei javait. Serédy hűségében azonban a számítás és az anyagi haszonszerzés vágya is közrejátszhatott. Az uralkodónak küldött jelentéseiben beszámolt azokról a személyekről, akik Szapolyai pártjára álltak, s egyúttal kérvényezte is

⁹³ HU-MNL-OL-P 11-XIII.-20/2.; HU-MNL-OL-P 419-A-42.-6/1.

⁹⁴ A vár sorsa évtizedekig kérdéses volt, többnyire Serédy Gáspár birtokában állt, akinek kedvelt tartózkodási helye volt. Véglegesen 1549-ben került a Serédy család birtokába, ekkor Gáspár Benedek nevű unokaöccse vehette birtokba. HU-MNL-OL-P 608-1.-1549-21.

⁹⁵ Kenyeres 2004, 1114.; Borbély 2015, 25.

⁹⁶ Acsády 1894, 53–58.; Borbély 2015, 25.

⁹⁷ A mohácsi csatát követően Szapolyai János pártjára állt zempléni köznemes. HU-MNL-OL-P 11-XIII.-173. 1. HU-MNL-OL-A 57-1.-277–278., 281., 316. A zempléni Nagykövesd várát 1528-ban Szerdahelyi László átpartolása, majd felségárulás vádjával történt jószágvesztésre ítéletét követően adományozta először a Serédyeknek az uralkodó. HU-MNL-OL-A 57-1.-127., 165. A Szerdahelyi család kihalásával, 1535-ben ismételt megkapták a nagykövesdi uradalmat HU-MNL-OL-A 57-1.-278.

⁹⁸ Izbugyai István szintén Szapolyai oldalára állt. Illéssy 1902, 42., HU-MNL-OL-P 11-XIII.-173.-1.

birtokaikat a maga számára.⁹⁹ Másrészt pedig kamarai és kancelláriai összeköttetéseknek, pozícióinak köszönhetően gyorsan információhoz juthatott a királyhoz magszakadással visszakerült birtokokkal kapcsolatban, amelyeket fivéreivel megigényelve gyarapodhatott. Erre példa az 1528-ban elhunyt sági Kály András Fejér vármegyei birtokos vagyonának sorsa. A birtok a koronára szállt, majd Serédy Gáspár kapta meg adományként György és Miklós nevű fivéreivel együtt. Ez utóbbi adományhoz nemesi *curia* is tartozott.¹⁰⁰

Serédy birtokszerzésének korai időszakára ugyancsak jellemző volt a különböző dúlásokból szerzett ingóságok, vagyon felhalmozása, amire egyrészt a kincstári utalások csúsztatása,¹⁰¹ meghíúsulása, másrészt a 600 főnyi, saját költségén fenntartott lovasság kifizetése miatt lehetett szükség.¹⁰² A Serédyk esetében azonban csak 1532-től beszélhetünk jelentősebb birtokszerzésekről. Ezzel kapcsolatban két fontos tényezőt kell megemlítenünk. Az első a pártfogó, Szalaházy Tamás már említett 1531-es helytartói kinevezése,¹⁰³ a másik Serédy Gáspár 1532-es házasságkötése az egyik legjelentősebb nemesi família, a grófi címmel rendelkező Frangepán család egyik tagjával, Isottával (Erzsébettel) 1.¹⁰⁴ A felesége tágabb értelemben vett rokonságában találjuk a már említett Frangepán Ferencet, aki kalocsai érsek, majd később egri püspök is volt.¹⁰⁵

Serédy Gáspárnak a Habsburg-dinasztia által uralt Magyar Királyság elitjében betöltött pozíciója a házasságának köszönhetően tovább erősödött. A frigy révén az 1525-ben elhunyt nagyidai Perényi István asztalnokmester félárvaának, Mihálynak és Ferencnek lett a gyámja, így a teljes örökség zálogként a felügyelete alá került, s azt közel egy évtizeden keresztül önkényesen használhatta.¹⁰⁶ A gyámsága alá került fivérek vagyona rendkívül tekintélyesnek volt mondható. A Maksay Ferenc által készített birtokos-összeírás szerint a Perényi fivérek összesen 816,5, míg Serédy 1330,5 portával rendelkezett;¹⁰⁷ az utóbbiak közé tartozott az Ugocsa vármegyében található nagyszőlősi uradalom, Abaújban Nagyida és Abaújvár vára, valamint Szikszó mezővárosa, Alsóvadász, Szikszóújfalu és Perényi községek. A tekintélyes vagyont a fennmaradt források alapján korlátlanul használhatta egészen 1540-ig. Perényi Mihály és Ferenc nagykorúságakor ezeket ugyan átadta nekik, de mostohafiai panasszal éltek, mivel a vagyonban közel 100 000 forintnak megfelelő kár keletkezett, illetve bizonyos ingó javak visszaadására nem került sor.¹⁰⁸ 1545-ben,

⁹⁹ 1529-ben pl. a Szapolyaihoz átpártolt felnémeti Fejér Bernát egri egyházi pozícióját, Patócsy Boldizsár és Sempthey György jobbágyságait, valamint a homonnai Drugeth Ferenc birtokában található Ungvár, Zemplén és Vásárhely mezővárosokat szerette volna adományként megszerezni. ETE I. 503.

¹⁰⁰ HU-MNL-OL-P 11-XIII.-182.-1.

¹⁰¹ Ferdinánd 1536-ban felszólította a Magyar Kamara tanácsosait, hogy térítsék meg Serédy Gáspárnak a zsoldjában álló 200 lovas költségeinek fenntartását. HU-MNL-OL-E 21-1536.04.25.

¹⁰² Illéssy 1902, 42.

¹⁰³ C. Tóth 2020, 118.; R. Kiss 1908, XXVIII.

¹⁰⁴ MTT, IV./4. 130.; Vajay 1943, 24.

¹⁰⁵ 1530-tól kalocsai érsek, majd 1539. május 30-tól egészen 1543-ban bekövetkezett haláláig egri püspök volt. Frangepán jelentős diplomáciai feladatokat látott el VII. Kelemen és III. Pál pápa, valamint Szapolyai János, majd pedig I. Ferdinánd megbízásából. A szemben álló uralkodók között közvetítői szerepet játszott, illetve közreműködött a váradi béke létrehozásában Eubel 1923, 98., 172; Sörös 1917, 432–433., 451–458. A Serédyvel való kapcsolat a dézsmák vitás kérdései miatt feltételezhetően nem lehetett túl harmonikus. ETE III. 74.

¹⁰⁶ HU-MNL-OL-E 148-b. 930.- 36–37.

¹⁰⁷ A névsor 1549-re vonatkozhat, amennyiben Maksay a két kötetben közölt adatok alapján készítette az összeírást. Ha ez a megállapítás helytálló, úgy Perényi Ferenc mellett a másik feltüntetett birtokos nem János (Ferenc fia), hanem Mihály lehetett, mivel János ekkor még nem rendelkezhetett jelentősebb vagyonnal. Maksay 1990b: 1081.

¹⁰⁸ MTT, IV./4. 130.

Frangepán Isotta halálát követően pedig évekig tartó pereskedés vette kezdetét a felek között.¹⁰⁹ A keletkezett hiány oka feltételezhetően a Serédy költségén fenntartott csapatok zsoldjának kifizetésében, valamint abban keresendő, hogy Serédy 1535-től kezdve mind nagyobb számú zálogbirtokot és birtokot vett meg.

A birtokgyarapodások dinamikusabb időszaka is erre az 1535 és 1546 közötti időszakra tehető.¹¹⁰ Ebben az időszakban nyerte el azokat az Abaúj, Borsod, Sáros, Szabolcs és Zemplén vármegyékben fekvő birtokokat, amelyek az örökösei, elsősorban az Alaghyak törzsbirtokait képezték az 1560-as évektől. A Serédyt a birtokaiban megerősítő királyi oklevélben közel 30 királyi embert jelöltek meg, a beiktatással a jászói konventet bízták meg.¹¹¹ A regéci uradalomba az oklevél kiállítását követő egy hónapon belül sikeresen, ellenvetés nélkül beiktatták. A tokaji uradalomba történő beiktatása azonban a Szapolyaiak pártján álló, Abaúj vármegyében birtokos ruszcai Kornis János ellentmondásának köszönhetően némi akadályba ütközött, de azt hamar sikerült elhárítania az adományt elnyerőnek.¹¹² A másik jelentős és tartósnak mondható birtokszerzése 1541-ben történt, s a Sáros vármegyében található Makovica és az ahhoz tartozó uradalom elnyeréséhez köthető. A tótselymesi Tharczay Ferenc halálával és családjának magszakadásával korábban a koronára visszaszállt birtokokat Serédy Gáspár az unokaöccsével, Bendedekkel királyi joggal együtt nyerte el az uralkodótól a budaméri Tharczay javakkal egyetemben.¹¹³ Az adomány azonban nem az azt elnyerőkhöz, hanem a család egy másik tagjához, Gáspár fivéréhez, Györgyhez került, akit 1546-ban Sáros vármegye főispánjává nevezték ki.¹¹⁴

Ferdinánd király Serédy Gáspárnak tett donációi 1541-ben¹¹⁵	
Abaúj vm.	Alsóvadász, Felsőnovaj, Fony, Marcinfalva, Regéc vára, Szikszóújfalu, Vilmány
Borsod vm.	Tarján
Szabolcs vm.	Dob, Dorog, Felsőmács, Hatház, Nánás, Prood, Rakamaz, Varjas, Vid, Téglás
Zemplén vm.	Bekecs, Hernádnémeti, Karcsa, Keresztúr, Ladány, Mád, Megyaszó, Mihály, Pácin, Rátka, Szada, Tállya, Tarcal, Tokaj és annak vára ¹¹⁶

A Ferdinánd uralma alatt álló területeken kívül Szapolyai János halálát követően Erdélyben is nyert különböző adományokat. Az uralkodónak folyósított hiteleinek

¹⁰⁹ HU-MNL-OL-E 148-b. 930.-36-37., 40., 42., 45.

¹¹⁰ HU-MNL-OL-P 11-XIII.-182.-1-2.

¹¹¹ HU-MNL-OL-E 148-a.- 332- 13/2/1.

¹¹² HU-MNL-OL-E 148-a.- 33212/2.

¹¹³ HU-MNL-OL-P 608-1.-1545- 3.

¹¹⁴ Kádas 2020, 214. Fallenbüchl Zoltán archontológiája szerint a hivatalt másodjára viselte a tisztséget. 1546-tól Serédy György a makovicai előnevet is használta. Fallenbüchl 1994, 93.

¹¹⁵ HU-MNL-OL-P 11-XIII.- 182.-1-2.

¹¹⁶ Tokaj várát többször is elnyerte zálogban: először 1533-ban, majd 1536-ban, miután Szapolyaitól ismét visszafoglalta, egy már nagyobb zálog kifizetésével, 1541-ben pedig véglegesen a birtokába került a vár. Szabó 2020, 17-18.

köszönhetően 1542-ben négy évre zálogba kapta az erdélyi püspökség jövedelmeit,¹¹⁷ illetve Debrecen mezővárosát.¹¹⁸ A javak egy részét azonban Drágffy Gáspár krasznai és közép-szolnoki főispán ellenállásának köszönhetően nem tudta átvenni.¹¹⁹ Ezenkívül arra is törekedett, hogy a zálogként elnyert javakat bíró gyulafehérvári központú erdélyi püspöki pozícióba Veronika nevű húgának legidősebb fiát, Alaghy Jánost juttassa. Amennyiben ez megtörtént volna, úgy Serédy hajlandó lett volna lemondani az unokaöccse javára a 20 000 forint zálogösszegeiről és az elnyert javakról.¹²⁰ E törekvése azonban kudarcot vallott. Kimutatható viszont ebben az időszakban a Serédy Istvánnal történő erdélyi kapcsolattartás. Feltételezhető, hogy a különböző diplomáciai közvetítéseket Fráter György és Serédy Gáspár között az erdélyi rokon végezhetette.

Az utolsó nagyobb volumenű birtokszerzés 1548-ban történt: ekkor iktatták be zálogjogon a Pozsony város szomszédságában található Borostyánkő (Sárkánykő), Szentgyörgy, Bazin és Detrekő uradalmaiba.¹²¹ Ezeknek a javadalmaknak köszönhetően Serédy Gáspár 1549-re 48 helységben 689 adózó portával rendelkezett Pozsony vármegyében, ami önmagában is hatalmas bevételi forrásnak mutatkozhatott.¹²² Egy év múlva a Zemplén vármegyei kövesdi várért folytatott, közel két évtizedig zajló per is lezárult, mégpedig a Serédyek javára. Az erőszakkal vagy zálog jogán megszerzett birtokok megtartását akár évtizedes huzavona is nehezíthette. Még 1528-ban nyert el Serédy zálogként egy adományt az uralkodótól, amikor a korábbi birtokos, Szerdahelyi László pártot váltott. A zálogbirtoklás kérdésében azonban több kivetnivalót találtak az ott részbirtokokkal rendelkező Sós család tagjai, akik amellett, hogy 1532-től perben álltak Serédyvel, egymással is pereskedtek. A Sós család tagjai tiltakoztak a meghozott ítéletek ellen, míg végül 1549 augusztusában Nádasdy Tamás országbíró utasítására új adományként a felső-magyarországi főkapitánynak ítélték az említett birtokot.¹²³ Ez volt Serédy legutolsó és az egyik legtöbb jogi procedúrával járó, leghosszabb ideig tartó birtokszerzése.

Serédy birtokpolitikájáról elmondható, hogy abban a közeli hozzátartozói is szerephez jutottak, akik szintén részesei és meghatározó elemei lettek a családi vagyon gyarapodásának. Ez természetesen nem számított a korban egyedi esetnek. Az utódlás oldalági biztosításának elsősorban az volt az oka, hogy a felesége 1532-ben már idősebb, az ötvenes éveiben járó asszony volt. A gyermeknemzés feltételezhetően nem kerülhetett szóba, házastársa halálát követően pedig a fennmaradt források szerint nem kötött újabb házasságot Serédy. A gyámsága alá került mostohagyermekkel fenntartott kapcsolata a birtok- és vagyonkezeléssel kapcsolatos visszaélései miatt megromlott ugyan, a klánon belül viszont hatékony lépéseket és stratégiát alkalmazott a következő generáció pozícióinak stabilizálása érdekében. Ezek az intézkedések azonban hosszabb távon megosztottságot eredményeztek, és Serédy Gáspár 1550. március 1-én bekövetkezett halálát követően szűk két évtizeddel kihalt a Serédy család ezen ága. Ennek következtében az évtizedek alatt

¹¹⁷ ETE III. 89., 90., 91., 92.

¹¹⁸ HU-MNL-OL-A 57-3.-1056–1060.

¹¹⁹ ETE IV. 109. Drágffy ellenállását követően Frangepán érsekhez fordult, követelve a főispán megbüntetését. ETE IV. 110., 122.

¹²⁰ Illéssy 1902, 47.

¹²¹ HU-MNL-OL-E 148-a.- 332.- 10/2/1. Borostyánkő és Detrekő Niklas zu Salmtól kerültek Serédyhez. Orsós 2019, 128.

¹²² Maksay 1990a, 577.

¹²³ HU-MNL-OL-P 608-1.-1532- 1.; HU-MNL-OL-P 608-1.-1534- 1. Nádasdy parancslevele: HU-MNL-OL-E 148-a.- 332.- 11/2.

felhalmozott vagyon és birtokrendszer elaprózódott, és oldalági rokonokhoz vagy házas-ságok útján más családokhoz került.

Serédy Gáspár öröksége

A vagyonszerzés és a megfelelő hálózatok kiépítése mellett fontos szempontnak mutatkozott a klánon belüli „utánpótlás” biztosítása. Serédy számára az egyik legígéretesebb rokonnak Alaghy Bekény Gáspár fia, János bizonyult, szerette volna őt az erdélyi püspöki cím megszerzése mellett a királyi udvarba juttatni.¹²⁴ Unokaöccsét a padovai és a wittenbergi egyetemeken taníttatta.¹²⁵ Pártfogoltja a kortársak szerint rendkívüli műveltséggel bírt,¹²⁶ s vélhetően ennek köszönhetően az egyetemi tanulmányait követően hamar befolyásos pozícióhoz jutott Oláh Miklós egri püspök és kancellár titkáráként.¹²⁷ János mellett, a másik Alaghy fivérnek, Györgynek közigazgatási pályát szánt Serédy. Eme törekvése végül az 1550-es évekre ért el eredményt, Alaghy György ugyanis akkoriban a Magyar Kancellárián, mint jegyző volt jelen.¹²⁸ Serédy a végrendeletében I Alaghy Jánosra a tekintélyes vagyonú szentgyörgyi és bazini javakat, valamint a Pozsonyhoz közeli grinádi kúriát.

Az uradalmak örököseinek azonban nem az Alaghy fivéreket, hanem testvérét, Györgyöt, illetve az időközben elhunyt Miklós fiait, Benedeket és ifjabb Gáspárt tette meg. A klán vezetése öccse, György kezében összpontosult, aki azonban már nem tudott olyan kiemelkedő politikai pályát befutni, mint bátyja. A birtokszerzések intenzitása jelentősen csökkent, sőt, a korábbi zálogbirtokok révén némiképpen meg is fogyatkoztak.¹²⁹ Serédy György a sárosi főispáni címe mellett rövid ideig a kassai kapitányi tisztséget is viselte. A felső-magyarországi kapitányi cím átalakításának, valamint Kassa 1551-ben történt visszafoglalásának köszönhetően kisebb katonai és közigazgatási reform zajlott le, amelyben a központi vezetés részéről nem szántak nagyobb szerepet Serédynek. Még az ő életében, 1555-ben elhunyt Benedek, aki az 1540-es évektől jelen volt a politikai porondon, s aki Serédy Gáspár 1540-es években történt vagyonszerzéseinek beiktatásai alapján György halálát követően valószínűleg a család vezetőjének szerepét vette volna át.

Benedek halálát követően a klán vezetői posztját ifjabb Gáspárnak szánták, aki a Perényiek és az Alaghyak önállósodásának köszönhetően nem tudta érvényesíteni sem a politikai, sem pedig a családon belüli vezetői szerepét. Tokaj vára Benedek fiának, a még kiskorú János gyámságának rendezése közepette¹³⁰ – Némethy Ferenc közbenjárásának köszönhetően – visszakerült a Szapolyai-párt fennhatósága alá. A másik nehézség az Alaghy fivérek térnyerése volt, akik Serédy György 1552-es megbízatásának megfelelően átvették a regéci vár és az ahhoz tartozó uradalom kezelését. A pusztulófélben lévő várat

¹²⁴ Illéssy 1899, 129.

¹²⁵ Szabó 1987, 270. Bártfai iskolaéveit Perényi Mihállyal és a Révai fivérekkal együtt Leonard Stöckel felügyelete alatt töltötte el. Szabó 2020, 21. Szabó 1984, 211–212.; Nevelőnek pedig gyalui Torda Zsigmondot fogadta fel. ETE IV. 307.

¹²⁶ Oborni 2009, 37.

¹²⁷ Ezt a titulusát 1554-ben még viselte. Fazekas 2021, 255–256.

¹²⁸ Fazekas 2021, 314.

¹²⁹ 1552-ben Detrekő és Borostyánkő birtokai a Salm családhoz kerültek vissza. HU-MNL-OL-E 21-1552.03.12; A zsolcai és aszalói birtokok a váradi káptalanhoz kerültek vissza. ETE V. 354., 373.

¹³⁰ A gyámságot mind Serédy György, mind pedig az anyai ág képviselőjében Dobó Domonkos kívánta megszerezni. Ideiglenes megoldásnak tűnt Némethy Ferenc személye, aki 1556-ban a Szapolyaiak oldalára állt, s kisajátította Tokaj várát és az ahhoz tartozó közelben fekvő javakat. Hodinka 1992, 127.

Alaghy János a saját költségén igyekezett helyrehozni, otthagyva az egyházi pályát és az Oláh Miklós mellett betöltött titkári tisztséget. Serédy György testamentuma szerint a regéci uradalom örököse ifjabb Gáspár volt,¹³¹ az Alaghy fivérek viszont erre a birtokra mint központjukra tekintettek, így minden lehetőséget megragadtak arra, hogy ne kerüljön a Serédyek kezére.¹³² A kisvárháborúk korának (1556–1568) első felében tett katonai szolgálatai és kapcsolati hálózata segítségével a regéci várnagynak sikerült az uralkodónál megfelelő ajánlatot kieszközölnie, aminek értelmében bizonyos összeg kifizetésének fejében megtarthatta az uradalmat,¹³³ ifjabb Gáspárt pedig a Pozsony vármegyében található javaival kompenzálta,¹³⁴ amelyekre egyébiránt György fia, Ferenc is igényt tartott.¹³⁵ A korábban egységes Serédy-birtoktömb darabjaira hullott. Ifjabb Gáspár 1566-ban bekövetkezett halálával pedig a megmaradt területek is más családok kezébe kerültek így például a Balassákhöz, vagy a makovikai és budaméri uradalmak leánya, Zsuzsanna házasságának köszönhetően a férj, Janusz Ostrogskihoz.¹³⁶ A Serédy család göröcsöni ága azonban István leszármazottai révén Erdélyben tovább élt, s tagjai a 17. századi erdélyi politikai élet meghatározó alakjaivá váltak.

Összefoglalás

Serédy Gáspár a familiájának egyik kiemelkedő adottsággal rendelkező tagjaként egyházi pályájának és a Magyar Királyságban zajló igazgatási reformoknak köszönhetően magas pozíciókat ért el még a mohácsi csata előtt. Kapcsolati hálózatának és stabil politikai állásfoglalásának köszönhetően eredményes, gyarapodó karriert tudott befutni a magyar történelem egyik legvérszterhesebb időszakában. A két király, I. Ferdinánd és Szapolyai János hívei között zajló polgárháború idején az adminisztrációban, a diplomáciában, illetve a hadászatban egyaránt meghatározó tényezővé vált az ő személye, s ennek köszönhetően a birtokait is gyarapítani tudta. Így a mohácsi csatát követő két évtized egyik – ha nem a – legsikeresebb vagyongyűjtő földbirtokosa lett.

Az egyházi pályával szakítva házasságot kötött az előkelő Frangepán család egyik nőtagjával, aminek köszönhetően gyarapítani tudta a vagyonát. Az uralkodó állandó pénzhányából fakadó nehézségekkel, zálogjavak és egyéb bevételi források átcsoportosításával, elnyerésével a saját befolyását és vagyonát tudta növelni. Természetesen ezen kívül olykor a hatalmi pozícióival is visszaélve nagyobb károkat is okozott, például ezek közé tartoztak a pálos szerzetesrend, illetve a váradi és az egri káptalan, vagy a másik politikai párt oldalán elhelyezkedő köz- és főnemesek sérelmére elkövetett hatalmaskodások, visszaélések. I. Ferdinánd bizalmát élvezve és eredményes diplomáciai tevékenységének, hitelezéseinek köszönhetően nem sújtották őt nagyobb szankciók. Az összegyűjtött birtokokat – utódai nem lévén – testvéreinek, valamint azok leszármazottjainak igyekezett örökölni, akiket már életében beiktatott a különböző birtoktestekbe. Ezenkívül a klánon belül minden egyes személynek igyekezett katonai, egyházi vagy közigazgatási pozíciót szerezni.

¹³¹ HU-MNL-OL-E 148-b.- 30.- 26.; I. Ferdinánd 1558-ban a testamentumban foglaltakat ifj. Serédy Gáspár javára jóváhagyta, de amint az a később bekövetkezett eseményekből látható, ez csupán ideiglenes megoldásnak bizonyult. HU-MNL-OL-E 148-b.- 333. - 30.

¹³² Abaúj vármegyében az Alaghy fivérek 1553 és 1566 között több mint tízszeresére növelték a birtokaik nagyságát. HU-MNL-BAZVL-XV.32.-122. tek.

¹³³ HU-MNL-OL-E 21-1560.11.28.-b

¹³⁴ HU-MNL- OL-A 57-3.-521–525.

¹³⁵ HU-MNL-OL-P 419-A-Misc. 1.- 78.

¹³⁶ Hanák Szabó 2021, 107-109., 218; HU-MNL-OL-P 11-XIII.--182.-2–4.

Életútjából egy tudatos klánépítés folyamata körvonalazódik, amely az örökösök közötti ellentéteknek, illetve a törvényes fiú utódok hiányának és a szerencsétlen politikai eseményeknek köszönhetően hosszabb távon csak oldalágon, az Alaghyak révén tudott kiteljesedni, s a 17. század első felében véget ért.

Levéltári források

HU-MNL-OL-A 57

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii

HU-MNL-OL-DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

HU-MNL-OL-E 21

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara regisztratúrája, Benignae resolutiones

HU-MNL-OL-E 148

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archívuma, Neo-regestrata Acta

HU-MNL-OL-P 11

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Balassa család által lajstromozott iratok

HU-MNL-OL-P 96

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Dessewffy család margonyai ágának levéltára

HU-MNL-OL-P 419

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bosnyák család levéltára

HU-MNL-OL-P 608

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sóvári Sós család levéltára

HU-MNL-OL-P 1825

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Becsky család levéltára. Idegen családok

HU-MNL-BAZVL-XV.32.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Mikrofilmgyűjtemény Abaúj megyei dicalis összeírások 1532-1707

Kiadott források

AN = Analecta nova ad historiam ren ascentum in Hungaria litteratum spectantia. Szerk. Ábel Jenő – Hegedüs István. Bp., 1903.

- ETE I. = Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I., 1520–1529. Szerk. Bunyitay Vince - Rapaics Rajmund-Karácsonyi János. Bp., 1902.
- ETE II. = Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából - II. kötet, 1530–1534. Szerk. Bunyitay Vince - Rapaics Rajmund-Karácsonyi János. Bp., 1904.
- ETE III. = Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából - III. kötet, 1535–1541. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund-Karácsonyi János. Bp., 1906.
- ETE IV. = Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából - IV. kötet, 1542–1547. Szerk. Karácsonyi János – Kollányi Ferenc. Bp., 1909.
- ETE V. = Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából - V. kötet, 1548–1551. Szerk. Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József. Bp., 1912.
- EOE II. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1876.
- MTT, IV./4. = Magyar Történelmi Tár 4. sorozat 4. kötet.

Adattár

- Eubel 1923 = Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi III. Szerk. Eubel, Conrad. Münster, 1923.
- Maksay 1990a = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet. Budapest 1990.
- Maksay 1990.b = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. kötet. Budapest 1990.

Szakirodalom

- Acsády 1894 = Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok 1494-1598. Bp., 1894.
- Balogh 1881 = Balogh János: Egervár története. Eger, 1881.
- Bessenyei 2003 = Bessenyei József: Ferdinánd király és a magyar arisztokrácia, különös tekintettel Ferdinánd pártjának kialakulására (1526–1540). Történelmi Szemle 45. (2003) 1–2. sz. 93–107.
- Breen 1952 = Breen, Quirinus: Celio Calcagnini (1479–1541). Church History 21. (1952) 3. sz. 225–238.
- Borbély 2015 = Borbély Zoltán: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Doktori (PhD) értekezés. Eger, 2015.
- Borovszky 1905 = Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Bp., 1905.
- Cremonini 2017 = Cremonini, Patrizia: Note sulle testimonianze dell'Archivio di Stato di Modena. Rivista de Studi Ungheresi 16. (2017) 105–154.
- C. Tóth 2014 = C. Tóth Norbert: Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája (1458–1526). Bp., 2014.

- C. Tóth 2016a = C. Tóth Norbert: Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig. Erdélyi Múzeum 78. (2016) 1. sz. 13–25.
- C. Tóth 2016b = C. Tóth Norbert: A váci székeskáptalan archontológiája. 1378–1526. In: Studia Comitatus 34. Új Folyam 2. (2016) 7–34.
- C. Tóth 2020 = C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Bp., 2020.
- Dienes 2011 = Dienes Dénes: A történelmi Tiszáninneni Református Egyházkerület a 16. században. Historia Ecclesiastica 2. (2011) 1. sz. 3–68.
- Fallenbüchl 1994 = Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp., 1994.
- Fazekas 2007 = Fazekas István: Szalaházy Tamás, Habsburg-hű főpap portréja. Történelmi Szemle 49. (2007) 1. sz. 19–34.
- Fazekas 2021 = Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Bp., 2021.
- Fógel 2017 = Dr. Fógel József: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp., 1917.
- Hanák-Szabó 2021 = Hanák Béla – Szabó András Péter: Keresztvíztől a sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700) I. Bp., 2021.
- Hodinka 1992 = Hodinka, 1992 = Hodinka Antal: A tokaji vár története 1603-ig. In: Hodinka Antal válogatott kéziratai. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 1992.
- Hodor 1837 = Hodor Károly: Doboka vármegye polgári esmertetése. Kolozsvár, 1837.
- Illéssy 1899 = Illéssy János: Az Alaghy család története. In: Nagy Iván családtörténeti értesítő I. Szerk. Dr. Komáromy András – Pettkó Béla. Bp. 1899.
- Illéssy 1902 = Illéssy János: A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp., 1902.
- Kádas 2020 = Kádas István: A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545). Bp., 2020.
- Károly 1899 = Károly János: Fejér vármegye története III. Székesfehérvár, 1899.
- Károly 1904 = Károly János: Fejér vármegye története V. Székesfehérvár, 1904.
- Kenyeres 2004 = Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. Századok 138. (2004) 5. sz. 1103–1148.
- Kis 1900 = Kis Bálint: A Sarvasági család. Turul 18. (1900) 4. sz. 180–184.
- Kiss 2019 = Kiss Lajos: Gyulától Borsod vármegye főispáni székéig: Vázlatok Mágócsy Gáspár pályafutásához (1545–1564). MNL BAZML Levéltári Évkönyv (Újfolyam) 1. (2019) 7–24.
- Kiss 2020 = Kiss Lajos: Mágócsy Gáspár térnyerése Abaúj vármegyében 1559 és 1582 között. MNL BAZML Levéltári Évkönyv (Újfolyam) 2. (2020) 5–27.
- Kubinyi 2006 = A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. Gesta 6. (2006) 1. sz. 3–22.

- Lakatos 2013 = Lakatos Bálint: Magyar vonatkozású 1526 körüli oklevelek és levelek Bernhard von Cles trienti püspök levelezésében. Levéltári Közlemények 84. (2013) 201–225.
- Lukinich 1913 = Lukinich Imre: Az északkeleti várháborúk történetéhez I. Hadtörténeti Közlemények 14. (1913) 1. sz. 370–394.
- Lukinich 1918 = Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Bp., 1918.
- Marchetti 1973 = Valerio di Marchetti: Dizionario Biografico degli Italiani, Vol. 16. Róma, 1973.
- Nagy 1863 = Nagy Iván: Magyarország nemes családai. X. köt. Pest, 1863.
- Nagy 2015 = Nagy István: A Magyar kamara és királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1528–1686. Bp., 2015.
- Neumann – Pálffy 2009 = Neumann Tibor – Pálffy Géza: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. században. Levéltári Közlemények 80. (2009) 209–254.
- Novák 2020 = Novák Ádám: Középkori hungarikák, pecsétek Kassa Város Levéltárában (Archivum Secretum). Levéltári Közlemények 89. (2020) 227–248.
- Oborni 2003 = Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. Történelmi Szemle 45. (2003) 1–2. sz. 109–127.
- Oborni 2009 = Oborni Teréz: Izabella erdélyi udvarának kezdetei. Történelmi Szemle 51. (2009) 1. sz. 21–43.
- Orsós 2019 = Orsós Julianna: Damnum regni? – Újabb szempontok és források a Fugger család és a Magyar Királyság viszonyrendszerének elemzéséhez. Turul 51. (2019) 3. sz. 124–129.
- Pálffy 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- Petri 1904 = Petri Mór: Szilágy vármegye története. VI. köt. Bp., 1904.
- Pogrányi-Nagy 1928 = Dr. Pogrányi-Nagy Félix: Torna vára. Hadtörténeti Közlemények 29. (1928) 1. sz. 391–418.
- Puskár 2008 = Puskár Anett: Szapolyai János és Perényi Péter. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 13. (2008) 3. sz. 295–314.
- R. Kiss 1908 = R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp., 1908.
- Szabó 1984 = Szabó András: Egy elfelejtett Luther követő főúr a 16. századból Alaghy János. In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből: Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerk. Fabiny Tibor. Bp., 1984. 209–221.
- Szabó 1987 = Szabó András: Mágocsy Gáspár és András udvara. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 263–280.
- Szabó 2020 = Szabó András: Pácín nemes családjai a történelemben (1526–1631). In: Pácín. Fejezetek a község múltjából. Szerk. Viga Gyula. Pácín, 2020. 17–46.

Szekfű 1935 = Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet 3. köt. Bp., 1935.

Szirmai 1810 = Szirmai Antal Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. Buda, 1810.

Sztárai 1985 = Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Szerk. Téglásy Imre. Bp., 1985.

Takáts 1928 = Takáts Sándor: Régi Magyar kapitányok, generálisok. Bp., 1928.

Vajay 1943 = Vajay Szabolcs: Spanyol királyok vére a Frangepán leszármazottakban. Turul 61. (1943) 1. sz. 21–27.

A TÖRTÉNELEM NEM CSAK A HŐSÖKRŐL SZÓL...

ORDÓDY KÁLMÁN SÁTORALJÁÚJHELYI TEVÉKENYSÉGE ÉS A NEMZETŐRSÉG
MEGSZERVEZÉSÉNEK KEZDETEI ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN 1848 TAVASZÁN¹

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Zemplén vármegyei származású vagy kötődésű szereplői közül többen is vezető, de legalább is egyes időszakokra jelentős szerephez jutottak, elég, ha csak Kossuth Lajosra, gróf Andrássy Gyulára, a pataki református kollégiumi diák Szemere Bertalanra, Kazinczy Gáborra, a népképviselői országgyűlés újhelyi választókerületből megválasztott képviselőjére és a „békepárt” egyik vezérére, avagy a konzervatív báró Sennyey Pálra gondolunk. A forradalom és szabadságharc Zemplén vármegyei kötődésű polgári és katonai középvezetőinek helyi szerepvállalása azonban talán nem teljesen feltárt és közismert, ezért is esett választásom Ordódy Kálmán honvéd őrnagyra, dandárparancsnokra, a lipótvári erőd parancsnokára. Ordódy 1848/49-es katonai teljesítménye nem tartozott a legkiemelkedőbbek közé és vitatott személyének megítélése is. 1848 tavaszán és kora nyarán ugyanakkor jelentős szerepet vállalt a megyeszékhely, Sátoraljaújhely nemzetőrsége kiképzésében, amely hozzájárulhatott a szabadságharc alatti katonai karrierje kezdeti felíveléséhez.²

Az ordódi, rosonmiticzi és alsólieszkői Ordódy család egy nagymúltú, Bodrog vármegyeiből eredeztethető és szerteágazó, leginkább Alsó-Magyarországon birtokos köznemesi család volt, amelynek tagjai közül többen számos fontos római katolikus egyházi, illetve vármegyei tisztséget viseltek (például Komárom vagy Trencsén vármegyében). A család egyik Ordódy Kálmánnal távolabbi rokonságban lévő ága Zemplén vármegyébe is elkerült, ahol Ordódy Antal Tamás 1730. augusztus 28-i tisztújítástól aljegyző (és egyben tiszti ügyész), majd az 1735. december 12-i tisztújító megyegyűléstől kezdődően az 1746. december 6-i tisztújító megyegyűlésig a vármegye jegyzője volt.³

A családnak volt egy nevezetes katona tagja is a Rákóczi-szabadságharc idején. Az ordódi és rosonmiticzi ágból származott Ordódy György (? , 1666 – Trencsén, 1721. május 12.) 1703-tól már ezereskapitány, 1704–1710 között az udvari lovas karabélyos ezred

¹ Idén ünnepeljük az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kitörésének, valamint a Magyar Honvédség megalapításának 175. évfordulóját, továbbá Zemplén vármegye ’48-as főispánja, gróf Andrássy Gyula születésének 200. évfordulóját. Írásunkkal e jeles évfordulók alkalmából kívánunk tisztelni ezen meghatározó jelentőségű történelmi események előtt. A tanulmány második része rövidített formában (Ordódy Kálmán és a sátoraljaújhelyi nemzetőrség megszervezése 1848 tavaszán–nyarán) elhangzott Sátoraljaújhelyben, 2023. szeptember 20-án az „Egész élete egy hosszú út volt a haza és a szabad eszmék szolgálatában” Tudományos konferencia gróf Andrássy Gyula születésének 200. évfordulóján. c. konferencián.

² Jelen munka Ordódy zempléni tevékenységéhez kötődően – a Zemplén vármegyei nemzetőrség történetéből csak az 1848 tavaszán, a nemzetőrségi törvény hatályba lépése előtt önkéntesekből létrehozott sátoraljaújhelyi „központi nemzeti őrsereggel” és a megye más területein szerveződő „ideiglenes” nemzetőrségekkel foglalkozik, ugyanakkor nem érinti a „rendes nemzetőrség”, azaz a honvédség szervezését.

³ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.a. (23. köt. (Prot. 23.) Protocollum Comitatus Zempleniensis 1730–1731. 1–5, 28. köt. (Prot. 28.) Protocollum Comitatus Zempleniensis 1735–1736. 1–4., 38. köt. (Prot. 38.) Protocollum Comitatus Zempleniensis 1746–1747. 1–5., 77. köt. (Prot. 85.) Protocollum Comitatus Zempleniensis 1782/II. Series Notariorum Comitatus Zempleniensis ex eodem Manuscriptu deprompta. 862–866.); Nagy Iván VIII. 1861: 242–258.; Kempelen VIII. 1914, 76–83.

parancsnoka. 1706. augusztus 1-től brigadéros. Ez év őszén kitüntette magát Radics Andrással együtt Kassa védelmében, amiért Rákóczi októberben nekik adományozta fele-fele részben Liptóújjvár várát és uradalmát minden tartozékával, azon birtokrészekén kívül, amelyeket már más híveinek adományozott. 1710. június 10. előtt a Duna-Tisza közti hadak parancsnoka, majd 1710. március/április 20-tól augusztus 22-ig érsekújvári vice-kommandáns, ám ekkor el akarván pártolni Rákóczitól, letartóztatták és vizsgálati fogságba vetették Ungváron. A fogságból a szabadságharc bukása előtt nem sokkal, 1711. március 8-án szabadon engedték.⁴

Ordódy Kálmán János Ferenc a család egyik régi Komárom vármegyei birtokán, Bagotán⁵ született 1815 január 10-én.⁶ Római katolikus vallású, apja Ordódy Bálint földbirtokos, több vármegye táblabírája, anyja Bacskády Anna.⁷ Ordódy Kálmán családjáról a következőket tudjuk. Édesapja, Ordódy Bálint 1830. szeptember 3-án halt meg.⁸ Testvérei: Herman István János (szül.: Bagota, 1806. november 4.),⁹ Komárom vármegye későbbi aljegyzője; Erzsébet Klára Jozefa (szül.: Bagota, 1808. március 14.);¹⁰ Emília Anna Franciska Veronika (Bagota, 1809. február 4. – Budapest, 1894. június 1.);¹¹ Mária Jozefa Amália Terézia (Bagota, 1810. május 10. – Bagota, 1810. június 14.);¹² Mária Anna

⁴ ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. Inv. č. 300. 64. doboz. 1706. 179/pol/1706. – II. Rákóczi Ferenc Isten kegyelméből német-római birodalmi herceg, Erdély választott fejedelme, a Magyarországi Részek ura és a székelyek ispánja, a Magyar Királyság szabadságért összeszövetkezett rendjeinek fejedelme, etc. Kassa sikeres védelme miatt Radics András és Ordódy György brigadérosoknak adományozza Liptóújjvár várát és uradalmát. Mérai tábor, 1706. október 22.; Heckenast, 2005, 316–317.

⁵ Bagota (szlovákul Bohatá, ma Ógyalla, szlovákul Hurbanovo, Szlovákia) északkeleti városrésze. Ordódy Kálmán honvéd őrnagy távoli rokona és kortársa, Ordódy Pál (1822–1885), aki, bár nem a Komárom vármegyei Bagotán született, de élete egyes szakaszaiban ott élt és gazdálkodott, fényesebb karriert futott be. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején vármegyei, majd minisztérium tisztviselő, diplomáciai feladatokat teljesített, majd 1849 nyarán Komárom vármegye udvardi kerületének országgyűlési képviselője volt. 1861-ben vármegyei főjegyző, illetve országgyűlési képviselő volt. 1868-ban Komárom vármegye első alispánja lett, majd 1869-től több alkalommal is országgyűlési képviselő, aki Deák Ferenc és Tisza Kálmán támogatója volt. 1880–1882 között kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. 1882-es lemondása után az uralkodó valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. Halála után Bagotán temették el. Nagy Iván VIII. 1861, 243.; Pálmány 2002, 629–630.

⁶ Ordódy Kálmán és az Ordódy család életrajzi adatainak feltárásában nyújtott segítségért ez úton mondok köszönetet Kis József főlevéltárosnak, a MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár igazgatójának.

⁷ FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1815. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BRY-TS3?i=181&cc=1554443&cat=1057160>, (Hozzáférés: 2023. október 13.); Bona 2000, 548.; Nagy Iván VIII. 1861, 245.

⁸ Ordódy Kálmán szülei bagotai sírjainak fényképe: Bagota. Wikipédia. A szabad enciklopédia. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Bagota12.JPG> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

⁹ FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1806. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BRY-R22?i=170&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

¹⁰ FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1808. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BRY-RB2?i=172&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.); Fiatalon hunyt el, sírkövének fotója: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Bagota12.JPG> (Letöltés: 2023. október 13.)

¹¹ OSZK PANDEA, Gyászjelentések, Ordódy Emília gyászjelentése <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/460063#> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

¹² FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1810. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBRY-TXX?i=174&cc=1554443&cat=1057160>

Nepomucena Katalin (Bagota, 1811. október 24.); „Fides Spes Charitas”¹³ (Bagota, 1813. november 13. – Bagota, 1813. december 16.);¹⁴ István Antal Ferenc (Bagota, 1819. augusztus 19. – Bagota, 1874. február 22.)¹⁵ Komárom vármegye későbbi főügyésze, valamint Adelhaid Anna Mária (Bagota, 1821. január 6. – Bagota, 1821. január 16.)¹⁶ voltak.¹⁷

Ordódy Kálmán katonai pályáját 1831-ben kezdte, mint hadfi a kassai toborzási központú császári-királyi 34. Benczúr-, majd Vilmos porosz herceg („magyar”) sorgyalogezredben.¹⁸ (Érdekesség, hogy Ordódy tisztársa volt az ezredben az aradi vértanú Knežich Károly¹⁹ is.) Ordódy 1833-ban zászlós, 1839/1840-ben alhadnagy („Unterlieutenant”), 1843-ban főhadnagy lett. 1844 tavaszától elődjének, Xivkovich/Xivkovics Tódor főhadnagynak, a „Porosz Herceg 34^{ik} számú Magyar Gyalog Ezred” Borsod vármegyei „hadfogadó kormányához” történt áthelyezését követően lett az ezred sátoraljaújhelyi fiókhadfogadójának parancsnoka. Ordódy első két, általam eddig ismert legkorábbi Sátoraljaújhelyen kelt és Zemplén vármegyéhez írott – magyar nyelvű – hivatalos levele 1844. június 21-én és augusztus 6-án íródott, amelyekben hadikiegészítési ügyekben fordult a vármegyéhez. Első levelében kérte, hogy 3 galíciai származású, ezért más „lengyel” ezredhez átvezényelt katonák helyett a vármegye küldjön alkalmas újoncokat. Augusztus 6-i levelében pedig kérte a vármegyét, hogy a csatolt jegyzékben szereplő alkalmatlan, illetve „idegen honbeli”, ezért más, lakhelyük szerinti ezredhez küldetett személyek helyett küldjenek alkalmas újoncokat, mert ez eddig nem történt meg. Ezeket az ügyeket Zemplén vármegye 1844. augusztus 21-i közgyűlése tárgyalta és utasította Kazinczy András első alispánt, hogy a megye számvevőjével vesse egybe a megküldött lajstromokat és amennyiben úgy találja, hogy az ezred kérelme méltányos, úgy a helyettesítéseket hajtsa végre, továbbá erről tegyen jelentést a vármegyének.²⁰ Ordódy hadkiegészítési parancsnokként

(Hozzáférés: 2023. október 13.); FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1810. évi halotti anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBRY-TS4?i=281&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

¹³ Hit, Remény, Szeretet

¹⁴ FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1813. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BRY-RTV?i=180&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.); FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1813. évi halotti anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBRY-RNL?i=285&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

¹⁵ FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1819. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BRY-RTV?i=35&cc=1554443&cat=1057160> (Letöltés: 2023. október 13.); OSZK PANDEA, Gyászjelentések, Ordódy István gyászjelentése <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/460075#> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

¹⁶ FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1821. évi születési anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBRY-T8W?i=38&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.); FamilySearch, Bagotai római katolikus filiális anyakönyvek. 1821. évi halotti anyakönyv. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBRY-RJ3?i=292&cc=1554443&cat=1057160> (Hozzáférés: 2023. október 13.)

¹⁷ Bona 2000, 548.; Kempelen VIII. 1914, 78.; Nagy Iván VIII. 1861, 245.

¹⁸ Nemes Benczúr József cs. kir. altábornagy volt a császári-királyi 34. gyalogezred első ezredtulajdonosa 1827–1841 között, majd 1841-től 1846-ban bekövetkezett haláláig megmaradt másodtulajdonosként. 1841-től 1888-ban bekövetkezett haláláig Vilmos porosz királyi herceg, a későbbi I. Vilmos porosz király és Németország császára volt az ezred tulajdonosa. A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1937, 21–28.

¹⁹ Bona 2000, 172–173.

²⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (39. kötet. Zemplén vármegye politikai jegyzőkönyve 1844. A Sátoraljaújhelyen, 1844. augusztus 21-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve. 1119/1224., 1120/1369. Ordódy Kál-

nemcsak a Zemplén vármegyei toborzásáért volt felelős, hanem az ezred zempléni katonáit érintő egyéb katonai közigazgatási, vagy fegyelmi (például szökési) ügyekben is eljárta a vármegyei hatóságok felé.²¹

Ordódy Kálmánnak újhelyi hadfogadó parancsnok korából egy családi hagyatéki vonatkozású irata is fennmaradt egyébként 1847-ből Zemplén Vármegye Levéltárában. Balásházy József alszolgabíró és Füzy Károly esküdt Sátoraljaújhelyben, 1847. január 12-én kelt bizonyáglevelé szerint ugyanis január 6-án személyesen megjelent előttük Ordódy Kálmán, „Cs. Kir. Porosz fő Hertzeg 34^{ik} számú Magyar Gyalog Ezeredbeli fő hadnagy ’s Zemplén megye kebelbeli Hadfogadó Kormányzója”, aki között, illetve az édesanyja, özvegy Ordódy Bálintné Batskád Anna és lánytestvérei, Emília és Mária között lefolytatásra kerülő, a Komárom megyei Bagota helységben lévő ingatlan és ingó vagyonukat érintő vagyonosztállyal kapcsolatos ügyekben testvéröccsét, Ordódy Istvánt vallotta meghatalmazottjának.²²

Ebben az évben lett Zemplén vármegye (tisztletbeli) táblabírája is, amely gyakori megtiszteltetésnek számított a Habsburg Birodalom tisztikarának tagjai körében. A vármegyék ugyanis a 19. századi cs. kir. katonai sematizmusok szerint sokszor adományozták e címet a területükön állomásozó cs. kir. alakulatok tisztjeinek, vagy azon seregtestek (hadosztályok, dandárok) parancsnokainak, illetve ezredek tisztjeinek, amelyek seregtestek, vagy ezredek katonai közigazgatási, hadkiegészítési területéhez a címet adományozó

mán főhadnagy megkeresései újoncozási ügyekben. 406–407.); HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1844: Loc. 363. No. 198. Xivkovich Tódor főhadnagy áthelyezése: Benne: a) Xivkovich Tódor főhadnagy, a „Porosz Fő Herceg 34^{ik} számú Sorezred” Zemplén vármegyei „Hadfogadó Kormányának” parancsnoka kérelme Zemplén vármegyéhez, amelyben tudósítja a vármegyét „Borsod Megye Hadfogadói Kormány”-hoz való áthelyezéséről, valamint eddigi rövid zempléni működéséről bizonyáglevelét kért. Sátoraljaújhely, 1844. április 9., b) Zemplén vármegye bizonyáglevelének fogalmazványa a „Porosz Herceg nevét viselő 34^{ik} számú Magyar Gyalog Nemes Ezred kormányának” Xivkovich Tódor főhadnagy megyebeli működéséről. Sátoraljaújhely, 1844. május 9-ei közgyűlés. (fogalmazvány), Közgyűlési iratok. 1844: Loc. 364. No. 210. a) Ordódy Kálmán főhadnagy, a „Porosz Herceg 34^{ik} számú Magyar Gyalog Ezred” Zemplén vármegyei „Hadfogadó Kormányának” parancsnoka 353. sz. levele Kazinczy András Zemplén vármegyei első alispánhoz újoncozási ügyben. Sátoraljaújhely, 1844. június 21. b) Ordódy Kálmán főhadnagy 422. sz. levele Zemplén vármegyéhez újoncozási ügyben. Sátoraljaújhely, 1844. augusztus 6.); Bona 2000, 548.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1833, 162–164.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1834, 162–164.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1838, 170–171.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1839, 170–171.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1840, 170–171.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1842, 170–171.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1843, 170–171.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1844, 176–177.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1847, 176–177.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 176–177.; Nagy Iván VIII. 1861, 245.; Rabár 1988, 365.

²¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (43. kötet. Zemplén vármegye politikai jegyzőkönyve 1846/IV. (1997–2692. jkv. sz.) 1846. október 1.–1846. december 19. A Sátoraljaújhelyen, 1846. október 20-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve. 2006/2475. Ordódy Kálmán főhadnagy jelentése arról, hogy a haburai születésű Demjanovits András 34. magyar gyalogezredbeli káplár kétszeri szökése miatt kapitulációjának (évköztés, elszegődés) elvesztette. 705.)

²² HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1847: Loc. 388. No. 50. Ordódy Kálmán főhadnagy az édesanyjával és testvéreivel teendő vagyonosztály végett testvéröccsét, Ordódy István meghatalmazottjának vallotta. Sátoraljaújhely, 1847. január 12.) A bizonyáglevelét 1847. március 10-én olvasták fel a sátoraljaújhelyi megyegyűlésen.

vármegye tartozott.²³ Az 1847. augusztus 3-án kezdődött tisztújító megyegyűlés alkalmával, annak lezárásaként gróf Péchy Emánuel főispáni helytartó a Zemplén megyei és más folyamodó személyek közül táblabíróvá nevezte ki Ordódyt. E napon rajta kívül több cs. kir., illetve leendő honvéd tisztvárosa is zempléni táblabíró lett, mint Peter Edler von Moulholand vezérőrnagy és kassai dandárparancsnok,²⁴ az ekkor Kassán állomásozó Anton von Sossai ezredes, a galíciai kiegészítésű cs. kir. 12. Vilmos főherceg-gyalogezred ezredparancsnoka, aki később 1848/49-ben cs. kir. vezérőrnagy és az Ordódy ellen harcoló Simunich-hadosztály egyik dandárparancsnoka,²⁵ Anton Dossen, az 1840-es években Kassán állomásozó cs. kir. 12. galíciai Vilmos-gyalogezred alezredese, később 1849-ben cs. kir. vezérőrnagy,²⁶ Antolich Eduard cs. kir. kapitány, vagy Kazinczy Lajos későbbi honvéd ezredes,²⁷ gróf Seherr-Thoss Arthur Zemplén vármegyei birtokos, majd honvéd százados,²⁸ Palkovits (Palkovics, Pálkövi) Antal evangélikus lelkész, a Sárospataki Református Kollégium bölcsész, történelem és nyelvtanára,²⁹ későbbi nemzetőr, majd honvéd százados.³⁰

Annak alátámasztásául, hogy a táblabírói kinevezés mennyire általános gyakorlat volt a vármegyékben, elég csak két példa. Az egyik, hogy két évvel korábban, 1845. szeptember 6-án Péchy Emánuel főispáni helytartó Zemplén vármegye táblabírójává nevezte ki báró Bechtold Fülöp (báró Philipp von Bechtold)³¹ „osztályos Generalist”, azaz altábornagyot és kassai hadosztályparancsnokot, illetve Móga János³² „Brigadirost”, azaz vezérőrnagyot és kassai dandárparancsnokot, Vinzenz Victor von Pontis („Victor Vincze”) ezredes,³³ a cs. kir. 12. Vilmos-gyalogezred parancsnokát, Abaúj vármegye táblabíráját, illetve gróf Kolowrat-Krakowsky Leopold ezredes, a cs. kir. 3. Ferdinánd huszárezred parancsno-

²³ A cs. kir. tisztikaron belül a tiszteletbeli táblabírói címmel rendelkező tisztekről lásd: Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848. (Meg kell azonban jegyezni, hogy úgy tűnik, a sematizmusok nem minden tisztnél tüntetik fel a tiszteletbeli táblabírói címet, mert például amíg az itt felsorolásra kerülő tábornokok és tisztek közül Peter Edler von Moulholand, vagy Anton von Sossai neve mellől hiányzik a GTB (Honorar-Gerichtstafel Beisitzer) rövidítés, addig báró Bechtold Fülöp, Móga János vagy Anton Dossen neve mellett szerepel.

²⁴ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 47.; Schmidt-Brentano 2007, 122.

²⁵ Bánlaky (Breit): A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. (1848–1849). III. A téli hadjárat. Az osztrák támadó hadjárat (1848. december elejétől 1849. március közepéig). <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2113.html> (Hozzáférés: 2023. augusztus 15.); Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 124.; Schmidt-Brentano, 2007, 175.

²⁶ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1845, 124.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 124.; Schmidt-Brentano, 2007, 37.

²⁷ Bona 2000, 423.

²⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (39. kötet. Zemplén vármegye politikai jegyzőkönyve 1844. A Sátorajhajhelyen, 1844. augusztus 21-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve. 1100/1482 gróf Seherr-Thoss Arthur a megyebeli Alsójablonka és Telepóc helységek határaiban a vadászat és madarászat betiltására szolgabíróként kér. 402.); Bona 2009, 335.

²⁹ Bona 2009, 195.; Koncz 1981, 151–152.

³⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (44. köt. (Prot. 199.) Zemplén vármegye politikai jegyzőkönyve 1847. A Sátorajhajhelyen, 1847. augusztus 5-én tartott tisztújító közgyűlés jegyzőkönyve. 1276/1847. jkv-i sz. Gróf Péchy Emánuel főispáni helytartó bejelentése táblabírói kinevezésekről. 407–409.)

³¹ Bona 2000, 737.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 42.; Schmidt-Brentano, 2007, 12.

³² Móga Zemplén vármegye mellett Abaúj és Baranya vármegyék tiszteletbeli táblabírája is volt. Bona 2000, 180.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1844, 49.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 46.; Schmidt-Brentano, 2007, 120.

³³ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1845, 124.

kát.³⁴ A másik, hogy az 1848. évi katonai sematizmus szerint egyedül Ordódy ezredéből, a cs. kir. 34. Vilmos porosz herceg sorgealozezredből összesen 18-an voltak tiszteletbeli táblabírók (Honorar-Gerichtstafel-Beisitzer), köztük is első helyen az ezredparancsnok herceg Eduard von Lichtenstein ezredes, aki a katonai sematizmusok szerint Abaúj (1842-től), Borsod (1843-ban említik), illetve Zemplén (1844-től) vármegyék tiszteletbeli táblabírája is volt egyszerre. Természetesen a tiszteletbeli táblabírók már nem vettek részt a vármegyei igazságszolgáltatásban, a vármegyei törvényszék munkájában, ők mint „érdemes honfiak” szaporították a „Megyei Táblabírói Kar díszes koszorúját”.³⁵

Ordódy ezrede nagy múltra visszatekintő reguláris sorgealozezrednek számított a cs. kir. hadseregben, a lengyel örökösödési háború idején, 1733–1734-ben állította fel vetési Kökényesdy László ezredes, II. Rákóczi Ferenc egykori diplomatája, aki császári tábor-szernagyságig vitte a Habsburg Birodalom hadseregében.³⁶ A négy zászlóaljából álló ezred – amely Kassa „háziezrede” volt – hadkiegészítési területe, vagy 1848-as szóhasználatlál élve „hadfogadó kerülete” a napóleoni háborúktól kezdődően Abaúj, Borsod, Ung, Zemplén vármegyékre és Kassa szabad királyi városra terjedt ki. Fő-hadfogadó kormányának (azaz toborzóközpontjának, tkp. hadkiegészítési parancsnokságának) állomáshelye Kassa, fiók-hadfogadó kormányainak állomáshelyei: Miskolc (Borsod), Újhely (Zemplén), Ungvár (Ung). Katonai közigazgatásilag a cs. kir. 34. Vilmos porosz herceg sorgealozezred hadkiegészítési körzete a budai székhelyű Magyarországi Főhadparancsnokság kassai hadosztály-parancsnoksága (korabeli kifejezéssel „osztály-kormány”) területén volt található. Az ezred hadkiegészítési szervei és katonai tanintézete, a szintén kassai székhelyű fiúnevelő intézet a hadosztályparancsnokság alárendeltségébe tartoztak.³⁷

Ordódy Kálmán pályafutása az 1848/49-es forradalom és szabadságharctól haláláig

Ordódyt a forradalom és szabadságharc kitörése utáni sátorajaujhelyi tevékenységét követően, amelyről még részletesebben lesz szó, 1848. június 13-án saját kérésére századossá nevezték ki a kassai székhelyű 9. honvédzászlóaljhoz, majd szinte azonnal, június 21-én áthelyezték a pesti székhelyű 1. honvédzászlóaljhoz.³⁸

Az 1. honvédzászlóaljat a Josip Jellačić horvát bán és cs. kir. altábornagy³⁹ Magyarországgal szemben egyre fenyegetőbb hadereje ellenében szerveződő drávai hadtesthez vezényelték. Ez a zászlóalj részt vett és helytállt a szeptember 29-i pákozdi csatában is,

³⁴ Bona, Tábornokok és törzstisztek, 2018, Bona 2000, 742–743.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1845, 328.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 328.; Schmidt-Brentano, 2007, 90.

³⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (40. köt. (Prot. 197.) Zemplén vármegye politikai jegyzőkönyve 1845. A Sátorajaujhelyen, 1845. szeptember 6-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve. 1254/1845. jkv-i sz. Gróf Péchy Emánuel főispáni helytartó bejelentése táblabírói és tiszteletbeli vármegyei tisztviselői kinevezésekről. 362–363.); Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1842, 170.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1843, 170.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1844, 176–178.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1845, 176.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 176–178.

³⁶ A cs. és kir. 34. magyar gyalozezred története 1937 12–13.; Heckenast, 2005, 248–249.; Zachar 2004, 129, 228, 236, 288.

³⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 394. No. 244.); A cs. és kir. 34. magyar gyalozezred története 1937, 21.; Barcy–Somogyi 1986, 8–9, 15, 19.; Solymosi 2013, 25–26.

³⁸ Bona 2000, 548.; Rendeletek. III. Közlöny, hivatalos lap 1. (1848/7.) Budapest, 1848. június 15. 25.

³⁹ Hermann 1998, 328.

ahol centrumban harcolt a horvátok ellen. Ordódyval kapcsolatban ugyanakkor szeptember közepén felmerült, hogy átveszi a törzstiszt nélkül maradt 7. honvédszászlóalj parancsnokságát, Csány László, a Dráva-vonal védelméért felelős kormánybiztos ugyanis ezt javasolta Batthyáynak szeptember 15-én. Két nappal később, szeptember 17-én Batthyány erre azt válaszolta, hogy addig is, amíg felterjesztheti István nádor és királyi helytartónak megerősítés végett, Ordódyt kinevezi őrnagyi rangban a zászlóalj élére. Batthyány azonban e döntését megváltoztatta és szeptember 19-én a zászlóalj parancsnokává Zinnern Károly⁴⁰ századost nevezte ki. Ennek ellenére a drávai magyar hadtestnek a pákozdi csata napjára, szeptember 29-ére (más adatok szerint szeptember 27-ére) keltezett hadrendje Ordódyt és nem a szeptember 19. óta a zászlóalj élén álló Zinnern őrnagyot tünteti fel a 7. honvédszászlóalj parancsnokaként, amely a magyar balszárnyon, a Velencei-tó déli oldalán helyezkedett el Répássy Mihály,⁴¹ a Württemberg-huszárok őrnagya parancsnoksága alatt.⁴²

Ordódy Kálmán szeptember végi tényleges tartózkodási helyének rekonstruálásához fontos adalék, hogy szeptember 24-én (október 1-jétől számított ranggal) kinevezték őrnaggyá és egyben az alakuló 13. honvédszászlóalj parancsnokává, amely alakulat később a drávai, majd – a hadszíntér változása miatt 1848 októberétől használt új nevén – fel-dunai hadtesthez lett beosztva. E zászlóalj ugyanakkor, mint frissen alakuló egység, nem vett részt a pákozdi csatában.⁴³

Ordódy új beosztása miatt feltehetően elhagyta a drávai magyar hadtestet és Pest-Budára ment, erre utal egy a Kossuth Hírlapjában, 1848. szeptember 24-én megjelent katonai cikke, amelyet még honvéd századosként jegyzett. Ebben a harcra buzdító, lelkesítő hangvételű, a horvát támadás ellen 1848 szeptemberében elrendelt népfelkelést népszerűsítő cikkében arról írt, hogy a táborból jött és nincs még veszve semmi. Ezzel arra utalt, hogy hiába tört be 1848. szeptember 11-én Magyarország területére Jellačić hadereje és hatolt be mélyen az ország belsejébe, Székesfehérvár térségéig, le lehet győzni az ellenséget. Ennek módját abban látta, hogy az ország népe ragadjon fegyvert és vagy csatlakozzon a hadsereghez, vagy azok a hazafiak, akik az ellenséges hadsereg felvonulási útvonala mentén laknak, ragadjanak puskát, cséphadarót, kaszát, fejszét, alakítsanak kisebb, 100–200 fős csapatokat és kisháborús („guerilla”) harcmodorral támadják oldalba és hátba az ellenséget. Az így folyamatosan nyugtalanított és kifárasztott ellenséget pedig a vele szembenálló magyar hadsereg pedig már könnyebben tudja szétzúzni. Ordódy rövid cikke azért is érdekes, mert találkozhatunk benne azokkal a főbb gondolatokkal, amelyek a 19. század első felének az európai gerilla/partizán-hadviseléssel foglalkozó teoretikusai műveiben is megjelentek: – rugalmas, öntevékeny manőverező harc, ugyanakkor megfelelő parancsnoki irányítás és előkészített találkozási pontok, ahol a gerillaosztag a rajtaütés után összpontosulhat, hogy onnan új támadásra induljon, „üsd és fuss” taktika, a saját főerők hadműveleteinek a támogatása az ellenség kifárasztásával.⁴⁴

⁴⁰ Bona 2000, 730.

⁴¹ Bona 2000, 186–187.

⁴² Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története 1996, 168–169.; Hermann 1998, 330–334.; Hermann 2007a, 66, 369.; Hermann 2023, 109–143.; Molnár 1992, 66, 72–76.; Saját kezébe ott, ahol... 1998, 23–24.; Urbán 1984, 165–167.

⁴³ Bona 2000, 548.; Rendelet. Közlöny, hivatalos lap. 1. (1848/109.) Budapest, 1848. szeptember 27. 559–560.

⁴⁴ Hermann 1998, 335–342.; Ordódy Kálmán: Biztos harcolásmód Jellacsich ellen. Kossuth Hírlapja. 1. (1848/74.) Pest, 1848. szeptember 24. 339.; A gerilla hadviselésről, valamint annak a 18–19. századi európai és magyar katonai gondolkodásra gyakorolt hatásairól lásd: Forgács 2020, 16–17, 39–106.

Ordódyt 1848. október 24-én a körülzárt forradalmi Bécs felmentésére indított magyar támadással szinte egy időben, ideiglenesen megbízták a Balthasar Simunich cs. kir. altábornagy parancsnoksága alatt október 21-én Morvaországból a Jablunkai-hágón át Trenčsén vármegyébe behatolt 5000 fős császári dandár elleni hadműveletet irányításával addig, amíg az ugyancsak oda vezényelt Pulszky Sándor alezredes megérkezik. „Trenčsényi főparancsnoksága” során azonban nem sok siker termett számára és tevékenységét a legmagasabb szintről, Kossuth részéről is kemény kritikák érték. Október 28-án Kosztolnánál a volt ezrede, a 34. Vilmos porosz herceg sorgyalozezred négy századából, a Sándor sorgyalozezred toborzó parancsnoksága 21 fős osztagából, kevés tüzérségből és többségében nemzetőrökből, illetve népfelkelőkből álló, mintegy 4000–4500 főnyi seregével vereséget szenvedett a császáriaktól, amelyet követően Lipótvár felé vonult vissza, hogy azt biztosítsa a Nagyszombatot elfoglaló Simunich ellen. A schwechati csatát követően Kossuth utasítására Guyon Richárd ezredes parancsnoksága alatt a Schwechat alól Köpcsénybe beérkező magyar csapatokból 8000 fő és 22 löveg indult a Simunich-dandár elfogására. Guyon serege, amely Pozsonyban további erősítésekkel 10000 főre és 32 lövegre nőtt, számbeli fölénybe kerülve üldözni kezdte Simunichot. A haditerv szerint a felvidéki megyék nemzetőrsége és Ordódy Lipótvárra visszahúzódtott csapatai Simunich elé kerülve elállják majd az útját, míg Guyon a császáriak hátában jelenik meg és így megadásra kényszerítik őket. Guyon alakulatai azonban már a felvonulás során nagyon kifáradtak, így pihenésre kényszerült a Simunich ellen küldött főerő. A Pozsony térségében összpontosuló magyar haderő helyzetét tovább nehezítette, hogy ezekben a napokban nagyon rossz, hideg, esős idő volt, amely feláztatta az utakat. A többi magyar sereg, köztük Ordódy Simunich balszárnya ellen küldött hadoszlopa, meg sem kísérelte megállítani a császáriakat, akik túlerőben és egyben minőségi fölényben voltak velük szemben.⁴⁵

Guyon elővédje november 3-án Nádasnál⁴⁶ utolérte a császáriakat, ahol huszárai levágták a hátrahagyott cs. kir. utóvédet, majd másnap, november 4-én pedig Jablonicnél volt egy utóvédi ütközet, azonban a magyar csapatok nem tudtak nagyobb veszteséget okozni a gyorsan visszavonuló osztrákoknak. Ezt követően a magyar egységek visszatértek a Kis-Kárpátok keleti oldalára és Nádasnál foglaltak állást.⁴⁷

Kossuth a Simunich elleni hadművelet sikertelen befejeződése után, november 5-i, az Országos Honvédelmi Bizottmánynak küldött levelében erőteljesen bírálta többek között Ordódy Kálmánt is. Ordódy ugyanakkor ezen bírálatok ellenére, ismét komoly feladatot kapott. 1848. november 17–18. körül átvette a feldunai hadtest nádasai szorosban állomásozó, kevesebb mint 4000 fős dandárának parancsnokságát. A dandárral szemben Simunich altábornagynak a november első felében Morvaországból visszatért és a Kis-Kárpátoktól északnyugatra, Szenice mezőváros⁴⁸ térségében állomásozó, több, mint kétszeres túlerőben lévő hadosztálya állott, amellyel folyamatosak voltak az előőrsi összecsapások. November végén Ordódy, hogy tisztázza magát a Simunich elleni hadműveletet követően őt ért bírálatok miatt – azaz, hogy azért nem kerülhetett Simunich serege elé, mert hanyag és erélytelen volt –, haditörvényszéki vizsgálatot kért maga ellen. Ez ugyanakkor nem érintette beosztását, sőt, dandárával az osztrákok támadása előtt nem sokkal,

⁴⁵ Bona 2000, 548.; Hermann 1998, 356.; Hermann 2001, 155.; Hermann 2007a, 158., 165–166., 169–171.; Hermann 2023, 330–331.; KLÖM XIII., 270–271, 284–285, 293, 304, 311, 342–343.; Molnár 1992, 83–84.; Rabár 1988, 365.; Saját kezébe ott, ahol... 1998, 25–26.

⁴⁶ Nádas, majd Pozsonynádas, szlovákul Trstín, korábban Nadaš, ma Szlovákia

⁴⁷ Hermann 1998, 356–357.; Hermann 2001, 155.; Hermann 2007b, 902.; Hermann 2023, 331–332.; Molnár 1992, 84–86.; Rabár 1988, 365.

⁴⁸ Szenicz, majd Szenice, szlovákul Senica, ma Szlovákia

december 6-án Lieszkónál sikeresen megütközött Simunich csapataival. Erre válaszul december 12-én az osztrákok meglepetésszerűen rajtaütöttek a nádasi dandár Sándorfon állomásozó előőrsén, amely komoly veszteségeket szenvedett.⁴⁹

Az osztrák hadsereg főerőinek december közepén bekövetkező általános támadásakor a hadművelleti tervük értelmében, a főszereg támadása előtt néhány nappal Simunich, valamint Karl Frischeisen von Eisenwald alezredes Morvaországban, Teschen és a Jablonkai-hágó térségében állomásozó csapatainak elterelő céllal be kellett törni magyar területre, hogy elvonják a figyelmet a főszeregről és megkönnyítsék annak mozgását. Simunich altábornagynak az Ordódyval szemben álló, Szenice és a Kis-Kárpátok között tartózkodó túlerejű hadosztálya („mozgó hadoszlopa”) egyes források szerint 6 gyalogos zászlóaljból, 4 gyalogos és 4 lovas századból, továbbá 18 lövegéből állt és mintegy 6000 főt számlált, más források szerint 4500 főnyi volt, 5 zászlóaljból, 2 lovasszázadból és 12 lövegéből állt.⁵⁰ Az osztrák haditerv értelmében a hadművellet a magyar feldunai hadtestnek a Fertő-tótól Pozsonyon át, a Kis-Kárpátokban fekvő, és Gödingből Nagyszombatra vezető út mentén található Nádasig szétbontakozott csapatainak a jobbszárnyán, a Nádas-szorosnál állomásozó Ordódy-dandár elleni támadással kezdődött. Windisch-Grätz cs. kir. tábornagy, az osztrák csapatok főparancsnoka 1848. december 10-i parancsa értelmében a Kis-Kárpátoktól északnyugatra fekvő Szenicén állomásozó Simunich hadoszlopa december 14-én – csekély harc – árán elfoglalta a Nádas-szorosot. Az ott állomásozó, ténylegesen kb. 3000 fős Ordódy-dandár visszahúzódott előbb Nagyszombatra, majd Szeredre, ahol Guyon Richárd ezredes parancsnoksága alá került, majd néhány honvéd zászlóaljnyi erősítést kapva visszatért Nagyszombat védelmére. December 16-án azonban Simunich súlyos veszteségeket okozva kiverte onnan a Guyon vezette magyar erőket. Ordódy Kálmán már nem vett részt a nagyszombati ütközetben, mivel Görgei parancsára, átadva ideiglenesen a dandár parancsnokságát Guyon megérkezéséig a rangidős Zinner őrnagynak, a 7. honvédzászlóalj parancsnokának, még december 14-én Nagyszombatról bevonult Lipótvárra a 2. pesti (71.) zászlóaljjal és átvette az erőd parancsnokságát. Guyon azonban a 2. pesti (71.) zászlóaljat azonnal visszarendelte Nagyszombatra, míg helyére a 7. honvédzászlóaljat vezényelte, így az nem vett részt a december 16-i, súlyos magyar vereséggel végződő nagyszombati ütközetben.⁵¹

Lipótvár erődje azután épült, hogy a török 1663-ban elfoglalta Érsekújvárat 1663. évi török által történt elfoglalása után épült. Kiépítettségét tekintve 1848/49-re már másodikvonalbelinek és elavultnak, de a Vág völgyének ellenőrzése miatt mégis stratégiai fontosságúnak számított. 1848 őszén az erőd cs. kir. parancsnoka a magyar indigenátussal bíró báró Karl Bibra⁵² ezredes, császári kamarás volt. Az erődöt magyar szempontból különö-

⁴⁹ Bona 2000, 548.; Hermann 2007a, 172–173.; Hermann 2007b, 902–903.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849, 141–142, 164.; KLÖM XIII., 354–356, 610–611, 745–746.; Molnár 1992, 86–94.; Rabár 1988, 365.

⁵⁰ A Simunich-hadosztály hadrendjéről és létszámáról lásd: Bánlaky (Breit): A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. (1848–1849). III. A téli hadjárat. Az osztrák támadó hadjárat (1848. december elejétől 1849. március közepéig). <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2114.html> (Hozzáférés: 2023. augusztus 15.); Molnár 1992, 94.; Oreusz 2002, 75.

⁵¹ Bánlaky (Breit): A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. (1848–1849). III. A téli hadjárat. Az osztrák támadó hadjárat (1848. december elejétől 1849. március közepéig). <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2113.html> (Hozzáférés: 2023. augusztus 15.); Bona 2000, 548.; Hermann 2001, 180–185.; Hermann 2007a, 371.; Hermann 2007b, 902–905.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849, 182–185, 192–193, 198, 204–206, 509–510.; Molnár 1992, 94–97.; Oreusz 2002, 74–76.; Rabár 1988, 366.; Sajat kezébe ott, ahol... 1998, 29–30.

⁵² Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, 50., 73.

sen felértékelte, hogy Északnyugat-Magyarországon a Szlovák Nemzeti Tanács által szervezett alakulatok – a bécsi udvarral egyeztetve – 1848. szeptember 19–29. között sikertelen támadást hajtottak végre azzal a céllal, hogy a szlovák lakosság körében felkelést szítanak a magyar kormány ellen. Ekkor féltő volt, hogy az osztrák erők (és a velük szövetséges szlovák nemzeti mozgalom felkelői) esetleg katonai bázishoz juthatnak az ország belsőjében. Bibra október elején nyíltan szakított a magyar kormánnyal, kihirdette az október 3-i császári manifesztumot, azonban azt nem látta megvalósíthatónak, hogy a rendelkezésére álló csekély és megbízhatatlan erőkkel, a cs. kir. 17. (2. román, beszterce-naszódi) határőrezred 1. zászlóaljának négy századával képes lenne tartani az erődöt a környék mozgósított magyar és szlovák nemzetőrei ellen. Azt volt a terve, hogy a helyőrséggel és a kivonható lövegekkel elhagyja a várat, a hátramaradó lövegeket pedig beszögeltetheti, ezzel használhatatlanná téve őket. Hogy ez nem így lett, és nem csak a vár, de annak tüzérségi eszközei is magyar kézen maradtak, abban nagy szerepe volt báró Jeszenák János nyitrai kormánybiztos hathatós fellépésének, aki október 13-án Lipótvárra ment és felszólította Bibrát, hogy tüzze ki a magyar zászlót. Végül sikerült az erődöt olyan módon biztosítani, hogy a parancsnok a helyőrséggel október 16-án elhagyta Lipótvárt, és helyükre Jeszenák 300 nemzetőrt rendelt.⁵³

Lipótvár erődjének parancsnokai október közepétől Ordódy megérkezéséig a következők voltak: előbb átmenetileg Korancsik Károly kapitány,⁵⁴ majd Thanhoffer (1849-ben Honvári) Ferenc honvéd alezredes.⁵⁵ Őt követte november 20-tól december 14-ig Rudolf Beyer (Bayer) őrnagy,⁵⁶ a Frangepán-szabadcsapat parancsnoka. Görgei Artúr, a feldunai hadtest parancsnoka azonban Beyert alkalmatlannak tartotta a posztra, és 1848. december 1-jei levelében arról tájékoztatta Kossuthot, hogy előzetesen Ordódyt jelölte ki a helyére. Két nappal később Kossuthnak küldött jelentésében, amely Mack József tüzér őrnagy⁵⁷ által az erődről készített jelentésén alapult, ismét kifejtette azon véleményét, hogy Beyert megbízhatatlannak tartja, továbbá azt javasolta, hogy abban az esetben, ha a nádasi dandár az osztrákok elöl visszavonulni kényszerül, Ordódy őrnagy, akit megfelelőnek tart a tisztségre, a szükséges erővel vonuljon be Lipótvárra és vegye át a várparancsnokságot. (Mack egyébként az erődöt ekkor „csaknem védtelen állapotban” lévőnek írta le”.) December közepén a mintegy 1500 főnyi helyőrség a Frangepán-szabadcsapatból, a 7. honvédzászlóaljból és az (érsekújvári) 16. honvédzászlóalj két századából állt, valamint 43 különböző űrméretű ágyúval – ebből 24 várlöveggel – rendelkezett. Erődítési igazgatója október közepétől, az erőd magyar kézre kerülésétől, a Kossuth hívének tekinthető báró Mednyánszky László honvéd őrnagy lett,⁵⁸ december 18-tól tüzérparancsnoka a korábban már a nádasi dandárban Ordódy alatt szolgált, harcedzett Gödrösy/Gruber Fülöp tüzér százados⁵⁹ volt.⁶⁰

⁵³ Hajagos 2007, 165–166.; Hermann 1998, 349–350., Hermann 2001, 16, 143–144.; KLÖM XIII., 232–233, 745–746.; Rabár 1988, 362–363.

⁵⁴ Bona 2008, 575.; Rabár 1988, 366.

⁵⁵ Bona 2000, 677–678.

⁵⁶ Bona 2000, 250.

⁵⁷ Bona 2000, 491.

⁵⁸ Bona 2000, 503–504.; Hajagos 2007, 164–168.

⁵⁹ Bona 2008, 397–398.; Hermann 2007b

⁶⁰ KLÖM XIII., 293.; Hajagos 2007, 165–166.; Hermann 2007a, 371.; Hermann 2007b, 905–906.; Rabár 1988, 366–369.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849, 143–145, 156–157, 182–185, 199, 509–510.; Molnár 1992, 94–97.

Simunich a nagyszombati ütközet után Lipótvárhoz vonult és december 17-én felszólította a védőket a feladásra, majd miután elutasító választ kapott, az erődöt december 23–26. között teljesen körülzárt, s megkezdte az ostrom előkészítését. Simunich ostrommunkálatait azonban több tényező is hátráltatta. Ostromtüzérsége éppen beérkezőben volt, az erős hidegben pedig a megfagyott talaj nehezítette az ostromárkok, ütegállások ásási munkálatait. A várbeli tüzérség is ellentevékenységet folytatott, továbbá december 29-én felrobbant a tüzérségi laboratóriuma is. Ennek ellenére december 30-ára már öt ostromüteg állt teljesen készen, felszerelve, amellyel bombázni kívánta a várat, de előtte ismét felszólította Ordódyt a megadásra, aki megint csak visszautasította azt. Miután Simunich próbálkozása nem járt eredménnyel, még aznap elkezdte lövetni az erődöt, amelynek során az osztrákok a nélkül lőtték el majd minden lőszerüket, hogy nagyobb kárt okoztak volna a várban, ellenben a Gruber Fülöp irányította magyar vártüzérség szétlőtte az ostromsereg több ágyúját és rakétáját.⁶¹

Az első sikertelen tüzérségi támadást követően Simunich 1849. január 7-én, értesülve Buda és Pest osztrákok általi elfoglalásáról, újra felszólította a védősereget a feladásra. Ordódy, aki már ekkor értelmetlennek látta a küzdelmet, de nem akarta magára vállalni a vár sorsáról való döntés teljes felelősségét, haditanácsot hívott egybe. A két pártra szakadt tisztikar, amelynek egyik része, élükön Mednyánszky Lászlóval és Gruber Fülöppel folytatni akarta a harcot, míg másik része támogatta a feladást, kompromisszumos döntést hozott. Nem adták fel a várat, de nem is utasították vissza nyíltan a kapitulációs felszólítást, hanem engedélyt kértek Simunichtól, hogy futárt küldhessenek az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, hogy attól kérjenek utasítást a további magatartásukat illetően.⁶²

Simunich nem tartotta magát illetékesnek egy ilyen engedély kiadására és január 7-i jelentésével együtt Ordódy kérését továbbította az osztrák csapatok főhadiszállására. Windisch-Grätz 1849. január 10-én arra utasította Simunich-ot, hogy tegye meg az előkészületeket Lipótvár mielőbbi elfoglalására, azaz készítse elő az erőd elleni nagy erejű tüzérségi támadást, illetve rohamot. Illetve közölte vele, hogy a legközelebbi megadásra való felszólítás, vagy parlamenten által folytatott tárgyalás során tudatosítsa Ordódyval, hogy nem kötelezi őt „egy illegális, azonkívül már megsemmisített” magyar kormányra letett esküje, mivel a hadsereg tagjai érvényes esküt csak az uralkodónak tehetnek. Kötelessége ugyanakkor, hogy az erődöt átadja a császár és csapatai számára. Amennyiben Ordódy hosszabb ellenállást tanúsít, úgy felségárulóként kötélt általi halál vár rá és csupán egy gyors, feltétel nélküli megadással remélheti, hogy büntetése a császár kegyelme folytán enyhülhet. Windisch-Grätz ezen válaszát Simunich január 14-én továbbította Ordódynak, aki, bár ellentétben Mednyánszkyval, ekkor már hajlott volna a kapitulációra, ismét elutasította a megadást, mivel a várőrség jelentős része továbbra is az ellenállást támogatta.⁶³

A császáriak elleni védekezés folytatásában nagy szerepet játszottak az 1849. január eleji hadiesemények. A császári ostromműveleteket megakasztotta, hogy az 1849. január 2-ai pesti haditanácson elfogadott haditerv értelmében a fővároshoz visszavonult feldunai hadtest Pestről Vácon át északnyugatra vonulva megkísérelte volna Lipótvár felmentését és Simunich ostromló seregének szétzúzását. Görgői azután, hogy az előző napon kiadta a váci nyilatkozatot, amellyel meg akarta állítani hadteste törzstiszti karának december végi–január eleji bomlását, és újjászervezte csapatait, január 6-án Vácról üzent Ordódynak, hogy megindul Lipótvár felmentésére. Görgői csapatainak a Garam folyón átkelt előőrsei

⁶¹ Hermann 2007b, 907–908.; Molnár 1992, 97–98.; Oreusz 2002, 77.; Rabár 1988, 369–374.

⁶² Hajagos 2007, 166–167.; Hermann 2007b, 907 – 908.; Molnár 1992, 98–99.; Rabár 1988, 374–376.

⁶³ Hajagos 2007, 166–167.; Hermann 2007b, 909.; Molnár 1992, 98–99.; Saját kezébe ott, ahol... 1998, 53.

1849. január 11-én össze is csaptak Lipótvártól kelet-délkeletre fekvő Verebéllyél Simunich hadosztályának elővédjével. Erre Simunich beszüntette az ostromot és egy gyenge őrséget hagyva a vár körül, elvonult az erőd alól a Vág mentén déli irányba, Szeredre, hogy felkészüljön Görgei várható támadásának kivédésére. A várőrség január 13-én sikerrel megtámadta az erődnél hagyott gyenge osztrák megfigyelő erőt és némi élelmet is zsákmányolt. Az erőd sorsát azonban két dolog is megpecsételte. Egyrészt félő volt, hogy a Görgeyt déli irányból, Pestről követő, Csorich tábornok vezette 7000 fős osztrák hadtest, illetve az északról, a Jablunkai-hágó felől a bányavárosok irányába előre törő, Christian Götz vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló, 3000 főnyi osztrák dandár, illetve a Simunich-hadosztály harapófogójába kerül Görgey hadereje. Másrészt az osztrák Schlik-hadtest 1849. január 4-i kassai győzelme után a Tisza felé tört előre és így már a szabadságharc fővárosát, Debrecen is fenyegethette volna. Mindezek miatt a Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai hadtest előbb a bányavárosok felé vette az irányt, majd megindult Schlik hátába, Eperjesre.⁶⁴

Ahogy Görgey elvonult, Simunich visszatért megerősített, 6 ütegből álló ostromtüzérségével az erőd alá és január végén folytatta a kazamatákkal nem rendelkező Lipótvár ostromát. Bár január 21-én – Mednyánszky hatására – a védősereg még egységesen tett esküt a nemzeti zászlóra, amellyel deklarálta is egyben a harc folytatását, de ez a hangulat rövidesen megváltozott. A magyar főerőktől újra elszigetelt, teljesen körülrzárt és csekély tüzérségi lőszerrel bíró erőd tisztikara véglegesen meghasonlott, a császáriak (dezinformációi sikeresen megbomlasztották a harci morált, így január végére a két pártra szakadt tisztikarból a volt császári-királyi tisztek, Ordódy őrnaggyal az élen reménytelennek látva a védekezést, egyre inkább a megadásra hajlottak. Az 1849. február 1-jei haditanácson ismét felvetődött az erőd feladása, de az azt ellenzők Mednyánszky László erődítési igazgató vezetésével ekkor még megghiúsították a kapitulációt. Azonban az 1849. február 2-ai, második nagy erejű bombázás végleg megtörte az ellenállást, és Ordódy őrnagy, várparancsnok, valamint a rajta kívül 2 törzstisztből (Mednyánszky László és Zinner Károly őrnagyok), 38 főtisztból és 1272 főnyi legénységből álló helyőrség letette a fegyvert, és feltétel nélkül, az uralkodó kegyelmére feladta Lipótvárat.⁶⁵

Lipótvár feladása után Simunich szinte azonnal összegyűjtette azon tisztek névsorát, akik hozzájárultak a szívós kitartásához a császáriakkal szemben. Köztük első helyen Aleksander Szubert/Schubert lengyel származású hadmérnök főhadnagyot,⁶⁶ utána pedig báró Mednyánszky Lászlót és Gruber Fülöpöt sorolták fel. Velük ellentétben Simunich Ordódyról, mint lojális jellemű tisztről emlékezett meg. Ezt követően a Simunich által kijelölt tisztek, köztük Ordódy is, mint foglyok Pozsonyba kerültek, ahol a cs. kir. Katonai Vizsgáló és Rőgtönítélő Bizottmány előtt február 6-án megkezdődött hadbírószági eljárásuk. A február–március folyamán lefolytatott eljárásban Ordódyról többször is azt vallot-

⁶⁴ Bánlaky (Breit): A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. (1848–1849). III. A téli hadjárat. Az osztrák támadó hadjárat (1848. december elejétől 1849. március közepéig). <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2113.html> (Hozzáférés: 2023. augusztus 15.); Hermann 1988, 247–269, 274, 277. Hermann 2001, 194–206.; Hermann 2007a, 180–183.; Hermann 2007b, 909–910.; Molnár 1992, 98.; Oreusz 2002, 77–80.; Rabár 1988, 377–378.

⁶⁵ Bánlaky (Breit): A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. (1848–1849). III. A téli hadjárat. Az osztrák támadó hadjárat (1848. december elejétől 1849. március közepéig). <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2113.html> (Hozzáférés: 2023. augusztus 15.); Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története 1996, 342–343.; Hajagos 2007, 167.; Hermann 2001, 211.; Hermann 2007b, 910–913.; Molnár 1992, 97–100.; Rabár 1988, 378–382.

⁶⁶ Bona 1999, 300.

ták, hogy az osztrákok iránt jóindulatú volt és hogy már korábban, január közepétől fel akarta adni az erődöt, de ebben Mednyánszky, Gruber és Aleksander Szubert/Schubert, valamint a Frangepán zászlóalj katonái megakadályozták. Ordódy maga is együttműködött a tárgyalás alatt a császári-királyi hadbíróssággal, sőt terhelő vallomást is tett Mednyánszkyra és Gruberre, akikről mint a várat a legvégsőig védeni akaró személyekről beszélt. Ezzel szemben Mednyánszky az eljárás során nem tagadta meg elveit és vállalta: kötelességének érezte a várat az osztrákok ellen a legvégsőig megtartani.⁶⁷

Az április 11-én megszületett hadbírósaági ítélet értelmében végül a vár védelmében tanúsított helytállásukért Mednyánszkyt és Grubert kötél általi halálra ítélték, míg az „együttműködőbb” Ordódyt mindössze három évnyi várfogságra. Az ítéletet megerősítés céljából felterjesztették Windisch-Grätz tábornagynak, azonban őt ezekben a napokban váltották le fővezéri tisztéből, utóda Ludwig Welden tábornagy pedig a sikeres magyar tavaszi hadjárat nyomán kialakult kedvezőtlen hadi helyzet miatt nem ért rá foglalkozni az ítélet megerősítésével. Welden utóda, a fővezérségét május 30-án átvevő Julius Haynau tábornagy „a lázadó magyarokkal” szembeni megtorlás és elrettentés hívéként 1849. június 1-jén a jóváhagyott ítéletet végrehajtásra visszaküldte Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagynak, a pozsonyi katonai kerület parancsnokának, aki június 4-én aláírta az ítéleteket, majd másnap, június 5-én hajnalban Gruber Fülöp és Mednyánszky László halálos ítéletét végre is hajtották. A kivégzések magyar oldalon nagy felháborodást keltettek és többen is – mint Kossuth Lajos, Klapka György, vagy Ludvig János kormánybiztos – hasonló megtorló intézkedések alkalmazását javasolták a fogságban lévő császári tisztekkel szemben, amelyre azonban végül nem került sor. Ordódyt a jóváhagyott hadbírósaági ítélet értelmében három év várfogságra ítélték, de büntetését nem töltötte le, ugyanis a Pesti Napló 1850. szeptember 9-i száma szerint más több évi fogságra ítélt volt honvédtiszttel együtt az Ferenc Józseftől kegyelmet kapott és szabadon bocsátották.⁶⁸

A szabadságharc után, 1853-ban Ordódy feleségül vette az 1831 táján született, köznemesi származású zárkafalvi és pranznoci Praznovszky Jolánt. Az 1850–1860-as években, mint Komárom vármegyei birtokos, családi birtokán Bagotán élt. 1860-ban, mint bagotai birtokost, a Magyar Tudományos Akadémia javára adományt tett személyek között említették. Az októberi diplomát követően bekapcsolódott az önkormányzatát visszanyert Komárom vármegye közéletébe, tagja volt a vármegyei bizottmánynak is. Az 1861. február 28-i közgyűlésen az uralkodótól érkezett január 16-i leiratra válaszul adandó vármegyei felirat vitájában elmondott hozzászólásában kiállt az ország alkotmányos jogai és az 1848-as törvények értelmében az országgyűlés Pesten történő összehívása mellett. Kijelentésével, miszerint „erő ellenében tudunk tűrni és tudunk várni is, de különben alkotmányos jogainkból egy tapodtat sem engedünk.” mintegy visszatükrözte a Deák Ferenc nevéhez köthető passzív rezisztencia politikai hitvallását.⁶⁹

⁶⁷ Hajagos 2007, 167.; Hermann 2007b, 913–914.

⁶⁸ Érdekesség, hogy Bona Gábor adattára szerint 1851-ben kapott kegyelmet. Vegyes hírek és események. Budapest. szeptember 9. Pesti Napló. 1. (1850/150.) Budapest, 1850. szeptember 9.; Bona 2000, 548.; Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története 1996, 337–338, 342–343.; Hajagos 2007, 167–168.; Hermann 2007b, 914–919.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849, 404–405.

⁶⁹ Bona 2000, 548.; Hirdetmények a földtehermentesítési kárpótlási tőkék kirendelése tárgyában. Hivatalos Értesítő. Budapesti Hírlap 4. (1856/66.) Pest, 1856. március 19.; Halálozás. Komáromi Lapok. Komárommegyei közlöny 41. (1920/67.) Komárno (Komárom), 1920. szeptember 11. 6.; A Magyar Akadémia javára tett adakozások s alapítványok részletes jegyzéke (nyilvános nyugtatványul). Pesti Napló. 11. (1860/189–3154.) Pest, 1860. augusztus 15.; Megyei élet. Pesti Napló. 12. (1861/27–3293.) Pest, 1861. február 1.

A kiegyezést követően, 1870 júniusától közhivatalt vállalt, még hozzá nem meglepő módon ismét a hadügyek terén, ahol újra kapcsolatba került egykori zempléni táblabíró-társával, az 1848/49-as Zemplén vármegyei főispánnal, gr. Andrássy Gyula m. kir. miniszterelnökkel és honvédelmi miniszterrel, aki Ordódy felettese lett. Ordódy Kálmánt ugyanis Andrássy előterjesztésére Ferenc József 1870. június 3-án a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium osztálytanácsosává nevezte ki, még hozzá Gelich Richárd (Rikárd),⁷⁰ az utókor szemében szintén vitatott megítélésű volt 48-as honvéd táborkari őrnagy, 1849 után osztrák rendőrkém, illetve a kiegyezést követően 1867 után m. kir. honvéd ezredes, majd vezérőrnagy és katonai szakíró helyére. Minisztériumi tisztviselőként Ordódynak fontos szerepe volt magyar honvéd tisztképzés céljait szolgáló Ludoviceum épülete és a Ludoviceum-alapítvány átadásában, de mielőtt a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia megkezdhetné volna működését, hosszas szenvedést követően Budán, 1871. december 14-én elhunyt. Temetési szertartására 1871. december 16-án került sor, holttestét előbb ideiglenesen a Buda-vizivárosi sírkertben helyezték el, majd a bagotai családi sírboltba temették.⁷¹

Halála után 10 évvel Ordódy Kálmán 1848 előtti katonai szolgálatának elismeréséül Szende Béla szolgálaton kívüli alezredes, m. kir. honvédelmi miniszter⁷² előterjesztésére az 1881. szeptember 27-i minisztertanácsi ülés jóváhagyta, hogy özvegye, Praznovszky Jolán részére „legfelsőbb helyen” javaslatot tegyenek 300 forint kegydíj engedélyezésére.⁷³ Özvegye egyébként jóval túlélte férjét, ugyanis életének 89. évében, az első világháború után elszakított és Trianon után Csehszlovákiához került Érsekújváron hunyt el 1920. augusztus 30-án.⁷⁴

⁷⁰ Bona 2000, 353.

⁷¹ OSZK PANDEA, Gyászjelentések, Ordódy Kálmán gyászjelentése (https://dspace.oszk.hu/bitstream/handle/20.500.12346/460088/4325778_00834_mormon.jpg?sequence=4&isAllowed=y) (Hozzáférés: 2023. október 13.) A gyászjelentés szerint ekkor Budán, a várban, az Úri utca 37. szám alatt lakott.; Bona 2000, 548.; Fővárosi hírek. Fővárosi Lapok. Irodalmi napiközlöny. 8. (1871/155.) Pest, 1871. július 9. 725.; Fővárosi hírek. Fővárosi Lapok. Irodalmi napiközlöny. 8. (1871/289.) Pest, 1871. december 17. 1315.; Hivatalos rész. Budapesti Közlöny. Hivatalos lap. 4. (1870/129.) Buda-Pest, 1870. június 8. 2411.; Katonai ügyek (A honvédelmi minisztériumhoz) Politikai Ujdonságok 16. (1870/24.) Pest, 1870. június 15. 284.; Különfélék. Pest május 12. A Hon. Politikai és közigazgatási napilap. 8. (1870/108.) Pest, 1870. május 12.; Különfélék. A Ludoviceum-alap. Pesti Napló. 22. (1871/155.) Pest, 1871. július 8.; Helyi hírek. Az újbarakkórház. Pesti Napló. 22. (1871/169.) Pest, 1871. július 25.; Nagy Iván VIII. 1861, 245.; Székely 1979, 11, 13.

⁷² Székely 1979, 11.

⁷³ A Minisztertanács jegyzőkönyvei elérhetők a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára honlapjáról (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>) (Hozzáférés: 2023. augusztus 8.) A továbbiakban csak a jegyzőkönyvek levéltári jelzeteit tüntetem fel: HU-MNL-OL-K 27 (1881.09.27., 45. ülés, 23. napirendi pont. Javaslat Ordódy Kálmán osztálytanácsos özvegye részére kegydíj engedélyezésére (HM) 31–32.)

⁷⁴ OSZK PANDEA, Gyászjelentések, Ordódy Istvánné Bartakovics Vilma gyászjelentése (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/460078#>) (Hozzáférés: 2023. október 13.); Halálozás. Komáromi Lapok. Komárommegyei közlöny 41. (1920/67.) Komárno (Komárom), 1920. szeptember 11. 6.

Az 1848. márciusi forradalom hírének megérkezése Zemplén vármegyébe és a nemzetőrség megszervezésének reformkori előzményei

Az európai forradalmi mozgalmak hatására kirobbant 1848. március 13-i bécsi és március 15-i pesti forradalmak győzelme a bécsi udvart meghátrálásra kényszerítette a magyarországi polgári átalakulás hívei, a liberális nemesi reformellenzék előtt, amelynek eredményeként megkezdődhetett az ország alkotmányos átalakulása az érdekegyesítés eszméje jegyében. Március 17-én V. Ferdinánd beleegyezésével István királyi főherceg, Magyarország nádora kinevezte miniszterelnökké gróf Batthyány Lajost, aki rövidesen megalakította az első felelős magyar kormányt. Az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlés pedig elkészítette az ország polgári átalakulását, a jogegyenlőséget szolgáló, a feudális tulajdonviszonyokat megszüntető, valamint – a témánk szempontjából fontos – a nemzetőrség felállításáról szóló törvényjavaslatokat, amelyek uralkodói szentesítése április 11-én meg is történt.⁷⁵

A többnemzetiségű Zemplén vármegye erre az utolsó rendi országgyűlésre a megyei ellenzék egyik vezérének számító gróf Andrássy Gyula, valamint a tapasztalt vármegyei politikus, elkötelezett reformer, azonban Kossuthhoz képest mérsékeltebb ellenzéki, és az alsótáblán ekkor Kossuth ellenfelének számító Lónyay Gábor⁷⁶ személyében a polgári átalakulást, a reformokat támogató követeket küldött. Ők ketten azután az alsótáblai ellenzék szűkebb, mintegy irányító testületének számító „kis konferenciának” is tagjai voltak, amely országos tekintélyüket is mutatja.⁷⁷

A forradalmi átalakulásokról egyébként néhány nap elteltével Zemplénben is értesültek. 1848. március 17-én István nádor Bécsből, míg gróf Batthyány Lajos miniszterelnök Pozsonyból intézett körlevelet a vármegyékhez, amelyben tájékoztatták az országot Batthyány Lajos miniszterelnökké történt kinevezéséről. Ezenkívül István nádor utasította a vármegyéket, hogy engedelmeskedjenek Batthyány rendeleteinek, és a végrehajtásukról szóló jelentéseket ugyancsak a miniszterelnöknek küldjék meg. Batthyány pedig arra hívta fel a figyelmet körlevelében, hogy a polgári hatóságok határozottan, ugyanakkor megfelelő tapintattal és túlkapások nélkül tartsák fenn a közrendet és a nyugalmat. Batthyány március 23-i 2. számú körlevelében arról számolt be a törvényhatóságok vezetőinek, hogy az országgyűlés elfogadta a közteherviseléséről, valamint a papi tized és az úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényeket. Ezeket a törvénycikkeket a törvényhatóságok területén belül olyan küldöttségek által kellett kihirdetni, amelyeknek tagjai az ország polgári átalakulásával rokonszenveznek és az adózó lakosság körében népszerűek, hogy az ő békés felvilágosító munkájuk révén sikerüljön az országban a közrendet és nyugalmat fenntartani és elkerülni a jobbágyok és földesurak közötti ellentétek felerősödését.⁷⁸

1848. március 22-én Lónyay Gábor és gr. Andrássy Gyula országgyűlési követek tájékoztatták IX. számú jelentésükben Zemplén vármegyét egyrészt a pozsonyi országgyűlés küldöttsége 1848. március 15–17-i bécsi útjának eredményeiről, másrészt az országgyűlés

⁷⁵ Bona 1998, 3–4.; Kosáry 2002, 384–466.; Urbán 2007, 26–51.

⁷⁶ Lónyay Gábor politikai pályakezdéséről, a zempléni liberális reformellenzéken belül már az 1830-as években vitt vezető szerepéről, 1835–1836-os országgyűlési követségéről lásd: Erdmann 1989.

⁷⁷ Kosáry 2002, 427–431, 467.; Tókéczki 2020, 13–14.

⁷⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 394. No. 235. István nádor 501. sz. körlevele Zemplén vármegye karainak és rendjeinek gr. Batthyány Lajosnak a magyar független felelős minisztérium elnökévé történt kinevezéséről. Bécs, 1848. március 17., Loc. 394. No. 236. Batthyány Lajos miniszterelnök 1. sz. körlevele a törvényhatóságokhoz. Pozsony, 1848. március 17., Loc. 394. No. 238. Batthyány 2. sz. körlevele a törvényhatóságokhoz. Pozsony, 1848. március 23.); Urbán 2007, 28–32.

munkájáról. Levelükhöz csatolták azt a Kossuth Lajos útmutatásai alapján készült országgyűlési nyilatkozatot is, amely a pozsonyi országgyűlésnek Magyarország alkotmányos és polgári átalakítása érdekében szükséges feladatait tartalmazta. Ebben halaszthatatlan feladatként szerepelt a nemzeti őrsereg azonnali felállítása, amely biztosítja az ország belbékét és szabadságát. Ezenkívül a követek beszámoltak arról is, hogy a törvényhozás mely törvényjavaslatokat készítette és fogadta el, amelyek között a közteherviselésről, az úrbéri viszonyok és a papi tized megszüntetéséről, vagy az évenkénti országgyűlésről szóló törvényjavaslatok mellett megemlítették a nemzeti őrseregről szóló törvényjavaslatot is. Ez utóbbit azonban a pozsonyi országgyűlés csak viszonylag hosszabb, közel két hétig tartó vitát követően 1848. április 3-án továbbította a bécsi udvarhoz jóváhagyásra.⁷⁹

A megyegyűlés március 27-én tárgyalta a fent említett nádori és miniszterelnöki körleveket, valamint a követjelentést. A megyegyűlés jegyzőkönyve szerint általános lelkesedéssel és örömmel fogadták a híreket, és intézkedtek annak érdekében, hogy a Batthyány által megküldött, az országgyűlés által már elfogadott törvényeket a vármegye egész területén megismerjék. Ennek céljából küldöttségeket neveztek ki, hogy elvigyék a híreket a 21 kerületbe. A közgyűlés az ország alkotmányos és polgári átalakulása, valamint a rendiség megszűnése feletti örömét az által is kifejezésre kívánta juttatni, hogy elrendelte, hogy a nemzeti színű zászlókat és lobogókat egyrészt a megyeháza tetejére, másrészt a sátoraljaújhelyi templomok tornyaira tűzzék ki, valamint a „létező megyeház előtti fakorlátok magyar nemzeti színekkel festessenek ’s húzassanak be.”⁸⁰

Az egykorú források azonban arról vallanak, hogy Zemplénben korántsem volt általános a lelkesedés az alkotmányos átalakulással kapcsolatosan a lakosság minden rétegben. A bekövetkező változások elé inkább a magyar nemzetiségű lakosság egy része tekintett bizakodóan és nagy várakozással. Ugyanakkor épp a nemzetőrség szervezése kapcsán készült 1848. júniusi jelentésekből az is kiolvasható, hogy Felső-Zemplén szláv ajkú (többségében ruszin és szlovák) lakossága már korántsem volt elkötelezett híve a márciusi forradalom minden célkitűzésének, még akkor sem, ha itt nem került sor olyan etnikai színezetű polgárháborús eseményekre, mint a Délvidéken, Erdélyben, vagy Északnyugat-Magyarországon. A nemzetőrségre, és különösen is az 1848 május–júniusában szerveződő „mozgékony nemzetőrségre”, vagy rendes (mobilis) nemzetőrségre, azaz a honvédségre például úgy tekintettek, hogy e katonákat „az urak”, azaz a magyar nemesség a király ellen kívánja használni, amint ezt a sztropkói kerület nemzetőri összeírását végző kiküldöttek jelentették. Ebben a kerületben Sztrópkó mezővárosában sikerült a lakosság jelentősebb részét összeírni (185 fő – közülük önkéntesnek jelentkezett 7 fő), míg a többi 27 települése közül hétben mindössze csak néhány lakost (1–11 fő, önkéntesnek senki sem jelentkezett). A szintén többségében szláv ajkú, 33 településből álló dobrai kerületben, az 1848. június 5-én Dobra mezővárosában tartott, a választók összeírását célzó gyűlésen kívánták összeírni a nemzetőri szolgálatra és fegyverviselésre alkalmas lakosokat. A gyűlésre érkezők azonban nemcsak ellenszenvüket fejezték ki, hanem annyira megrémültek a nemzetőrségi összeíratástól, hogy csoportosan hazaszöktek a nélkül, hogy magukat a választópol-

⁷⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 394. No. 237. Lónyay Gábor és gróf Andrássy Gyula, Zemplén vármegyei országgyűlési követek IX. jelentése a pozsonyi országgyűlési küldöttség bécsi útjáról, valamint az országgyűlés előtt álló feladatokról. Pozsony, 1848. március 22.); KLÖM XI., 667–669.; Urbán 1973, 19–24.; Urbán 2007, 28–33, 48–49.

⁸⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 394. No. 234–240. jkv. sz. Zemplén vármegye közgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. március 27.)

gárok sorába beírták volna. A nemzetőrség iránti ellenszenv azonban nem korlátozódott a szláv lakosságú területekre, hanem egyes magyarlakta vidékeken is jelen volt.⁸¹

A nemzetőrséggel kapcsolatos ellenszenv a szlovák és ruszin lakosság körében Zemplén mellett a Felvidék más területein is megfigyelhető volt, mint például a Szepességben, Abaúj, vagy Sáros vármegyében, ahol a dobrai kerületben történetekhez hasonlóan a lakosság a választói összeírástól is vonakodott.⁸² A felvidéki szlovák és ruszin lakosság körében megfigyelhető magyar kormányzat iránti ellenszenvről, továbbá az 1849 nyarán a magyarok ellen bevonuló cári orosz hadsereg iránti rokonszenvről az 1848/49-es forradalomról és szabadságharcról szóló 19. századi orosz visszaemlékezések és hadtörténeti munkák – mint például Ivan Ivanovics Oreusz feldolgozása – is beszámolnak.⁸³

A nemzetőrség megszervezésének kérdése, amely az 1848 márciusának forradalmi napjaiban Zemplén vármegyének megküldött iratokban is megjelenik, nem előzmények nélküli, ugyanis ez már jelen volt a reformkori magyar politikai gondolkodásban is. A magyarországi nemzetőrség létrehozásának eszméje az amerikai függetlenségi háború, de különösen is a nagy francia forradalom nemzeti gárdáiból fakadt. A nemzetőrség egy új típusú, a bécsi udvartól független önálló honi fegyveres testület lett volna, amelynek gondolata nem a semmiből került be 1848 követelései közé. A témával ugyanis, bár nem vezető helyen, de folyamatosan foglalkozott a magyarországi liberális reformellenzék. Részben az európai nemzeti mozgalmak és a Béccsel szembeni hazai politikai mozgalmak ellen bevethető császári-királyi hadsereg, részben pedig a cári Oroszország külpolitikai törekvései és az általa támogatott pánszláv eszmék veszélye miatt merült fel a magyarországi reformellenzékben az 1830-as évektől egy, a nyugat-európai mintákat (francia garde nationale, porosz Landwehr) követő, a polgári jogegyenlőség biztosítását követően az általános hadkötelezettség elve alapján nemeseket és nemteleneket egyaránt magában foglaló „nemzeti őrsereg” felállítása. Ugyanakkor a nemesség konzervatívabb politikai körei idegenkedtek a nem nemesek felfegyverzésétől, amely bizalmatlanságot az 1831-es kolerafelkelés során szerzett rossz tapasztalatok is tápláltak, és inkább a magyar nemesi felkelés korszerűsítésével, átalakításával kívánták megteremteni a magyar nemzeti haderő magvát.⁸⁴

A nemzetőrség létrehozását nem sikerült a reformkori országgyűléseken sem elérni, sem a politikai viták középpontjába helyezni. Ez a téma sokkal kevésbé volt fontos az 1830–1840-es évekbeli politikai nyilvánosságban, mint más reformtörekvések, például a jobbágyszabadítás, a polgári jogegyenlőség kérdése, vagy akár a hazai gazdaság és közlekedés fejlesztése. Mégis volt egy olyan fegyveres testület, amelyben helyenként megjelentek már 1848 előtt a nemzetőrség csírái, ez pedig a Magyar Királyságon belüli városi polgárőrségek intézménye volt. A polgárőrségek, amelyek arcolata a napóleoni háborúk ide-

⁸¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2102. (1. doboz. Zemplén vármegyei nemzetőri összeírások járasonként. VI. Varannói járás. Dobrai kerület. Bukovszky Ferdinánd és Hunyor József kiküldött bizottmányi tagok, valamint Trshtyenzky Illés Zemplén vármegyei alszolgabíró jelentése a nemzetőri összeírásnak a dobrai kerületben történt meghíusulásáról. Nagydomása, 1848. június 12., VI. Varannói járás. Sztropkói kerület. A sztropkói kerületben végrehajtott nemzetőri összeírásról tett jelentése Zseltvay Mihály és Juhász Zsigmond kiküldött bizottmányi tagoknak. Sztropkó, 1848. június 22., Sztropkói kerületi összeírás. Sztropkó, 1848. június 22.); Hermann 2023, 33–37.; Urbán 1973, 61–62.

⁸² Urbán 1973, 61–62.

⁸³ Oreusz 2002, 130–133, 145.; Halecki 1995, 210–211.

⁸⁴ A nemtelen, paraszti rétegek felfegyverzésétől való idegenkedés nem meglepő módon az 1831-es kolerafelkelés központjának tekinthető Zemplén vármegyében is megfigyelhető volt 1848 tavaszán. Beke 1893, 1–1a.; Forgács 2020, 55–68.; Molnár 1999, 1193–1208.; Tőkéczi 2020, 37–45.; Urbán 1973, 11, 20–21, 23–24, 31–32.

jén alakult ki, tükrözték a városok nemzetiségi összetételét. A vegyes lakosságú városok polgárőrségei általában magyar és német századokra tagolódtak, amelyek ruházata, zászlói és vezényleti nyelve is eltérő volt (magyar és német). A napóleoni háborúk idején a kisebb, többségében német ajkú városoknak csak német polgárőrsége volt (például Lőcse, Késmárk, Kőszeg). Egyedül Mór és Nagybánya szabad királyi városokban találunk csak magyar polgárőrséget. Érdekesség, hogy a német és magyar polgárőrség mellett Pécsen volt egy horvát, Temesváron pedig egy szerb század is.⁸⁵

A magyar liberális reformellenzék az 1830–1840-es évekre válságba jutott, és több helyen megszűnt városi polgárőrségek korszerűsítésével, valamint a szolgálatra kötelezettek körének kiterjesztésével kívánt egyfajta Bécstől független honi fegyveres testületet létrehozni. E testület vezényleti nyelve egyes elképzelések (például gr. Zichy Ottó) szerint a magyar lett volna és a nemzeti jelleget tükrözte volna egyenruhájuk, illetve zászló és címerhasználatuk is. A magyar nemzeti jelleg a városi polgárőrségeken belüli magyar egységek 1840-es években történt újjászervezésében is hangsúlyossá vált (magyar vezényleti nyelv, egyenruha, magyar címer használata), amint megfigyelhető volt Szeged, Pécs, Pest, Győr vagy Arad esetében is.⁸⁶

E reformkori előzmények után nem véletlen, hogy az 1848. március 15-i pesti forradalom egyik legfontosabb követelése, a 12 pont 5. pontja, a „nemzeti őrsereg” létrehozása volt, amely március 15-én, Pesten meg is valósult az által, hogy a Helytartótanács hozzájárult ahhoz, hogy a rend fenntartását a pesti polgárőrség vegye át, amelynek létszámát 1500 fővel meg is növelték. Ez által a már korábban is hazafias szellemű pesti polgárőrség a polgárjoggal bíró városi lakosokból és a hazafias érzelmű, önként szolgálatot vállaló nemesi és nem nemesi származású diákokból, fiatalokból, értelmiségiekből, iparosokból és mesterlegényekből álló valódi nemzetőrséggé alakult át. A forradalom hatására április elejére Pest után Budán egybeolvadt a forradalom után megszerveződött nemzetőrség és a régi városi polgárőrség. A nemzetőrséget, ezt az elsősorban a belbiztonság védelmére szolgáló fegyveres rendvédelmi-karhatalmi testületet katonai célokra csak korlátozott keretek között lehetett használni. A nemzetőrségen belül ugyanakkor a polgári lakosság elsajátíthatta a fegyverfogás alapjait, amely ismeretek később jól jöttek a reguláris hadsereg megszervezésénél, illetve bizonyos mértékig ellensúlyt is képezhetett a cs. kir. hadsereg (különösen is nem magyar érzelmű) alakulataival szemben.⁸⁷

Március 15. után vidéken elsősorban a jelentősebb városok követték Pest és Buda példáját, és kezdték meg a városi nemzetőrségek („polgári őrseregek”) szervezését, így március 20-án a Zemplénnel határos Borsod vármegye rendkívüli közgyűlése hozzájárult a megyeszékhely Miskolc kérelméhez és bizottságot küldött ki a felállítani kívánt „polgári őrsereg” megszervezésére. Március 21-én pedig Kassa szabad királyi városában született határozat a polgárőrség kibővítéséről.⁸⁸

⁸⁵ Molnár 1999, 1208–1209.

⁸⁶ Molnár 1999, 1209–1212.

⁸⁷ Beke 1893, 1–7.; Bona 1998, 5.; Hermann 2007a, 15.; Hermann 2023, 30–33.; Molnár 1999, 1210–1211.; Pest-Budai nemzetőrök 2001, 9–13.; Urbán 1973, 13–16.; Urbán 1984, 11–12, 17–19.

⁸⁸ Urbán 1973, 17–19, 30, 34–35.

A nemzetőrség megszervezésének kezdetei Zemplén vármegyében és Ordódy Kálmán szerepe a sátoraljaújhelyi „központi nemzeti őrsereg” megszervezésében (1848 tavasza – kora nyara)⁸⁹

Ezek után tekintsük át a nemzetőrség Zemplén vármegyében és azon belül is a megyeszékhely, Sátoraljaújhely „rendezett tanáccsal ellátott” mezővárosában 1848 áprilisában megkezdődő felállítását, illetve azt, hogy abban milyen szerepet játszott Ordódy Kálmán főhadnagy.

Zemplén vármegye a nemzetőrség megszervezésének kérdésével Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. március 22-i, a törvényhatóságokhoz – így Kazinczy András Zemplén vármegyei első alispánhoz is – intézett körrendeletét követően kezdett foglalkozni. Batthyány a rendelete bevezető részében azt fejtegeti, hogy a törvényhozás (és az új felelős kormány) célja az, hogy az európai forradalmi változások idején Magyarországon a jogkiterjesztés révén megmaradjon az alkotmányos átalakulás békés jellege. Az ország belső békéjének, a rendnek és bizalomnak a megőrzése pedig előfeltétele annak, hogy az ország és polgárai kivívott szabadsága fennmaradhasson. Batthyány felszólította az alispánokat és polgármestereket, így Kazinczy alispánt is arra, hogy az országgyűlés előtt lévő és elfogadott törvényjavaslatok (közteherviselés, úrbéri viszonyok megszüntetése)⁹⁰ okán bekövetkező politikai és társadalmi változásokból esetleg kialakuló feszültségek, konfliktusok enyhítése, a tulajdonviszonyok megváltoztatásának törvényes úton történő keresztülvitele érdekében fenn kell tartani a belső békét és a közrendet. Kiemelte: meg kell előzni, hogy a közteherviselés elfogadása, továbbá az úrbéri viszonyok közelgő átalakítása miatt zavargások törjenek ki akár a nemesség, akár a jobbágság egyes köreiből. Batthyány e célok elérése érdekében az alábbiakat tette az első alispán kötelességévé:

1. Alakítsanak állandó választmányt, amely figyelemmel kíséri minden a jövőben kialakuló társadalmi mozgalmat, szervezkedést és amelynek meg kellett azt előznie, hogy ezek veszélyes következményekkel járjanak.

2. A járási tisztviselők kötelessége, hogy járásuk lakossága körében megcáfolják az álhíreket és hogy megmagyarázzák a népnek a lezajló politikai események, folyamatok valódi tartalmát. Ahol veszedelmesebb mozgalmak kezdenek kialakulni, oda a vármegye külön megbízatással tekintélyesebb tagokat is kiküldhet. A törvényhatóságok működése és hatalma egy percre se szűnjön meg.

3. A városokban és a népesebb helységekből a vagyonosabb társadalmi rétegekből olyan őrsereget alakítsanak, amely már a felállításával és létezésével is képes fenntartani a személy- és vagyonbiztonságot. Rendelet született továbbá arról is, hogy az elraktározott kincstári fegyvereket miniszterelnöki felhívásra ideiglenesen kiadják. Kisebbségi helyeken ugyanakkor a katonaság sikeresebben és célszerűbben alkalmazható.

⁸⁹ Zemplén vármegye nemzetőrségéről a sátoraljaújhelyi római katolikus (piarista) főgimnázium akkori tanára, Beke Lajos írt egy – Salamon Ferencnek Beke által is hivatkozott A nemzeti őrseregről címmel a Budapesti Szemlében 1890-ben megjelent művéhez hasonlóan – kritikus hangvételű, ugyanakkor Zemplén Vármegye Levéltárának iratait is hasznosító tanulmányt, amelyben azonban a nemzetőrség 1848 tavaszi kezdeteivel csak röviden foglalkozott. (A mű 1893-ban megjelent a sátoraljaújhelyi piarista gimnázium értesítőjében és önállóan is. Beke 1893, 3a, 8–15, 35–37.; Sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumi értesítő 1892/93, 3–4, 36.; Urbán 1973, 23.)

⁹⁰ 1848. március 18-án fogadta el az országgyűlés a közteherviselésről, az úrbéri szolgáltatások és a papitized eltörléséről szóló törvényeket. Magyarország története 6/1. 1987: 83.

4. Batthyány a legfelsőbb helyeken lépéseket tett annak érdekében, hogy amennyiben az országban kevés katona állomásozik, úgy a meglévő erők kiegészítésére magyar katonaságot hívjanak haza.

5. A miniszterelnök kötelességévé tette az első alispánnak, hogy a megye állapotáról szükség esetén azonnal, de legalább három naponként tudósítást adjon, valamint hogy az első levelében tegyen jelentést a megyében állomásozó katonaságról.

6. A jelentések másolatát az első alispán küldje meg a Helytartótanácsnak, amely sürgős esetekben szintén kiadhat rendeleteket.

A rendelet végén Batthyány kihangsúlyozta, hogy a törvényhozás és a felelős kormány célja az, hogy az európai forradalmi események ne veszélyeztessék az országot, továbbá megvalósuljon az érdekegyesítés és a békés társadalmi átalakulás programja. Ennek érdekében szükséges fenntartani a közcsendet és rendet, s a vármegyékben Batthyány az első alispánokat jelölte ki ennek felelősének. Sorait azzal zárta, hogy: „A rend kérdése nem keveseb most, mint a szabadság kérdése.”⁹¹

Batthyány rendeletét követően nem sokkal a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) is kiadta 1. számú, Pesten, 1848. március 27-én kelt rendeletét. Ebben egyrészt közlötték március 23-ai megalakításukat, másrészt felszólították a megyéket, hogy a március 22-ei miniszterelnöki rendeletben előírt jelentéseket a törvényhatóságok nekik küldjék meg, továbbá azt is kötelességükké tették, hogy a területükön már fennálló, megalakult, vagy létrehozni tervezett nemzetőrsegekről (székhely, létszám, fegyverzet) szintén nekik tegyenek jelentést.⁹²

A két rendeletet Zemplén vármegye április 5-i kisgyűlésén olvasták fel, amelyek ismertetése után a kisgyűlés levélben fordult gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz és a Magyar Királyi Helytartótanácsához. A Batthyányhoz intézett levél első fele hatásköri kérdésekkel foglalkozott. Tájékoztatták a miniszterelnököt arról, hogy megkapták István nádor március 17-i leiratát Batthyány kinevezéséről,⁹³ valamint arról, hogy a leirat értelmében addig is, amíg a felelős minisztérium hatáskörét meghatározzák, Batthyány rendeleteit a vármegyék késlekedés nélkül hajtásák végre. Azt is közölték, hogy megérkezett a MOIB fent ismertetett március 27-i utasítása. Mivel azonban sem a nádortól, sem közvetlenül Batthyánytól nem kaptak utasítást arra, hogy a MOIB rendeleteinek tegyenek eleget, így kérték a miniszterelnököt, hogy hivatalosan is tudósítsa a vármegyét arról, valóban megbízta-e a MOIB-ot a megyékkel való kapcsolattartással, és hogy utasításokat is adhatnak-e a vármegyék számára a közcsend és a -rend fenntartásával összefüggésben. Tájékoztatták továbbá a miniszterelnököt arról is, hogy amíg ez az értesítés megérkezik, a megye helyzetéről szóló jelentéseket Batthyáynak küldik meg.⁹⁴

⁹¹ Batthyány rendelete 1848. március 26-án érkezett meg az újhelyi megyeházára. HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 350. Batthyány Lajos miniszterelnök rendelete Zemplén vármegye első alispánjához. Pozsony, 1848. március 22.); Bona 1998, 5.; Urbán 2007, 35., 37–38.

⁹² HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 351. a) A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) 1. sz. rendelete Zemplén vármegye alispánjának. Pest, 1848. március 27.); Urbán 2007, 36–37.

⁹³ Urbán 2007, 31–32.

⁹⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 350–351. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 5., Loc. 395. No. 351. a) A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) 1. sz. rendelete Zemplén vármegye alispánjának. Pest, 1848. március 27., b) Zemplén vármegye 351/1848. sz. levele gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek. Sátoraljaújhely, 1848. április 5.)

Ezt követte a megye állapotát taglaló jelentés. Ebben beszámoltak Batthyáynak arról, hogy a vármegyei közgyűlés március 28-i döntése értelmében létrehozták a közcsendre és -rendre ügyelő választmányt, még hozzá oly módon, hogy az országgyűlési utasításokkal foglalkozó megyei választmányt bízták meg a közcsend és -rend fenntartása érdekében szükséges feladatok ellátásával. Ez a választmány az alispánok egyikének elnöke alatt kisgyűlési formában működött, tárgyalhatta a vármegyéhez beérkező felsőbb rendeleteket a „közgyűlés bevárása nélkül” is, s intézkedhetett azok végrehajtásáról. Kimondták továbbá, hogy az alispánok egyikének állandóan a megyeszékhelyen kell tartózkodnia. Alispáni utasításban a járási tisztviselőknek is kötelességévé tették, hogy járásukban tartózkodjanak, hogy ott őrökdenek a közrend fenntartásán.⁹⁵

A jelentés utolsó része a nemzetőrség létrehozásával foglalkozott, amelynek ötletéért a jobbágy–nemes ellentét felerősödése miatt a vármegyei vezetés egyáltalán nem lelkesedett. Közölték ugyanis, hogy Batthyány március 23-i, 2. számú körrendelete alapján a megyéknek leküldött, a közteherviselésről, valamint a papi tized és az úrbéri viszonyok megszüntetéséről hozott törvényeket is kerületenként szétszították az erre kijelölt választmányok által és a törvények tartalmát meg is magyarázták a lakosságnak. Miután a törvényeket a nép figyelmébe és bizalmába ajánlották, és biztosították a lakosságot arról, hogy ezeket a szentesítésüket követően végre is hajtják, a kiküldöttek jelentései szerint a lakosság eddig nyugodt hangulatban volt, és a közcsendet, közrendet és békét sehol sem zavarták meg. Ebből fakadóan pedig a megyei vezetés nem látta szükségét a nemzetőrség előzetes létrehozásának sem a városokban, sem a népesebb településeken addig, amíg a szentesített törvények meg nem érkeznek. Sőt, azon meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a nép jelleméből, szokásaiból nyert tapasztalataik, valamint a körében keringő híreknél fogva a nemzetőrségnek csak bizonyos helyeken való megalakítása „nála nem csak a’ földesurak ’s a’ tisztessbbek eránti bizalmat csökkentené”, de bizalmatlanságot is ébresztene a lakosság körében a már megismerttetett törvények valódisága és érvényessége iránt is. Ezen túl a nemzetőrség felállítását a nép között „balhiedelmek ébresztetvén” könnyen feszültségek keletkezhetnek, ami egyszersmind kivihetetlené tehetné a nemzetőrség megszervezését. Ezzel szemben ha megvárnák a nemzetőrségi törvény szentesítését, és az után kerülne sor az egész országban a nemzetőrség megszervezésére, úgy annak átfogó elterjedtsége kevésbé ébresztene gyanút a lakosság körében és elfogadhatóbbá tenné ezt az új intézményt. A kisgyűlés a március 22-ei miniszterelnöki rendelet értelmében Batthyány mellett a Helytartótanácsnak is megküldte a vármegye állapotáról szóló tudósítását, benne a nemzetőrség létrehozásával kapcsolatos kifogásaival és ellenvéleményével.⁹⁶

A nemzetőrség megszervezésével szembeni ellenállás a megye vezetése részéről nem volt egyedi eset 1848 tavaszán. Például a Zemplénnel szomszédos Sáros vármegye sem tartotta célravezetőnek, hogy a parasztságot nemzetőri szolgálatra kötelezzék a jobbágyi jogállásukat érintő törvények kihirdetése előtt. A paraszti–földesúri ellentét mellett ugyanakkor a nemzetiségi ellentétek hamarosan bekövetkező felerősödése is hátráltatóan hatott a nemzetőrség megszervezésének folyamatára Zemplénben.⁹⁷

⁹⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 394. No. 257–262. jkv. sz. Zemplén vármegye közgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. március 28., Loc. 395. No. 350–351. jkv. sz., Loc. 395. No. 351. a), b).); Beke 1893, 9.

⁹⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 350–351. jkv. sz., Loc. 395. No. 351. a), b), c) Zemplén vármegye 351/1848. sz. levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Sátoraljaújhely, 1848. április 5.); Beke 1893, 9–10.

⁹⁷ Urbán 1973, 30–32, 60–63.

Rövidesen azonban megváltozott Zemplén vármegye álláspontja a nemzetőrséggel kapcsolatban. Az április 10-i kisgyűlésen ismertették a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány 139. számú, Pesten, 1848. április 3-án kelt, Klauzál Gábor, Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc által aláírt körrendeletét, amely az 1848 márciusában Pozsonyban és néhány más városban fellángoló „jogellenes irányú” antiszemita mozgalmak⁹⁸ és az izraelita lakosság elleni fellépések okán azok megakadályozását célozta meg. Az utasítás kötelességévé tette a törvényhatóságoknak, hogy:

1. Lépjenek fel az antiszemita megnyilvánulások ellen, hogy a zsidóság is érezze „a törvények megoltalmazó erejének jótékonyosságát”, s hogy az eddig elnyert jogaikban ne háborítsa őket senki.

2. Miután mindenkinek a személy- és vagyonbiztonsága a törvények védelme alatt áll, gondoskodjanak a törvényhatóságok arról, hogy azt senki meg ne sértse, aki pedig vét ez ellen, az az okozott károkért teljes vagyonának értékig felelőssé tehető.

3. A közrend és a törvények megtartásának oltalmazója a nemzetőrség. Miután egy jól szervezett állam nem engedheti meg az erőszakosságokat, a törvényes rend fenntartását mindannyiszor biztosítani kell, amikor ellene erőszakos mozgalmak alakulnak ki. A törvényes rend eszköze pedig az a nemzetőrség, „melynek kezébe van letéve a haza legnagyobb kincse, t. i. a szabadság, mely azonban megszűnt uralkodni ott, hol a jogok kölcsönösen tiszteletben nem tartatnak”. Reményét fejezi ki továbbá a MOIB, hogy a nemzetőrség segítségével elkerülhető a sorkatonaság alkalmazása, amelyet csak ott lehet bevetni – nagy elővigyázatossággal és védelmező jelleggel –, ahol a személy- és vagyonbiztonságot éri támadás.

4. A MOIB rendelete ugyanakkor az alispánt arra is utasítja, hogy az izraelita lakosságot is komolyan figyelmeztesse: kerüljenek mindent, amivel maguk ellen ingerültséget válthatnak ki.⁹⁹

A rendeletre válaszul hozott igen részletes vármegyei kisgyűlési határozat, amelyet megküldtek a MOIB-nak is, egyfelől örömmel állapította meg, hogy Zemplénben semmilyen atrocitás, különösen pedig antiszemita jellegű nem történt. Ugyanakkor azt is hozzáfűzték, hogy az izraelita vallású lakosság elleni előítélet és ellenszenv leginkább azért nőtt és a „föld népét ingerültségbe hozza”, mert a vármegye kereskedői (és köztük is az izraeliták) tartották kezükben a kereskedelmi forgalom nagy részét, ők azonban az 1848 tavaszi „rendkívüli események” idején minden vásárlástól vonakodtak. Ezzel pedig a kezükön lévő készpénzt és ezüstpénzt maguknál tartva kivonták a forgalomból, ezért a lakosság úgy tekintett rájuk, mint akik akadályozzák a belkereskedelemt, az áruforgalom zavartalanosságát. Azt pedig különösen visszatetszőnek tartotta a megye vezetése, hogy a kereskedők egyaránt vonakodtak attól, hogy a papírpénzt ezüstpénzre váltsák fel, illetve, hogy a papírpénzből a visszajárót ezüstben adják ki, és a megvett árut inkább hitelben adták oda, mintsem a visszajárót ezüstpénzben adják ki. Ráadásul egyesek a lezajlott eseményeket kihasználva nyereszkedni akartak, és a papírpénzt nem névértéken váltották fel, hanem annál kevesebért. A lakosság körében ezekből fakadó zavar és ingerültség elkerülése céljából Kazinczy András első alispán már korábban utasítást adott arra, hogy – miután a megyei pénztárban található több ezer forintnyi bankjegyeket Kassán beváltották – a vármegyei főadószedő felválthassa a községek által behozott bankjegyeket ezüstpénzre. A kisgyűlés

⁹⁸ Szabad 2002, 116–117.

⁹⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 352. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 10., Loc. 395. No. 352. a) A MOIB 139/1848. sz. rendelete Zemplén vármegye alispánjának. Pest, 1848. április 3.); Urbán 1973, 28., 42.

azt is helyeselte, hogy miután a megyei pénztárból újra kifogyott az ezüstpénz, Kazinczy Somogyi János házipénztári főbeszedőt megint Kassára küldte. A határozat továbbá arra utasította a főbeszedőt, hogy ezentúl személyenként 10 ezüst forintig teljesítsen pénzváltást, így a lakosság minél szélesebb rétege juthat készpénzhez, amelyért főleg élelmiszereket vehet és így megnyugszik a közhangulat.¹⁰⁰

A fenti okok miatt az első alispán maga elé hívatta a sátorajújhelyi izraeliták előljáróit, hogy figyelmeztesse őket „a fennforgó viszonyokra és körülményekre” és kérte, hagyjanak fel azon tevékenységekkel, amelyek velük kapcsolatban ellenszenvet váltanak ki a lakosságból, és erre hittestvéreiket is figyelmeztessék. Ugyanígy kötelezték a főszolgabírókat is arra, hogy járásuk izraelita lakosságát szólítsák fel minden olyan gazdasági tevékenység elhagyására, amelyek ingerelhetik az embereket, és a tehetősebb izraelitáknak tájékoztatniuk kellett erről a hitsorsaikat. Utasították továbbá a járási fő- és a kerületi szolgabírókat, hogy a járásuk és kerületük eseményeit kövessék nyomon, tartsák fenn a közrendet, előzzék meg a rendet esetleg megzavaró mozgalmakat, ahol pedig ilyenek kialakultak, azt lehetőleg békés úton csendesítsék le.¹⁰¹

A határozat azonban számunkra most nem a fenti, társadalomtörténeti szempontból figyelemre méltó, a vármegye zsidó és nem zsidó lakossága közötti ellentétekről szóló rész miatt érdekes, hanem annak második fele miatt. A megyei kisgyűlés ugyanis elrendelte, hogy addig is, amíg a törvények erről nem rendelkeznek, a közrend fenntartása érdekében elővigyázatosságból, a nemzetőrségi törvényjavaslat értelmében a megye székvárosában, Sátorajújhelyben önkéntesekből „központi nemzeti őrsereget” alakítanak. A nemzetőrség összeírási ívét már a gyűlésen elkészítették és az összeírást is elkezdték, valamint egy választmányt is megbíztak, hogy a törvényjavaslatban szereplő feltételeknek¹⁰² megfelelő személyekből és megyei ifjakkól¹⁰³ azonnal „központi nemzeti őrsereget alakítsanak”. A „nemzetőrségi” választmány tagjai Evva András, Balásházy Ferenc táblabírák, Buday András tiszti főügyész, valamint Papp Ferenc és Molnár József szolgabírák lettek, akiknek a városházán kellett összeülniük és a feltételeknek megfelelő személyekből 3 nap alatt létre kellett hozniuk a „központi nemzeti őrsereget”, ennek szervezetéről és létszámáról pedig jelentést kellett tenniük.¹⁰⁴

A nemzetőrség kiképzésére és gyakorlatoztatására Zemplén vármegye kisgyűlése „az itt helyben szállásoló ’s hivatása ideje alatt a megye tagjainak bizalmát ’s szeretetét megnyert fiók hadfogadó kormányát tartó 34. sz. magyar gyalog ezred” főhadnagyát, Ordódy Kálmán választotta meg és az elhatározással fel is keresték őt. Mivel azonban Ordódy aktív katonai szolgálatban állt, feletteséhez, báró Bechtold Fülöp kassai hadosztályparancsnokhoz fordultak, hogy engedélyezze Ordódy számára az újhelyi nemzetőrségnél

¹⁰⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 352. jkv. sz., Loc. 395. No. 352. b) Zemplén vármegye válasza a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány rendeletére. (fogalmazvány) Sátorajújhely, 1848. április 10.)

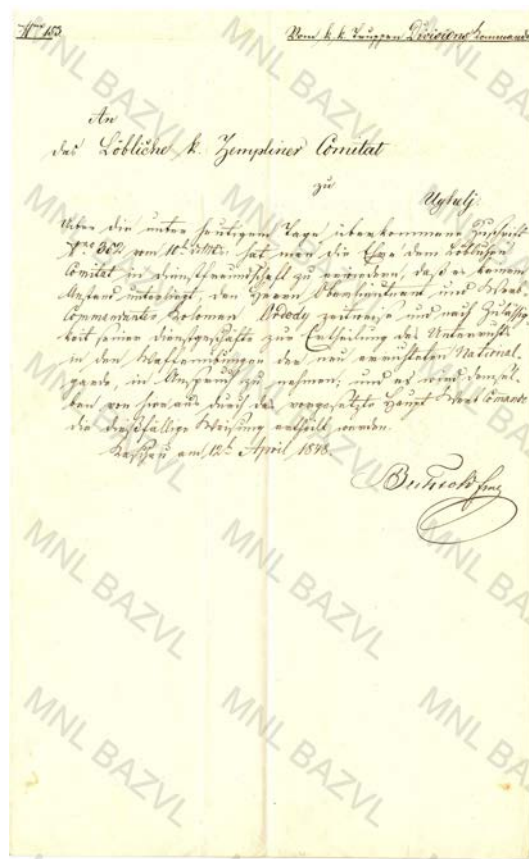
¹⁰¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 352. jkv. sz., Loc. 395. No. 352. b).)

¹⁰² A rövidesen törvényerőre emelkedő nemzetőrségi törvényjavaslat értelmében fegyveres nemzetőri szolgálatra kötelezettek voltak azon 20–50 éves, önálló keresetű „honlakosok”, akik a szabad királyi városokban, vagy a rendezett tanácsal ellátott községekben (mezővárosokban) 200 pengő forint értékű házat, vagy földet birtokoltak, míg egyéb községekben fél telekkel, vagy ehhez hasonló nagyságú birtokkal rendelkeztek, vagy nem is volt ilyen értékű tulajdonuk, évi 100 pengő forint tiszta jövedelmük volt és nem álltak „gazdái” hatalom alatt. Beke 1893, 2a–3.

¹⁰³ A fiatalság, így a Zemplén vármegye közéletébe bekapcsolódó, politizáló nemes ifjak, vagy a diákok (mint például a Sárospataki Református Kollégium ifjúsága) szerepe jelentős volt Zemplén vármegye nemzetőrségének 1848 tavaszi létrejöttében. Urbán 1973, 30–31.

¹⁰⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 352. jkv. sz., Loc. 395. No. 352. b).)

végzendő szolgálatot és adjon ki a nemzetőrség számára 300 darab fegyvert a március 22-i miniszterelnöki rendelet alapján.¹⁰⁵ Ordódynak a nemzetőrségnél teljesített szolgálata ellen egyébként Bechtold altábornagy sem emelt kifogást, amint arról a Kassán, 1848. április 12-én kelt levele útján értesítette a vármegye közönségét. Érdekesség, hogy Bechtold levele egyébként már igen gyorsan, 1848. április 13-án megérkezett Sátoraljaújhelyre, azonban csak a május 26-i bizottmányi ülésen olvastak fel.¹⁰⁶

Báró Philipp von Bechtold altábornagy, kassai hadosztályparancsnok 153/1848. sz. levele, amelyben engedélyezi Ordódy Kálmán főhadnagynak és hadfogadó parancsnoknak, hogy fegyvergyakorlatokat tartson az újonnan felállított nemzetőrség számára. Kassa, 1848. április 12.

Bechtold pozitív állásfoglalása Ordódynak, mint tényleges állományú hivatásos katonatisztnak a nemzetőrségnél végzett kiképzői tevékenységét illetően azért is fontos fejlemény, mivel ezzel ellentétes jelenségek is megfigyelhetők voltak 1848 áprilisában a cs. kir. katonai szervek részéről. Így például, amikor Batthyány április 21-én felhívást adott ki a nyugállományú tiszteknek a nemzetőrségben végzett szolgálata iránt, azt eleinte a bécsi hadügyminisztérium kétértelmű magatartása akadályozta. A szomszédos Borsod vármegye

¹⁰⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 352. jkv. sz., Loc. 395. No. 352. a), b), c) Zemplén vármegye levele báró Bechtold Fülöp kassai hadosztályparancsnoknak. (fogalmazvány) Sátoraljaújhely, 1848. április 10., d) Zemplén vármegye megbízólevele Kazinczy Gábor számára, amelyben felhatalmazták, hogy a vármegye képviselőjében lépjen kapcsolatba a rend fenntartásával megbízott Pest Városi Állandó Választmánnyal és pesti tartózkodása idején vegyen részt annak tanácskozásain, valamint, ha szükségesnek látja, az ott törtétekről tudósítsa a vármegyét. (fogalmazvány) Sátoraljaújhely, 1848. április 10.); Beke 1893, 10–11.

¹⁰⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 707.)

gyéből, Miskolcra például azt jelentették, hogy az érintett tiszteket a felettes katonai felettes hatóságuk a nyugdíjuk elvesztésével fenyegette meg.¹⁰⁷

A sátoraljaújhelyi nemzetőrség felállításáról szóló határozat kapcsán azonban el kell mondani azt is, hogy Zemplén vármegye más környező törvényhatóságokhoz képest megfigyelhető késlekedése a nemzetőrség szervezését illetően, illetve az a döntés, hogy először a megyeszékhelyen szerveztek „központi nemzeti őrsereget”, részben szociális (jobbágy-nemes, illetve antiszemita jellegű), részben nemzetiségi ellentétekből fakadt. A megye vezetése ugyanis egyértelműen tartott attól, hogy a felfegyverzett parasztság, például a nemzetiségiek által lakott területeken – de nem csak ott – nem fordul-e az urak, illetve a zsidó lakosság ellen. Ez a félelem már csak az 1831-es koleralázadás kegyetlenkedéseinek emléke miatt sem tekinthető indokolatlannak.¹⁰⁸

A vármegyének egy felső-zempléni nemzetiségi zavargástól való félelme 1848 áprilisában olyannyira kitapintható volt, hogy az április 22-ei kisgyűlésen Kazinczy alispán azt javasolta, hogy kérjék a minisztériumtól a megye felső, Galíciával határos vidékeinek biztosítására még két század gyalog katonaság Felső-Zemplénbe vezénylését. Kazinczy azzal indokolta az előterjesztését, hogy a varannói járási fő- és a sztrapkói kerületi alszolgabírák jelentései alapján elővigyázatosságból és az esetleges nemzetiségi-szociális mozgalmak megelőzése céljából van erre szükség. A többségében ruszinok és szlovákok lakta Felső-Zemplén Galíciával határos területeinek lakosságát ugyanis a közlekedési, gazdasági-társadalmi kapcsolatok, „nyelv ’s vallási sympathia” miatt is érdeklik az onnan mind gyakrabban érkező hírek, és Galíciában „már most is az erősebb mozgalom jelei mutatkoznak”.¹⁰⁹ Az előterjesztést a kisgyűlés azzal a megjegyzéssel támogatta, hogy „a’ megye érintett felvidéki népének műveltségi foka ’s állapota, ottan egy nemzeti őrsereg alakítását meg nem engedné sőt lehetetlenné teszi, de azon tekintetnél fogva is, mivel a keletkezendő mozgalmakra nézve a’ tömeg ellen az ottani nép érintett műveltségénél ’s jelleménél fogva azon két század katonaság hathatós óvó szabályul vétethetik”.¹¹⁰

A nemzetőrség szervezése terén tapasztalható zempléni késlekedést az is magyarázhatta, hogy a vármegye eleinte inkább – a már 1831-ben is bevált¹¹¹ – sorkatonasággal, mint egy új intézménnyel kívánta a rendet megőrizni. Erről árulkodik a MOIB 1848. április 7-i, Zemplén vármegye alispánja számára kiadott, és Sátoraljaújhelybe április 14-én megérke-

¹⁰⁷ Urbán 1973, 105.

¹⁰⁸ Borovszky 2010, 460–468.; Erdmann 1989, 27–36.; Urbán 1973, 30–32.

¹⁰⁹ Utalás az 1848 márciusában Galíciában mind a lengyelek, mind a ruszinok körében kibontakozó és egymással szembenálló nemzeti mozgalmakra (a Lwówi Nemzeti Tanács és a Krakói Nemzeti Bizottmány megalakulása) és társadalmi ellentétekre, amelyeket az osztrák kormányzat is igyekezett kihasználni. Így például Franz Stadion galíciai osztrák helytartó a lengyel nemzeti mozgalom hűsvétra tervezett proklamációját megelőzve az osztrák kormány nevében, de azzal előzetesen nem egyeztetve, 1848 április 22-én, nagyszombat napján hirdette ki a jobbágyfelszabadítást, de ugyanő volt az, aki Bécs hozzájárulásával sikeresen kiélezte a lengyelek és ukránok közötti nemzetiségi ellentéteket is Kelet-Galíciában. Halecki 1995, 205, 208–211.; Davies 2006, 543.; Szokolay 1996, 102–103.

¹¹⁰ A megye kérését egyébként meghallgatták és április végén Batthyány arról értesítette Zemplén vármegyét, hogy a cs. kir. 12. Vilmos főherceg-gyalogezred két századát vezényelték át a Galíciával határos részek biztosítására. HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 22. 363. jkv. sz., Loc. 395. No. 363. Zemplén vármegye felirata gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz, amelyben a Galíciával határos felső-zempléni részekbe két századnyi gyalogost kérnek. Sátoraljaújhely, 1848. április 22., Loc. 395. No. 457. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök leirata Zemplén vármegyéhez, amelyben tudatja, hogy Zemplén vármegye Galíciával határos részeibe vezénylik a cs. kir. 12. Vilmos főherceg-gyalogezred két századát. Budapest, 1848. április 28.)

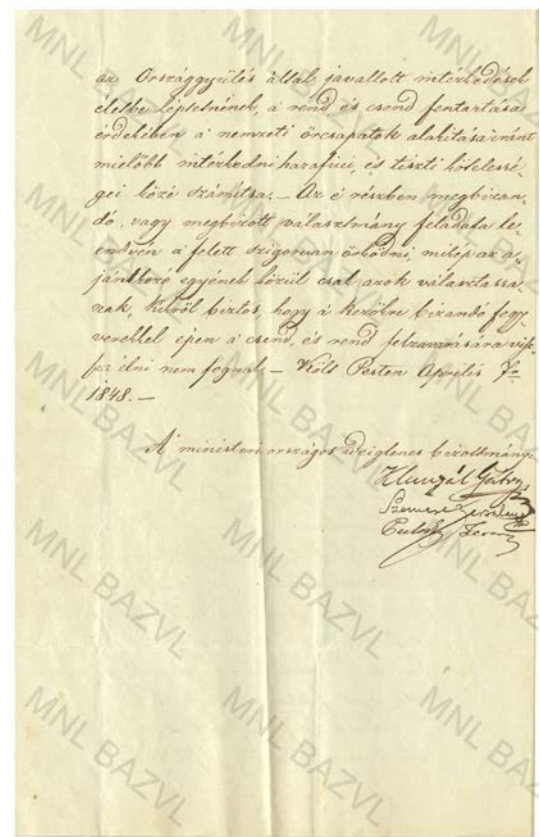
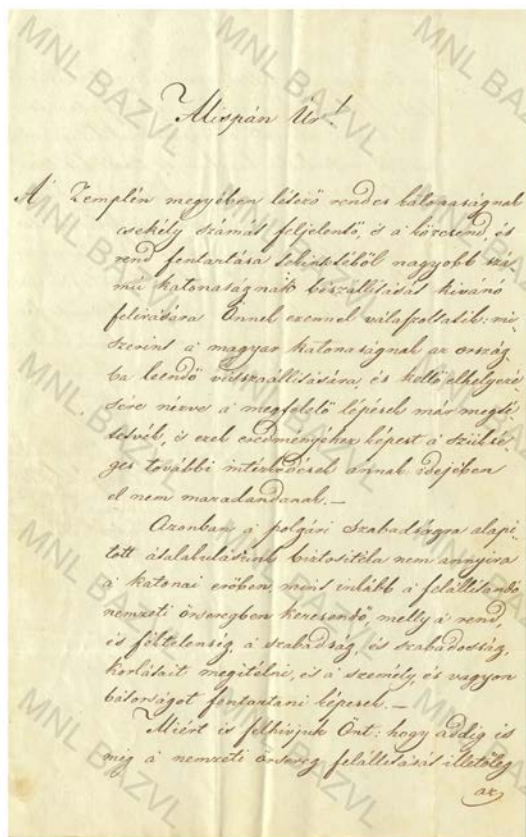
¹¹¹ Erdmann 1989, 33.

zett 196. számú rendelete is. Ez a leirat ugyanis a megyében állomásozó sorkatonaság csekély létszámáról tudósító, valamint a rendfenntartás érdekében nagyobb létszámú katonaság beszállásolását igénylő zempléni felíratra válaszul született, és az alábbiakról tájékoztatta az alispánt:

1. Az alakuló Batthyány-kormány lépéseket tett a külföldön állomásozó magyar katonaság hazaszállítására és kellő elhelyezésére.

2. Az új magyar kormányzat ugyanakkor a polgári szabadságon alapuló államrend biztosítékát nem annyira a rendes katonaságban, mint inkább a felállításra kerülő nemzetőrségben látja. Ennek kell megítélnie „a’ rend és féltelenség, a’ szabadság és szabadosság korlátait”, illetve fenntartani a személy- és vagyonbiztonságot.

3. Ebből következően a MOIB utasította az alispánt, hogy mindaddig, amíg a nemzetőrségi törvény életbe lép, a rendfenntartás érdekében mielőbb intézkedjen nemzetőri egységek megalakításáról. A leirat ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a nemzetőrség szervezésével megbízott választmány szigorúan ügyeljen arra, hogy a jelentkezők közül csak olyanokat válasszanak ki, akik megbízhatóak, és akik a rájuk bízott fegyverrel valóban a közrendet fogják őrizni, és nem élnek vissza a helyzetükkel.¹¹²

A MOIB 196. sz. rendelete nemzetőrség megszervezéséről Zemplén vármegye alispánja számára. Pest, 1848. április 7.

1848 április közepétől azonban Sátoraljaújhely példáját követve mégis megindult Zemplén vármegye több jelentős mezővárosában, így például Gálszécsen, Homonnán, Tokajban, Sárospatakon, illetve a többi hegylajai mezővárosban is az önkéntesekből álló ideiglenes nemzetőrségek szervezése. A szervezés elindításában a vármegyei szándék

¹¹² HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 357.); Urbán 1973, 28.

(Hegyaljai járás, Homonna) és a helyi kezdeményezés (Gálszécs, Homonna)¹¹³ is megfigyelhető, a megye vezetése ugyanakkor törekedett a nemzetőrségek megszervezésének kontrolljára. Zemplén vármegye hozzáállásának változása a nemzetőrség felállításával kapcsolatosan, úgy tűnik, a romló közbiztonsági helyzetnek volt köszönhető, ugyanis több térségből aggasztó hírek jutottak el a megyeszékhelyre. Az 1848-as márciusi forradalmat követően felszínre törő társadalmi és gazdasági nehézségekkel összefüggésben az április második feléből származó zempléni dokumentumokban megjelentek a közrend fellazulására utaló adatok is. A forradalmi időkre válaszul jelentkező pénzpiaci-kereskedelmi zavarokról már az újhelyi nemzetőrség szervezése kapcsán szó esett, de emellett társadalmi (nemesség és zsidóságellenes jelenségek) és nemzetiségi feszültségek felszínre bukkanása is megjelenik az egykorú iratokban. Ráadásul a megyében kis létszámú sorkatonaság állomásozott, így aztán a vármegye vezetése április közepétől már nem gördített akadályt a nemzetőrség felállításának útjába ott, ahol a lakosságot kellően műveltnek, felvilágosodottnak és a szabadságra érettnak gondolták, amint azt az 1848. április 20-ai kisgyűlésen, a Hegyalján szervezendő nemzetőrség kapcsán megfogalmazták.¹¹⁴

A nemzetőrség megyeszékhelyen kívüli, vidéki egységeinek létrehozását érdemes egy kicsit jobban körüljárni, hogy megismerhessük, mely településeken és hogyan jött létre ekkoriban ez az új karhatalmi fegyveres testület.

A Hegyaljai járás esetében 1848 április közepétől kezdődően van arra adat, hogy elindult a nemzetőrség megszervezése, amellyel Zemplén vármegye április 15-ei ideiglenes választmányi ülésén foglalkoztak. Ezt a választmányi ülést az alispánok távollétében báró Barkóczy Imre elnöklete alatt tartották a megyeszékhelyen, amelyen Ordódy Kálmán is részt vett. A választmány feltehetően a Hegyaljai járásból és a szomszédos Szabolcs vármegyékből érkező alábbi aggasztó hírek miatt ült össze:

1. Tokajban híre ment, hogy a sóházban található ezüstpénzt gőzhajón elszállítják („gőzösön tervezik kilopni”), és ezért nem váltják be a bankjegyeket, amely miatt a nép forrongani kezdett és vasvillákkal felfegyverkezve meg akarta támadni a sóházat.

2. Sárospatakon, az ott állomásozó katonaság¹¹⁵ körében zavar támadt, mivel egyrészt bankjegyeket nem válthattak, így nem volt pénzüik, másrészt a katonai raktárak üresen

¹¹³ Homonna esetében – amint az alábbiakból kiderül – szinte egybeesett a város lakosságának és a megye vezetésének az akarata a nemzetőrség megalakítása tekintetében.

¹¹⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 20., Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz., Loc. 395. No. 361. A homonnai nemzetőrség megalakításának ügye. a) A homonnai nemzetőrség megszervezése ügyében a „Polgári Casino” termében tartott népgyűlés jegyzőkönyve. Homonna, 1848. április 19., b) Hunyor Mihály plébános és táblabíró levele Zemplén vármegye első alispánjának, amelyben beszámol arról, hogy Homonna mezőváros nemzetőrséget kíván alakítani és csatoltan megküldi az e tárgyban tartott népgyűlés jegyzőkönyvét. Homonna, 1848. április 19.); Zemplénből. S. a. Újhely, június 17-én. Közlöny, hivatalos lap. 1. (1848/15.) Budapest, 1848. június 24. 58–59.

¹¹⁵ Sárospatakon ekkor a cs. kir. 3. Ferdinánd-huszárezred parancsnoksága állomásozott, míg 1848 februári adatok szerint az ezred századai közül Zemplén vármegyében, és azon belül Tokaj-Hegyalján állomásozott az ezredesi osztály 2. százada, gróf temerini Szécsen Károly elsőkapitány parancsnoksága alatt (Tarcál, Bodrogkisfalud, Bodrogkeresztúr). Az ezred 1. őrnagy osztálya ugyanakkor Közép-Zemplénben volt elszállásolva, méghozzá az osztályparancsnokság Töketerében, az 1. század Nagymihályban, míg a 2. század Pazdicson. HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 359. A cs. kir. 3. Ferdinánd főherceg-huszárezred ezredesi osztálya 2. századának parancsnoka, gr. temerini Szécsen Károly elsőkapitány levele Zemplén vármegye első alispánjához a Tarcalon állomásozó század Terebesre, míg a Terebesen állomásozó század Nagymihályra történő áthelyezése ügyében. Tarcál, 1848. április 16.); Barcy–Somogyi 1986, 38–43.; Kedves 1992, 13, 17., 52.

álltak, nem töltötték fel élelemmel. Ennek az volt az oka, hogy „némely szolgabírák minden szó nélkül kerületeiket elhagyva Pestre utaztak.”

3. Ismertté vált, hogy a szomszédos Szabolcs vármegyei Kisvárdán egy olyan eldobott írást találtak, amely a zsidók és az urak megtámadására buzdított, és amelyet állítólag egy Szabolcsból Tokajba elköltözött Lüley nevű ügyvéd írt, aki ellen Szabolcsban nyomozást folytattak lázítás miatt.¹¹⁶

4. A megyében elszállásolt cs. kir. 3. Ferdinánd-huszárezred parancsnoksága a minisztériumtól olyan rendeletet kapott, hogy további teendőit az első alispáni hivataltól fogja megtudni. Az e célból kiküldött tiszt azonban dolgavégezetlenül tért vissza, mivel egyik alispán sem volt a megyeszékhelyen.

Mivel ezek az ügyek sürgős intézkedést igényeltek, a március 28-ai megyegyűlési határozat értelmében felszólították „a” Megyei elnök első Alispánt”,¹¹⁷ hogy ezekben a „forrongó” időkben az alispánok egyike mindenkor legyen a megyeszékhelyen, vagy ha akadályoztatnak, más elnök helyettesítse őket, továbbá hogy a kerületeikből eltávozott szolgabírák ügyében is intézkedjen.

A választmány a tárgyalta ügyek közül a legfontosabbnak a tokaji sóház ezüstpénzkészletének elszállításáról szóló szóbeszédet, valamint a Lüley-féle lázítás ügyét tartotta, és ezekben a következőket határozta:

A Barkóczy elnöklete alatt összeült választmány a saját kebeléből Tokajba küldte Gőcze Károly és Evva András ülnököket Fülekgy György hegyaljai járási főszolgabíróval, hogy vizsgálják ki a városban terjedő híreket, és ha alapos gyanú merül fel a sóház elleni támadással kapcsolatosan, a törvény szerint azonnal állítsák fel a nemzetőrséget. Utasítsák továbbá a főszolgabíró, hogy tegyen eleget hivatali kötelességének, valamint vizsgálják meg a kamarai sópénztár állapotát és minden szükséges intézkedést tegyenek meg a sóház őrzésére. A Lüley-féle veszedelmes lázítással kapcsolatban pedig a lakosságot tegyék elővigyázatosná, továbbá a tevékenységükről tegyenek jelentést.¹¹⁸

Az 1848. április 15-ei ideiglenes választmányi ülésen elhangzottakat az Ordódy Kálmán főhadnagy részvételével lezajlott megyei kisgyűlés – azaz a kisgyűlési formában működő közcsendre és -rendre ügyelő választmány – tárgyalta április 20-án több más, a vármegyében állomásozó katonasággal és a nemzetőrséggel, annak felállításával és felfegyverzésével kapcsolatos előterjesztéssel együtt. Ezek közül most csak a vármegyében állomásozó katonaságra és a nemzetőrség szervezésére vonatkozókat fogom bemutatni, mivel ezek – mint az majd kiderül – bizonyos mértékig összefüggtek egymással:¹¹⁹

- Április elején mind a MOIB, mind a Magyar Királyi Helytartótanács küldött leiratot Zemplénbe a sorkatonaság karhatalmi célokra történő igénybevételével kapcsolatosan, mivel újabban az ország több részéről is érkeztek ilyen irányú kérések. Ezek szerint, ha a törvényhatóságokban olyan események bontakoznának ki, amelyek miatt a személy- és vagyonbiztonságot a törvényhatóság, vagy annak elnöke felhívására katonai erővel kell biztosítani, a katonai segély kiállítását lassítja, hogy a lovasság több helységben kisebb csapatokban van elhelyezve. Ez a körülmény pedig nehezíti a csapatok összpontosítását és a zavargások lecsendesítését. Erre vonatkozóan a MOIB elfogadta a Budán székelő cs. kir.

¹¹⁶ Lásd ehhez: HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360. Péchy László szabolcsi alispán levele Kazinczy András Zemplén vármegyei első alispánhoz a Szabolcs vármegyéből Tokajba átköltözött és lázítással vádolt „Lölei” ügyvéd ügyében. Nagykálló, 1848. április 18.)

¹¹⁷ azaz a kisgyűlési formában működő közcsendre és -rendre ügyelő választmányt elnöklő első alispánt

¹¹⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353. Zemplén vármegye ideiglenes választmányának jegyzőkönyve. E. 2. jkv. sz. Sátorajújhely, 1848. április 15.)

¹¹⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz.)

magyarországi főhadparancsnokságnak („magyar hadi fő kormány”) a tartományi főbiztossággal egyetértésben tett azon javaslatát, mely szerint a megyékben helységenként szétosztottan beszállásolt lovassági alakulatokat osztályonként, vagy legalább századonként, összpontosítva helyezték el.¹²⁰ A MOIB a leiratában azt is közölte, hogy erről a megyébe beszállásolt katonaságot már értesítette a főhadparancsnokság, valamint a megye is kellő módon intézkedjen ebben az ügyben. A Helytartótanács is hasonló tartalmú leiratot küldött Zemplénbe, amelyben arra is felhívta a megye figyelmét, hogy a „közbátorság” érdekében mozgítsa elő a katonai hatóság intézkedéseit és az összpontosítási hely kijelölésében az érintett katonai parancsnoksággal egyetértésben cselekedjen.¹²¹

- Ezt követően tárgyalták a MOIB két leiratát; előbb az 1848. április 7-ei, fentebb már ismertetett 196. számú rendeletét, amely a korábbi elképzelésekkel ellentétben nem a sorkatonaságot, hanem inkább a nemzetőrséget kívánta karhatalmi feladatokra alkalmazni, valamint buzdította Zemplén megyét a nemzetőri egységek szervezésére.¹²² A másik, április 8-án kelt 229. számú körrendelet a nemzetőrség felfegyverzésének nehézségeiről tájékoztatta a törvényhatóságokat és így Zemplén vármegyét is. Ebben közölték, hogy a nemzetőrök részére szükséges fegyverek és lőpor katonai raktárakból történő kiadása ügyében István nádor arról értesítette a MOIB-ot, hogy mivel az nagyrészt a „pótlék sorkatonaság” részére van elraktározva, részben pedig használhatatlan, ezért a nemzetőrségnek alig lehet belőle juttatni. Mindazonáltal mihelyt a nádor Budára érkezik, intézkedni fog, hogy az ország bizonyos fegyvertáraiból adjanak át a nemzetőrség részére fegyvereket, továbbá felhívta a miniszterelnök figyelmét, hogy a nemzetőrség felfegyverzése nagyobb szabású intézkedéseket tesz szükségessé, mivel a fegyverek beszerzése – esetleg külföldről is –, rendkívül sok anyagi forrást igényel. Mindezek miatt felhívták a törvényhatóságok figyelmét, hogy addig is, amíg a nemzetőrség megfelelő felfegyverzése megtörténik, a nemzetőrök igyekezzenek maguk beszerezni a fegyvereiket.¹²³

Zemplén vármegye kisgyűlése mindezek alapján egy részletes határozatot hozott, amelyben immár Hegyalján is pártolták a nemzetőrség felállítását. A határozat két fő részből állt:

A szöveg első fele a cs. kir. 3. Ferdinánd-huszárezred összpontosításával foglalkozott, amelynek Zemplénben ekkor két százada (1848 februári adatok szerint egy osztálya és egy százada) állomásozott. Az egyik századot (1848 februári adatok szerint az 1. őrnagyi osztálya két századát) Töketerében, Nagymihályban és Pazdicson, míg a másik századot (az ezredesi osztály 2. századát) Tarcal, Bodrogkislud és Bodrogkeresztúr helységekben szál-

¹²⁰ A cs. kir. hadsereg lovassági alakulatait más fegyvernemi csapatoktól eltérően 1848-ban még nem laktnyakban helyezték el, hanem a közigazgatási egységeken belül a beszállásolási tervek alapján meghatározott településeken a lakossághoz szállásolták be. Barcy–Somogyi 1986, 40.

¹²¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Benne: 355., 356/563/1848. jkv. sz., Loc. 395. No. 355. A MOIB 195. sz. rendelete a „rendes” katonaság, és azon belül a lovasság karhatalmi célokra történő felhasználása tárgyában. Pest, 1848. április 5., Loc. 395. No. 356. A Magyar Királyi Helytartótanács 15453. sz. rendelete a katonaság karhatalmi célokra történő felhasználása és osztályonkénti, vagy századonként összpontosítása tárgyában. Buda, 1848. április 4.)

¹²² HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Benne: 357. jkv. sz., Loc. 395. No. 357.)

¹²³ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 358. A törvényhatóságokban alakuló nemzetőrségek felfegyverzése. a) A MOIB 229. sz. körrendelete a nemzetőrség felfegyverzése tárgyában. Pest, 1848. április 8.); Az újonnan alakuló nemzetőrségek felfegyverzésének akadályairól, az e tárgyban Ignaz Lederer lovassági tábornok, budai katonai főparancsnok és az újonnan alakuló magyar kormányzat között kialakuló konfliktusról és István nádor közvetítő szerepéről: Urbán 1973, 13–14, 18–19, 28–29.

lásolták el. Miután a nagymihályi szárny¹²⁴ (más adatok szerint század) lovai között kiütött a lépfene és több lovuk is elhullott, a járvány megszűnéséig az érintett század összpontosítása nem volt lehetséges, így az egységek addigi állomáshelyükön maradtak. A járvány megszűnése után a század Nagymihályra való összpontosításával az első alispánt bízták meg. A határozatban kimondták, hogy a Hegyalján állomásozó század egy helyre, nevezetesen Tarcalra történő összpontosítása a hely és istállók szűke miatt nem lehetséges, azonban az érintett három hegyaljai település mindössze negyedóránnyira van egymástól, és addig, amíg a nemzetőrséget a Hegyalján nem állítják fel, ezek is ideiglenesen az állomáshelyükön maradnak.

A megye vezetésének indoklása szerint, amelyet az ezred parancsnokságának is megküldtek, Zemplén vármegye ilyen nagy területét nem lehet ezek között a „rendkívüli körülmények között”¹²⁵ olyan rendfenntartó erő nélkül hagyni, amely egy esetleges rendzavarás, zavargás esetén katonai segínyt nyújthat. Amikor azonban az első alispán tájékoztatást kap arról, hogy a nemzetőrség a Hegyalján ténylegesen megszerveződött, az érintett századnak Terebesen történő összpontosítása és elszállásolása iránt azonnal intézkedni fog, míg a jelenleg Terebesen állomásozó lovasság csak ekkor vonulhat át Nagymihályra.¹²⁶ (Bár a Ferdinánd főherceg-huszárezred ezredesi osztálya 2. századának parancsnoka, gr. temerini Szécsen Károly elsőkapitány is levélben fordult Kazinczy alispánhoz a Hegyalján beszállásolt századának Terebesre történő áthelyezése ügyében, ezzel a kéréssel a megye vezetése nem foglalkozott.)¹²⁷

A határozat második részében a katonaság összeponosításához kapcsolódva a megye vezetése kezdeményezte, hogy a megyeszékhely, Sátoraljaújhely után immár újabb térségekben, a Hegyaljai járásban, valamint Homonna mezővárosában is kezdődjön el a nemzetőrség felállítása.

A megye vezetése Batthyány és a MOIB rendeleteinek szóhasználatát átvéve ekkor már a jól megszervezett nemzetőrségben látta a törvényes rend legfontosabb támaszát, ezért is tartotta kötelességének, hogy Sátoraljaújhely városában nemzetőrséget szervezzen. Sátoraljaújhelyhez hasonlóan „a’ Hegyaljai (Hegyallyai) népben is teljes bizalma lévén, miszerint az műveltségénél és felvilágosodottságánál fogva teljesen megért azon szabadságra, melynek a’ hazában jelenleg mindenki örvend”. Miután pedig a megye vezetése szerint a Hegyaljai járásnak a megye más vidékeihez képest „felvilágosodottabb” lakossága nem fogja eltűnni a személy- és vagyonbiztonság veszélyeztetését, elhatározták egy önkéntesekből álló nemzetőrség felállítását a nemzetőrségi törvényjavaslat, valamint a MOIB 196/1848. számú rendelete alapján a nemzetőrségi törvény hatályba lépéséig. Ennek meg-

¹²⁴ Katonai fogalom, századnál kisebb lovassági alegység, egy lovassági század általában két szárnyra tagolódott. Kedves 1992, 17.

¹²⁵ azaz ezekben a forradalmi időkben

¹²⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Benne: 358/1848. jkv. sz., 1848: Loc. 395. No. 358. A törvényhatóságokban alakuló nemzetőrségek felfegyverzése. b) Zemplén vármegye kisgyűlésének 358/1848. sz. határozata a MOIB számára a vármegyében állomásozó két század lovas katonaság összpontosítása, valamint a Hegyalján és Homonna városában felállításra kerülő nemzetőrség megszervezése ügyében. Sátoraljaújhely, 1848. április 20., c) Zemplén vármegye kisgyűlésének 358–356/1848. sz. levele a cs. kir. 3. Ferdinánd főherceg-huszárezred parancsnoksága számára a Tarcalon és térségében állomásozó század Terebesre, míg a Terebesen állomásozó század Nagymihályra történő összpontosítása ügyében. Sátoraljaújhely, 1848. április 20.)

¹²⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 359. A cs. kir. 3. Ferdinánd főherceg-huszárezred ezredesi osztálya 2. századának parancsnoka, gr. temerini Szécsen Károly elsőkapitány levele Zemplén vármegye első alispánjához százada Terebesre történő áthelyezése ügyében. Tarcal, 1848. április 16.)

szervezésével Pándy Sámuel táblabíró, nyugalmazott huszár főszázadost¹²⁸ és Füleky György főszolgabíró bízta meg. Nekik az érintett településeken fel kellett szólítani a törvényjavaslat és az említett rendelet követelményeinek megfelelő személyeket és közülük az önként szolgálatra jelentkezőkből nemzetőrséget kellett alakítani. A MOIB 229/1848. számú körrendelete alapján ugyanakkor az alakuló nemzetőrség tagjainak önmagukat kellett felfegyverezniük, amennyire az lehetséges volt. A határozat arra is utasította a két küldöttet, hogy az egyes településeken megalakított nemzetőrségek számáról és szervezetről tegyenek jelentést az alispánnak, hogy az tájékoztathassa erről a MOIB-ot.¹²⁹

Hasonlóan határozott a megye a felső-zempléni Homonna mezőváros esetében is, amelyet szintén alkalmasnak tartott egy önkéntesekből álló ideiglenes nemzetőrség létrehozására. Annak megalakításával a Felső-Zemplénben birtokos báró Luzsénszky János táblabíró¹³⁰ és Homonna földesurát, gróf Vandernath Henrik táblabíró,¹³¹ valamint a járási főszolgabíró bízta meg.¹³²

A határozat harmadik része a nemzetőrségek kiképzéséről és gyakorlatoztatásáról szólt. Ennek értelmében az illető választmánynak a nemzetőröket meg kellett kímélnie a „haszontalan kirukkoltatásoktól”,¹³³ az oktatás és betanítás pedig a lehető legegyszerűbben és a legszükségesebbekre korlátozódva történjen meg. Ezt azért rendelték el, hogy a nemzetőröket ne vonják el kenyérkereseti lehetőségeiktől és házi tevékenységeiktől, mivel így nem lesz számukra terhes a szolgálat, és nem fogják azt megutálni. Végezetül Varannó mezőváros esetében úgy döntött a megye kisgyűlése, hogy utasítja a varannói főszolgabíró, tegyen jelentést arról, hogy Varannón hogyan lehet önkéntes nemzetőrséget felállítani a nemzetőrségi törvény megérkeztéig. Ezzel a témával a két nappal később, április 22-én ülésező kisgyűlés foglalkozott újra.¹³⁴

A megyegyűlési határozattal kapcsolatosan látható, hogy Zemplén vármegye 1848 tavaszán nem mindenhol, hanem csak az általa kellően megbízhatónak tartott térségekben, mezővárosokban támogatta a nemzetőrségek létesítését. Ez mutatkozott meg az április 22-ei vármegyei kisgyűlésen is, ahol két újabb (felső-, illetve közép-zempléni) mezővárosban, Homonnán és Gálszécsen szerveződő nemzetőrségek ügyeivel, valamint a fentebb már ismertetett, a varannói járási fő- és a sztropkói kerületi alszolgabírók jelentései alapján Felső-Zemplénbe két századnyi katonaságot kérő és Batthyány Lajos miniszterelnökhöz intézett első alispáni előterjesztéssel foglalkoztak.¹³⁵

Ezek közül az ideiglenes nemzetőrség szervezése szempontjából a legegyszerűbb helyzet Felső-Zemplénben mutatkozott, ott ugyanis – amint arról korábban már szó esett – a varannói járási fő- és a sztropkói kerületi alszolgabírák jelentései alapján azt kérték, hogy a

¹²⁸ Bona 2000, 560–561.

¹²⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Benne: 358/1848. jkv. sz., 1848: Loc. 395. No. 358. b.)

¹³⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.2005.e. (18. doboz. Nemesi birtokosok összeírásai járásonként, kerületenként. „A Homonnai Kerületben találtatott ’s Telek számra szedett Nemesi Birtokoknak Betű rendszeres összeírása. Sátoraljaújhely, 1836. augusztus 19.)

¹³¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2005.e. (18. doboz. Nemesi birtokosok összeírásai járásonként, kerületenként. A Homonnai kerület nemesi birtokainak összeírása. Sátoraljaújhely, 1836. augusztus 19.)

¹³² HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Benne: 358/1848. jkv. sz., 1848: Loc. 395. No. 358. b.)

¹³³ katonai kivonulásokról

¹³⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 353–359. jkv. sz. Benne: 358/1848. jkv. sz., 1848: Loc. 395. No. 358. b.)

¹³⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz., Loc. 395. No. 363.); Urbán 1973, 26–35.

minisztérium küldjön ki két század gyalog katonaságot, mivel a megye vezetése nem támogatta a nemzetőrség ottani felállítását. Más volt azonban a helyzet Homonna és Gálszécs esetében.¹³⁶

Homonna mezővárosa, értesülve a pozsonyi országgyűlés törvényalkotó munkájáról, a megyei határozatot megelőző napon, április 19-én gyűlést tartott „az Törvényhozói Testület által szentesített Nemzeti Őrsereg” megalakításáról a helyi „Polgári Cassino Társulat” termében. Ebben a helyi polgárság tagjai mellett a polgári átalakulás reformeszméit támogató főtitestendő Hunyor Mihály helybeli római katolikus plébános, a homonnai kerület nyugalmanak fenntartására megyeileg kirendelt táblabíró¹³⁷ és egyben a „Polgári Cassino Társulat” elnöke is nagy szerepet játszott. Ugyanis ő terjesztette elő a gyűlésen, hogy a körülöttük kibontakozó „kül, ’s belmozgalmak” miatt szükségessé vált a „Vagyon, ’s Sze-mély biztosítására, ’s köz álladalom szilárdítására a Nemzeti Miniszter Elnök körlevele nyomán már is Újhelyben, és Gálszécsben (Gállszécsben) összealakított Nemzeti Őrség életbe léptetése példáján itten Homonnán is még a’ törvény kihirdetése előtt ideiglenes Nemzeti Őrsereget felállítani.” A plébános ugyanakkor annyi haladékokat kért a helyi polgárságtól, hogy mivel „e héten Nagy bőti héten húsvét Nagy Ünnep előtti ájtatossággal a’ népet fölzavarni tanácsos nem lenne”, ráadásul az úrbériség viszonyai sincsenek megszüntetve, halasszák a nemzetőrség felállítását a következő hétre.

Az alakuló gyűlés határozata szerint az ideiglenes nemzetőrség felállítását nem gátolja, hogy még nem szüntették meg az úrbériséget, ugyanakkor méltányolták a plébános azon kérését, hogy a nagyhétre és húsvétra való tekintettel a nemzetőrség felállítását a következő hétre halasszák, de addig is a következőket kell elrendezni:

- a) a megyei törvényhatóság elnökétől kérjék meg a nemzetőrségi rendszabályokat;
- b) a nemzetőrségbe „sorozandók” összeírásával a megbíznák a helybeli szolgabírókat a húsvét utáni kedden;
- c) intézkedni kell a fegyverekről és más szükségletekről;
- d) mivel Homonnán minden harmadik lakos izraelita, ők szintén külön Őrsereget alakítsanak.

Hunyor a gyűlésről készült jegyzőkönyvet és névsort a még aznap kelt kísérőlevelével együtt felterjesztette Kazinczy alispánnak, hogy a megye adjon a város polgárságának iránymutatást és törvényes utasítást. Megismételte ugyanakkor azon figyelmeztetését, hogy a nemzetőrség felállítása az úrbéri viszonyok „tökéletes megszűnése előtt azon oknál fogva, nehogy buta telkeseink az Urak sorából kiállítandó fegyvererőt maguk ellen irányoztnak gyanítván, valami veszedelmes szélsőségre vetemedjenek”, igen nagy óvatosságot és körültekintést igényel. Éppen ezért kérte, hogy az úrbéri viszonyok törvényes eltörlését az alispán a legközelebbi közgyűlés után gyorsfutárok útján hirdettesse ki. Közölte továbbá azt is, hogy Homonna kiállít egy 200 fős századot.¹³⁸

Homonna előterjesztését, a megyei kisgyűlés – miután az ott alakuló nemzetőrsegről április 20-án, 358. számú határozatával már intézkedett – tudomásul vette. A vármegyei határozatot és a megküldött eredeti aláírási ívet pedig az ottani nemzetőrség felállításával

¹³⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz. Benne: 363/1848. jkv. sz., Loc. 395. No. 363.)

¹³⁷ Hunyor egyébként a nemsokkal később megrendezett népképviselői országgyűlési választáson báró Luzsénszky János fő támogatója volt, ami miatt gróf Vandernáth (van Dernath) Henrik bepanaszolta őt Ocskay Antal kassai megyéspüspöknél. Zakar 2016, 219–225.

¹³⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 361.)

megbízott választmányának, pontosabban báró Luzsénszky János táblabírónak megismerés és használat céljából elküldte.¹³⁹

Mint az a homonnaiak felterjesztésében is szerepelt, 1848 áprilisában Gálszécs mezővárosának lakossága is kezdeményezte a nemzetőrség felállítását. A város lakossága ugyanis gyűlést tartott a nemzetőrség megszervezéséről, amelyről a gyűlés jegyzője, Szabó Zsigmond jelentést nyújtott be az alispánhoz, (ez a beszámoló azonban nem található meg a kisgyűlési jegyzőkönyv mellett). A gálszécsiek kérték továbbá az alispánt, hogy értesítse a választmányt a nemzetőrség megalakulásáról, továbbá a vármegye kísérje figyelemmel a nemzetőrség rendszerének kidolgozását, valamint tartson fenn számukra 100 fegyvert a megyei fegyvertárban.¹⁴⁰

A vármegye határozatában – a Hegyaljai járásban és Homonnán megszervezendő nemzetőrség tárgyában kiadott végzéséhez hasonlóan – örömének adott hangot, hogy Gálszécs városa nemzetőrséget kíván alakítani, felhívták ugyanakkor a figyelmüket, hogy ez a nemzetőrségi törvény megérkezéséig a nemzetőrségi törvényjavaslat, valamint a MO-IB 196/1848. sz. rendelete alapján csak önkéntesekből állhat. A szervezés felügyeletére a fenti MOIB rendelet alapján kiküldtek egy választmányt, amelynek tagjai Szemere József táblabíró, valamint a járási fő- és a kerületi alszolgabíró voltak. Az ő felügyeletük mellett kellett a gálszécsieknek az említett rendeletben foglaltaknak megfelelő, „magukat önként e végre felajánló minden rendű s' rangú lakosokból” álló ideiglenes nemzetőrséget alakítaniuk. Ugyanakkor Hegyaljához és Homonna városához hasonlóan arról is tájékoztatták a gálszécsieket, hogy mivel fegyverek sem a megyei fegyvertárban nincsenek, sem az állam nem tudja ezeket biztosítani – amint arról a MOIB 229/1848. sz. körrendelete is beszámolt –, igyekezzenek maguk beszerezni a fegyvereiket. Továbbá arra utasították a várost, hogy a nemzetőrség megszervezését követően nekik is jelentést kell tenni az alispánnak a nemzetőrség létszámáról és szervezetéről, hogy ő is beszámolhasson erről a minisztériumnak.¹⁴¹

A Zemplénben immár több helyen meginduló szervezőmunka után térjünk vissza a sátoraljaújhelyi nemzetőrséghez. A megyeszékhelyen felállított nemzetőrség szervezése április végére–május elejére annyira előre haladt, hogy már egy osztálynyi (azaz két századnyi) erőt képviselt. A sátoraljaújhelyi nemzetőri osztály parancsnoka gróf Vay Károly lett századosi rangban, míg tiszti és altiszti kara a következőkből állt: Molnár István segéd-tiszt, Bernáth Albert százados, Bernáth József százados, báró Sennyey János főhadnagy, Molnár János hadnagy, Farkas Lajos alhadnagy, Andritsák József, Bodó Ágoston, Görgey Miklós és Schmied György őrmesterek, Dohos Pál, Kolener Sámuel, Laky János, Liszy Edvárd/Eduárd, Nyitray József, Papp Dániel, Ringelhan Antal, Simig Sándor, Szétsenyi (Szécsényi) István, Tasnády Vince, és Vörösy Mátvás tizedesek, Vályi Pál nemzetőri lelkes, Trutler József porkoláb.¹⁴²

A tisztikarral kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a nemzetőrségi törvényjavaslat (majd törvény) értelmében a magyarországi nemzetőrségek tisztjeit kapitányig bezárólag a nemzetőrségek választották, míg kapitánytól felfelé a honvédelmi miniszter javaslatára a nádor – aki egyben királyi helytartó is volt – nevezte ki.¹⁴³

¹³⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz. . Benne: 361/1848. jkv. sz.)

¹⁴⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz. Benne: 362/1848. jkv. sz.)

¹⁴¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 360–363. jkv. sz. Benne: 362/1848. jkv. sz.)

¹⁴² HU-MNL-OL-H 92-303. (303. n. sz. A sátoraljaújhelyi nemzetőrségi osztály petíciója Batthyány Lajos miniszterelnökhöz, amelyben kérték, hogy Ordódy Kálmánt őrnaggyá nevezzék ki a sátoraljaújhelyi nemzetőrséghez. Sátoraljaújhely, 1848. május 8. 328–334. p.)

¹⁴³ Beke 1893, 3.

Az újhelyi nemzetőrség szervezettsége – úgy tűnik – elérte azt fokot, hogy április végén megkaphatta első komolyabb rendvédelmi-karhatalmi feladatát. Zemplén vármegye 1848. április 29-ei kisgyűlése ugyanis Szemere Bertalan belügyminiszter április 19-ei rendelete alapján arról határozott, hogy az áprilisi törvények kihirdetése céljából a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról szóló 1848: XVI.tc. alapján május 10-ére közgyűlést hívnak egybe. E közgyűlésen az 1848: XVI.tc. 2. § b. pontja alapján az addigi szavazati joggal bíró személyek mellett részt vehettek a megye településeinek képviselői is, méghozzá a községek két-két küldöttje és a városok legalább négy követe. A közgyűlés rendjére pedig a nemzetőrség volt hivatott vigyázni, ugyanis a kisgyűlés határozata értelmében, ha a rendet felügyelő elnök figyelmeztetésének valaki nem engedelmeskedett, a rendzavarót a nemzetőrség eltávolíthatta a tanácskozás helyszínéről.¹⁴⁴

Az április 29-ei kisgyűlés ugyanakkor nem csak a május 10-ei közgyűlés rendjének a(z) újhelyi) nemzetőrség általi biztosításával foglalkozott, hanem egy másik nemzetőrségi ügygel is. Sáros-Nagy-Patak rendezett tanácsa és annak elnöke ugyanis bejelentette, hogy a város önkéntesekből álló ideiglenes nemzetőrségének létszáma elérte a 200 főt, ezért kérték, hogy a megalakult nemzetőrség részére „a’ katonai fegyverforgatások kellő begyakorlása tekintetéből szükséges fegyverek kiszolgáltatásáról” gondoskodjanak.¹⁴⁵

Sáros-Nagy-Patak kérelmére a megyei kisgyűlés azt a választ adta, hogy a Hegyalján (azaz a Hegyaljai járásban) felállításra kerülő nemzetőrség megalakításával Pándy Sámuel táblabíró, valamint a járási fő- és a kerületi alszolgabírákat bízták meg, így a folyamodványt ezen választmányhoz továbbították. A kért fegyverek ügyében pedig a korábban ismertetett miniszteri leirat alapján arról tájékoztatták a várost, hogy jelenleg nem rendelkeznek kiosztható fegyverekkel, ezért azokat a nemzetőrök igyekezzenek maguk beszerezni.¹⁴⁶

Az április 29-ei kisgyűlési határozat alapján május 10-én az újhelyi megyeháza udvarán sor került az 1848: XVI. tc. alapján egybehívott vármegyei közgyűlésre („hatósági nagygyűlésre”). Ezen alkalomból két század újhelyi nemzetőr sorakozott fel Ordódy Kálmán vezetésével, akik a fent említett kisgyűlési határozat alapján a rendre voltak hivatottak vigyázni. Itt olvasták fel Lónyay Gábor és gróf Andrássy Gyula országgyűlési követek utolsó, XII. jelentését, amelynek alapjául Kossuth Lajos és Szentkirályi Móric Pest vármegyei követek utolsó követjelentése szolgált és amely a polgári átalakulás értékeinek megvédésében fontos szerepet szánt a felfegyverzett honpolgárokból álló nemzetőrségnek. Ezután felolvasták Szemere Bertalan belügyminiszter április 22-ei rendeletét gróf Andrássy Gyula¹⁴⁷ főispáni kinevezéséről, akit ezt követően egy küldöttség felszólított főispáni székek elfoglalására és az eskü letételére. Miután Andrássy elfoglalta a főispáni tisztséget, elkezdődött a közgyűlés érdemi munkája. Kihirdettek az áprilisi törvényeket, közte a

¹⁴⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 375–380. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 29. 375–376. jkv. sz.); a nemzetőrök 1848 március–áprilisi rendőri karhatalmi feladatairól: Urbán 1973, 34.

¹⁴⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 375–380. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 29. 380. jkv. sz.)

¹⁴⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 358. a), Loc. 395. No. 375–380. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 29. 380. jkv. sz.)

¹⁴⁷ Érdemes megjegyezni, hogy Andrássy támogatta az új fegyveres testület, a nemzetőrség működését. Ezt tanúsítja zempléni országgyűlési követeként tett állásfoglalása, amelyben az 1848. március 20-ai pozsonyi zsidóellenes pogromok után a rend mielőbbi helyreállítását javasolta és úgy gondolta, hogy erre a feladatra megfelelőbb az országgyűlési ifjúság felfegyverzése, valamint a nemzetőrség bevetése, mint a katonaságé. Hermann 1990, 13.

nemzeti őrseregről szóló 1848. évi XXII. törvénycikket. Elfogadták az április 29-ei kisgyűlésen kidolgozott tervezetet, amely a vármegyét az 1848: V. tc. 5. §-a alapján nyolc országgyűlési választókerületre osztotta fel, megválasztották a népképviselői országgyűlési választásokat lebonyolító 32 tagú középponti választmányt, továbbá megválasztották Zemplén vármegye állandó bizottmányát. Érdekesség, hogy az 1847-ben Ordódyval együtt táblabírákká kinevezett személyek közül két későbbi tisztára, gróf Seherr-Thoss Arthur és Palkovits (Palkovics, Pálkövi) Antal pataki professzor is tagja lett a vármegye új önkormányzati testületének, az állandó bizottmánynak.¹⁴⁸

1848 április–május folyamán tehát több zempléni településén is megindult az önkéntesekből álló nemzetőrségek szervezése, bár ezt a fegyverhiány igencsak nehezítette. Az első nemzetőrségek közül a korabeli beszámolók szerint a kiképzés, fegyvergyakorlat terén kitűnt Sátoraljaújhely városáé, köszönhetően a lelkes Ordódy Kálmán munkájának.¹⁴⁹ Nem meglepő tehát, hogy Ordódynak az újhelyi nemzetőrség szervezése és kiképzése terén tett szolgálataival mind a vármegye vezetése, élén gróf Andrássy Gyulával, mind a helyi nemzetőrség nagyon meg volt elégedve. Ezt tükrözi, hogy két nappal a május 10-ei megyei közgyűlés előtt, május 8-án az önkéntesekből alakult sátoraljaújhelyi nemzetőrségi osztály petíciót nyújtott be Batthyány Lajos miniszterelnökhöz, amelyben kérték, hogy a sorkatonaságnál a kapitányi rangot különben is nemsokára elérő Ordódy Kálmán főhadnagyot, toborzási alparancsnokot őrnaggyá nevezzék ki az újhelyi nemzetőrségi osztályhoz, amely a törvény életbe lépését követően egy zászlóaljja fog nőni. Kérelmük indokaként azt hozták fel, hogy a hazafias érzelmű Ordódy engedve a megye kérésének és engedélyt nyerve a felsőbb katonai hatóságától az újhelyi nemzetőrséget kitűnő katonai szakértelemmel és közérthető módon, fáradságot nem kímélve gyakorlatoztatta és „minden egyes honpolgárból buzdító szavaival” hazafiakat képzett. A petíciót gróf Andrássy Gyula főispánnal és gróf Vay Károly századossal, osztályparancsnokkal¹⁵⁰ az élen összesen 324-en írták alá, főként az újhelyi önkéntes nemzetőrség tagjai, kiegészülve az előterjesztést támogató magánszemélyekkel, ugyanis néhány esetben az aláírók neve mellett a „polgár” megjegyzés szerepel.¹⁵¹

Az aláírók közül többen ekkor a vármegyei tisztikar (például a nyelvújító Kazinczy Ferenc fia és az aradi vértanú Kazinczy Lajos bátyja, Kazinczy Bálint, a gálszécsi kerület esküdtje,¹⁵² ifj. Kossuth Sándor esküdt, Matolay Viktor 1845-től Zemplén vármegyei tiszteletbeli másodaljegyző, 1847-től másodalügyész,¹⁵³ Tasnády Vince¹⁵⁴ megyei írnok, majd a nagymihályi járás esküdtje) vagy a sátoraljaújhelyi városi tisztikar (például Hidegkövy János városi főjegyző) tagjai voltak. Néhányan aztán a szabadságharc folyamán tiszti

¹⁴⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 517. Lónyay Gábor és gróf Andrássy Gyula, Zemplén vármegye országgyűlési követének utolsó, XII. jelentése az európai forradalmi mozgalmakról, a pozsonyi rendi országgyűlés rövid történetéről, valamint az ország alkotmányos átalakulásának kezdetéről és annak további feladatairól. Sátoraljaújhely, 1848. május 9., Loc. 395. No. 521. Zemplén vármegye 1848. május 10-én, az 1848: XVI. tc. értelmében megválasztott állandó bizottmányának névsora.); Zemplénből. S. a. Ujhely, június 17-én. Közlöny, hivatalos lap. 1. (1848/15.) Budapest, 1848. június 24. 58–59.; Hermann 1990, 13–15.

¹⁴⁹ Zemplénből. S. a. Ujhely, június 17-én. Közlöny, hivatalos lap. 1. (1848/15.) Budapest, 1848. június 24. 58–59.

¹⁵⁰ Bona 2000, 698.

¹⁵¹ HU-MNL-OL-H 92-303.

¹⁵² Bona 2008, 529–530.; Borovszky 2010, 476.

¹⁵³ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (40. köt. (Prot. 197.) 1254/1845. jkv-i sz. 362–363.); Bona 2009, 75.; Borovszky 2010, 476, 479–480.

¹⁵⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (71. kötet. Politikai lajstrom 1848/1849. Tasnády Vincze tárgyszó)

rangot értek a nem sokkal később szerveződő honvédseregben is, mint Kazinczy Bálint, ifj. Kossuth Sándor,¹⁵⁵ Matolay Viktor, parnói Molnár István nemzetőr segédtsízt,¹⁵⁶ vagy gróf Vay Károly. Többen közigazgatási vagy jogi pályán dolgoztak az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején, illetve az azt követő időszakban és így futottak be karriert, mint például parnói Molnár István, aki 1882–1901 között Zemplén vármegye főispánja volt, a birtokos és ügyvéd Evva András, Zemplén Vármegye Törvényszékének kiegyezés utáni első elnöke,¹⁵⁷ a szintén ügyvéd Göcze Tamás, későbbi vármegyei levéltárnok¹⁵⁸, vagy az ugyancsak ügyvéd és tiszteletbeli vármegyei aljegyző Liszy Eduárd/Ede nemzetőr tizedes,¹⁵⁹ aki a dualizmus korában sátoraljaújhelyi királyi ügyész lett. Vályi Pál sátoraljaújhelyi református lelkész is az aláírók között volt, aki az 1848-as újhelyi nemzetőri összeírásban is „tábori pap”-ként, azaz nemzetőrségi tábori lelkészként szerepelt.¹⁶⁰

Ordódy előléptetési ügye két héttel később ismét szóba került, de immár a megyebizottmányi ülésén. Az 1848. május 24-ei bizottmányi ülésén tárgyalták báró Reissky Vencel, a cs. kir. 10. Frigyes Vilmos-huszárezredben szolgált és 1830-ban nyugállományba vonult huszár százados, legényei közbirtokos két nappal korábban kelt kérelmét.¹⁶¹

Reissky a Zemplén vármegyei lovas nemzetőrségben való szolgálata ügyében a Hadügyminisztériumhoz benyújtandó folyamodványához bizonyáglevelet kért erkölcsi viseletéről a megyei bizottmánytól. Habár a bizottmány kiadta a kérelmezőnek a kért erkölcsi bizonyítványt, azonban – amint azt a Reissky-féle kérelem hátoldalán található nehezen olvasható ceruzás feljegyzés is mutatja – sokkal inkább támogatták Ordódy Kálmán őrnagy előléptetését. Ennek érdekében arról határozott a bizottmány, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszternek felterjesztést nyújtanak be, amelyben – csatlakozva a gróf Andrássy Gyula főispán és még sokak által aláírt petícióhoz – kérték, hogy Ordódyt az általa alakított nemzetőrség őrnagyává nevezzék ki. Az előterjesztés kiemelte Ordódy erélyét és hazafiságát a megyeszékhelyen, Sátoraljaújhelyben létesült nemzetőrség megszervezése terén. Végezetül megjegyezték – ami már előrevetítette Ordódy Zemplénből történő elvezénylését –, hogyha „a” jelen mozgalmi körülmények más áldozatot parancsolnának minden esetre elő mozdítása különösebb figyelemmel kísértessék.”¹⁶²

¹⁵⁵ Bona 2008, 579–580.; Borovszky 2010, 479.

¹⁵⁶ Bona 2009, 116.; Borovszky 2010, 511 – 513.

¹⁵⁷ Borovszky 2010, 214, 502.; Kováts 2009, 141–145.

¹⁵⁸ Oláh 2008, 17, 19.

¹⁵⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g. (71. kötet. Politikai lajstrom 1848/1849. Liszy Edvárd tárgyszó); Igazságügyi tiszti névtár 1879, 68.

¹⁶⁰ HU-MNL-OL-H 92-303.; HU-MNL-BAZVL-IV.2102. (1. doboz. Zemplén vármegyei nemzetőri összeírások járásonként. II. Terebesi járás. Újhelyi kerület. A Terebesi járás Újhelyi kerületéhez tartozó Sátoraljaújhely város nemzetőreinek összeírása. é. n. [1848].)

¹⁶¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 551. Báró Reissky Vencel nyugállományú huszár százados, legényei közbirtokos folyamodványa lovas nemzetőri szolgálata ügyében. Benne: a) Báró Reissky Vencel nyugállományú huszár százados, legényei közbirtokos kérelme, amelyben a Zemplén vármegyei lovas nemzetőrségben való szolgálata ügyében a Hadügyminisztériumhoz benyújtandó kérelméhez bizonyáglevelet kér a megyei bizottmánytól. Sátoraljaújhely, 1848. május 22.)

¹⁶² HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 546–556. jkv. sz. Zemplén vármegye állandó bizottmányi ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. május 24. 551/850/1848. jkv. sz., Loc. 395. No. 551. Benne: a), b) Zemplén Vármegye Bizottmányának bizonyáglevele (erkölcsi bizonyítványa) a cs. kir. 10. Frigyes Vilmos-huszárezredben szolgált és 1830-ban nyugalmazott báró Reissky Vencel nyugállományú huszár százados, legényei közbirtokos számára, amelyet a Zemplén vármegyei lovas nemzetőrségben való szolgálata ügyében kért. Sátoraljaújhely, 1848. május 24. (fogalmazvány), c) Zemplén Vármegye Bizottmányának levele a hadügyminiszterhez, amelyben kérik, hogy Ordódy Kálmán főhad-

Gróf Andrássy Gyula és az újhelyi nemzetőrség petíciója, valamint a vármegyei bizottmány felterjesztése Ordódy nemzetőri őrnaggyá történő kinevezése iránt nem volt egyedi eset 1848 tavaszán–nyarán. A nemzetőrségek parancsnokaivá ugyanis a törvényhatóságok – a kormányzat szándékával összhangban – általában olyan nyugállományú törzstiszteket, vagy századosokat javasoltak, akik a területükön laktak. Megfigyelhető ugyanakkor az a jelenség is, hogy egyes megyék (például Heves és Külső-Szolnok, Somogy) vagy városok (Debrecen) nemzetőri őrnagynak a körükben működő aktív állományú hadfogadó parancsnokokat ajánlották, akiket már jól ismertek, amint az Ordódy esetében is igaz volt.¹⁶³

1848 május–júniusa egyébként korszakhatárt jelentett a nemzetőrség Zemplén vármegyei történetében. Ekkor zárult le ugyanis az 1848 április folyamán a „rendezett tanácsal ellátott... városi községekben”, azaz rendezett tanácsú mezővárosokban (például Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tokaj) és mezővárosokban (Gálszécs, Homonna) önkéntesekből szervezett „ideiglenes” nemzetőrségek tevékenysége és helyükre lépett az 1848. évi XXII. törvénycikk által szervezett „állandó” nemzetőrség.¹⁶⁴

A vármegyei bizottmány 1848. május 22-i ülésén arról határoztak, hogy a nemzetőrségi törvény alapján, Batthyány miniszterelnök 1848. április 21–22-i rendeletei értelmében kezdetét veszi a nemzetőrségi összeírások elkészítése a megye területén. Mivel Zemplénben ekkor 8 rendezett tanácsú mezőváros volt,¹⁶⁵ ahol a helyi hatóságoknak kellett a nemzetőrséget megszervezniük, a bizottmány döntése szerint ezek a városi tanácsok az illetékes szolgabíró útján kapnak utasítást arra, hogy az addig létező, önkéntesekből álló nemzetőrseik feloszlásával kezdjenek hozzá a miniszterelnöki rendeletek és a kiküldött összeírási minták szerint a nemzetőrök összeírásához és a nemzetőrség megalakításához. Ezeknek a városoknak a nemzetőrség megalakulása után jelentést kellett tenniük az első alispánnak a nemzetőrség létszámáról, szerkezetéről és megválasztott tisztjeiről. A „rendezett tanácsal ellátott községeken” kívül a vármegye többi településén a nemzetőrség megszervezésével a megyei törvényhatóságot bízták meg, amely a fegyverviselésre kötelezettek összeírására Zemplén vármegye 21 kerületébe 2–2 tagból álló küldöttségeket rendelt ki. A küldöttségek feladata volt, hogy minden kerületben, együttműködve a szolgabíróval és az esküdttel végezzék el összeírást oly módon, hogy a nem rendezett tanácsú mezővárosokban feltétlenül írják össze a lakosságot, míg az egyéb helységekből „szinte mindenütt” végezzék el e feladatot. Batthyány rendeletére hivatkozva ugyanakkor felhívták az összeírók figyelmét arra, hogy azokban a helységekből, ahol általános az ellenszenv, ne készítsék el az összeírást,¹⁶⁶ de a végrehajtásról szóló jelentésükben ezen helységek nevét is tüntessék fel.¹⁶⁷

nagyot az újhelyi nemzetőrség megalakítása és kiképzése terén tapasztalt érdemei elismerésül az általa alakított nemzetőrség őrnagyává nevezzék ki. Sátoraljaújhely, 1848. május 24. (fogalmazvány))

¹⁶³ Urbán 1973, 105–106, 132.

¹⁶⁴ Beke 1893, 2a–3.

¹⁶⁵ Ezek: Sátoraljaújhely, Sárospatak, Olaszliszka, Tokaj, Tarcál, Bodrogkeresztúr, Tállya és Mád.

¹⁶⁶ Batthyány 1848. április 21-ei rendeletével megtöltötte a nemzetőrségi összeírások végrehajtását azokon a területeken, ahol a lakosság körében ellenszenvvel fogadták, majd e körrendeletét május 25-én megismételte. HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 375–380. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 29. 377/M 17./1848. jkv. sz. Batthyány Lajos 1848. április 21-ei rendeletének ismertetése, amelynek értelmében ott, ahol a nemzetőrségi összeírás ellen ellenszenv mutatkozik, ott azt ne hajtsák végre, ellenben a lakosság biztonsággal felfegyverezhető, ott haladéktalanul történjen meg az összeírás., Loc. 396. No. 875. Batthyány Lajos miniszterelnök 296. sz. körrendelete, amelyben ismételt utasítást ad a törvényhatóságoknak korábbi rendelete megtartására, amelynek értelmében, ahol ellenszenvet tapasztalnak a nemzetőrség iránt, az összeírás elvégzését meg-

A nemzetőrségi törvény alapján szerveződő „állandó nemzetőrség” 1848 május–júniusi felállításával párhuzamosan rövidesen lezárult Ordódy sátorlajújhelyi tevékenysége is. 1848. június 13-i, honvéd századosná történő kinevezését követően el kellett hagynia Zemplén vármegyét, hogy elfoglalja új állomáshelyét az 1. honvéd zászlóaljnál. Ezt megelőzően a zempléni nemzetőrségnél végzett utolsó tevékenységeként még részt vett az egyenruhával való ellátásuk megszervezésében. A nemzetőrségek egyenruhával történő ellátása 1848 májusában vette kezdetét, amikor megjelent az első értesítés a nemzetőri egyenruháról, majd elkészült a hivatalos szabályzat és mintarajz alapján a leírás is. Ezt követően készítettet el az Országos Nemzetőrségi Haditanács 6 lovas és 14 gyalogos egyenruhát, amelyet az érdeklődő hatóságok rendelkezésére bocsátott. Ordódynak a zempléni nemzetőrségi egyenruhák beszerzésében játszott szerepéről tanúskodik az 1848. június 19-i vármegyei bizottmányi gyűlés jegyzőkönyve. A gyűlésen Szabó Gábor hadiadó-pénztári főbeszedő arról számolt be, hogy bemutatja az Ordódy Kálmán főhadnagy által Pestről Újhelybe szállított két rendbeli, lovas és gyalogos nemzetőri minta-egyenruhák árjegyzékét, hogy az azokért járó 84 forint 16 krajcárt a vármegye kifizesse. Az előterjesztés nyomán elrendelte a megyebizottmány, hogy az egyenruhákért járó összeget a hadipénztárból fizessék ki Ordódynak. Továbbá utasították a hat járási főszolgabírókat annak a közhírré tételére, hogy a Pestről megérkezett lovas és gyalog nemzetőri egyenruhákat a hadi főbeszedő szobájában helyezték el közszemlére abból a célból, hogy minden nemzetőr, aki a törvény értelmében magának egyenruhát akar készíttetni, azt mintaként használhassa.¹⁶⁸

Másnap, 1848. június 20-án aztán Ordódy egy meghatott hangvétellű búcsúlevélben köszönt el a vármegyétől.¹⁶⁹ Hogy a megbecsülés kölcsönös volt, azt az is tanúsítja, hogy Sátorlajújhely város nemzetőrsége és lakossága fáklyás zenével köszönt el az 1. honvéd zászlóaljhoz távozó Ordódytól, akit így jellemeztek a Közlönyben megjelent zempléni tudósításban:

„Mielőtt e' sorokat írtam, fáklyát tartottam kezemben; városkánk nemzetőrsége az összes lakossággal vegyest és egyetemben, melly e' könyekig szivreható jeleneten forró részvétellel csüggött, egy tőlünk bucsúzó férfiút fáklyás zenével tisztelt meg. E' jelenet talán első volt e' nemből honunkban, mert ezen férfiú sorkatona, az olvasó-közönség előtt már ismeretes, neve Ordódy Kálmán; mint hadfogadó parancsnok 's főhadnagy töltött köztünk ötödfél évet, melly idő alatt mint önmaga, 's méltán mondá, minden ismerősben egy barátira talált, szilárd férfiaság, barátság, humanitas, de kiválólag tiszta hazafiuság jellem-

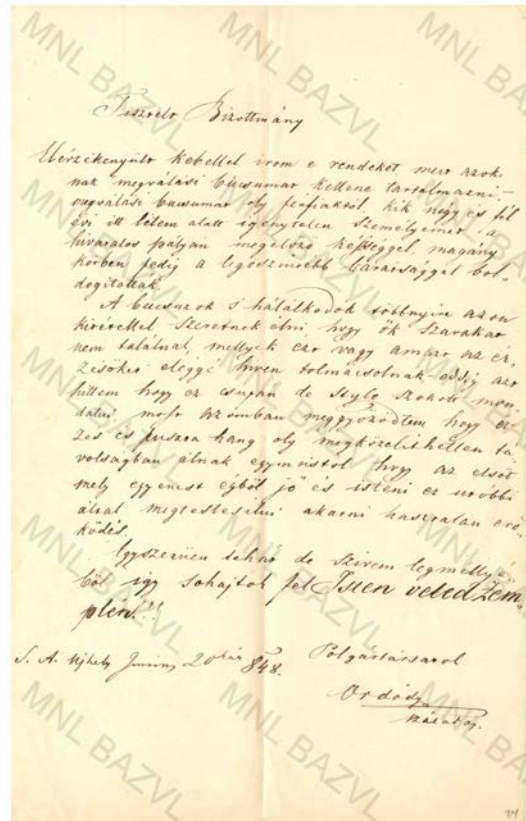
tiltja, és csak ott készítsék el, ahol azt lelkesedéssel fogadják. Pest, 1848. május 25.); Bona 1998, 6.; Urbán 1973, 50.

¹⁶⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 395. No. 524–529. jkv. sz. Zemplén vármegye állandó bizottmányi ülésjegyzőkönyve. Sátorlajújhely, 1848. május 22. 524–525. jkv. sz., Loc. 395. No. 524. A Zemplén vármegyei nemzetőrség összeírása, szervezése. Benne: Batthyány Lajos miniszterelnök rendelete a törvényhatóságoknak a nemzetőrségek összeírása tárgyában. Pest, 1848. április 21., Összeírási minta-melléklet a 13. sz. miniszterelnöki rendelethez., Az 1848. május 22-ei állandó bizottmányi ülés jegyzőkönyvi kivonata (524–525. jkv-i sz.), Loc. 395. No. 525. Batthyány Lajos miniszterelnök 70. sz. rendelete a törvényhatóságoknak a huszár nemzetőrségek szervezése tárgyában, mely szerint az összeírások során hívják fel a figyelmet arra, hogy az összeírtak önkéntes alapon huszár nemzetőrként is teljesíthetnek szolgálatot. Pest, 1848. április 22.)

¹⁶⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 396. No. 918–926. jkv. sz. Zemplén Vármegye Bizottmányának ülésjegyzőkönyve. Sátorlajújhely, 1848. június 19. 928/1057/1848. jkv. sz.); Urbán 1973, 111–112.

¹⁶⁹ Ordódy búcsúlevelét 1848. július 10-én ismertették Zemplén vármegye bizottmányi ülésén. HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 396. No. 1030–1045. jkv. sz. Zemplén Vármegye Bizottmányának ülésjegyzőkönyve. Sátorlajújhely, 1848. július 10. 1041/1079/1848. jkv. sz., Loc. 396. No. 1041.)

zék eddigi igénytelenebb pályáján, legújabb időkben a' nemzetőrség betanítása körül valamint páratlan szakértői tudományt, úgy honunk jelen állásához mért, olly katonai szellemet tanúsított, miszerint benne megoldva, 's testesítve látjuk azon fájdalom már sok évtized óta meg nem oldott talányt: hogy lehet valaki épp oly jó sorkatona, mint jó hazafi? – A' honvédsereg első zászlóaljához sietve, hova századosnak nevezteték ki, – adjon az ég sok illy katonát az ifiu hazának!"¹⁷⁰

Ordódy Kálmán százados búcsúlevele Zemplén vármegyéhez. Sátoraljaújhely, 1848. június 20.

Epilógusként annyit még el kell mondani Ordódy Kálmán '48-as zempléni katonai pályafutásával kapcsolatban, hogy a távozásával nagyjából egy időben megoldódott a Sárospatak és Sátoraljaújhely térségében szerveződő „állandó” nemzetőrség parancsnoki posztjának betöltése is. 1848. június 18-án ugyanis István nádor gróf Batthyány Lajos miniszterelnök előterjesztésére Zemplén vármegyébe, Őrnaggyá, valamint Sárospatak és környéke nemzetőri zászlóaljának parancsnokává kinevezte a korábban a cs. kir. 3. Ferdinánd-huszárezredben szolgált, Sárospatakon lakó Bellosics Ignác¹⁷¹ nyugállományú századost. Ugyanezen a napon a Bereg, Zemplén és Ung vármegyei lovas nemzetőri osztály élére Vay Ferenc¹⁷² nyugállományú századost¹⁷³ nevezték ki. Bellosics 1848. július

¹⁷⁰ Zemplénből. S. a. Ujhely. Közlöny, hivatalos lap. 1. (1848/21.) Budapest, 1848. június 30. 82.

¹⁷¹ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1849: Loc. 398. No. 295. Az Országos Főhadparancsnokság 309/1849. sz. rendelete Zemplén vármegye hatóságának a Sárospatakon lakó Békeházy (Bellosics) Ignác Zemplén megyei nemzetőri őrnagy nyugdíjának kifizetése ügyében, amelynek értelmében a szolgálatra alkalmatlanná vált Békeházy őrnagyot évi 600 pengőforint nyugdíj mellett nyugállományba helyezték és felkérték Zemplén vármegyét, hogy az őrnagy számára a havonkénti 50 forint nyugdíjat 1849. május 1-jétől folyósítsa. Debrecen, 1849. április 25.); Bona 2000, 235.

¹⁷² Bona 2000, 698.

elejétől végezte a Zemplén vármegyei nemzetőrség szervezését a vármegyei bizottmánnal és a bizottmány által a nemzetőrség szervezésére kijelölt és báró Barkóczy Imre elnökletével működő választmánnyal közösen. Ennek eredményeként – bár lassan indult a nemzetőrség felállítása és helyenként (például a nemzetiségi vidékeken) komoly lakossági ellen-szenv is nehezítette a munkát – 1848 júliusára már 14094 főnyi nemzetőrt írtak össze Zemplénben.¹⁷⁴

Zárszó

Mint az a fentiekből látható, Zemplén vármegyében 1848 tavaszán a nemzetőrség megszervezése nem ment zökkenőmentesen. 1831 tapasztalata és a szomszédos Galíciában 1846-ban történt események, valamint a Zemplénben 1848 tavaszán megfigyelhető társadalmi és nemzetiségi ellentétek óvatossá tették a megye vezetését a tekintetben, hogy ad-janak-e fegyvert a nép kezébe, nem fogja-e azt az urak ellen fordítani. Látható az is, hogy nemzetőrségek szervezésére csak ott került sor, ahol azt a vármegye vezetése is támogatta, amely összhangban állt gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. március 22-ei rendeletével. Így jöhetett létre elsőként Sátoraljaújhelyen, a megyeszékhelyen a „központi nemzeti őrsereg”, amelynek Ordódy Kálmán főhadnagy, toborzó parancsnok, a későbbi lipótvári erőparancsnok lett a kiképzője.

Ordódy 1848 forradalmi tavaszán a sátoraljaújhelyi nemzetőrség kiképzésén túl részt vett a vármegye politikai életének eseményeiben is. Ilyenek voltak az 1848. április 15-i ideiglenes választmányi ülés, majd az április 20-án vármegyei kisgyűlés, amelyek a megye közrendjének az ügyeivel és a nemzetőrségeknek a vármegye más részein történő megszervezésével foglalkoztak, vagy az 1848. május 10-i közgyűlés, amelyen az általa kiképzett két század újhelyi nemzetőr biztosította a rendet. Tevékenységével kivívta gróf Andrássy Gyula főispán, Zemplén vármegye és a megyeszékhely elismerését, amely megmutatkozott abban, hogy május folyamán javasolták nemzetőri őrnaggyá történő előléptetését, valamint abban, hogy Sátoraljaújhelyről történő elvezénylésekor fáklyás zenével köszöntek el a honvéd századosra kinevezett Ordódytól a város lakói.

A későbbiekben, a szabadságharc idején ugyanakkor Ordódy katonai teljesítménye nem tartozott a legkiemelkedőbbek közé és vitatott személyének a megítélése is, különösen a Lipótvár védelme és azt követően lefolytatott cs. kir. haditörvényszéki eljárás során tanúsított magatartása miatt. A források alapján úgy tűnik, hogy 1848/49 telén Ordódynak (mint annyi más aktív császári-királyi tisztnek is) megingott a kitartása, a hite a szabadságharc ügye mellett, szemben a mártír Mednyánszky Lászlóval.

Kossuth Lajos például 1848 decemberében egyenesen úgy vélekedett róla, hogy: „Igazán szólva én Ordódyt igen becsületes, de igen ügyetlen embernek tartottam mindig”.¹⁷⁵ Sárközi György „Mint oldott kéve” című történelmi regényében is megelevenedett

¹⁷³ Bona Gábor életrajza szerint kilépett főhadnagy volt.

¹⁷⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. (1848: Loc. 396. No. 946–956. jkv. sz. Zemplén Vármegye Bizottmányának ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. június 26. 947/1066/1848. jkv. sz., Loc. 396. No. 947. Mészáros Lázár hadügyminiszter 255/H. ü. sz. rendelete Zemplén vármegyéhez a nemzetőrség összeírásának mielőbbi beküldése, valamint megszervezése, felfegyverzése és kiképzése tárgyában. Budapest, 1848. június 16., Loc. 396. No. 961–978. jkv. sz. Zemplén Vármegye Bizottmányának ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. július 3. 971/1848. jkv. sz., No. 1057–1064. jkv. sz. Zemplén Vármegye Bizottmányának ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. július 17. 1059/1848. jkv. sz.); Rendelet. I. Közlöny, hivatalos lap 1. (1848/14.) Budapest, 1848. június 22. 53.; Urbán 1973, 68, 106–108, 386, 393.

¹⁷⁵ KLÖM XIII., 779.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849, 192–193.

Ordódy alakja, mint a mű egyik nem túl rokonszenves mellékszereplője, aki megalkuvó és ingadozó magatartású tisztként nagy szerepet játszott Lipótvár feladásában, szemben a szabadságharc mártírjaivá váló tisztáraival, báró Mednyánszky Lászlóval és Gruber Fülöpkel.¹⁷⁶

Tanulmányomban ugyanakkor arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy Ordódy Kálmán 1848/49-es szereplésének megítélésekor nem csak lipótvári erődparancsnoki teljesítményét és a fogságban mutatott magaviseletét kell figyelembe venni, hanem 1848 tavaszi–kora nyári zempléni tevékenységét is. Annál is inkább, mivel 1848-as zempléni tevékenysége, vagy életének utolsó, 1860 utáni szakasza arra utal, hogy támogatta Magyarország polgári átalakulásának eszméjét. Talán ez is magyarázza, hogy élete végén épp a volt zempléni főispán (akkor már magyar miniszterelnök), gróf Andrássy Gyula beosztottjaként tevékenykedett a magyar honvédtisztképzés megteremtésén.

¹⁷⁶ Sárközi 2007, 265–267, 294–312, 383–384.

Függelék

Ordódy Kálmán 1848-as zempléni tevékenységére vonatkozó források Zemplén Vármegye Levéltárából

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 395. No. 352. jkv. sz. Zemplén vármegye kisgyűlésének ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. április 10. (Részlet a kisgyűlés határozatából)

„Mínthogy pedig a’ megye is, a’ közrend és csend ’s a’ törvények megtartásának legbiztosabb ’s megdönthetlen támaszát, a’ jól elrendezett nemzetőrségben, kinek kezében ’s oltalma alatt a haza fő kincsét a szabadságot letéve lenni hiszi, helyezné ~~bár ... addig~~ ~~... .. béke ’s nyugalom ... felállítását, nem létezik,~~¹⁷⁷ és mivel szinte az előgondoskodást ’s minden történhető mozgalmak ’s kitörések megelőzését hatósági mulaszthatlan kötelességének tartaná, – ez úttal addig is míg a’ kötelező törvény bekövetkezhetnék, egy a’ közlött törvényjavaslat értelmében, önkéntesekből szerkezendő Nemzeti Őrseregnek a’ megye székvárosában leendő felállítását elhatározza, ’s valamint az aláírási ívet azonnal a’ megyegyűlésen megindítá, úgy választmányilag Evva (Eva) András, Balásházy Ferenc táblabírák, Buday András tiszti főügyészt ’s Papp Ferenc Molnár József szolgabírákat megbízza, (Evva (Eva) András táblabírának hiv. ’s határ. le... kiad.¹⁷⁸) miszerint a’ helybeni városházánál összeülvén, ’s az azon törvényjavaslatokban foglalt kellékeknek megfelelő egyéneket felszólítván, a’ magukat önként e végre ajánló minden rendű ’s rangú lakosokból ’s megyei ifjakból egy központi nemzeti őrsereget 3 nap alatt alakítsanak és rendezzenek, – annak számáról elrendezéséről jelentésüket a’ megye alispánjának szükséges tudomás ’s a’ miniszteri országos ideiglenes bizottmánynak teendő jelentés végett beadni köteleztetvén, mely központi nemzeti őrségnek a szükséges gyakorlatok és szolgálat kellő betanítása ’s elrendelése végett az itt helyben szállásoló ’s hivatása ideje alatt e megye tagjainak bizalmát ’s szeretetét megnyert fiók hadfogadó kormányát tartó 34. sz. magyar gyalog ezred fő hadnagya Ordódy (Ordody) Kálmán elválasztatik ’s megkerestetik, ’s mivel az érintett fő hadnagy activ katonai szolgálatba van ’s felsőbbségétől e végre engedelemmel felruházása szükségeltetik, ennek, valamint a’ megkívántató 300 darab fegyvernek megadása végett a’ minister elnöki f. évi Marz 22^{ik} rendelet nyomán a’ Kassai katonai Osztály tábornok B. Bechtold Fülöp hivatalosan megkerestetni rendeltetett. (B. Bechtold Fülöp generálisnak levél¹⁷⁹) – Ebbeli tett intézkedés és rendelkezésekből a’ Ministeri országos ideiglenes bizottmány is értesíttetni határoztatván. (Miniszteri Országos ideiglenes bizottmánynak levél¹⁸⁰)”

¹⁷⁷ kihúzott nehezen olvasható hosszabb szövegrész

¹⁷⁸ nehezen olvasható belső ügyviteli feljegyzés és hivatalos utasítás a határozati rész mellett

¹⁷⁹ belső ügyviteli feljegyzés és hivatalos utasítás a határozati rész mellett

¹⁸⁰ belső ügyviteli feljegyzés és hivatalos utasítás a határozati rész mellett

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 395. No. 352. c) Zemplén vármegye levele báró Bechtold Fülöp kassai hadosztály-parancsnoknak, amelyben kéri, hogy engedélyezze Ordódy Kálmán főhadnagy, fiók-hadfogadó parancsnok szolgálatát a Sátorajújhelyen szervezendő nemzetőrségnél és adjon ki számukra legalább 300 darab fegyvert a március 22-ei miniszterelnöki rendelet értelmében. (fogalmazvány) Sátorajújhely, 1848. április 10.

352. szám.

Mtgos Báró és Oszály tábornok úr!

Az előgondoskodást 's minden történhető mozgalmak 's kitörések megelőzését hatósági mulaszthatlan kötelességünknek tartván, addig is míg a' kötelező törvény bekövetkeznék, egy a' törvény javaslat értelmében önkéntesekből szerkesztendő Nemzeti őrségnek székvárosunkban leendő felállítását elhatároztuk, melynek a' szükséges gyakorlatok és szolgálat ~~kellő~~¹⁸¹ kellő betanítása 's elrendelése végett az itt helyben szállásoló 's hivatása ideje alatt bizalmunkat 's becsületünket nyert fiók hadfogadó kormányát tartó főhadnagy Ordódy (Ordody) Kálmánt megkerestük, de mivel az érintett fő hadnagy activ katonai szolgálatba van 's felsőbbbségétől e végre engedelemmel felruházása szükségeltetik, ennek megadására Méltóságodat hivatalos bizalommal megkérjük, egyszersmind arra is, miszerint a' minister elnöki f. évi Martius 22k napján hozzánk intézett rendeletnél fogva Nemzeti Őrségünk számára megkívántató legalább háromszáz darab kincstári fegyvernek kiadását elrendelni szíveskedjek szinte hivatalosan fölszólítjuk 's megkérjük.

Kik egyéberánt teljes tisztelettel maradunk. Kelt 1848^k évi April hó 10^{én} Sátorajújhely (S. A. Újhely) városában tartott kisebb gyűlésben.

Mlgodnak kész köteles szolgálai.

Hátirat:

1848^k 352. számra

Méltóságos Báró Bechtold Fülöp osztály tábornok Úrnak ---¹⁸²

hivatalból Kassán.

395. póczra

¹⁸¹ kihúzott szöveg

¹⁸² kihúzott olvashatatlan szó

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 395. No. 357. A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) 196. sz., Klauzál Gábor, Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc által aláírt rendelete nemzetőrség megszervezéséről Zemplén vármegye alispánja számára. Pest, 1848. április 7.

Alispán Úr!

A' Zemplén megyében létező rendes katonaságnak csekély számát feljelentő, 's a' köz-csend, és rend fenntartása tekintetéből nagyobb számú katonaságnak beszállítását kívánó felírására Önnek ezennel válaszoltatik: miszerint a' magyar katonaságnak az országba leendő visszaállítására, és kellő elhelyezésére nézve a' megfelelő lépések már megtétetvék, 's ezek eredményéhez képest a' szükséges további intézkedések annak idejében el nem maradandanak.—

Azonban a' polgári szabadságra alapított átalakulásunk biztosítéka nem annyira a' katonai erőben, mint inkább a' felállítandó nemzeti őrseregben keresendő, mely a' rend, és féktelenség, a' szabadság, és szabadosság korlátait megítélni, és a' személy, és vagyon bátorságot fenntartani képesek.—

Miért is felhívjuk Önt: hogy addig is míg a' nemzeti őrsereg felállítását illetőleg az Országgyűlés által javallott intézkedések életbe léptetnének, a' rend, és csend fenntartása érdekében a' nemzeti őrcsapatok alakítása iránt mielőbb intézkedni hazafiúi, és tisztii kötelességei közé számítsa.— Az e részben megbízandó, vagy megbízott választmány feladata leendvén a' felett szigorúan őrködni, miképp az ajánlkozó egyének közül csak azok választassanak, kikről biztos, hogy a' kezökre bízandó fegyverekkel éppen a' csend, és rend felzavarására visszaélni nem fognak.— Költ Pesten Április 7^a 1848.—

A' ministeri országos ideiglenes bizottmány:

Klauzál Gábor

Szemere Bertalan

Pulszky Ferenc

Hátirat:

érkezett ap. 14^{én} 1848.

olvastatott 848^k évi April 20^{án}

Újhelyben [Ujhelyben] tartott kisebb gyűlésben

357/M. 8.

[Címzés]: 196. A' ministeri országos ideiglenes bizottmánytól

Zemplén megye alispánjának

hivatalból

Sátoraljaújhelyen [Sátorallya Újhelyen]

Pócz 395.

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 395. No. 546–556. jkv. sz. Zemplén vármegye állandó bizottmányi ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. május 24. 551/850/1848. jkv. sz. (Előterjesztés és határozat)

„551/850. Báró Reiszky Venczel nyugdíjazott százados kapitány megyebeli Legenyei közbirtokos a' felállítandó Nemzeti Őrsereg lovasságánál alkalmazást nyerni óhajtván erkölcsi jelleméről kellő bizonyítványt hiteles pecsét alatt kér kiadatni.

A' folyamodónak mind¹⁸³ hosszas szolgálata mind itteni birtoka és köz tetszésű alkalmazása köztudomásra lévén, 's a' magyar nyelv tanulásába is kitüntetett rokonszenvét tanusítván, a' mennyiben alkalmazását a' Lovas Nemzeti Őrseregbe kívánná méltánylott kéréséhez képest e' végre ajánló bizonyáglevél hiteles pecsét alatt ki adatni határoztasson: (Bizonyáglevél¹⁸⁴) ennekfolytába azonban egy hangú kívánat terjesztetett elő az itteni Toborz parancsnok a' 34^{ik} számú gyalog Nemes ezeredbeni főhadnagy Ordódi Kálmán személye mellett, ki a' helybeni Nemzeti Őrsereg alakításába páratlan buzgóságot fejtett ki, ennek érdemeit méltányolva, azon kérelem mely a' Megyebeli Nemzeti Őrsereg őrnagyává neveztetése eránt intéztetett, pártoltatni, minden esetre elő léptetése a' hadügy ministerium útján¹⁸⁵ eszközölni rendeltetett. (Hadügyi ministernek¹⁸⁶)”

¹⁸³ utólagos betoldás

¹⁸⁴ belső ügyviteli feljegyzés és hivatalos utasítás a határozati rész mellett

¹⁸⁵ utólagos betoldás

¹⁸⁶ belső ügyviteli feljegyzés és hivatalos utasítás a határozati rész mellett

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 395. No. 551. Báró Reissky Vencel nyugállományú huszár százados, legényei közbirtokos folyamodványa lovas nemzetőri szolgálata ügyében.

c) Zemplén Vármegye Bizottmányának levele a hadügyminiszterhez, amelyben kéri, hogy Ordódy Kálmán főhadnagyot az újhelyi nemzetőrség megalakítása és kiképzése terén tapasztalt érdemei elismeréséül az általa alakított nemzetőrség őrnagyává nevezzék ki. Sátoraljaújhely, 1848. május 24. (fogalmazvány)

Miniszter Úr!

Az újjá született hon boldogítására elvetett jó mag csak úgy teremhetvén meg hasznos gyümölcseit ha ezt minden polgár tőle telhetőkbe hő kebelével 's teljes lelkesedéssel karolja, ennek meg megőrzésére 's gyarapodására erős védpaizs a' Nemzeti Őrsereg lévén Szék Városunkba S. A Újhelybe másoknak is ösztön példájára hogy ez valóban egész buzgalommal létesült egyedül a' kebelünkbeni Toborz parancsnok a' 34.^{ik} számú gyalog Ns ezerebdeni Főhadnagy Ordódy (Ordódi) Kálmán erélyességének 's hazafiúi meleg részvétnék ismerjük.

Hogy tehát ezen polgártársunk valódi érdeme méltólag koszorúztassék, ha bár tudomásunkra adatott is: hogy az általa alakított Nemzeti Őrseregünkbe Őrnagyi méltosá¹⁸⁷ ran¹⁸⁸gra emeltetése eránt Megyénk Főköormányzója útján egy kérelem a' Ministériumhoz már benyújtatott, mind a mellett nem mellőzhetjük el: hogy saját közbenjárásunkat is hozzá ne csatoljuk, legszentebb kötelességünknek ismervén Megyénk 's ez által a' Haza irányába páratlan kitűnő ily honfinak elő léptetését eszközölni, és kérni azt: hogy ha csak lehet(?)¹⁸⁹ a' felterjesztett ajánlat teljesüljék a Megyénkbeni Nemzeti Őrsereg őrnagyává neveztetének(?)¹⁹⁰ teljesíttessék, vagy ha a' jelen mozgalmi körülmények más áldozatot parancsolnának minden esetre elő mozdítása különösebb figyelemmel kísértessék.

Kelt 1848. évi Maj 24^{ik} napján Sátoraljaújhelyben (S. A. Újhelyben) f. i. bizottmányi gyűlésünkben.

Hátirat:

848^{ik} évi 551. számra

A Hadügyi Ministernek

leirat. Május 25^{én} 848

395. póczra.

¹⁸⁷ törölt rész

¹⁸⁸ betoldott rész

¹⁸⁹ törölt rész

¹⁹⁰ törölt rész

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 395. No. 698–725. jkv. sz. Zemplén vármegye állandó bizottmányi ülésjegyzőkönyve. Sátoraljaújhely, 1848. május 26. 707/571/1848. jkv. sz. (Előterjesztés és határozat)

„707/571. Kassai (Kassay) Divisio Igazgatótól érkezett levele: melyben értesíte(?), hogy Ordódy (Ordody) Kálmánnak tovább is meghagyadék(!), hogy e helybeli nemzeti őrsereget, fenyergyakorlásokban(!) igazgassa.

A kerületi szolgabíró által tudomására adadni rendeltetett. (Papp Ferenc szolgabírónak ... m. ·/· hat. kiad...¹⁹¹)”

¹⁹¹ Papp Ferenc újhelyi kerületi alszolgabírónak szóló, nehezen olvasható belső ügyviteli feljegyzés

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: 1848: Loc. 395. No. 707. Báró Philipp von Bechtold altábornagy, kassai hadosztályparancsnok 153/1848. sz. levele a Zemplén vármegyétől aznap megérkezett 1848. április 10-ei, 352. sz. átiratára válaszul, amelyben engedélyezi Ordódy Kálmán főhadnagynak és hadfogadó parancsnoknak, hogy fegyvergyakorlatokat tartson az újonnan felállított nemzetőrség számára. Kassa, 1848. április 12.

N^{er}. 153.

Vom k. k. Truppen Divisionskommando.

An
das Löbliche Zempliner Comit
zu
Ujhely.

Über die unter heutigem Tage überkommene Zuschrift N^{ro}. 352. vom 10te d: Mts. hat man die Ehre dem Löblichen Comit in Dienstfreundschaft zu erwiedern, daß es keinem Anstand unterliegt, den Herrn Oberlieutenant und Werb-Commandanten Koloman Ordody zeitweise und nach Zulässigkeit seiner Dienstgeschäfte zum Ertheilung des Unterrichts in den Waffenübungen den neu errichteten National-Garde, in Anspruch zu nehmen; und es wird demselben von hier aus durch das vorgesetzte Haupt Werb Commando die dießfällige Weisung ertheilt werden.

Kaschau 12te April 1848.

Bechtold frei

Hátirat:

érkezett Április 13. 1848.
olvastatott Majus 26 848 Bizottn.

Címzés:
Vom kk. Kaschauer Truppen Divisions Commando.

No. 153.

An
das löbliche k. Zempliner Comit

zu
Ex offo¹⁹²
Újhely (Ujhely)

¹⁹² (lat.) hivatalból

Ordódy Kálmánnak továbbra is megengedték, hogy a nemzeti őrsereget fegyvergyakorlatokba gyakorlani el ne mulasztja.¹⁹³

Pócz 395.¹⁹⁴

¹⁹³ ügyviteli feljegyzés

¹⁹⁴ ügyviteli feljegyzés

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h. Nemesi köz- és kisgyűlési, valamint bizottmányi iratok. 1848: Loc. 396. No. 1041. Ordódy Kálmán százados búcsúlevele Zemplén vármegyéhez. Sátoraljaújhely, 1848. június 20.

Tisztelt Bizottmány!

Elérzékenyült kebellem írom e rendeket, mert azoknak megválási búcsúmat kellene tartalmazni, – megválási búcsúmat oly férfiakról, kik négy és fél évi itt létem alatt igénytelen személyemet a hivatalos pályán megelőző készséggel, magány körben pedig a legőszintébb barátsággal boldogították.

A búcsúzó s hálálkodók többnyire azon kitéttel szeretnek élni, hogy ők szavakat nem találnak, melyek ezt vagy amazt az érzéseket eléggé híven tolmácsolnák, – eddig azt hittem, hogy ez csupán de stylo¹⁹⁵ szokott mondatni, most azonban meggyőződtem, hogy érzés és puszta hang oly megközelíthetetlen távolságban állnak egymástól, hogy az első, mely egyenest égből jó és isteni, ez utóbbi által megtestesíteni akarni hasztalan erőködés. Egyszerűen tehát, de szívem legmélyéből így sóhajtok fel **Isten veled Zemplén!!!**

Sátoraljaújhely (S. A. Ujhely) Junius 20^{kán} 848.

Polgártársatok

Ordódy
százados.

Hátirat:
beadat. Juni 25 1848

Olv: 848 Juli 10:k Bizott. Ül.

1041/1079.

Zemplén Vármegye
Bizottmányának

mély tisztelettel.

Pócz 396.

¹⁹⁵ (lat.) de stilo: stílusból, írásmódból, kifejezésmódból kifolyólag (azaz tkp. udvariasságból, előzékenységből)

Levéltári források

HU-MNL-OL-H 90-94

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Országos Nemzetőrségi Haditanács

HU-MNL-OL-H 92

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Országos Nemzetőrségi Haditanács,
Közösen kezelt általános iratok

HU-MNL-OL-K 27

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Polgári kori kormányhatósági levéltárak,
Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanács jegyzőkönyvek

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.a.

Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár, Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.g.

Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár, Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.2001.h.

Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár, Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.2005.e.

Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár, Zemplén vármegye adószedőjének iratai, Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírások

HU-MNL-BAZVL-IV.2102.

Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár, Zemplén Vármegye Nemzetőrségének iratai

ŠAP Štátný archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár) Šarišská župa (Sáros vármegye)
1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy.

ŠAP Štátný archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár) Šarišská župa (Sáros vármegye)
1561–1789. III. Administratívne písomnosti (1602–1789) B. Administratívne spisy –
Acta politica - Politischen Akten (Közgyűlési iratok) (1603–1789). b. Spisy.

Internetes források

FamilySearch, Ógyallai római katolikus anyaegyházi és bagotai római katolikus filiális
anyakönyvek = FamilySearch, Ógyallai (Hurbanovo, Szlovákia) római katolikus anya-
könyvek

<https://www.familysearch.org/search/catalog/1057160?availability=Family%20History%20Library>, (Hozzáférés: 2023. október 13.)

OSZK PANDEA, Gyászjelentések = Országos Széchényi Könyvtár, Pannon Digitális Egyesített Archívum, Gyászjelentések
<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>, (Hozzáférés: 2023. október 13.)

Kiadott források

Igazságügyi tiszti névtár 1879 = Igazságügyi tiszti névtár és az E. F. Kir. Biróságok szervezete. (Törvénykezési helynévtár) Közzéteszik Kiss Gyula–Kanyó Lajos 1. Bp., 1879.

KLÖM XI. = Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Barta István. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái. XI.) Bp., 1951.

KLÖM XIII. = Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. 1848. szeptember–december. Sajtó alá rendezte Barta István. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái. XIII.) Bp., 1952.

Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849 = Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849. Összeállította, szerk. és az előszót írta Hermann Róbert. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk. Benda Gyula, Bertényi Iván, Pótó János)

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1833 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1833.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1834 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1834.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1838 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1838.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1839 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1839.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1840 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1840.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1842 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. 1842.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1843 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1843.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1844 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1844.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1845 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1845.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1847 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1847.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1848 = Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1848.

Oreusz 2002 = Oreusz, Ivan Ivanovics: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó. Bp., 2002.

Pest-Budai nemzetőrök 2001 = Pest-Budai nemzetőrök 1848–1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Válogatta és szerk. Czaga Viktória és Jancsó Éva. A bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Czaga Viktória. (Budapest Történetének Forrásai. 3.) Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2001.

Saját kezébe ott, ahol... 1998 = Saját kezébe ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. Farkas Gyöngyi. A kötet iratanyagát válogatta és a német nyelvű iratokat fordította: Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta: Csikány Tamás. Bp., 1998. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Sorozatszerk Szijj Jolán)

Szakirodalom

Barcy–Somogyi 1986 = Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Bp., 1986.

Bánlaky (Breit): A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. (1848–1849) = Bánlaky (Breit) József: A Magyar nemzet hadtörténelme, 21. Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. (Magyar Elektronikus Könyvtár) Budapest, 1928–1942. <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2089.html>, (Hozzáférés: 2023. augusztus 15.)

Beke 1893 = Beke Lajos: A zempléni nemzetőrség. Sátoraljaujhely, 1893. illetve Beke Lajos: A zempléni nemzetőrség. In: A Kegyes-Tanítórendiek vezetése alatt álló S.-A.-Újhelyi Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1892/93. tanévről. Közzéteszi. Ormándy Miklós. Sátoraljaujhely, 1893. 3–34.

Bona 1998 = Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje. In: Hadtörténelmi Közlemények. 111. (1998/1. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára.) 3–27.

Bona 1999 = Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. R – Zs. Bp., 1999.

Bona 2000 = Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000.

Bona 2008–2009 = Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. A – K. Bp., 2008., Uő: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. L – Zs. Bp., 2009.

Bona Gábor tiszti adattárának bővített online változata:

- Bona, 2018: = Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. (online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>) (Hozzáférés: 2023. augusztus 14.).
- Bona, Tábornokok és törzstisztek, 2018 = Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Miskolci Egyetem, 2015 (2018). (online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/>) (Hozzáférés: 2023. augusztus 14.)
- Bona, Századosok, 2018 = Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. (online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/>) (Hozzáférés: 2023. augusztus 14.)
- Bona, Hadnagysok és főhadnagysok, 2018 = Bona Gábor: Hadnagysok és főhadnagysok az 1848/49. évi szabadságharcban. (online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagysok-es-fohadnagysok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/>) (Hozzáférés: 2023. augusztus 14.)
- A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1937 = Bialoskórski Ödön – Lányi-Lindner Sándor – Markó Árpád: A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734-1918. Szerk. Markó Árpád. Bp., 1937.
- Borovszky 2010 = Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. (Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája) A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Szerk. Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1905] [Reprint. Szerk. Tamás Edit. Királyhalmec, 2010.]
- Davies 2006 = Davies, Norman: Lengyelország története. Bp., 2006.
- Erdmann 1989 = Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836. Miskolc, 1989.
- Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története 1996 = Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 1996.
- Forgács 2020 = Forgács Balázs: Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai. Bp., 2020.
- Hajagos 2007 = Hajagos József: Mednyánszky László báró. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. (Rubicon-Könyvek. Kiadói szerk. Rácz Árpád) Bp., 2007. 164–168.
- Halecki 1995 = Halecki, Oscar: A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története. (Europica Varietas. Szerk. Bojtár Endre) Bp., 1995.
- Heckenast 2005 = Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerk. Glatz Ferenc) Bp., 2005.
- Hermann 1988 = Hermann Róbert: Görgei Artúr váci nyilatkozata. In: Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam. 35. [101.] (1988/2.) 247–297.

- Hermann 1990 = Hermann Róbert: „A szép akasztott”. Andrassy Gyula 1848–1849-es szerepéről. *Hadtörténelmi Közlemények*. 103. (1990/4.) 3–55.
- Hermann 1998 = Hermann Róbert: A Drávától Schwechatig. Az 1848 őszi hadiesemények a Dunántúlon és a Felvidéken: 1848. szeptember – november. Jellacic horvátországi csapatainak támadásától Simunich kiszorításáig. *Századok*. 132. (1998/2.) 327–370.
- Hermann 2001 = Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001.
- Hermann 2007a = Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk. Veszprémy László) Argumentum Kiadó, Bp., 2007.
- Hermann 2007b = Hermann Róbert: Gruber Fülöp honvédszázados, a szabadságharc vértanúja. *Hadtörténelmi Közlemények*. 120. (2007/3.) 897–923.
- Hermann 2023 = Hermann Róbert: Pákozdtól Schwehatig. Az 1848. őszi hadműveletek a Dunántúlon és Alsó-Ausztriában. (Hadiakadémia) Peko Kiadó, Bp., 2023.
- Kedves 1992 = Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai. (Militaria Hungarica) Bp., 1992.
- Kempelen VIII. 1914 = Kempelen Béla: Magyar nemes családok. VIII. Noéh–Quiwal. Bp., 1914.
- Koncz 1981 = Koncz Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerk. A Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöksége. Bp., 1981. 116–154.
- Kosáry 2002 = Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerk. Gyurgyák János, Pótó János.) Bp., 2002.
- Kováts 2009 = Kováts Dániel: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”. A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely, 2009.
- Magyarország története 6/1. 1987 = Magyarország története 1848–1890. 1. Főszerk. Kovács Endre. (Magyarország története tíz kötetben. 6.) Bp., 1987.
- Molnár 1992 = Molnár András: A 7. honvédszászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Szerk. Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 33. Sorozatszerk. Gyimesi Endre) Zalaegerszeg, 1992. 53–113.
- Molnár 1999 = Molnár András: Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt. (Az önálló nemzeti haderő megteremtésének előzményei). In: *Századok*. 133. (1999/6.) 1193–1215.
- Nagy Iván VIII. 1861 = Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VIII. kötet. Pest, 1861.
- Oláh 2008 = Oláh Tamás: Zemplén Levéltára. Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhely, 2008.
- Pálmány 2002 = Pálmány Béla: Ordódy Pál, ordódi és rozsonmitici. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Bp., 2002. 629–630.
- Rabár 1988 = Rabár Ferenc: Lipótvár ostroma 1848–1849-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam. 35. [101.] (1988/2.) 362–383.

Sárközi 2007 = Sárközi György: Mint oldott kéve. (Helikon Klasszikusok) Helikon Kiadó, Bp., 2007.

Saújhelyi piarista gimnáziumi értesítő 1892/92 = A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló S.-A.-Újhelyi Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1892/93. tanévről. Közzéteszi. Ormándy Miklós. Sátoraljaújhely, 1893.

Schmidt-Brentano 2007 = Schmidt-Brentano, Antonio: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918. Österreichisches Staatsarchiv. Wien, 2007.

Solymosi 2013 = Solymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk. Veszprémy László) Bp., 2013.

Szabad 2002 = Szabad György: Kossuth irányadása. Bp., 2002.

Székely 1979 = A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában 1. rész. Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium. Összeállította: Székely Vera. (Forrástudományi segédletek 1.) Magyar Országos Levéltár, Bp., 1979.

Szokolay 1996 = Szokolay Katalin: Lengyelország története. Bp., 1996.

Tókéczki 2020 = Tókéczki László: A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula szellemi-politikai arcéle. Bp., 2020.

Urbán 1973 = Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973.

Urbán 1984 = Urbán Aladár: Pákozdi 1848. Bp., 1984.

Urbán 2007 = Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos Magyarország első alkotmányos kormányfője. Bp., 2007.

Zachar 2004 = Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Bp., 2004.

Zakar 2016 = Zakar Péter: Mértékletességi egyesületek a kassai egyházmegyében az 1840-es években. In: Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. Szerk. Balogh Judit – Pap József. (Az Eszterházy Károly Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések XIII. Sorozatszerk.: Romics Ignác.) Eger, 2016. 215–227.

Sajtó

Budapesti Hírlap

Budapesti Közlöny

Fővárosi Lapok

A Hon

Komáromi Lapok. Komárommegyei közlöny

Kossuth Hírlapja

Közlöny, hivatalos lap.

Pesti Napló

Politikai Ujdonságok

RÓZSA GYÖRGY GYULA

„A KIRÁLY, HAZA, ÖNÁLLÓSÁG ÉS SZABADSÁG KÖZÖS VESZÉLYEIT HÍVEN RAJZOLVA...”

AZ 1848-AS SZABADSÁGHARC TÖRTÉNETI FORRÁSAI BORSOD VÁRMEGYE BIZOTTMÁNYI JEGYZŐKÖNYVEIBEN 1848. OKTÓBER 1–14.

Borsod vármegyében 1848 szeptember és október hónapjaiban jelentős hadi előkészületek történtek. A megyében ezekben a hetekben javában zajlott az újoncállítás, a fegyverek és a szükséges adók összegyűjtése. Október közepén már folyamatosan érkeztek a hírek a Galícia felől várható császári betörésről. A végrehajtó hatalmat szeptember 28-a után az Országos Honvédelmi Bizottmányra ruházta a képviselőház. A megye Honvédelmi Bizottmánya október 14-én alakult meg. A tanulmány eddig a fordulópontig mutatja be a korszak Borsod megyei eseményeit és forrásait.

A szabadságharc hadi eseményei 1848 nyaratól érintették Borsod vármegyét. A borsodi megyegyűlés július 17-én tartott ülésén olvasták fel Mészáros Lázár július 13-án kelt levelét, melyben a hadügyminiszter felszólítja a megyét nemzetőreinek Mezőkövesden való összpontosítására, majd onnan Zentára való kiindítására. A gyengén felfegyverzett és alacsony harcértékű borsodi nemzetőröknek a hadügyminiszter újabb levele értelmében már nem teljes számban, csupán 3000 fővel kellett volna levonulniuk, amiből végül csupán 1200 nemzetőr katona lett. Július heteiben a nemzetőrök felfegyverzése és a zentai táborozás előkészítése zajlott. Mészáros felfegyverzett, erőteljes sereget kívánt Borsodból kiindítani.

Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 13-án kelt rendelete a hatóságoknak meghagyta, hogy önkéntesekből toborozzák a kiindítandó nemzetőröket, akik a harc végéig vállalják a szolgálatot. Miskolcra hosszú hetek előkészületei után szeptember 10-én indult el a táborba a tíz hétre bevonulók 1200 fős serege. Felszerelésük költségeit részben a megye állta, de emellett Borsod megye az egri káptalantól is vett fel kölcsönt, adományokat gyűjtöttek, raktári készleteket értékesítettek, hogy összejöjjön a fedezet. Mezőkövesden keresztül haladtak, ahonnan Pesten át Székesfehérvárra mentek. Útirányuk a dunántúli események miatt változott meg, ami folytán Bácska helyett Lepsénynél szálltak táborba. A tűzkeresztségen a pákozdi csatában estek át, sikeresen harcolva Jellasics csapatai ellen.¹

Batthyány az országgyűlés szeptember 12-i határozata értelmében két nap múlva elrendelte a honvédek toborzását, illetve a veszélyeztetett dunántúli megyékben népfelkelést hirdetett.² Szeptember 16-án Nyáry Pál javaslatára a Ház elfogadta az újonc állítási kulcsot 42 ezer főre vonatkozóan, ami országos szinten minden 127 lakosra 2 főt jelentett. Borsod vármegyében ez 3053 személy besorozását jelentette. Az újonnan felállítandó 16 zászlóalj területünkre eső szervezési központjai Kassán és Miskolcon voltak. Miskolcon a 22. zászlóalj felállítása zajlott borsodiakból és zempléniekből. A kiállítandó önkéntesekből Borsod első menetben 1200 főre volt kötelezve.³

¹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3764/1848.

² Hermann 1996, 154.

³ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3137/1848.

Szeptember 16-án megalakult az Országos Honvédelmi Bizottmány, melynek feladata a kormány ügyeit egyedül intéző Batthyány és a Ház közötti közvetítés segítése volt Kossuth elnökletével. Batthyány másodszori lemondásával október 2-án az OHB tényleges kormánysszervvé vált.⁴

A dunántúli hadműveletek megindulásával, a szerbek elleni harcok elhúzódásával és a folyamatos erdélyi katonai konfrontációkkal októberre nyilvánvalóvá vált, hogy egy esetleges galíciai császári betöréssel újabb front nyílhat meg az ország északi részén. A Kárpátokon túlról érkező egyre aggasztóbb hírek indokoltá tették, hogy a katonai védelemmel gyengén ellátott északi megyékben is megkezdődjön az összpontosítás, felkészülve a tényleges katonai küzdelmekre.

Az október első felében ülésező „Borsod megyét képező bizottmány” napirendi pontjainak jelentős részét az újoncállítás ügyei tették ki. Az üléseket idősb Miklós Ferenc alispán vezette, ő tájékoztatta a megyét a „veszélyben forgó hon megmentésére a minisztérium útján érkezett s megyénkre kivetett újoncoknak toborzás útján kiállítására vonatkozó rendeletekről”.⁵ A levéltári forrásként is megmaradt járási táblás jegyzékek pontos képet adnak az egyes falvak lakóinak számáról és rájuk eső sorozandók létszámáról.⁶ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök Budapesten, 1848. szeptember 19-én kelt felhívásában fogalmazta meg a legfontosabb teendőket.⁷ Itt találjuk meg Borsod vármegye egyetemének címzett levelét, melyben leírja, hogy a „növekvő közveszély elháríthatása multhatatlanná tett, addig is míg a katonai állítási törvény a vett fejedelmi szó szerint, szentesítve visszaküldetik, a hadsereget az önkéntesség eszméje szerint kiegészíteni és öregbíteni, nehogy a trón és az ország védtelenül összeromboltassék”.⁸ A Borsodra így létszámarányosan kivetett 3053 honvéd kiállításáról kellett intézkednie a megyének. 127 lélekre 2 újoncot számítottak, akiket kor szerint, sorshúzás vagy toborzás útján kellett kiállítani a településeknek. Ahogy Batthyány írja levelében: „Erélyt várok és eszélyes cselekvőseget, mert eredményes sikert az biztosít”.⁹ A megyei jegyzőkönyv forrása a miniszterelnök levelére megjegyzi: „A király, haza, önállóság és szabadság közös veszélyeit híven rajzolva erélyes és lángoló szavakban szólítja fel az ország lakosait a veszélyben forgó hon megmentésére szolgáló minden eszközöknek megragadására”.¹⁰ A besorozandó újoncok részére megállapított 20 pengő forintot az adójuk lerovásába számították be és az „egyéb aprólékos szükségük fedezésére adandó 2 pengő forinttal megelégedni tartoznak”. A toborzás borsodi lebonyolításáért Gencsy László kormánybiztos és helybeli hadfogó kormányzó volt felelősnek megnevezve.¹¹

Október első napjaiban alakult meg Borsod megye honvéd egylete is. Az egylet elnöke Papp János lett, aki bemutatta a honvéd egylet felhívását, kérve arra a megye „helyeslő szavát”. „Hazánk jelen viharos körülményei közt azok elhárítására minden célravezető eszköz felhasználását úgy is gondolja legfőbbikének ismervén a megye közönsége. Ezen egylet alakulását is tehát, mint a nemzeti szabadság, haza békéje és a polgári kötelességek megszilárdítását közre munkálni törekvő testület tényezőjét tekintvén, hazafiúi készséggel nyilatkoztatja iránta befolyását szíves elismeréssel nyújtja pártfogását és e végből a megye

⁴ Benda 1983, III.k. 687.

⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3562/1848.

⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3762/1848.

⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3763/1848.

⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3763/1848.

⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3763/1848.

¹⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3763/1848.

¹¹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3763/1848.

járásbeli főszolgabíráinak hivatalos kötelességébe rendelte tételni [...].”¹² Az egyesület Borsod megyében Miskolcon alakult meg, de csatlakozhattak hozzá a vidékiek is, hogy a „haza legszentebb érdekeinek előmozdítása tekintetéből” segítsék a közös célok elérését. A népgyűléseken elhangzó beszédek előzetesen közölni kívánták a megye vezetőivel, de az ezzel járó felelősséget magukra vállalták. Az elhangzó beszédek két példányban küldték meg az első alispánnak. A szabadságharc időszakában működő honvéd egyesületek legkésőbb 1849-ben megszűntek, újra indulásukra Borsodban is csupán a kiegyezés, 1867 után nyílt lehetőség.¹³

Az eperjesi kötődésű Irányi Dániel¹⁴ 1848 szeptemberétől kormánybiztosként jelentős szerepet vállalt a hadszervezésben. Kitűnő helyismerete alkalmassá tette, hogy Eperjesről tájékoztatást adjon a szomszéd megyéknek, így Abaújnak és Borsodnak is a várható eseményekről. Az ún. Honvéd iratok fondban számos kevésbé ismert forrást találunk 1848 októberének történéseihez, eseményeihez.¹⁵ Irányi az október elején Kassán tartózkodó, kassai származású Farkassányi Sámuelhez írt levelében adott tájékoztatást, hogy utóbbi személy kinevezésénél fogva kövesse Pulszky Sándort a táborba és maga helyett jelöljön valakit a felmerülő feladatok elvégzésére. A sárosi lovas nemzetőröknek ekkor nem volt még felszerelésük, ezért azok a táborba nem mehettek. A Kassán tartózkodó több száz lengyelt a kassaiakhoz kellett beosztani és ezen csapatok tovább szállításáról Farkassányinak kellett gondoskodni. Irányi honvédek küldését sem kérte Eperjesre, de fontosnak tartotta a kaszánya kitakarítását és az abaúji önkéntes lovasság „összeszerkesztését”.¹⁶

Máczy Imre, a kassai tankerület aligazgatójának leveléből tudunk arról, hogy szeptember végén új formájú esküt kellett tenni az összes „tanoda” hivatalnokának, aláírásukkal megerősítve esküjüket az új hatalom előtt. Távollétük miatt ketten, Kruppay Chrysostom, a Királyi Nemes Nevelde igazgatója és Szepessy Miksa középtanodai igazgatók Kassára való visszaérkezésük után tették le esküjüket.¹⁷

A honvédsereg tiszti állománya hosszú hónapok alatt formálódott. Gyakran találkozunk olyan beadványokkal a korabeli iratok között, melyben szülők gyermekeiket ajánlották a megyegyűlés vezetőinek figyelmébe, kérve a testületet, hogy támogassák a fiatal tiszti növendékeket a magyar hadsereghez való kinevezésre. Példaként említhető Orczy Gyula, aki tagja volt annak az 1200 borsodi nemzetőrnek, akik szeptember 10-e után elhagyták a megyét.¹⁸ Osváth Lajos, a 9. honvéd zászlóaljhoz vezényelt őrmester magát ajánlotta hadnagyi előléptetésre, kérve az Országos Haditanácsot, hogy előléptetését fogadják el. „Mi ösztönt ébreszt az ifjú honpolgár kebelében azon tudat, miképp hazája védelmére szentelt élete feláldozása, képzettsége elismerésével méltányoltatik, annak megbírálasától nem kívánja a két folyamodványban érdekelt két honfi kérelmének méltánylatát feltételezni [...]”.¹⁹ A megnevezett önkéntes hadfiak családi, polgári vagy műveltségi tekintetben is alkalmasak lehettek az altiszti, tiszti rangokra, ebben a megyei bizottmány támogatását élvezhették, amely felterjesztette őket az Országos Haditanács felé.

¹² HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3770/1848.

¹³ Szendrei 1911, 646.

¹⁴ Gánti 2022

¹⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.602.b. 1.d.

¹⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.602.b. 6/1848.

¹⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.602.b. 7/1848.

¹⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3770/1848.

¹⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3772/1848.

Hauptmann Vencel, kinek idősebb fia is a borsodi őrsereg táborban lévő zászlóalj sorában a haza védelméért harcolt, Ferenc nevű kisebbik fiát is az alakítandó borsodi honvéd zászlóaljnál egy altiszti hivatal elnyerésére ajánlotta.²⁰

„Ügyszintén Szűcs Samu, a borsodi őrsereg táborban lévő zászlóaljához indult Bertalan és ugyanott már harcban lévő Lajos testvér öccseit, mint hadfiakat testgyakorlatban s műveltségben képzetteket a Miskolcon állomásozandó 22. számú honvéd zászlóaljnál a tisztség elnyerése végett ajánlatni kérvén. Miután közhírré tett hadügyi kormányrendelet értelmében Borsod megye nyolc oly képzett és művelt egyén ajánlására hívatott fel, kikből mindjárt tizedes vagy őrmesterek, később képzettségük fokozásához képest főtisztok is válhassanak, az hogy Hauptman Ferenc, Szűcs Lajos és Szűcs Bertalan nevezett ifjú honpolgárok, valamint többek indítványára atyjával nemzetőrségi kapitány Jekelfalussy Lászlóval együtt táborban lévő Jekelfalussy Andor nemzetőrt egyéni képességük tekintetbe vételével hatóságilag a borsodi zászlóaljnál altiszti hivatalra neveztetésük végett ajánltassanak, szíves készséggel határozatott.”²¹

Az 1848. október 14-én tartott bizottmányi ülésen olvasta fel Miklós Ferenc alispán azt a három, levelet, melyet előző nap késő este futár hozott Kassáról. E levelek egyikét Irányi Dániel kormánybiztos küldte Eperjesről október 12-én. Irányi tájékoztatta Borsod megyét a Galíciában állomásozó Simunich altábornagy helyzetéről, aki várható volt, hogy a közeli napokban betör az irányítása alatt lévő császári katonai csapattal Sáros vármegyébe. Célja a „zavargók megfékezése lett volna, a Duna felé való előre nyomulással”. Irányi indokoltan tartotta a katonai csapás elhárítására minden kiállítható fegyveres erőknek Kassa melletti táborba szállítását s vezérséggel megbízott Pulszky Sándor őrnagy rendelkezése alá helyezését. Az események sodrását jelzi, hogy Irányi Dániel október 12-én éjjel 11 órakor írta a levelet Miskolcra. Simunich ekkor Tarnovban tartózkodott, aki azt jelezte Abaúj megyének, hogy „bejön egy csapattal a kedélyek megnyugtatósára és az alkotmányos szabadság és a király iránti hűség feltartása végett a Dunánál történt események következtében barátságot ajánl és vár és így ígér [...]”²²

Abaúj megye másodalispánja az általa jegyzett, október 12-én éjjel 12 órakor Kassán kelt levélben tudósít, mi szerint a Sáros megyei alispántól kapott sürgöny szerint a Hartman lengyel ezred 12-én Sáros megyébe érkezik. „És mivel előre látható, hogy valóságos ellent állásra leend szükség, hivatalos bizodalommal sietek felhívni alispán urat, hogy a Miskolcon lévő ágyúk iránt különösen, de az egyebekre nézve is gyors és célszerű intézkedéseket tévén, azokról engemet mihamarább értesíteni méltóztassék, mint szintén arról is, hogy a mihamarább felénk induló ágyú szerelésekhez lőpor vagy egyéb nem hibádzik-e. Egyéb iránt felkérem tekintetes alispán urat, méltóztassék oly intézkedéseket tenni, hogy ha a szükség úgy kívánván, mi felkérnénk, az ágyú telepet és védelmet megindítani minden percben készen lehessen.”²³

Abaúj megye Honvédelmi Bizottmánya már október 13-án működött és levélben kereste meg Borsod megyét, melyben tájékoztatást adtak arról, hogy „Kedves hazánk felsőbb részeit minő újabb veszély fenyegeti, azt a Honvédi Országos Bizottmányhoz ezennel küldött ... hiteles adatokból megérthetni, melyekhez képest felkérjük a tisztelt alispán urat, hogy valamint a mi megyénk részéről a szükséges véderő iránt intézkedtünk, úgy Borsod megye részéről is az összepontosulandó s együvé olvasztandó illetén erő

²⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3807/1848.

²¹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3808/1848.

²² HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3815/1848.

²³ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3816/1848.

rögtöni előteremtéséről is intézkedni méltóztasson. Felkérvén egyszer s mind tisztelt alispán urat az iránt is, hogy az előfordulandó körülmények kívánatahoz képest az állomási helyeken valamint egyes, úgy szekeres fogatokat is megrendelni s azokat a szükséghez képest állandósítani szíveskedjen.”²⁴ Ezt követően intenzívebben megkezdődtek az előkészületek a Galícia felől várható katonai betörés ellen. Borsod megye intézkedett az egyes és szekeres fogatok „állandósításáról”, ahogy Abaúj megye előjárói is kérték. Heves megyét is értesítették az északi megyékben történt eseményekről és előkészületekről.

A rendkívüli fontossággal bíró hivatalos levelekre azonnali intézkedések történtek Miklós Ferenc alispán vezetésével. Először is értesítették Heves megyét a „sebes futárok használatául készen leendő lovak és szekeres fogatok állomásonkénti elhelyezésére”, másolatokat készítettek és küldtek tovább a hozzájuk érkezett levelekről, benne felszólítva az érintetteket a fegyveres erők nagy számban való kiállításának szükségességéről. Az ezen az ülésen megalakított Országos Honvédelmi Választmány, mely ettől a naptól kizárólagos jogkörrel és felelősséggel intézte Borsod vármegyében a hadszervezés ügyeit, felhívására az összeseregülő nemzetőröket kellő lőszerezéssel és szuronyos fegyverekkel kellett ellátni. Határoztak a rendelkezésre álló ágyúk sorsáról és elhelyezéséről. A már ezernél is nagyobb számú honvéd zászlóalj újoncokat fegyverekkel ellátva csapatokba rendezték, „mely intézkedések jóváhagyása és az ármány által minden irányban felzaklatott hazánkat fenyegető vésznek közpolgári néperővel leendő eltiprására intézett lelkesítő szavainak helyeslésével határoztattak.”²⁵

„Miután Gencsi László honvéd kormánybiztos rendeltetésénél fogva megyénk kebeléből nem mozdulhat, másodalispáni hivatalát, melytől táborba indulása miatt ideiglenesen fölmentetett, ezennel folytassa, melynek következtében Miklós Ferenc első és Gencsi László másodalispánaink elnökségével bíznak meg azon teljhatalommal kinevezett állandó honvédi választmánynak, melynek tagjaiul Bük Zsigmond, Lónyay László, Dominkovics Lajos, Vadnai Lajos és Noszticzus János neveztettek. Ezen választmány a megyei bizottmányi ülés hatáskörével oly kijelentéssel ruháztatik fel, miként legkevesebb három tagja által hozandó határozatainak és rendelkezéseinek a megye minden hatósága, tisztviselője és polgára engedelmeskedni s intézkedéseinek fogamatot lehető gyorsasággal szerezni tartozik.

Ezen választmány állandóul Miskolcon tartózkodik és a végrehajtás eszközeivel innen rendelkezendik. Miután továbbá a naponta felmerülhet, s csak rögtön fenytés megtorlásával elfolytható gyűjtogatás, lázítás vagy más nagyobb szerű vétségek a polgári állapot ily viszonyai között a rögtön [ítélő] bíróság alkalmazhatását feltételeznék, annak tagjaiul Máriássy László elnöksége alatt Mária Pál, Soltész Nagy János, Szűcs István, Miatovich János kineveztetnek és ezen bíróság szükség esetében alkalmazását a tejhatalmú választmány a kihirdetett törvényes intézkedések értelmében igénybe veheti. Minden a közlő vész és ezt elhárítani mai naptól készen állandó tartozó nemzetőrség feletti kellő rendelkezésre ezen 7 tagból alkotott választmány minden tekintetben fölhatalmaztatván.”²⁶

Kossuth Lajos a hozzá eljutott hírekre válaszul október 14-én kelt levelében kereste meg Farkassányi Sámuel kormánybiztost.²⁷ Kossuth tájékoztatta Farkassányit Pulszky Sándor ezredes mellé történő kormánybiztosi kinevezéséről. „Az Országos Honvédelmi Bizottmány Galíciából rablók módjára betörni szándékolt vagy már be is tört ellenség

²⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3817/1848.

²⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3818/1848.

²⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3818/1848.

²⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.602.b. 10/1848.

megsemmisítése és elutasítása végett a határos megyékben mai napon a népfelkelést elrendelt, s ennek vezényletét, úgy főparancsnokságát Pulszky ezredes úrra bízta. Bízván az Országos Honvédelmi Bizottmány önnek buzgó hazafiságában és eszélyességében, Önt nevezett Pulszky alezredes úr mellé kormánybiztosul azon biztos reményben nevezi ki, mi szerint őt mindennemű a népfelkelés vezényletére vonatkozó munkálataiban elősegítse, teljesen meg van a bizottmány győződve, hogy Ön a haza várakozásának megfelelően az ellenség tökéletes megsemmisítésére mindent el fog követni és azt tartható közremunkálással végképp elpusztítandja. Pest, október hó 14-én 1848. a Honvédelmi Bizottmány, Kossuth Lajos elnök”.²⁸ Kossuth levele október 17-én érkezett meg Miskolcra.

Az első, komolyabb katonai fenyegetettség elhárulásáról ad tájékoztatást a szomszéd vármegyéknek – Gömör, Torna, Heves, Nógrád, Szabolcs megyék, Jász-Kun és Hajdú kerületek – Borsod vármegye frissen összeült Honvédelmi Választmánya október 15-én kelt levelében. Az Abaúj és Sáros megyék alispánjainak október 15-én kora reggel 6 órakor, sürgöny útján érkezett levelei alapján értesítették a környező vármegyék bizottmányait, hogy Simunich altábornagy „közbejött viszonyok miatt” mégsem vonul keresztül csapataival az északi megyéken. Egy élelem megrendelést tartalmazó levél utalt Simunich megváltozott terveire. Ezt a vele kapcsolatba kerülő Vedrich Mihály főhadnagy szerint „nem alap nélküli ármánynak s hadi cselnek is tekinthetik”. Egyben a szomszéd megyéket, „önöket is hazafiúi buzgalommal hívjuk föl, hogy részükről is a honvédelmi szükséges visszatartásra kész fegyveres erő kiállítása iránt továbbá is sikeresen intézkedni szíveskedjenek”.²⁹

1848 október 1. és 14. között 56 bejegyzést tartalmaznak a megye bizottmányi üléseinek jegyzőkönyvei. Ezen bejegyzések közül 22 forrás vonatkozik közvetlenül a szabadságharc eseményeire. A jegyzőkönyvi bejegyzéseket kiegészítik az iktatott iratok, amelyek feldolgozása tovább árnyalhatja a korszakról alkotott képet.

Október 14-én valójában két ülést is tartottak a vármegyházán. Borsod megye bizottmánya mellett első alkalommal ült össze a megye „Honvédi választmánya”, mely szintén Miklós Ferenc elnökle alatt kezdte meg munkáját. Utóbbi a megyei bizottmány hozta létre. Jogköre „a személy s vagyonbiztonság iránt hozandó határozatainak minden megyei hatóság, tisztviselők s polgárok általi teljesítése”.³⁰ A nyitó ülésen az elnöklő Miklós Ferencen kívül Gencsy László másodalispán, Dominkovics Lajos és Noszticzus János³¹ vettek részt.

Ezt követően a megyei bizottmány ülésjegyzőkönyvei mellett külön kötetben is vezették a megye Honvédelmi Bizottmányi üléseinek történéseit és határozatait.³² A külön iktatószámmal ellátott kötet 1848 októberében 89 bejegyzést tartalmaz, míg december végéig összesen 482 iktatott ügyel találkozunk. Csak októberben 13 alkalommal ülésezett a testület. A rendkívüli forrásértékkel bíró kötet feltárása további kutatás tárgyát képezheti, bemutatva a felkészülését a fegyveres harcokra, illetve a honvédelem rendkívül nehéz heteit 1848 decemberében Borsod vármegyében.

²⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.602.b. 10/1848.

²⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. 3812/1848.

³⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3819/1848.

³¹ Dominkovics Lajos vármegyei pénztárnok, Noszticzus János Miskolc déli választókerületének az elnöke.

³² HU-MNL-BAZVL-IV.601.a.15.k.

Forrásközlés³³

Az 1848-as szabadságharcra vonatkozó bejegyzések Borsod vármegye bizottmányi jegyzőkönyveiben 1848. október 1-14.³⁴

1.

1848 Mindszent hó³⁵ 2-án első alispán idős Miklós Ferenc elnöksége alatt Borsod megyét képező bizottmány ülésben.

3762 Tisztelt első alispánunk mindenkor híven teljesített hivatalos kötelessége érzetéből tudata a közönséggel a veszélyben forgó hon megmentésére a minisztérium útján érkezett s megyénkre kivetett újoncnak toborzás útján kiállítására vonatkozó rendeletek nyomán részint biztos minőségben, részint a bizottmány határozatai következtében tett eddigi lépéseket és rendszabályokat, eközben az újoncnak helységenként miképpen kivetését tárgyazó, s a megye mind a négy járását magába foglaló táblás jegyzékeket bemutatá, mely előterjesztést a közönség helyeslése követvén elfogadott indítványa nyomán felolvastattak még e tárgyra vonatkozó következő miniszteri rendeletek.³⁶

2.

3763 Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök folyó Szent Mihályi³⁷ hó 19-én 9762 szám alatt kelt rendelete által azt hagyja meg, hogy addig is, míg a katonaállítási törvény a vett fejedelmi szó szerint szentesítve visszaküldetik, a növekedő közveszély elhárítása mulhatatlanná teszi a hadseregnek önkéntesség eszméje szerinti kiegészítését, annál fogva meghagyja azt, hogy 127 lélekre két újoncot számítva megyénkre eső 3053 honvédet minél hamarabb és lehető készséggel a népség arányához felosztva akként állítsuk ki, hogy hol a közeg hajló a törvényjavaslat értelmében az újoncokat a meghatározott kor szerint besorozni, ott ezen rendszabály elfogadandó és életbe léptetendő, hol azonban a község az illető mennyiséget a maga határára szorítkozó toborzás útján akarja összegyűjteni, a toborzás legott megindíttassék végre.

A király, haza, önállóság és szabadság közös veszélyeit híven rajzolva erélyes és lángoló szavakban szólítja fel az ország lakosait a veszélyben forgó hon megmentésére szolgáló minden eszközöknek megragadására.³⁸

³³ A források átírása a mai helyesírás szabályainak betartásával, az eredeti nyelvezet megtartásával történt. A forrásközlés a közgyűlési jegyzőkönyvből bejegyzésszám szerinti, kiemelve hogy csak a szabadságharcra vonatkozó bejegyzések kerülnek közlésre. Az egyes bejegyzések teljes terjedelmükben közlésre kerülnek.

³⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 2.k

³⁵ Október hónap régi elnevezése.

³⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3762/1848.

³⁷ Szeptember hónap régi elnevezése

³⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3763/1848.

3.

3764 Ugyanazon folyó Szent Mihályi hó 26-án 4441. szám alatt a 16. honvéd zászlóaljához szükséges újoncok kiállítása tárgyában eddig kiadott rendeletek kiegészítése, felvilágosítása tekintetéből kelt rendeletéhez csatolva az ország által megajánlott 169611-re terjedő hadsereg egy negyedének, 127 lélekre két újonc kivetési kulcs szerint a törvényhatóságokat illető újoncok száma melyik hadfogadó állomáson történendő beiktatásukat magába foglaló táblás jegyzéket azon meghagyással közli, hogy hivatkozva folyó évi szeptember 18-án 3814. szám alatt kelt rendeletére, a polgári és katonai előjáráságnak újólag meghagyja a kiállítandó újoncok besorozása mellett azt, miként a hadfogadó tisztek a legszükségesebb ruhaneműkért oly biztos egyéneket küldjenek, kik magukat az Országos Nemzetőrségi Tanácsnál jelentsék.

Minthogy az előbbi rendelet másolata az újoncoknak miképpeni kiállítására vonatkozólag az ott meghagyottaknak teljesítése végett mind a négy járásbeli fő és középponti szolgabíráinknak elnököleg már kiadatott, e részben ugyan a további rendelkezésnek szüksége annyival inkább nem forog fel. minthogy a toborzás útján kiállítandó újoncok mikénti kiállítását tárgyzó folyó évi Szent Mihály hó 23-án tartott bizottmányi ülésünkről a szükséges rendeletek immár megtétettek, azonban ezen határozatnak ezúttal is megerősítvén, annak kiegészítésére vonatkozó még következő határozatokat is hoztattak.

a.) Minthogy folyó évi Szent Mihály hava 23-án tartott bizottmányi ülésen felolvasatott miniszteri rendeletben a 20 pengő forintot tevő foglaló pénznek a belépendő újonc részére (való) kifizetése meghagyatik, a most felolvasatott miniszteri rendeletből pedig tisztán kitetszik, miként a hatóságokra kivetett újoncok száma részint toborzás, részint a meghatározott kor szerint állíthatják ki, a foglalót tekintetében kelt miniszteri rendeletet úgy értelmezzük, hogy az a toborzás útján beállott újoncoknak a szerint adandók, mint azt folyó évi Szent Mihály hó 23-án kell határozatunkban körülményesen kifejtünk.

A megállapított kor szerint a törvényjavaslat értelmében katonáskodni köteles s ekként besorozott egyéb újoncok pedig az illető község által fizetendő adója lerovásában betudandó, s az újoncoknak aprólékos szükségsei fedezésére adandók 2 pengő Ft-tal megelégedni tartoznak.

b.) Minthogy megtörténhetik az, hogy a toborzás útján állított újonc nem azon helységben és községért áll be katonának melyikben született és beírva van, amennyiben a miniszteri rendeletek értelmében, de a törvényjavaslat szerint is minden összeírt egyén csak azon községnek számíttathatik be, ahonnet származott, az illető községi hatóságok a más helységben beállott ily egyént visszakövetelhessék, ugyan azonban miután a veszélyben forgó hon rögtöni segedelmet igényel, attól hogy a rájuk kivetett újoncokat teljes számban jelenleg állítsák ki gondoskodni kötelesek.

c.) Mivel az újonc összeírás alól elbujdokolt azon egyénekre, kik polgári legszentebb kötelességteljesítésüktől vonakodva egyik legnagyobb polgári bűnt követ el, ezekre a törvény 8 évi szolgálatra terjedő büntetést szab, az ily egyénekre rendeltetik, hogy oly városokban vagy községekben, hol ilyen hűtelen polgárok találkoznak, az illető helyiségre kivetett s toborzás útján ki nem állítható újoncok után nyomban s a törvény rendelkezése szerint 8 év soroztassanak be és a kor szerinti állításnak csak akkor legyen helye, ha sem a toborzás útján sem az összeírás alatt megszökött s besorozott egyénekből az illető községre kivetett szám nem telne ki.

Vége ezen két rendbeli miniszteri rendeletek és az erre kelt határozatokkal együtt illető tisztviselőinknek teljesítés a toborzásra kinevezett kormánybiztos Gencsy László és helybeli hadfogó kormányzónak is tudomásul kiadatni rendeltetnek.³⁹

4.

3770 Pap János, mint a honvédegylet elnökének ezen egylet céljai és szükségességére vonatkozó felhívás egy példányának bemutatásával, a már megalakult egyletre a megye helyeslő szavát kimondatni, azt pártfogása alá venni, ajánlani s tagjainak a vidéken működésük sikerítésében a megyei tisztviselők által segéd kezét nyújtani kérő folyamodványa felolvasatván.

Hazánk jelen viharos körülményei közt azok elhárítására minden célravezető eszköz felhasználását úgy is gondjai legfőbbikének ismervén a megye közönsége. Ezen egylet alakulását is tehát, mint a nemzeti szabadság, haza békéje és a polgári kötelességek megszilárdítását közre munkálni törekvő testület tényezőjét tekintvén, hazafiúi készséggel nyilatkoztatja iránta befolyását szíves elismeréssel nyújtja pártfogását, és e végből a megye járásbeli főszolgabírának hivatalos kötelességébe rendelte tétetni, mi szerint a Miskolcon már akképpen megalakult, s a vidék bármely helyein alakulandó honvéd egyesület tagjai működésének sikerésítésére a haza legszentebb érdekeinek előmozdítása tekintetéből is közremunkálni törekedjenek, úgy azonban, hogy a bárhol tartandó népgyűléseken előadandó szónoklatot eleve magukkal közöltetvén, a felelősséggel ők fognak tartozni és e végből az elmondott beszédet az elnök az első alispánnak párban megküldeni tartozván.⁴⁰

5.

3771 Orczy János beadott folyamodványában a jelenleg ellenség előtt álló 1200 önkéntes borsodi nemzetőrök soraiban lévő fiát Orczy Gyula megyei tiszteletbeli aljegyzőt, mint továbbra is a hadi pályán hazájának szolgálni kívánó polgárt a magyar hadseregnek hadnaggyá kineveztetése végett kérvén ajánltnak.⁴¹

6.

3772 Úgyszintén Osváth Lajos a 9. honvéd zászlóaljbeli őrmester, a most alakítandó hadsereg valamelyik zászlóaljánál hadnagyi tisztségre leendő előléptetése végett magát az Országos Haditanács elnökének ajánltnak kérvén.

Mi ösztönt ébreszt az ifjú honpolgár kebelében azon tudat, miképp hazája védelmére szentelt élete feláldozása, képzettsége elismerésével méltányoltatik, annak megbírlásától nem kívánja a két folyamodványban érdekelt két honfi kérelmének méltánylatát feltételezni, de mint olyanokat, kik a megtámadt haza védelmének elhárítására hazafi buzgósággal magukat önként hadfiakul felajánlották, kik részint családi, részint polgári állásuknál fogva a művelt képzettség azon fokán állanak, hogy azon állásponton, melyet elnyerni óhajtanak, a kötelességnek s várakozásnak becsülettel megfelelendenek, a megyei bizottmány az Országos Haditanácsnak szíves készséggel mihamarabbi ajánltnak rendelte.⁴²

³⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3764/1848.

⁴⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3770/1848.

⁴¹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3771/1848.

⁴² HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3772/1848.

7.

1848. Mindszent hó 3-án első alispán Miklós Ferenc elnöksége alatt Borsod megyét képező Bizottmányi ülésben.

3779 A tegnapi napon tartott bizottmányi ülés jegyzőkönyve felolvasása után panasz emeltetvén afelől, hogy a táborba szállított és jelenleg az ellenség előtt álló nemzetőreink felszerelésére, kiállítására legközelebb kivetett 40000 pengő forintok oly annyira hibásan és aránytalanul vannak személyenként kivetve, hogy megtörtént az is, mi szerint 1843. évben a megyeházra tett 30000 pengő forintok utáni kivetés szerint a reájuk esett összeget jelenlegi kivetés szerint némely egyének hússzorosan is fizetni tartoznak és e tekintetben intézkedés tétel indítványoztatott, melynek nyomán ámbátor magunk megismerjük, miszerint a rendes összeírási alap hiánya miatt némely hibák csúsztak be a kivetésekbe, azonban miután a kivetett 40 ezer pengő forintok az illetőtől be nem szedethetvén, mennyiben a veszélyben forgó haza rögtöni segedelmezést igényelt, a kivetett de be nem fizetett összegre kerülhetlen tenni kellett költségek fedezését kölcsön pénzzel kellett kipótolnunk, melynek visszatérítése az esetben, ha megállapított kulcs szerinti fizetés beállítatnék lehetlenné válna.

Az oknál fogva nyíltan kijelentjük, hogy a 40000 forintot tett jelenlegi kivetést az idő rövidsége miatt változtatni nem lehetvén, a hibás kivetésből eredő panaszok a jövő adóbeli kivetés alkalmával fognak orvosoltatni, ennek nyomán illető szolgabíráink oda utasítatnak, hogy elébbeni e részben kelt határozataink következtében a kivetett 40000 pengő forintok beszedését szorgalmasan folytatván, a hibás kivetés tekintetében eleikbe terjesztendő panaszokat külön feljegyezvén, azoknak miben léte felől avégett, hogy az igazságos panaszok majdan a rendes adóbeli kivetés alkalmával orvosoltassanak, hivatalos jelentéseiket nyújtsák be.⁴³

8.

3781 Felolvastatott Miskolc város tanácsa által benyújtott azon folyamodvány, melyben annak elősorolásával, hogy a veszélyben forgó hon megmentése súlyos kötelességeit mindenkor egész készséggel teljesíteni kész ugyan Miskolc városa s e részben ennek némi jeleit is adá, mint hogy azonban a jelen mostoha időszakban több rendbeli fizetésekkel számos katonai átutazásokkal terhelt adópénztára egészen üres, azon határozatukat mi szerint minden beállandó újonc részére 2 pengő forint adassék a község pénztárából, jelen körülmények között minden igyekezete mellett sem képes teljesíteni. Azt kéri tehát, hogy azon 2 forintok a jelenleg úgy nemes mint nem nemes osztályokra egyiránt kivetett s részben beszedett 40 ezer pengő forintból fedeztessenek.

Mínthogy a folyamodó város tanácsa által beadott kérelem azon hibás fogalom és alapon látszik sarkallni, mi szerint Miskolc város tanácsa azonban hiedelemben van, hogy a meghatározott kor szerint besorozott s toborzás útján beállott újonc részére aprólékos költségei fedezésére általunk az adóbani betudás feltétele mellett fizetni rendelt 2 pengő forintok a községekre kivetni szokott rúgtatási (berukkol) összegből lennének fedezendő, holott tisztán kimondánk határozatunkban azt, hogy azon 2 pengő forintot minden község által fizetni köteles a még március előtt kivetett közadóból fedezendő, s miután az ily fizetésről kelt nyugtatványok általunk készpénz gyanánt fognak a rendes adóban bevételni, oda utasítatik Miskolc városa tanácsa, hogy amennyiben ezen fizetést a más helyeken is

⁴³ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3779/1848.

egyaránt érzett idő mostohasága s jelen körülmények között a fizetésre tehetetlen községek pénztelenség miatt üres pénztárunktól szükségképpen elhárítani kellett, miután adóbeli régibb tartozásai nagyobb számmal vannak, azoknak ekkénti lerovásával elmulasztott köteleességét legcélrányosabban teljesítheti, de különben is a megyebeli községek között különbséget tenni nem lehetvén, a kivetett 40000 pengő forintoknak pedig ettől különböző rendeltetése lévén, s a törvény értelmében a helyhatóság által kiállítani köteles nemzetőrség s annak kiállítása fedezésére szükséges költségeknek honfiúi érdem gyanánt nem tekintheti emlegetése ide éppen nem tartozván, a folyamodó város tanácsának hazafiúi ezen köteletségének teljesítésében magát a megyebeli egyéb községektől elkülönöztetni szándékolt kérése teljesítésének helye nem találtatott.⁴⁴

9.

3786 Felolvastatott Pálfi Péter laki származású raboskodónak elnökieg kiadott és tiszti ügyészi véleménnyel hátírva ellátott oly tartalmú folyamodványa, mely szerint kibocsátása esetére maga helyett egy alkalmas egyént a veszéllyel küzdő haza megmentésére összeírt több rabtársai számához sorozandót a Hunyadi csapatba kíván állítani.⁴⁵

10.

3787 Hadik Gusztáv a tiszántúli mozgó őrsereg főparancsnoka folyó évi szeptember hó 10-én rác lázadók által felújítással gyűjtással megsemmisített Debeliácsa volt német bánáság végvidékbeli helység koldus botra jutott 700 családja számára gyűjtendő segélyezésre felhívó hivatalos körlevele, mind a négy járásbeli fő és központi alszolgabíráinknak oly figyelmeztetéssel rendeltetett másolatban kiadatni, mi szerint a megye polgárainak hazafias érzelmét igénybe véve, ezen a hazáért magukat oly nagyszerű elszántsággal feláldozott szerencsétlen magyarok részére lehető gyors intézkedések által minél több pénzbeli adakozásokat gyűjteni s azokat mihamarabb részenként is beadni igyekezzenek.⁴⁶

11.

3790 Ezek László alszolgabíránk hivatalos jelentése folytában, miután a hon segélyezésére gyűjtött összeg beszédésével megbízott Fodor Ferenc volt alszolgabíránk szakaszából felügyelése alá csupán Visnyó és Szilvás helyiségek adattak, azokból pedig a segély összegek már beszédetvén általa be is adatott és így a jelentést sürgető bizottmányi határozat reá alkalmazható lenne, folyó évi szeptember 25-én 3757. szám alatt kelt határozatunkra hivatkozólag Vas István alszolgabíránk rendeltetett komolyan emlékeztetni, mi szerint a hon segélyezésére gyűjtött összegről kimerítő hivatalos jelentését a legszigorúbb megrovást maga után vonandó felelet terhe alatt haladék nélkül adja be.⁴⁷

⁴⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3781/1848.

⁴⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3786/1848.

⁴⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3787/1848.

⁴⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3790/1848.

12.

3794 Dominkovics Lajos házi pénztárnokunk az eddig beadott honsegélyezésre gyűjtött összegekről készített számadását hivatalos jelentésével az azon kérrrel nyújtván be, miképp számadása megvizsgálásával miután az eddig begyűlt összegekből felmaradt készpénz a kiindult őrsereg felszerelésére fordított, amíg meglévő fegyver, kelme és vásznakról rendelkezünk.

Ezen jelentés folytában hivatkozva a folyó évi szeptember 25-én kelt határozatunkra, a hon segélyezésére kivetett összegek beszedése végett kiküldve volt, s mind eddig jelentésüket beadni elmulasztott küldöttségek, jelentésük haladék nélkül leendő beadására a legkomolyabb rosszálló figyelmeztetéssel emlékeztetnek, egyébiránt Somogyi László aljegyzőnk oda utasíttatik, miszerint a már beadott táblás jegyzékekből mindennemű segélyadományokról rovatos kimutató jegyzéket készítsen, egyszersmint a megajánlott de még bennem szedett anyagi segélyezések iránt is külön jegyzetet készítsen, melyek szerint illető szakaszbeli szolgabíráink a hátralévő segélyadományokat haladék nélkül beszedvén Miskolcra szállíthassák.⁴⁸

13.

1848. Mindszent hó 10-én első alispán Miklós Ferenc elnöksége alatt Borsod megyét képező Bizottmányi ülésben.

3796 Az 1848 évi 8. törvénycikk alapján a közadó mikénti összeírása, kezelése módja iránti ideiglenes terv kidolgozására kirendelt választmány által beadott körülményes tudósítás felolvastatván. Az érdekelt tudósítás az alább elősorolandó csekélyebb módosítások hozzájárulásával egész terjedelmében oly világos kijelentéssel fogadtatik el, hogy e minden esetre csak ideiglenes, s a haza jelen vészes körülményei között teljesen ki nem dolgozható országos rendelkezésig, egyedül használandó rendszabály az országos rendelkezés elkészültével erejét fogván veszteni, az egész országra egyaránt egy iránt intézkedendő adórendszer fog életbe lépni.⁴⁹

14.

3806 Ifjabb Szathmáry Király József alszolgabíránk hivatalosan jelentvén, miképp két ízben történt felszólítása után is Galvács helyiség bírása a sorshúzás elől megugrott újoncok elfogatását teljesíteni vonakodott, s ez engedetlensége miatt őrizet alatt vasra veretni céloztatván, galvácsi hites Stefkó András kijelentette, hogy a bírót nem hagyjuk s egész falustól felállunk mellette. Habár elnöki jelentés szerint Galvács helyisége bírása s illető eljárósága hódolva a hatósági intézkedéseknek vétségük megbánása mellett újoncaikat besoroztaták, mindaz által ezen hivatalosan bejelentett engedetlenséggel párosult ellenszegülés kinyomozása s a vétkeseknek találandó egyének iránti kellő fegyelmi intézkedés tétele ezen tiszti jelentés másolatának kiadásával Fekete András helyettes főszolgabíránk-nak meghagyatott, tudósítása bevértván.⁵⁰

⁴⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3794/1848.

⁴⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3796/1848.

⁵⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3806/1848.

15.

3807 Hauptmann Vencel, mint kinek idősebb fia jelenleg is a borsodi őrsereg táborban lévő zászlóalja sorában hazánk védelméért harcol, ifjabb Ferenc nevű fiát is a most alakítandó borsodi honvéd zászlóaljnál egy altiszti hivatal elnyerése végett ajánlatot kérven.⁵¹

16.

3808 Úgyszintén Szűcs Samu a borsodi őrsereg táborban lévő zászlóaljához indult Bertalan és ugyanott már harcban lévő Lajos testvér öccseit, mint hadfiakat testgyakorlatban s műveltségben képzetteket a Miskolcon állomásozandó 22. számú honvéd zászlóaljnál a tisztség elnyerése végett ajánlatni kérven.

Miután a közebb hírré tett hadügyi kormányrendelet értelmében Borsod megye nyolc oly képzett és művelt egyén ajánlására hívatott fel, kikből mindjárt tizedes vagy őrmesterek, később képzettségük fokozásához képest főtisztok is válhassanak, az hogy Hauptmann Ferenc, Szűcs Lajos és Szűcs Bertalan nevezett ifjú honpolgárok, valamint többek indítványára atyjával nemzetőrségi kapitány Jekelfalusy Lászlóval együtt táborban lévő Jekelfalusy Andor nemzetőrt egyéni képességük tekintetbe vételével hatóságilag a borsodi zászlóaljnál altiszti hivatalra nevezésük végett ajánlatassanak, szíves készséggel határoztatott.⁵²

17.

3811 Jerman Antal orvos sebész azon folyamodványára, mely szerint a borsodi táborba indult nemzetőrsereghez, mint alorvos állván, de útközben visszarendeltetvén kárpótlásként egy hónapra eső 30 pengő forintban határozott illetőségét kiadatni kéri.

A folyamodó útiköltségei, értékbeli fogyatkozása s eltöltött ideje kárpótlása fejében kiadandó 30 pengő forint kifizetése a fegyverkezési pénztárra utalványoztatott.⁵³

18.

3812 Fukker Józsefné a folyamodványához mellékelt árjegyzék szerint, férje által kijavított több nemzetőrségi lőfegyverekért még hátralévő 83 váltóforint és 10 krajcár kifizetését elrendeltetni kérő folyamodványára a kitett 83 forint 10 krajcár munkadíjnak a fegyverkezési pénztárból kifizetése utalványoztatott.⁵⁴

19.

1848. évi október 14. napján alispán Miklós Ferenc első alispán elnöksége alatt Borsod megyének Miskolcon tartott bizottmányi ülésében.

3815 Elnök első alispánunk előmutatván három, sürgönyként érkezett levelet, melyek futár által tegnap esti 10 óra előtt Kassáról küldettek, azok egyike Irányi Dániel kormánybiztostól Eperjesről folyó hó 12-én éjjele 11 órakor kelt, jelentvén benne, hogy Simunics

⁵¹ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3807/1848.

⁵² HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3808/1848.

⁵³ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3811/1848.

⁵⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3812/1848.

Galíciában lévő altábornagy által értesítetett, miképp folyó hó 12-én nagyobb csapat katonasággal Sáros megyébe beüt s állítólag a zavargók megfékezésére a Duna felé nyomuland.

E kétségtelen fenyegető új vesz elhárítására minden kiállítható fegyveres erőnknek Kassánál táborba szállítását s vezérséggel megbízott Pulszky Sándor őrnagy rendelkezése alá helyezését siettetí.⁵⁵

20.

3816 Abaúj megye másodalispánjától folyó hó 12-i éjjeli 12 órakor kelt, melyben a Sáros megyei alispántól küldött sürgöny szerint a Hartman lengyel ezred folyó hó 12-én, e szerint mai napon Sáros megyébe érkezéséről értesítetünk, s melyben azért letartóztatott ágyúk kellő felszereléséről tudósításra, egyszersmint arra hívatunk fel, hogy szükség esetében, mint az ágyútelep, mind a kiállítandó védelmi sereg Kassa felé indítására minden percben készen lennénk.⁵⁶

21.

3817 Abaúj megye honvéd választmányától október 13-ról kelt, melyben felhívunk a fenyegető újabb veszély elhárítására összpontosítandó fegyveres erőnk rögtön előállítására és arra hogy a körülmények sürgetéséhez képest az állomási helyeken egyes, úgy mint szekeres fogatok állandósíttassanak.⁵⁷

22.

3818 Ezen felolvasott hivatalos levelek tartalmához képest tett rögtön intézkedése elnök alispánunknak helyeseltettek, miképp Heves megye alispáni hivatalát rögtön felhívta, a sebes futárok használatául készen leendő lovak és szekeres fogatok állomásonkénti elhelyezésére és az érintett levelek másolatban lett megküldésével fegyveres erő lehető számbani kiállítására, miképp az Országos Honvédelmi Választmányt felkérte az összesre-glendő nemzetőreinek részére lőszerekkel együtt szuronyos fegyverek kellő számban s lehető mennyiségbeni küldésére. Felkérte arra is, hogy a további utasítás nyerésig tett letartóztatott ágyúk hova és ki rendelkezésére adathatásáról határozott utasítással rendelkeznek. Felkérte végre arra is, hogy az itt már ezren felül besorozott honvéd zászlóalj újoncok lőfegyverekkel ellátva, csapatokba szerkesztessenek, mely intézkedések jóváhagyása és az ármány által minden irányban felzaklatott hazánkat fenyegető vésznek közpolgári néperővel leendő eltiprására intézett lelkesítő szavainak helyeslésével határozattak.

Miután Gencsi László honvéd kormánybiztos rendeltetésénél fogva megyénk kebeléből nem mozdulhat, másodalispáni hivatalát, melytől táborba indulása miatt ideiglenesen fölmentetett, ezennel folytassa, melynek következtében Miklós Ferenc első és Gencsi László másodalispánaink elnökségével bízhatnak meg azon teljhatalommal kinevezett állandó honvédi választmánynak, melynek tagjaiul Bük Zsigmond, Lónyay László, Dominkovics Lajos, Vadnai Lajos és Noszticzus János neveztettek. Ezen választmány a megyei bizottmányi ülés hatáskörével oly kijelentéssel ruháztatik fel, miként legkevesebb

⁵⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3815/1848.

⁵⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3816/1848.

⁵⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3817/1848.

három tagja által hozandó határozatainak és rendelkezéseinek a megye minden hatósága, tisztviselője és polgára engedelmeskedni s intézkedéseinek fogamatot lehető gyorsasággal szerezni tartozik.

Ezen választmány állandóul Miskolcon tartózkodik és a végrehajtás eszközeivel innen rendelkezendik. Miután továbbá a naponta felmerülhet, s csak rögtön fenytés megtorlásával elfolytható bujtogató, lázítás vagy más nagyobb szerű vétségek a polgári állapot ily viszonyai között a Rögtönbíróság alkalmazhatását feltételeznék, annak tagjaiul Máriássy László elnöksége alatt Máry Pál, Soltész Nagy János, Szűcs István, Miatovich János kineveztetnek és ezen bíróság szükség esetében alkalmazását a tejhatalmú választmány a kihirdetett törvényes intézkedések értelmében igénybe veendheti. Minden a közelgő vész és ezt elhárítani mai naptól készen állandó állani tartozó nemzetőrség feletti kellő rendelkezésre ezen 7 tagból alkotott választmány minden tekintetben fölhatalmaztatván.

Egyébiránt ezen határozatunk s abban érintett rendelkezéseink felől kellő összemunkálás és értesítés végett minden szomszéd megyék, valamint szükséges tudatásul az Országos Honvédelmi Választmány levél által értesíttetni rendeltettek.⁵⁸

Levéltári források

HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod Vármegye Közgyűlésének, Törvényszékének, Bizottmányának és Központi Választmányának iratai, Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek

HU-MNL-BAZVL-IV.601.b. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod Vármegye Közgyűlésének, Törvényszékének, Bizottmányának és Központi Választmányának iratai, Közgyűlési iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.602.b. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod vármegye kormánybiztosának iratai, Honvéd iratok

Szakirodalom

Benda 1983 = Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I.-IV. 1983. Akadémia Kiadó, Bp.

Dobrossy 2003 = Dobrossy István (főszerk.): Miskolc története 1848-1918. Miskolc 2003.

Gánti 2022 = Gánti István: 200 éve született Irányi Dániel. 2022.02.24. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/200_eve_szuletett_iranyi_daniel (Hozzáférés: 2023. szeptember 1.)

Hermann 1996 = Hermann Róbert (szerk.): Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története VIDEOPONT Kiadó, Bp., 1996.

Szendrei 1911 = Szendrei János: Miskolc város története 1800-1910 (Miskolc város története és egyetemes leirata. Ötödik kötet) Miskolc, 1911.

⁵⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.601.a. 3818/1848.

HOL TÓ ÁLLOTT, MOST TÜNDÉRKERT
AVAGY HOVÁ LETT A DIÓSGYŐRI VÁR MELLETTI TÓ?

A tanulmány a számos vizuális forrásból és művészi ábrázolásról jól ismert, diósgyőri vár melletti tó megszüntetéséhez (lecsapolásához) vezető történéseket mutatja be. A tó melletti vízimalmot működtető Somossy Kámán és a diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyár között a 20. század elején kialakult konfliktus kapcsán a tó vizének korabeli hasznosítási formáiba tekinthetünk bele. A vízhasználat története, illetve a tó lecsapolásának esete jól reprezentálja az ember gazdasági érdekű tájátalakító tevékenységét és annak hosszan ható következményeit.

A diósgyőri vár melletti területen, amelyet ma Tündérkertként ismer a város, egykor egy langyosvizű tó terült el egészen az 1940-es évekig. A Telepy Károly által többször is megörökített névtelen tavat, amelyre csak halastóként, vagy a malom tavaként utaltak, az általánosan elterjedt információ szerint az 1950-es években,¹ vagy egészen konkrétan 1959-ben² töltötték fel. Ez az állítás azonban tévesnek tűnik, ugyanis dr. Balogh Kálmán geológus 1947-es, a tavat tápláló források lefoglalásáról szóló tanulmányában azt írja, hogy a tavat 1945–1946-ban csapolták le.³ Az ugyancsak geológus dr. Wein György 1952-es tanulmányában pedig már feltöltött területként utal a tóra.⁴ Az '50-es évek előtt történt lecsapolást támasztja alá az is, hogy a korabeli sajtó (Észak-Magyarország) sem tett említést róla abban az évtizedben, márpedig ez minden bizonnyal jelentős esemény lehetett akkoriban. Végül pedig egy, 1959 júliusában készült légifotón is az látszik, hogy a tó egykori területét már régebb óta meglévő növényzet borítja.⁵ A levéltárunkban fellelhető iratokból sajnos nem derül ki a tó lecsapolásának pontos ideje, viszont azt megtudhatjuk, hogy miért kellett megszűnnie a több száz éven keresztül létező halastónak.

A tó egyik legkorábbi – ha nem a legkorábbi – említése ugyanis egészen a 14. századra megy vissza, amikor is Ernye István nádor – a diósgyőri várat építeni kezdő Ernye bán fia – egy 1313. augusztus 15-én kelt oklevélben a vár alatt társházzal rendelkező pálosoknak adományozta a Diósgyőr határában fekvő Papréte nevű földet, szőlőt és a „Filthó” nevű halastavat.⁶ A vár építéskor tehát már létezett a területen egy tó, amely a vár felépülte után is halastóként funkcionált. A várat vadaskert, valamint virágos- és gyümölcsöskertek vették körül, a keleti oldalon a halastó, a hegy tövében fakadó forrásoknál pedig a Királynék fürdője helyezkedett el.⁷ A tó nemcsak élelemforrásként szolgált, hanem a vize a keleti végében egy vízimalmot is hajtott, amelynek épülete még ma is áll, habár most már nem malomként funkcionál. Az elkövetkező évszázadokból kevés forrás maradt fenn a tóról, de egy 1744-es összeírásban azt olvashatjuk, hogy a vár alatti, náddal benőtt halastóban már csak a silányabb fajtájú halak éltek meg. Ennek szomszédságában állott a diósgyőri

¹ Lovász–Miskolczi 2018.

² Fejlesztési tervek a várra. Észak-Magyarország, 2004. ápr. 20.

³ Balogh 1947.

⁴ Wein 1952, 15.

⁵ <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/249096?r=1&c=2305123.5:6121658.5:8> (Hozzáférés: 2023. szeptember 7.)

⁶ Fejér 1832, 531.

⁷ Lovász–Miskolczi 2018.

koronauradalom három kőre járó vízimalma, a hat törővel ellátott kölestörő, az uradalmi serfőzőház és a miskolci posztosok által épített és census fejében használt kallómalom. Nemhiába választotta a koronauradalom a majorság központjának a várat és annak környékét. A vár mellett északnyugatra helyezkedett el a provizori ház, a cselédház, egy tömlőc, szekérszín és istálló, mindezek mellett pedig a majorság. A vár már hosszú ideje nem szolgált lakóhelyül, viszont egy részét – a keleti szárnyat – lefedték zsindellyel, s az itt található hat helyiségben működött a kápolna és az öt gabonarakár.⁸

Ezt követően majd csak a 19. századi honismereti irodalomban tűnik fel ismét a tó mint a romantika által a figyelem középpontjába került diósgyőri vár tartozéka. Egy 1847. évi közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzés szerint „van a vár alatt egy nagy kiterjedésű mocsáros tellye melyből a víz soha ki nem apad”.⁹ A „tellye” feltehetőleg a német Teich „tavacska, tó” jelentésű szóból származik, ahogyan Miskolc másik tavának, a Hámori tónak a régebbi elnevezése, a Taj is.¹⁰

Telepy Károly: A diósgyőri várrom, 1860

Telepy Károly: Diósgyőri vár, 1901

A diósgyőri vár romjai Váncza Emma fényképe után
rajzolta Hány Gyula (1891)

Hogy a tó a későbbiekben egyre többször került a figyelem és a viták középpontjába, az a Magyar Királyi Vas- és Acélgyár Diósgyőrben való megtelepedésének volt köszönhető. A gyárnak ugyanis a működéshez tetemes mennyiségű vízre volt szüksége, ezért a legnagyobb vízbázisokra majdhogynem kizárólagos vízhasználati jogot terjesztett ki. Leghama-

⁸ Veres 1977, 37.

⁹ HU-MNL-BAZVL-V.130. (1. kötet, 129. l.)

¹⁰ Dobrossy 2000, 250.

rabb a Hámori tó vízkészletének felhasználására szerezte meg a jogot, amelyhez a Szinva patakon keresztül tudott hozzáférni. A problémát éppen az okozta, hogy míg a Hámori tóhoz viszonylag kevés számú érdekeltség fűződött, addig a Szinva vizét számos kisebb-nagyobb vízfelhasználó vette igénybe. Ez pedig megosztotta a vízkészletet, s így a kellenél kisebb mennyiségű víz működési problémákat okozott a gyárban. A gyárat birtokló kincstár nemtetszésének végül egy, az alispánnak írt levélben adott hangot, melyben a Szinva felső folyásán, Diósgyőr határában működő molnárt, Somossy Kálmánt a Szinva vizének felfogásával vádolta meg.¹¹ A molnár malmához ugyanis egy keskeny malomcsatorna vezetett lefelé a Szinvából, amelyben egy zsilip duzzasztotta fel kellő magasságig a vizet a malomkerekek számára.

A tó területe a második (1819-1869) és a harmadik katonai felmérés (1869-1887) idején (a malom helye malomkerékkel jelölve). Jól látható, hogy a két felmérés között a tó területe jelentősen megnövekedett.

A gyár vezetősége 1903. szeptember 29-én – a panasz megfogalmazásának napján – két alkalmazottat küldött ki, akik megállapították, hogy csak egy zsilip volt nyitva a csatornán, amelyen az átfolyó víz egy kereket hajtott. A levél szerint amikor Somossy észrevette a közeledő gyári alkalmazottakat, felnyitotta a második zsilipet is, és a második kereket is működésbe hozta, „minek következtében a megduzzasztott víz annyira leapadt, hogy

¹¹ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Diósgyőri m. kir. vas-és acélgyár panasza Somossy Kálmán ellen a gyárban fellépő vízhiány miatt (1903. szept. 29.)

kiküldötteink $\frac{1}{4}$ óra alatt a mederben $1\frac{1}{2}$ cmtr víz apadást mértek.” Mikor a kiküldöttek kérdőre vonták a molnárt, hogy miért nem hagyja nyitva folyamatosan mindkét zsilipet, az – a levél szerint – a következőképpen válaszolt: „Akkor nincs elég vizem, a 2 kerék alig mozog és így nem dolgozhatok.” A gyár vezetősege ezek után meg volt győződve arról, hogy a vízhiányt a számos vízfelhasználó közül egyes-egyedül Somossy Kálmán okozza, aki feltartóztatja a Hámori tóból érkező vizet.

Az alispáni hivatal válaszként helyszíni szemlét és tárgyalást tűzött ki 1903. december 21-re. Amikor az érdekelt felek a megjelölt napon megérkeztek a malomhoz, a három zsilip közül kettőt felhúзва találta, de a Szinva annyira telítve volt, hogy a lezárt zsilip felett is áthágott a víz. Megállapították, hogy ennek oka nem a duzzasztás, hanem az esős időjárás volt, „melyet igazol az is hogy közvetlen a zsilipek felett a déli irányban elterülő s a szinva mederrel közvetlen kapcsolatban álló tó is bő vízzel telített.”¹²

A gyár képviselője arra emlékeztette a jelenlevőket, hogy az 1885. évi vízjogi törvény 34. §-a¹³ értelmében a vízhiányt Somossy kénytelen tűrni, tehát a vizet saját érdekében semmilyen esetben sem foghatja fel. Miután a paragrafus sarkalatos pontja a vízhasználati jog megszerzésének ideje, ezért mindkét fél amellettt érvelt, hogy ő rendelkezik régebbi időtől fogva azzal. „[T]agadom azt, hogy a panaszos [t.i. a gyár] jogosítványa régebbi keletű volna a panaszlott [t.i. a molnár] jogosítványánál, a kinek t. i. a panaszlottnak jogosítványa 201 éves. Ugyan azon § másik pontja a mely szerint egyenlő viszonyok között a víz hiányt az tartozik tűrni a ki a vizet mint utolsó használja – szintén a panaszlott előnyére szolgál.”¹⁴ Somossy – illetve az őt képviselő Szűcs Béla – emellettt az említett vízjogi törvény 52. §-ára hivatkozva azt is felhozta saját védelmére, hogy a vízszint magasságát a hatóság mind a mai napig nem jelölte meg, így ő kihágást sem követhetett el.

A helyszínen kihallgatták azt a két gyári munkást is, akik Somossyt tetten érték az állítólagos kihágás elkövetésében. A molnár az elhangzottakra reagálva felidézte, hogy ő akkor arra kérte Kapusy Gézát és Tamás Andrást, hogy maradjanak ott egy napon keresztül, s így állapítsák meg, hogy ki és hol okozza a vízhiányt. Ők azonban ezzel a lehetőséggel nem kívántak élni.

A hatósági szakértő azon a véleményen volt, hogy miután a vita arról folyik, hogy a zúgó által felduzzasztott vizet a molnár a malomcsatornával közvetlen összeköttetésben lévő tóban tárolja-e, a megoldást az jelentheti, ha kiderítik, hogy a tó mindig is összeköttetésben volt-e a malomcsatornával, mert ha igen, akkor a molnár csupán a régi vízhasználati gyakorlatnak megfelelően jár el. Ezért tanúkihallgatást rendelt el a régi gyakorlatok kiderítésére.

A tanúk kihallgatására 1904. április 19-én került sor, akik között ott volt a malom egyik korábbi tulajdonosa, Heimlich Gáspár diósgyőri lakos is. Heimlich megerősítette Somossy vallomását, miszerint amíg a malom a tulajdonában volt, azaz 1882-től hat éven át, addig a malomcsatorna a tótól sem zárógáttal, sem zsilippel nem volt elválasztva. Sőt, 46 éve a jelen állapotában ismeri a tavat és a malomárkot. Hozzátette azt is, hogy a tóban korábban is csak egy bizonyos magasságig lehetett a vizet tárolni, mert e szint felett a víz áttörte a tópartot, s elöntötte a környező részeket. Mint mondta, nagyobb esőzések alkalmával ez

¹² HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/923. Somossy Kálmán vízrendőri kihágási ügyében felvett helyszíni szemle és tárgyalási jegyzőkönyv (1903. dec. 21.)

¹³ 1885. évi XXIII. tc. 34. § Vízhiány beálltával a hiányt a vízhasználatra jogosultak között az tartozik tűrni, a kinek a víz használatához legújabb a jogosítványa; egyenlő viszonyok közt pedig az, a ki rendes körülmények között a vizet mint utolsó használja.

¹⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Somossy Kálmán vízrendőri kihágási ügyében felvett helyszíni szemle és tárgyalási jegyzőkönyv (1903. dec. 21.)

könnyen megeshetett, sőt „Somossi birtoklása idején is egy felhőszakadás alkalmával a tó partjait áthágta”.¹⁵

Heimlich vallomásából arra lehet következtetni, hogy a vár melletti tó a mindenkori molnár használatában volt, mégpedig oly módon, hogy az abban tárolt vizet a Szinvában mutatkozó vízhiány esetén a malomkerekek forgatására használták fel. Emellett védelmi funkciót is betöltött, hiszen huzamosabb esőzések vagy felhőszakadások után felfogta a víztöbbletet.

A vas- és acélgyár képviselője a tanúvallomások által megerősítve látta azt a tényt, hogy Somossy a tóban tárolja a Szinva vizét, ezért kérte, hogy a tavat a malomároktól különítsék el, és hogy a tó vizét a malomzsilip alatt, azaz a zsilipen túl eresszék le. Azonban a járási főszolgabíró, miután Heimlich vallomását a többi tanú is megerősítette, felmentette Somossyt a vádak alól, mondván, hogy egy már meglévő gyakorlatot követett a víz felfogásával, s a vas- és acélgyárnak a tó elkülönítésére vonatkozó kérését visszautasította, mondván, hogy az csak egy új eljárás keretében lehetséges.¹⁶

Természetesen a vas- és acélgyár nem hagyta annyiban a dolgot, s az alispánhoz fellebbezett az ítélet ellen. Érdekes módon az alispán lényegtelennek tartotta, hogy Somossy már egy régóta létező gyakorlatnak megfelelően használta a malomárok vizét, mivel nem tudta igazolni jogosultságát a víz felduzzasztására, s egyébként is ő rendelkezik az újabb vízhasználati jogosítvánnyal, így ő az, aki kénytelen túrni a vízhiányt. Merthogy „szinvapatak vize elsősorban a diósgyőri vasgyár érdekeit szolgálja s az látszik bizonyítottnak, hogy a szinvapatak medrén és vízen lehetnek ugyan malmok, de ezek a medervizét midőn mint hajtóerőt felhasználták, tovább bocsátani kötelesek”. Az alispáni másodfokú ítélet tehát Somossyt vétkesnek találta, s az 50 koronás pénzbüntetésen kívül az 54 korona 95 fillér eljárási költség megfizetésével is sújtotta őt.¹⁷

A molnár nem nyugodott bele az ítéletbe, s egyenesen a földművelésügyi miniszterhez fellebbezett, aki viszont Somossynak adott igazat, mondván, hogy a vízhasználat és a zsilipek kezelése a sérelmezett cselekmény idejében nem volt hatóság által szabályozva. Ennek hiányában pedig csak a régi gyakorlat által szabályozott duzzasztási magasságot lehetett figyelembe venni.¹⁸ Miután a vas- és acélgyárnak már nem volt hova fellebbeznie, elfogadta az ítéletet.¹⁹ Azonban egy későbbi, a kultúrminisztérium által kezelt iratból kiderül, hogy az alispán – feltehetőleg a földművelésügyi miniszter döntése alapján – elrendelte a malomcsatornát a tótól elválasztó bukógát, valamint egy töltés megépítését a tó keleti oldalán. A diósgyőri vas- és acélgyár a bukógát építéséhez 800, a töltésépítéshez 200 koronával járult hozzá. Ezenkívül a gyár a felülvizsgálat megejtése után a bukógát karbantartási költségeinek fejében egyszeri 100 koronát volt köteles a malomtulajdonosoknak fizetni.²⁰

¹⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Somossy Kálmán vízrendőri kihágási ügyében felvett helyszíni tanúkihallgatási jegyzőkönyv (1904. ápr. 19.)

¹⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Főszolgabírói ítélet a diósgyőri m. k. vas- és acélgyárnak Somossy Kálmán diósgyőri lakos elleni vízrendőri kihágási ügyében (2913/kih. 903), 1904. júl. 30.

¹⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Borsod vm. másodfokú ítélete (1905. jún. 30.)

¹⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Földművelésügyi minisztérium harmadfokú ítélete (1907. jún. 11.)

¹⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Diósgyőri m. kir. vas- és acélgyár levele a miskolci járás főszolgabírói hivatalának a földművelésügyi miniszter által hozott harmadfokú ítélet tárgyában (1907. nov. 11.)

²⁰ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Kultúrminisztérium Hivatal szakértői észrevételei a II. és III. fokú határozat jogerőre való emelkedéséről (1908. okt. 14.)

A vas- és acélgyár tehát végeredményben elérte a célját, a malomcsatornát elválasztották a tótól, így abban kizárólag a források és a Tapolca-patak²¹ vize raktározódott. Az elkészült gát koronája azonban rögzített volt, azaz a vízmennyiség csak a tetején átbukva tudott távozni, teljes leeresztése nem volt lehetséges, ez pedig újabb problémát okozott. Eddig ugyanis a malomtulajdonos teljes mértékben le tudta csapolni a tavat a malom főzsilipjeinek felhúzásával, s így az erős vízsodrás a tóban időközben felhalmozódott iszapot el tudta távolítani. Most azonban egészen a duzzasztott vízfelszín magasságáig feliszapolódhatott a tó. Somossy szerint ez azért jelentett problémát, mert az „iszap, ha a tó vize időnkint le nem bocsájtatik, a fenéken lerakodván laponként az egész tó medrét betöltené, miáltal nem csak hogy a tó veszne el, de a közegészségre ártalmas posványnya is válna.”²² Ráadásul leeresztés nélkül a tó vize egy nagyobb esőzés következtében könnyen túlcsaphatna a gáton, s elöntené a körülötte lévő, mélyebben fekvő kerteket, udvarokat és házakat. Ennek meggátlása céljából a molnár egy kis iszap leeresztő zúgót készített, amely elvezethette a felszaporodott iszapot és a megáradt esővizet is. A zúgó létesítését a környékbeli lakosok is pártolták telkeik védelme érdekében.²³

A pereskedés során keletkezett iratokból, elsősorban az 1903. december 21-én felvett jegyzőkönyvből a molnárról is megtudhatunk néhány dolgot. Somossy Kálmán 36 éves, római katolikus, nő, gyermekes, abaújszántói születésű, diósgyőri lakos volt.²⁴ Az anyakönyvekből pedig az is kitűnik, hogy 1897-ben vette feleségül a malom előző tulajdonosának, Blaskó Antalnak²⁵ az özvegyét, Farkasóvszky Máriát. Somossy feltehetően segédként dolgozott a néhai molnárnál, mert a házassági anyakönyvbe ekként lett bejegyezve. Bár az iratokban malomtulajdonosként említik, valójában a felesége volt az, aki a férje halála után fele részben megörökölte a malmot (a másik felén a Blaskótól született gyermekek osztoztak). Sok irat ezért „Somossy Kálmánné és társai”-t említi érdekelt félként az ügyben. Az özvegy molnárné számára nem volt idegen a szakma, ugyanis maga is egy Mályiba való molnár családból származott.²⁶ Somossyval kötött házasságában tehát semmi meglepő nem volt, egy olyan férjet választott, akit jól ismert és aki jól értett a munkájához. A házaspár a vas- és acélgyárral szemben felmerült vitás kérdés idején együtt nevelte a korábbi házasságból életben maradt három, és egy közös gyermekét.²⁷ Egyik lányukat, Mária Teréziát éppen 1903 októberében veszítették el.²⁸

²¹ A tapolca szláv eredetű szó, jelentése „meleg víz”.

²² HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Somossy Kálmán levele az alispánhoz az iszapleeresztő zúgó tárgyában (1908. szept. 23.)

²³ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. A tó környéki lakosok észrevétele az iszap- és árvízleeresztő zsilip engedélyezése tárgyában (1908. dec. 27.)

²⁴ HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. 908/1923. Somossy Kálmán vízrendőri kihágási ügyében felvett helyszíni szemle és tárgyalási jegyzőkönyv (1903. dec. 21.)

²⁵ Blaskó Antal 1892. február 4-én hunyt el tüdővészben. HU-MNL-BAZVL-IV.830. Diósgyőri római katolikus halotti anyakönyv, 16/1892.

²⁶ Apja Farkasóvszky József molnár mester, anyja: Farkasóvszky Terézia. HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri házassági anyakönyv, 12/1897.

²⁷ Somossy Iona 1897. nov. 16. – 1899. máj. 22. (HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri születési anyakönyv, 462/1897.; HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri halotti anyakönyv, 130/1899.); Somossy Béla 1900. aug. 29. (HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri születési anyakönyv, 392/1900.); Somossy Mária Terézia 1902. nov. 16. – 1903. okt. 9. (HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri születési anyakönyv, 542/1902.; HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri halotti anyakönyv, 269/1903.) A házaspárnak még egy gyermeke született 1905-ben, Mária. HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri születési anyakönyv, 256/1905.)

²⁸ HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Diósgyőri halotti anyakönyv, 269/1903.

A diósgyőri vasgyár vízszükséglete azonban a termelés és a munkásság növekedésével egyre nagyobb lett. Dr. Balogh Kálmán tanulmányából tudjuk, hogy 1910/12-ben foglalta le ivóvízszükséglete számára a községtől nyugat-északnyugatra fakadó ún. „Felsőforrás”-t, ipari vízszükségletét pedig a Szinva-patakból elégítette ki (a korábban említett malomárkon keresztül). A fejlődés a későbbi években sem állt meg, ami miatt újabb vízszervezési lehetőségek után kellett néznie. A Garadna- és Szinva-patak 1942 őszén már együttesen sem bírta kielégíteni a gyár vízszükségletét, hiszen az ekkor 12 000 lélekszámú gyári lakótelep napi vízfogyasztását 1000 m³-re (ez személyenként 83 litert jelentett) becsülték.

A vár környéke egy 1941-es térképen. Jелzet: HU-MNL-BAZVL-XV.6. Nyt/b. 68

A Magyar Állami Vas- és Acélművek (továbbiakban MÁVAG) 1942-ben azzal kereste meg a vár melletti források környékének tulajdonosát, a Magyar Királyi Erdőkincstárt, hogy a tónál méréseket végezhesen a vízellátása bővítéséhez szükséges adatgyűjtés céljából. Az Erdőkincstár Diósgyőr községhez irányította a MÁVAG-ot, mivel a területre a község már korábban benyújtotta az igényét az Erdőkincstárhoz, amit csereszerződés útján kívánt megszerezni, hogy ott parkot és fürdőt alakíthasson ki. A község engedélyt adott a mérések elvégzésére. A vár körül több forrás is található (pl. Szent György-, Boldogasszony-, Tapolca- és várarki forrás), de a tavat alapvetően az ún. Tavi-források táplálták. A mérés során a forrásokat a tó többi részétől elkülönítették, majd két héten át éjjel-nappal szivattyúzták. A forráscsoport teljesítménye kb. másfélszerese volt a vasgyár ivóvízszükségletének, ezért elhatározták a források lefoglalását. A munkálatok 1944

szeptemberéig folytak, mely idő alatt a háborús események következtében Diósgyőr és az Erdőkincstár között a csereszerződés végül nem kötött meg.

1944. szeptember 13-án dr. Barakonyi István ügyész útján a MÁVAG azzal a céllal kereste fel a községi elöljáróságot, hogy vízművet kíván létesíteni a vár melletti tóban, s ennek elhelyezésére és annak védőterületéül megszerezni óhajtja a tó és a tókert területeinek egy részét.

Az alispán helyszíni szemlét rendelt el a MÁVAG képviselőjének, a kultúrmérnöki hivatal vezetőjének, valamint a községi elöljárónak a részvételével. Ennek során kiderült, hogy a MÁVAG által tervezett vízmű és fővezeték ötlete ütközik részben a község szabályozási tervével, részben a tervezett népfürdő és park tervével. Ezért az alispán felszólította a MÁVAG-ot, hogy egyezzenek meg a községgel, majd pedig terjesszék elő kérelmüket a vízműlétesítés engedélyeztetése céljából. Erre azonban a háború miatt nem került sor. Mindenesetre a vízmű – engedéllyel vagy anélkül – 1945–1946-ban Papp Istvánnak, a budapesti vízművek főtanácsosának tervei alapján elkészült.

A munkálatok ellen lakossági panasz is érkezett, ugyanis egy bizonyos Teleky nevű építésvezető minden engedély nélkül kezdett hozzá a területen lévő, s a forrásfoglalást veszélyeztető épületek eltávolításához. File István diósgyőri lakos 1914 óta bérelt a Kincstártól egy 300 négyszögöles területet a Zsigmond király utca 23. szám alatti telke mellett, amelyről a MÁVAG munkatársai 1945 szeptemberében áttették két sertésólját és árnyékszékét a bérelt terület egy másik részére, majd 1946 áprilisában a szín elbontásához is hozzákezdtek, s azt File saját portájára kívánták áthelyezni. File azzal a kéréssel fordult a hatósághoz, hogy az általa bérelt területet hagyják meg a bérletében, illetve hogy a források elvételeivel találják meg a módját annak, hogy továbbra is használni tudják a vizet. Mert – mint mondta) – ő és a szomszédai teljesen a forrásokból merítették a vízszükségletüket, s a tó enyhe vizét kitűnően tudták mosásra és libanevelésre használni.²⁹

A környékeliek vízszükségletének biztosítása érdekében a község a MÁVAG-hoz fordult felszíni csapok létesítését kérve, de a gyár elutasította a kérést, mondván, hogy az építendő vízmű szerkezete nem alkalmas felszíni vízvételre csapok felszerelésére, „[u]gyanis a taviforrásoknál létesítendő medencéből a víz nyomás nélkül öntöttvas csövön szabadeséssel fog a vasgyári szivattyútelepünkre folyni és csak onnan fogjuk szivattyúval meglévő hálózatunkba nyomni.” A cég ugyanakkor felajánlotta, hogy miután azt a tavi források vízbősége lehetővé teszi, a község vezesse el a túlfolyó vizet a forrás medencéből, vagy közvetlenül a medencéből nyomassa a megfelelő helyre egy szivattyú segítségével.³⁰

A munkák során a tó északi sarkán betorkolló, a Tapolca- és a várarki forrás vizét a tóba vezető vízárkot elzárták, és két levezető árokkal a tavat lecsapolták. A források környékén a tó fekete iszapját eltávolították, s a két legnagyobb forrást egy-egy 3 méter átmérőjű vasbetonaknával lefoglalták. A forrásfoglalás közvetlen környékét 3 méter vastagságban a Tapolca-forrás közelében talált vörös agyaggal töltötték fel.

Az üggyel kapcsolatban a következő, s egyben utolsó levéltári irat a MÁVAG és Miskolc város, illetve a kisajátítani kívánt területen élők közötti egyezkedést rögzíti 1948-ban,³¹ hiszen ekkor már Diósgyőr nem önálló település, hanem Miskolc részét képezi. A város ismételten kérte, hogy a forrásoktól a vasgyárba vezető csővezeték mentén a MÁVAG létesítsen közutakat, illetve hogy a fel nem használt vizet a gyár engedje át a

²⁹ HU-MNL-BAZVL-IV.1914. 320/1946.

³⁰ Uo.

³¹ HU-MNL-BAZVL-IV.1906.b. 8492/1948.

városnak. Az előbbi kérdésbe – technikai akadályokra hivatkozva – a MÁVAG nem volt hajlandó belemenni, a felesleges vizet pedig csak tűzoltási és locsolási célokra volt kész átengedni.

Az iratból az is kiderül, hogy a MÁVAG – legalábbis a gyár képviselőinek elmondása alapján – annak idején benyújtotta az engedélyezési kérelmet, csak hogy az a bombázások következtében elveszett, s így közérdekből kényszerültek az ideiglenes hatósági engedély megadása előtt megkezdeni az építkezést.

Erdemes megemlíteni, hogy az irat tartalmazza a Földtani Intézet véleményét is a vízbázis védelmével kapcsolatban. Ebben az olvasható, hogy „[a] forrás foglalástól keletre eső tó medencét annak teljes szeméttmentes anyaggal való feltöltését rendezni kell a vízlevezető árkokat ki kell tisztogatni és gondo[s]kodni kell a jövőbeni tisztánmaradásukról.” Ez azt sejteti, hogy bár a tó lecsapolása már korábban megtörténhetett, de annak medencéjét még nem töltötték fel az irat keletkezésének idejéig, vagyis 1948 novemberéig. Erre valamikor 1948 novembere és 1952 között kerülhetett sor.

Légi felvétel 1959-ből (fentről.hu)

A vár melletti tó – amely egyébként a (mindenkori) molnár tulajdonát képezte – összetett funkcióval rendelkezett évszázadokon keresztül. Nemcsak az időszakos vízhiány eseteire garantálta a malom zavartalan működését, hanem árvízvédelmi szerepet is betöltött a többletsapadék felfogása révén. Ráadásul a környékbeliaknak vízvételi lehetőséget kínált mosáshoz, állattartáshoz. A diósgyőri vas- és acélgyár működési érdekei azonban felülírták ezeket a régi gyakorlatokat, s a források kisajátítása révén végül a tó megszűnéséhez vezettek. A Tavi források jelentik a mai napig Miskolc egyik vízbázisát, ezért a terület városi tulajdonban van. Néhány éve egy helyi vállalkozó bérbe vette a területet, s egy kávézó mellett egy gondosan megtervezett parkot alakított ki az egykori tó helyén, amelyet a miskolciak csak egyszerűen Tündérkertnek neveznek. A vízbázis védelme miatt azonban vitás

helyzet állt elő néhány éve a bérlő és a város között, ezért a szórakozóhely és a park 2021 őszen bezárt. Két évvel később, azaz idén ősszel fúrásokat és méréseket végeztek annak érdekében, hogy megvizsgálják, biztonságosan üzemeltethető-e a park a vízbázis felett. Remélhetően az eredmények kedvezőek lesznek, s így jövőre, ha nem is községi kezdeményezésre, de megvalósulhat Diósgyőr egykori terve a közpark létrehozásáról.

Levéltári források

HU-MNL-BAZVL-IV.809.b. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.830. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

HU-MNL-BAZVL-IV.1906.b. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Miskolc Város Polgármesterének iratai, Közigazgatási iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.1914. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Miskolc Város Mérnöki Hivatalának iratai

HU-MNL-BAZVL-V.130. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Diósgyőr nagyközség iratai

HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye, Abaúj, Borsod-, Gömör Kishont, Torna (vár)megye és Miskolc város anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye

Kiadott források

Fejér 1832 = Fejér Georgius: Codexdiplomaticus Hungariae ecclesiasticusacivilis. Tomi VIII. Vol. 1. (Budae, 1832.)

Szakirodalom

Balogh 1947 = Balogh Kálmán, dr.: A MÁVAG diósgyőri forrásfoglalása. Hidrológiai Közlöny, 27. (1947) 9–12. sz. 124–130.

Dobrossy 2000 = Dobrossy István: Hámor, a Hámori-tó és a hámori nyaraló telep a 19–20. század fordulóján. In: Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 7. 245–256.

Lovász–Miskolczi 2018 = Lovász Emese – Miskolczi Melinda: Újabb régészeti kutatások a Diósgyőri várban és környezetében (2002–2016). HOM Évkönyve 57. Miskolc, 2018. 9–34.

Veres 1977 = Veres László: Majorsági birtokok a diósgyőri koronauradalomban a jobbágyfelszabadítás időszakában. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. Miskolc, 1977. 36–42.

Wein 1952 = Wein György, dr.: Hidrológiai adatok a Bükk-hegység keleti részéből. Hidrológiai Közlöny, 32. (1952) 1–2. sz. 12–19.

MISKOLC ÉS AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK
AZ 1890-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Tanulmányomban az 1890-es évek első felében lezajlott s a historiográfiában a „magyar kultúrharc” elnevezéssel (is) illetett egyházpolitikai küzdelmek miskolci vonatkozásait vizsgálom, ami során figyelmet fordítok a helyi sajtóra – így a miskolci lapok vallásfelekezeti konfliktusokról folytatott, valamint egyházpolitikai tárgyú diskurzusaira –; a Borsod vármegyei törvényhatósági bizottság és a Miskolc városi képviselőtestület liberális nyilatkozataira; legvégül pedig a magyar törvényhozás miskolci kötődésű tagjainak állásfoglalásaira is. Kutatásom tanulságai alapján megállapítható, hogy a lokális politikai elitiek – ennél fogva a helyi sajtótermékek – élénk érdeklődéssel követték az országszerte kibontakozó egyházpolitikai küzdelmek fejleményeit, mialatt Borsod központját mindvégig a liberális hangok túlsúlya jellemezte. Ennek megfelelően a miskolci kiadású lapok hasábjain harciasabb, kimondottan antiklerikálisnak mondható hangok is fórumot kaptak. Az egyházpolitikai reformokkal kapcsolatos liberális állásfoglalások gyakran hivatkoztak Borsod-Miskolc nagyjainak, vagyis a Palóczy László nevével fémjelezhető generációnak a szabadelvű szellemi-politikai örökségére is.

A tágabban felfogott kultúrharc eszmevilágát és küzdelmeit – mint a szekularizációs folyamatok, illetve erőfeszítések kísérőjelenségét – a 19. századi magyar históriát kutatva is könnyen felfedezhetjük.¹ Hazai viszonylatban is jól kirajzolódtak ugyanis azok a komoly ideológiai választóhatárok, amelyek mentén – a törvényhozásban éppúgy, mint például a sajtó frontján zajló polémiák keretében – egymásnak feszültek egyfelől a laicizálódó kultúra talaján álló liberális és nacionalista, másfelől a konzervatív és egyházi erők. Magyarországon is kibontakoztak tehát azok a fajta egyházpolitikai konfliktusok, amelyek eredményeként a progresszív erők hol határozottabb formában, hol óvatosabb, visszafogottabb módon, de bizonyos fokig szerte Európában korlátozták a katolikus egyház állami-társadalmi befolyását, evilági jellegű hatalmi jogköreit.²

Magyarország történetének első olyan epizódját, amelyet a historiográfiában a „kultúrharc” elnevezéssel is illettek,³ az 1840-es évek elejének a vegyes házasságok körül fellángolt harcai jelentették. A szóban forgó csatározások egyik nevezetes fejleményét ráadásul éppen Borsod vármegyéhez köthetjük. Innét indult útjára ugyanis az a bizonyos 1841. évi vármegyei körlevél, az ún. „borsodi indítvány”,⁴ amely a klérussal szemben erélyesen fellépve a katolikus javak – legalábbis részleges – szekularizációját, majd az egyházi kézből kiragadott források elsősorban köznevelési célú felhasználását javasolta. Az indítvány szövege Palóczy László ismert elgondolásain alapult, feltehetőleg az ő keze nyomán is született.⁵ (Hamarosan az 1843/1844-es országgyűlésen is tárgyalták az

¹ Erről részletesen: Rada 2019a.

² Az európai kultúrharcok lefolyásáról, vívmányairól összefoglalóan lásd pl. Stadler 1998. Itália és a német államok kultúrharcos ideológiáiról, vitáiról alaposabban lásd Borutta 2011.

³ Lásd Fazekas 2013, 116.

⁴ Szövegét közli: Kovács 1893, 3–11. Korabeli jelentőségéről, egyúttal visszhangjairól: Csorba 1999, 39–40.

⁵ Bényei 1994, 332–333.

indítványt, ahol – mint Borsod vármegye egyik követe – maga Palóczy pártfogolta a nagy hatású javaslatot.⁶⁾

Fél évszázadnyi idő elteltével, az 1890-es évek első felében minden eddiginél magasabbra csaptak az egyházpolitikai viták lángjai, ennél fogva a historiográfiában a „magyar kultúrharc” fogalma is elsősorban az 1890-től 1895-ig lezajlott heves küzdelmek elbeszéléséhez kötődik.⁷ Ezek középpontjában előbb az „elkeresztelések” ügye, tehát a vegyes vallású házasságból született gyermekek keresztelésének, illetve felekezeti felvételének kérdése;⁸ később az országgyűlés elé terjesztett egyházpolitikai reformok, azaz a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a gyermekek vallásáról, a vallás szabad gyakorlásáról, valamint az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényjavaslatok álltak.⁹

Bár a liberális győzelemmel végződő küzdelmek eseménytörténete jól feldolgozottnak mondható a történetírásban, a liberális és a konzervatív-egyházi erők századvégi konfrontációjára az egyes vármegyék, valamint a városi közélet szintjén már jóval kevesebb figyelem irányult. Éppen ezért jelen írásban egy, a lokális politikára fókuszáló elemzésre teszek kísérletet. Tanulmányom célja az 1890–1895 között kibontakozott egyházpolitikai küzdelmek miskolci fejleményeinek, helyi rezdüléseinek feltérképezése. Főbb kérdéseim pedig: vajon a reformokkal, valamint általában az egyházzal kapcsolatos országos polémikák hogyan, milyen mértékben jelentkeztek Borsod vármegye székhelyén, Miskolcon? Továbbá: megragadhatjuk-e a fennmaradt források alapján a „magyar kultúrharc” bizonyos helyi jegyeit, sajátos színárnyalatait? Utóbbi kapcsán vizsgálni fogom azt is, hogy milyen korabeli narratívák, vélemények születtek a küzdelmek lefolyásának lokális sajátosságairól.

Érdemes előjáróban megjegyezni, hogy a hosszú évtizedek óta lappangó feszültségek 1890 után a felekezeti viszályok, az ún. „elkeresztelési” ügyek révén törtek felszínre, s általában is elmondhatjuk, hogy a kultúrharcos viták Magyarországon éppúgy, ahogyan Bismarck idején a Német Birodalomban is bizonyos felekezeti színezetet kaptak.¹⁰ Ez pedig lényeges szempontot jelenthet figyelembe véve, hogy Miskolcot hazai viszonylatban valóban párját ritkító felekezeti sokszínűség jellemezte. Borsod központja otthont adott minden jelentősebb keresztény felekezetnek: a dualista éra nyitányán még többséget képező reformátusok mellett számottevő katolikus – latin, illetve kisebb részt görög rítusú –,

⁶ Palóczy felszólalásait közli: Kovács 1893, 13–22., 52–54., 102–112. A vitát összefoglalja: Bényei 1994, 334–338.

⁷ Különösen, miután Salacz Gábor *A magyar kultúrharc története* cím alatt publikálta a téma monografikus feldolgozását. Lásd Salacz 1938.

⁸ 1890 februárjában Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter ún. „elkeresztelési” rendelete már régóta lappangó problémák halmazát hozta felszínre. Rendeletének célja a vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868. évi LIII. törvény erősebb végrehajtása volt, amelynek 12. §-a előírta, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek nemük szerint követik a szülők vallását. Csakhogy a katolikus egyház sohasem fogadta el ezt a szabályozást, mert mind a fiúk, mind a lányok katolikus neveltetésére igényt formált egy-egy vegyes házasság engedélyezése, illetve megáldása fejében. Papjai tehát reverzálist kértek, és „elkereszteltek”, ami felekezeti viszályok állandó forrásává vált. Míg az 1868. évi törvénynek nem volt büntető szankciója, addig az 1890. évi rendelet már pénzbírsággal sújtotta annak megszegőit. Így aztán közigazgatási eljárások, majd bírságolások sorát vonta maga után, hogy a papok országszerte szembeszegték a rendelettel, vagyis megtagadták a keresztelési bizonylatok megküldését a törvény szerint illetékes lelkészeknek. XIII. Leó pápa minderről úgy írt, hogy a miniszteri rendelet útján arra próbálják rábírní a klérust, hogy „az eretnekeknek mintegy átadja azok lelkét, kiknek megváltására isteni küldetése van”. Salacz 1938, 43–63. XIII. Leó Ferenc Józsefnek írt idézett levele: 62–63.

⁹ Salacz könyve mellett jól összefoglalja még pl. Hanák 1978.

¹⁰ Lásd Rada 2017.

evangélikus, sőt görögkeleti közösségek is hozzájárultak a város kulturális arculatának formálásához. (A dualizmus korában a katolikusok – a bevándorlás és magasabb természetes szaporulatuk folytán – relatív többségbe kerültek, ám arányuk továbbra is 50% alatt maradt.)¹¹

Felekezeti béke a miskolci sajtó elváráshorizontján és a felekezeti ellentétek feltámadása

Témám egyik legfőbb forrásbázisát a helyi sajtóirodalom adja. Miskolcon ekkortájt, vagyis az 1890 után zajló egyházpolitikai küzdelmek idején felekezeti sajtótermékek még nem jelentek meg, a város első ilyesfajta lapjainak kiadását későbbre tehetjük.¹² Kutatásom így a miskolci politikai sajtóra irányult, s szinte természetes, hogy az itt kiadott orgánumok is az országos politikai pártokkal álltak kapcsolatban. Minthogy a dualista korszak sajátossága volt, hogy az egymással közjogi törésvonalak mentén szembenálló kormány és ellenzék vezéreszméjét elsősorban egyaránt a liberalizmus jelentette, Miskolc politikai lapjaiban is a liberális szemléletmód vált jellegadóvá a korszak folyamán. Ettől függetlenül a miskolci kiadványok a felekezetek életét is figyelemmel kísérték, és beszámoltak a helybeli egyház-községek apró-cseprő történeteiről is.

Ám 1890-től már a „kulturharc” kifejezés is felbukkant a helyi lapokban. A *Borsod* című lap, a vármegye hivatalos közlönye¹³ például „Kultur-harcz” cím alatt tárgyalta a vallási viszályok országos s a hazára nézvést valóságos veszélyforrásnak – emiatt nagyon is sajnálatosnak – tartott fellángolását. A cikk a katolikus papság kritikájának viszont csak óvatos, visszafogott módon adott hangot, hiszen éppúgy, ahogy annyi más magyar liberális orgánus, a lap távol kívánta tartani magától a „felekezetieskedés” vádját. Normatív elvárást sugalló narratívája alapján ráadásul Borsodot s annak központját hagyományosan is a felekezetek békés együttélése jellemezte:

„Mi ugyan, ismert helyi viszonyaink mellett, – mert a vallásfelekezeteknek a törvényelőtti egyenlőségét effektíve is megbecsültük – a vallási kérdések feszegetésétől óvakodtunk és azokat élére állítani illetékes köreink is mindig elkerülték –; hinni merjük, hogy a küszöbön álló kultur-harcz közöttünk a szeretetet, a vallás-testvéri jó viszonyt, a családi és társadalmi élet nyugalomát megrontani nem fogja.”¹⁴

Általánosságban is elmondhatjuk persze, hogy 1867 után a magyar liberálisok – a modern nemzet- és országépítés céljából kifolyólag – kimondottan fontos szempontnak gondolták, hogy az elitek feltétlenül kerüljék a vallási viszályok felébresztését a vallásilag olyannyira tagolt országban. Éppen emiatt – vagyis a felekezetek békéjét fenntartandó – tartották ajánlatosnak azt is, hogy a magyar politika tartózkodjon a porosz-német mintájú kulturharc kirobbantásától.¹⁵ Teljesen érthető, hogy az effajta aggodalmak különös hangsúlyt kaptak egy olyan, felekezeti rendkívül sokszínű városban, mint amilyenek ekkoriban Miskolc számított.

¹¹ Faragó 2003, 582–583., 612. és Tóvári 1997, 13–16.

¹² Miskolcon csak az 1910-es évek első felében kezdtek megjelenni felekezeti sajtótermékek: a reformátusok lapkiadása 1911-ben, katolikusoké 1912-ben, az evangélikusoké pedig 1914-ben indult. Dobrossy 2003, 953.

¹³ Hetilap, amely 1866-ban indult útjára, s a dualista korban a hatvanhetes alapon álló kormányoldalt támogatta. Miskolc korabeli sajtójáról lásd Dobrossy 2003, 935–962.

¹⁴ Borsod. Miskolci Értesítő 1890. június 26. 2–3.

¹⁵ Lásd Rada 2019a, 123–125.

Eleinte a keresztelesek ügyében kiadott miniszteri rendelettel szembeszegülő klérus ellenállása állt a kiéleződött küzdelmek középpontjában, a források alapján azonban úgy látom, hogy az „elkeresztelési rendelet”¹⁶ – illetve a rendelet alapján foganatosított kihágási eljárások – nyomán szerte az országban fellépő feszültségek nem arattak túlságosan nagy vihart a városban. Ezt példázhatja a *Szabadság* című lap 1892-ben közzétett fejtegetése is, amely szerint az országban elharapódzó viszályok idegenek a toleráns helyi közösségtől, s a város mindennapjainak nyugalma nem tudják megzavarni. Ennek hátterében a lap szerint jóval inkább a felekezetek békés együttélésének helyileg jellemző kereteit, semmint az egyházi személyek fegyelmezett, törvénytisztelő attitűdjeit kellett keresni:

„Ha az ország minden vidékén olyan jó egyetértés volna a felekezetek lelkészei közt, mint van Miskolczon, akkor nem volna ma elkeresztelési kérdés. Itt a papok minden lelkifurdalás nélkül megkeresztelik a törvény szerint más egyházhoz tartozó gyermeket, beírják az anyakönyvbe, a kivonatot azután nem küldik el. De ezért sem az egyik, sem a másik pap nem haragszik, csak annyit mond magában: »ha te úgy, én is úgy.« Szabad a vásár! ... A rendőrkapitánynál itt bizony nem sokat alkalmatlankodnak a lelkipásztorok.”¹⁷

Hozzátehetjük persze, hogy 1890-ben itt, Miskolcon is indult eljárás „elkeresztelési” kihágás miatt, ám a helyi sajtó ennek nem tulajdonított túl nagy jelentőséget. Ezt Vass Imre alsó-miskolci római katolikus segédlelkész esete jól megvilágíthatja. 1890-ben református kollégája tett ellene feljelentést, miután hivatalos levelében nyíltan megtagadta egy vegyes házasságból született, a törvény szerint református, de „elkeresztelt” gyermek kereszteleési bizonylatának megküldését, s a miniszteri rendelet ellenében egyházi kötelmeire, egész pontosan a hazai főpapok korábbi határozatára hivatkozott.¹⁸ Ettől függetlenül azonban a későbbi küzdelmek idején olyannyira harcias hangvételű helyi liberális lapok a „kihágásról” szót sem ejtve méltatták, amikor 1892 tavaszán hátori plébánosi kinevezésben részesült. A *Borsodmegyei Lapok* szerint például Vass olyan papnak bizonyult, „ki több éve sikeres működésével a társadalom minden osztályának őszinte elismerését vívta ki”.¹⁹ A *Szabadság* pedig úgy kommentálta a hírt, hogy: „Örülünk a tehetséges és szorgalmas segédlelkész előléptetésén.”²⁰ Nyomát sem láthatjuk tehát bármifajta rosszallásnak a korábbi miskolci káplán iránt. Igaz, azt sem mondhatjuk, hogy ez idő tájt a sajtóban kultúrharcos indultok izzottak volna.

Egyházi berkekben persze már jobban megmutatkoztak a konfliktusok: a felekezetek ezúttal is kölcsönösen vádolták egymást a vallási ellentétek felkorbácsolásával. Amíg az országos katolikus sajtóban a protestánsok egyes vezéralakjainak miskolci nyilatkozatait kifogásolták,²¹ addig a másik oldalon kényszerű önvédelemről beszéltek. Ennek remek helyi példája Kun Bertalan²² református püspök 1892. szeptember 18-i, Miskolcon elmondott s nagyon is borús hangulatú papszentelő beszéde, amelynek középpontjában a vallási viszályok feltámadása állt. Egészen természetes, hogy a kényszerűnek ítélt önvédelmi küzdelem felvállalására és önvédelmi állások elfoglalására felhívó protestáns egyházi előljáró interpretációjában a konfliktust a katolikusok legújabb, harcias irányzatai okozták:

¹⁶ Lásd 8. sz. lábjegyzet.

¹⁷ *Szabadság* 1892. október 12. 1–2.

¹⁸ A hosszadalmas procedura teljes ügyirata: HU-MNL-BAZVL-IV.813.b. 293/1892.

¹⁹ *Borsodmegyei Lapok* 1892. április 15. 3.

²⁰ *Szabadság* 1892. április 16. 3.

²¹ Lásd pl. *Religio* 1891. szeptember 30. 208.; *Religio* 1891. október 7. 220–222.

²² 1850-ben lett a miskolci gyülekezet lelkésze, majd 1866-tól 1910-ig a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspökeként működött. Lásd Deák 2003a, 825, 1077.

„Ki nem látja tisztelt gyülekezet! hogy mindezek veszélyes áramlatok ellenünk, melyek ellen védekezni szent kötelességünk! Honnan erednek mindezek? Hanem mondom is: jól tudjátok ezt is! Egy oly hatalmas s megbonthatatlan egységében oly erős egyház intéző köréből folynak ezek ki, melyek, dacára annak, hogy mi békeséget óhajtunk s az ő családi viszonyokban velünk összeforrt híveik is békét javasolnak és óhajtanak: – mégis a békételenség tüzét élesztik a családban, egyházban, a hazában mindenfelé.”²³

Ahogy a borsodi lapok is mutatják, a liberális sajtó és közfelfogás a protestáns álláspont felé hajlott, tehát Kun Bertalanhoz hasonlóan a katolicizmus „ultramontán” tendenciáját ítélték felelősnek az ellentétek kiéleződéséért. Nem mellesleg 1892-ben a miskolci kiadású politikai lapok hasábjain is láthatólag bátrabbá, egyúttal sokkal gyakoribbá is vált a katolikus egyház kritikája.

Kultúrharcos szólások és liberális egységfront a miskolci sajtóban

Változást a miskolci sajtó attitűdjeiben tehát 1892 hónapjai hoztak, ami lényegében véve összhangban állt az országos politika alakulásával: a februárban megnyílt új képviselőház liberálisai felkarolták az egyházpolitikai reformokat, amelyek keresztülvitelét novemberben az úgyszintén új, immár Wekerle Sándor által irányított szabadelvű kormány is felvette programjába.²⁴ Bátran megállapíthatjuk a források alapján, hogy a liberális eszmevilág hívei körében régóta várt s végre napirendre került reformok polémiaja az év előrehaladtával valóban magával ragadta Miskolc politizáló csoportjait, a helyi elitet is. 1892-től egészen a törvények 1894/1895-ös elfogadásáig, a helyi lapok vezércikkei között az egyházpolitika volt a leggyakrabban tárgyalt országos jellegű közéleti téma. Ráadásul ahogy a viták – az indulatok – országszerte egyre magasabb hőfokon égtek, úgy a miskolci újságok állásfoglalásai is mindinkább konfrontatívabbakká váltak. Egyre nagyobb teret kaptak a harcias antiklerikalizmus frázisai, jelszavai, s összességében elmondhatjuk, hogy immár a miskolci sajtóban is a korszak jellegadó kultúrharcos szólásai visszhangoztak.²⁵

1892-ben már a kormánypárti lap, a liberális *Borsodmegyei Lapok*²⁶ hasábjain is napvilágot láttak kimondottan kultúrharcos hangvételű közlemények. Egy ilyen például „Kultúrharcz? Ám legyen!” cím alatt taglalta, hogy a kultúrharc fellobbbanása legalább feltárná a magyar nemzet színe előtt, „kik azok, kik a sötétség szellemével kezét fogva a magyar állami hatalom szupremacziájával szembe szállni merészkednek.” Majd szigorú, mi több: fenyegető hangon figyelmeztette az „ultramontán” tábor, hogy hagyják abba a kultúrharc folyamatos szítását, merthogy felelőtlen ellenszegülésük a liberális kormánnyal szemben, ha a harcok netán elfajulnak, az egyházi javak elvételéhez is vezethet.²⁷ A folytatásban

²³ Teljes terjedelemben közli: Sárospataki Lapok 1892. szeptember 26. 845–850. col.

²⁴ 1892 egyházpolitikai fejleményeiről lásd Salacz 1938, 127–215.

²⁵ Saját fogalomhasználatomat tisztázandó: kultúrharc retorikáján ezúttal is azt a jellegzetes interpretációs sémát értem, amely az egyházpolitikai diskurzusok középpontjába az ultramontánnak bélyegzett egyházi erők és az állam harcát helyezi – a harc tétjét az állami szuverenitásban jelölve meg –; szembeállítja egymással az állampolgári-nemzeti, illetve az egyház iránt táplált lojalitást; az egyháznak az államra, a társadalomra nézve veszélyes célokat tulajdonít; és mindennek megfelelően a modern állam hatalmát, felségjogait és felsőbbségét védelmezve érvel a klérus befolyását felszámolni, de legalábbis határozottan korlátozni hivatott reformok mellett. A kultúrharc retorikája a 19. században egybefonódott azzal a fajta liberális és haladáselvű – önértelmezése szerint: felvilágosult – szemlélettel, amely szerint a katolikus egyház a haladás ellenlábas, a civilizációs és nemzeti fejlődés kerékkötője. Lásd Rada 2019a, 125–129.

²⁶ Heti kétszer (kedden és pénteken) megjelenő közéleti lap, amely 1881-től működött.

²⁷ Borsodmegyei Lapok 1892. július 29. 1.

aztán azt láthatjuk, hogy egyre keményebb, durvább hangú támadások zúdultak a konzervatív főpapságra a lap oldalain. Minderre egy remek példa: a kultúrharc retorikájának, ezáltal pedig a korszak tipikus antiklerikális felfogásának minden főbb jegyét felfedezhetjük „A püspöki kar magatartása” címen közölt, már 1893-as írományban – a retrográd szellemiség, a hazafiatlan római lojalitás s az evilági-hatalmi célok vádjától egészen odáig, hogy az ország főpapjai elárulják Jézus tiszta, őseredeti eszméit.²⁸ Kultúrharcos látásmódja alapján a fennálló helyzetet és feszültséget a szöveg szerzője is a jellegzetes interpretációs sémában értelmezte:

„Ellene szegül [a püspöki kar] minden szabadelvű fejlődésnek, nem veszi tekintetbe az állam önrendelkezési jogát. Hadat üzen – merev elutasító tiltakozásával és azon izgatással, melyet szószékről és pásztorlevelekben hirdet – támaszkodván a hivek elfogultságára és vak engedelmisségére – úgy az állam, mint az egész társadalom ellen, meghódolást követelven az államtól Róma előtt!”²⁹

Egyébiránt a cikk szerzőjét, Orczy Gyulát³⁰ később a liberális reformok vitájával kapcsolatos vármegyei indítványok előterjesztőjének szerepében is megismerhetjük.

A függetlenségi ellenzék 1892. március 15-én indította útjára *Szabadság* című orgánumát,³¹ s ugyan az első pár hónapban a kiadvány távol tartotta magát bármifajta kultúrharcos agitációtól, hamarosan „csatasorba állt” az immáron kormányprogramba foglalt liberális reformok oldalán. Innentől fogva itt is a megszokott kultúrharcos frázisok, álláspontok egyre rendszeresebb feltűnését regisztrálhatjuk. A jellemző séma alapján az államra nézve veszélyesnek, agresszíven fellépőnek ítélt „ultramontanizmus” – azaz a konzervatív egyházi körök – ostromozása néha együtt járt a kormány bírálataival is. 1893 januárjában például – még pesszimistán látva az amúgy általuk is kívánt reformok sorsát – Kőszegi Armand publicista azt kifogásolta az újság címdalán, hogy:

„[A kormány] gyengének, tehetetlennek bizonyult arra, hogy a napról-napra félelmetesebb dimenziókat öltő kulturharczban az állam szupremáciáját és méltóságát sikeresen meg tudja védeni az ultramontanizmus tulkapásai ellen.

Az »ecclesia militans« előszedi középkori, rozsdás fegyvereit avult arzenáljából, s megkezdí sötét aknamunkáját a fanatizált nép körében.”³²

Itt azt is konstatálhatjuk, hogy az idézet a fegyver-, illetve háborús metafora használatával, továbbá az általában tanulatlanak, ennél fogva hiszékenynek ítélt nép fanatizálásának vádjával is remek példáját nyújtja a korabeli antiklerikális írásoknak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a citált bírálat ellenére a függetlenségi ellenzék körében igenis kívánták, hogy a házasságjogi és más liberális reformok terén a szabadelvű kormányzat eredményes legyen. Így a konzervatív egyházi erőkkal szemben a kormány és az ellenzék követői Borsod vármegyében is egységfrontot alkottak. Ahogy azt a *Szabadság* nyíltan és világosan megfogalmazta:

²⁸ A liberális szerzők körében népszerű toposzról lásd Rada 2020, 27–33.

²⁹ Borsodmegyei Lapok 1893. március 10. 1–2.

³⁰ Szül. 1828. Fiatal korában részt vett a magyar szabadságharcban, majd passzivitásba vonult. Később az 1867-ben létrehozott közjogi kompromisszumot pártfogolta írásaiban. 1867 után rövid ideig Borsod vármegye választott főszolgabírója volt. 1881-ben országgyűlési képviselői mandátumot is nyert. Mindemellett a földbirtokos Orczy Gyula számos országos, illetve helyi jellegű folyóirat szerzőjeként is ténykedett. Életrajzát lásd Szinnyei 1891–1914, IX. 1341–1343. col.

³¹ Heti kétszer (szerdán és szombaton) megjelenő közéleti lap.

³² Szabadság 1893. január 28. 1.

„A magyar kormány egyházpolitikai programja lerombolta a politikai pártok között a válaszfalakat. Ezen az egyetlen mezsgyén egyesült Magyarország szabadelvű gondolkozású népe az ultramontán táborral szemben.

Igen. Két tábor áll egymással szemben. Egyik a szabadelvű tábor, mely tagjai közé számítja párt és vallás különbség nélkül az ország értelmiségét; a másik az ultramontán tábor, melyet mint tudatlan néptömeget béke-bontó róm[ai] kath[olikus] papok fanatizálnak.”³³

Amennyiben viszont az ország egészét szemléljük, úgy azt láthatjuk, hogy a teljes közjogi ellenzék esetében már nem bizonyult általánosnak a hasonló, a kormányt a reformok kivívásában liberális elvi alapon támogató hozzáállás. 1893-ra ráadásul a törvényjavaslatokról folytatott viták a párt újabb szakadását okozták.³⁴ Később aztán a függetlenségi érzelmű képviselők többsége valóban együttlépet kötött a kormánnyal, amit az agg Kossuth Lajos közzétett levelei, azok iránymutatásai is bátorítottak. (A *Szabadság* szerint Kossuth szava „mint a villámcsapás sujtotta le a klerikális-ultramontán tábort”.³⁵) Teljes egység persze a másik oldalon sem volt, mivel a fajsúlyos reformok a hatvanhetesek köreit is megosztották. Ennélfogva a konzervatívabb felfogású személyek közül többen elhagyták a kormánypártot.³⁶

Nem meglepő, hogy az országos feszültségek 1894-ben, a magyarországi kultúrharcos csatározások tetőpontján is erőteljesen lecsapódtak a *Szabadság* oldalain, s ennek megfelelően markánsan állást foglaló, kimondottan antiklerikális hangok kaptak fórumot a miskolci kiadványban, mégpedig többnyire címlapon közölve. Kiváló példával szolgálhat a „Klerikalizmus” című írás, amelynek szerzője felsorakoztatta a kultúrharcos viták tipikus vádpontjait – elsősorban az ultramontanizmus vádját, amely szerint az egyházas, konzervatív szemléletű ellenfelek nagyobb lojalitást mutatnak Róma, azaz a pápaság, mint magyar hazájuk iránt –, s ezek segítségével definiálta a címben szereplő fogalmat:

„[K]lerikalizmus – A mi annyit jelent, hogy azok a papok, a kiket Rómából dirigálnak: nem akarják a magyar haza előmenetelét, a nép felvilágosultságát, a nemzeti boldogulást. Ők államot akarnak az államban s tulsulyt a magok részére égen és – földön.”³⁷

Ugyanilyen erős hangvétel jellemezte a rivális *Borsodmegyei Lapok* 1894. évi közleményeit is, amit a „Harcz a reakció ellen” című, szenvedélyes és határozottan kombattáns stílusú vezércikk is jól szemléltethet:

„A reakció hydrája felütötte fejét. A kétes sötét alakok, kik eddig is titkos ellenségei voltak minden haladásnak, bár nem volt elég bátorságuk ahoz, hogy azzal nyíltan szembe szálljanak, előbujtak oduikból, s kezökbe véve a tespedés fekete zászlaját hadat üzentek a nemzeties irányú fejlődésnek. [...] A hadüzenetre, melyet a reakció vezérei hirdetnek rekedt hangu hasonáikból, mi más lehet a válasz egy önérzetes nemzet részéről, mint »ha harc kell – hát legyen harc!»³⁸

Érdemes megjegyezni, hogy az „ultramontán” jelző, a „reakció” vagy a „fekete sereg” kifejezés a borsodi sajtóban sem általában a papságot, tehát nem a klérus egészét jelölte. A szóban forgó kifejezések az egyház konzervatív, a reformok ellen fellépő elemei mellett a jórészt Zichy Nándor vezette főúri körök, azaz a szabadelvű törvényszerzés feltartóztatá-

³³ Szabadság 1893. február 15. 1.

³⁴ Az 1893. szeptemberében létrejött, ún. Országos Függetlenségi Párt első elnöke éppen Miskolc országgyűlési képviselője, Herman Ottó lett. Pap 2014, 405.

³⁵ Szabadság 1894. február 28. 1.

³⁶ A parlamenti pártok tagságának magatartásáról lásd Salacz 1938, 281–283., 288–290., 298–299.

³⁷ Szabadság 1894. május 26. 1.

³⁸ Borsodmegyei Lapok 1894. február 2. 1.

sára szerveződő főrendiházi ellenállás figuráira is utaltak. A *Borsodmegyei Lapok* „A fekete sereg” című esszéjében például éppúgy, mint a *Szabadság* fent idézett, „Klerikalizmus” címen közzétett szövegében is, megnevezték az agilis konzervatív grófot, Zichy Nándort, valamint Eszterházy Miklós Móric grófot is – mint az „önkéntes fekete laikus testvérek” prominenseit.³⁹

Politikai testületek Miskolcon és az egyházpolitikai viták

A miskolci kiadású újságok arról tanúskodnak, hogy az országosan zajló egyházpolitikai harcok a lokális társadalom politikai hangulatára ugyancsak nagyfokú hatást gyakoroltak. Ennek fényében vegyük szemügyre, hogy a helyileg is kieleződött feszültségek hogyan, milyen formában találtak utat a település közéletének olyan fontos fórumaira, mint a vármegyei törvényhatósági bizottság, valamint a városi képviselőtestület. Milyen hivatalos jellegű nyilatkozatok születtek tehát Miskolcon, és pedig az itt működő legfőbb politikai testületek keretében?

1893 elején a kormányoldal s az ellenzék lapjaiban egyaránt szorgalmazták, hogy Borsod vármegye – Somogy példáját követve – foglaljon állást a polgári házasság, valamint a többi liberális reform mellett, mivel a „Szemerék és Palóczyak vármegyéje mindig tiszta liberalizmusáról honszeretetéről volt nevezetes”, vagyis múltja, hagyományai predesztinálják arra, hogy a lokális politikai csoportok felülemelkedjenek a kormányoldal és ellenzék pártos szembenállásán.⁴⁰ Borsod törvényhatósági bizottsága 1893. február 13-án tárgyalta – a klérussal szemben a sajtó frontján is harciasan kiálló – Orczy Gyula bizottsági tag ilyen célzatú indítványát. Némileg átdolgozva ugyan,⁴¹ de a bizottsági tagok elfogadták a javaslatot, így határozat formájában is kimondatott, hogy:

„Borsodvármegye törvényhatósága élénk figyelemmel kísérvén azon általános érdeklődést, melyet a kormány szabadelvű egyházpolitikai programja haza szerte felköltött: régi hagyományaihoz is híven, honfiúi kötelességének ismeri őszinte rokonszenvét nyilvánítani ezen egyházpolitikai program iránt [...]”⁴²

A kormányfőnek címzett vármegyei feliratot egyébiránt a népszerű költő, a vármegye főjegyzője, Lévay József szerkesztette. Nyilván a katolikus főpapságra és általában az „ultramontán” táborra utalt a dokumentum,⁴³ amikor is az olyasfajta mozgalmak akcióját kifogásolta, amelyek feltartóztatnák az ország korszellemnek megfelelő előrehaladását, továbbá kártékony hatást gyakorolnának a felekezetek békéjére nézve. Kapcsolódva a fősodró kultúrharcos felfogáshoz, a felirat az állam hatalmának biztosításáról is szót ejtett, mikor felhívta az ország polgárait és törvényhatóságait, hogy segítsenek „érvényesíteni és biztosítani az államnak az egyházpolitika terén is az őt megillető kétségtelen hatalmat”. Természetesnek vehetjük, hogy a liberális kiállás kapcsán a Lévay-féle felirat is citálta a vármegye „régii lelkesítő hagyományait”. (A felirat elfogadásáról beszámolva a már idézett *Szabadság* is utalt Borsod liberális, egyúttal hazafias hagyományaira – konstatálva, hogy „Borsodvármegye most is hű maradt multjához, ősi tradícióihoz.”⁴⁴)

³⁹ Borsodmegyei Lapok 1894. július 6. 1.

⁴⁰ Idézett szövegrész: Borsodmegyei Lapok 1893. február 10. [1.] Vö. Szabadság 1893. február 11. 2–3.

⁴¹ Sajnos az eredeti indítvány – a törvényhatósági bizottsági irományokkal együtt – elveszett, így csak a jegyzőkönyvek állnak a kutatók rendelkezésére.

⁴² HU-MNL-BAZVL-IV.803.a. 3/1893.

⁴³ A Lévay-féle feliratot közli Borsod. Miskolczi Értesítő 1893. február 16. 2.

⁴⁴ Szabadság 1893. február 15. 1.

Ráadásul a bizottsági tagok mindössze egyetlen ellenhang ellenében⁴⁵ döntöttek az indítvány elfogadásáról, tehát a kormánypártiak mellett a közjogi ellenzék követői is a kabinet céljait támogató indítvány pártjára álltak: a liberálisok tényleg egységfrontot képeztek, ahogy az a helyi sajtótermékek esetében is történt. Ezt különben a *Borsod* című lap is fontosnak tartotta hangsúlyozni beszámolójában:

„Nem az a fő dolog azonban, hogy csatlakozott ahoz [ti. a liberális kiálláshoz], mert hiszen Borsod vármegyéről a szabadelvű eszmék ezen meleg fészkeről egyebet feltenni nem is lehetett, hanem az a különös, az a felemelő és feljegyzésre méltó a dologban, hogy Borsodvármegye szinte egyhangúlag tette magáévá a kormány egyházpolitikai irányát. Maga a függetlenségi párt elnöke volt a legelső, aki melegen ajánlotta Borsodvármegye közönségének a tett indítvány elfogadását és kitűnő beszédében valódi tűzzel védelmezte azt.”⁴⁶

Megjegyezhetjük, hogy egy másik felirat is született Borsod székhelyén 1893 folyamán. Áprilisban ugyanis a Tiszáninnen Református Egyházkerület közgyűlése is Miskolcon ült össze, s innen intézett üzenetet a kormányfőhöz. A feliratban⁴⁷ több ízben is leszögezték ugyan, hogy jobbra bizalommal fogadják a napirenden lévő egyházpolitikai reformokat, s nem céljuk velük szemben fellépni, azonban a maguk részéről mégiscsak ragaszkodnának az 1868. évi LIII. törvény 12. paragrafusának változatlan fenntartásához.⁴⁸ Magyarán csak a gyermekek vallásáról szóló törvénytervezettel helyezkedtek szembe, amely a katolikusok kívánságait respektálandó jogot kívánt adni a felekezeten kívüli házaspároknak, hogy születendő gyermekeik vallásáról szabadon megállapodjanak. (A reformátusok 1868 óta attól tartottak, hogy ha eltörlik a 12. paragrafust, a szülők szabadságából valójában a befolyásosabb, hatalmasabb egyház, azaz a katolicizmus fog profitálni.)

1893/1894-ben nemcsak a borsodi lapok oldalain záporoztak a támadások az országgyűlés felsőházára, amiért a főpapok és főurak a kormány egyházra nézve sérelmes reformjai ellen foglaltak állást, hanem szerte az országban törvényhatóságok sora hallatta a hangját a retrográdnak és elavultnak tartott főrendiház liberális szellemű megreformálását sürgetve.⁴⁹ Orczy Gyula ezúttal sem maradt tétlen. Már korábban, a *Borsodmegyei Lapok*ban körüljárva a témát leírta például, hogy „magas arisztokrácia és klerikalizmus mindig iker testvérek valának”,⁵⁰ 1894 nyarán pedig ismét egy indítvánnyal fordult a vármegyei törvényhatósági bizottság tagjaihoz, hogy ezúttal „a felső háznak választási alapokon leendő sürgős átalakítása iránt” javasoljon kiállást. Ám a június 11-én kelt jegyzőkönyv szerint, habár a grémium osztotta az indítvány benyújtójának álláspontját a főrendiház ügyében, végül mégis úgy foglalt állást, hogy az adott időpont nem megfelelő a valós s előbb-utóbb valóban orvosolandó problémák rendezésére: az országszerte jellemző feszültségek, küzdelmek közepette ugyanis csak újabb olajat öntene a tűzre a felsőház reformjának követelése. Mint azt a forrásban olvashatjuk:

„Bár úgy a régi, mint az újabb tapasztalatok meggyőzhettek bennünket arról, hogy a főrendiház jelenlegi szervezete sem a jelenkor szellemének, sem hazánk szabad fejlődési érdekeinek meg nem felel s hogy e részben a reformáló intézkedéseket előbb utóbb meg

⁴⁵ Egyedül egy egyházi személy, Foltin János prépost-plébános emelt szót a felirati indítvány ellen. A február 13-i közgyűlés eseményeiről – erősen antiklerikális nézőpontból – beszámol: Keleti Ö. 1893, 76–78.

⁴⁶ Borsod. Miskolci Értesítő 1893. február 16. 2.

⁴⁷ Közli Sárospataki Lapok 1893. május 1. 279–281. col.

⁴⁸ Vö. 8. sz. lábjegyzet.

⁴⁹ Kiállításával 1893-ban Debrecen nyitotta a sort. Salacz 1938, 253.

⁵⁰ Borsodmegyei Lapok 1893. július 18. 1.

kell tennie a nemzetnek: de a jelen izgalmas állapotokat nem tartjuk alkalmasoknak arra, hogy törvényhozás a reá várakozó és megoldandó egyéb fontos és sürgősebb kérdések mellett a főrendi ház újra szervezésével is most foglalkozzék.”⁵¹

Ennélfogva aztán Orczy indítványát⁵² – Hajdú vármegye ugyanilyen tárgyú körlevelével együtt – mindössze tudomásul vette a Borsod vármegyei testület.

Miskolc a vármegye s egyúttal a vármegyei közgyűlés – azaz a törvényhatósági bizottság – székhelyeként volt színtere a mindezidáig felvázolt fejleményeknek. Maga a város azonban ez idő tájt, egészen 1909-ig még a rendezett tanácsú városok kategóriájába tartozott, tehát nem bírt önálló törvényhatósággal, hogy jogában álljon például feliratok formájában beleszólni a magyar törvényhozás vitáiba.⁵³ Ám a város képviselőtestülete (közgyűlése) mégiscsak megtalálta az útját-módját annak, hogy maga is kinyilvánítsa szimpátiáját a liberális egyházpolitikai reformok irányába.

Ennek összefüggésében elengedhetetlen felvázolni 1894 május-júniusának belpolitikai történéseit. Miután a kormány házassági jogi reformjavaslata zátonyra futott a konzervatív főrendiház ellenállásán, mi több: a kormányfő iránt táplált királyi bizalom fennállásához is erős kétségek fértek, súlyos kormányválság támadt, Wekerle Sándor pedig benyújtotta Ferenc Józsefnek lemondását a kormányfői posztról. Csakhogy Wekerle és az országszerető népszerű egyházpolitikai reformok jövője összefonódni látszott, s a kormánypárt világosan kiállt a lemondott miniszterelnök mellett, sőt Budapest utcáin is tüntettek: a liberális közegek nyíltan demonstráltak, szinte lehetetlenné téve ezáltal az új kormány megalakítását.⁵⁴ A demonstratív kiállások sorához a miskolci polgárok is csatlakoztak. Mozgalom indult ugyanis, hogy Miskolc (is) díszpolgári oklevéllel illesse Wekerlét, amely javaslat a képviselőtestület elé is eljutott. Ahogy aztán az 1894. június 13-i közgyűlési jegyzőkönyvben olvashatjuk:

„[...] a nemzeti haladás vezérharczosával Dr. Wekerle Sándor m. kir. miniszterelnök úr ő nagyméltóságával szemben a hálás elismerésnek kifejezést adni Miskolcz város közönsége is hazafiúi kötelességének ismervén: a nemzeti ügy, a liberális haladás s az ország fejlődése érdekében kifejtett nagy, országosan ismert érdemei elismerésül ő nagyméltóságát egyhangúlag s igaz lelkesedéssel Miskolc város díszpolgárává választja [...].”⁵⁵

Ezúttal is azt láthatjuk, hogy a reformok ügye ideiglenesen felülírta a kormánypárti és a függetlenségi tábor szembenállását, hiszen egy olyan város legfőbb döntéshozó szerve támogatta „egyhangúlag” a Szabadelvű Párt régi-új kormányfőjének méltatását és elismerését, amelynek közéletében – már csak az országgyűlési választások tanulságai alapján is⁵⁶ – a közjogi ellenzék is befolyásos tényezőt jelentett. Ahogy a *Borsodmegyei Lapok* kiemelte, már az indítvány aláírói között is szerepeltek függetlenségiek.⁵⁷

⁵¹ HU-MNL-BAZVL-IV.803.a. 135/1894.

⁵² Az indítvány eredeti szövege nem maradt fenn a levéltári anyagban, a Szabadság beszámolója azonban sejtetni enged annak harcias hangnemére: „Felolvasták azután Orczy Gyula indítványát is, melyben az indítványozó erős szavakkal kel ki a főrendiház ellen, melynek túlnyomó többsége fandal-aristokratákból áll, egy töredéke pedig Róma, tehát külhatalom befolyása alatt áll.” Szabadság 1894. június 13. 1–2.

⁵³ Miskolc jogállásáról lásd Holopcey 2003, 85–97.

⁵⁴ Lásd Salacz 1938, 300–313.

⁵⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.1902.a. 82/1894.

⁵⁶ Miskolcon a közjogi ellenzéknek is jó pár alkalommal termett babér a dualista korszak választásai folyamán. Ekkoriban például a város mindkét képviselője ellenzéki volt. A korszak miskolci választásairól lásd Sándor 2003, 116–133.

⁵⁷ Borsodmegyei Lapok 1894. június 8. 1–2.

Mire a miskolci városatyák megszavazták a díszoklevél odaítélését, a kormányválság már véget ért, és ismét Wekerle Sándor kapott kormányfői kinevezést a királytól. Igaz, „a nemzeti haladás vezérharczosa” hamarosan, 1895 januárjában ténylegesen távozni volt kénytelen a kormányfői posztról, s báró Bánffy Dezső váltotta a kabinet élén. Az olyannyira agilis bizottsági tag, Orczy Gyula ez év februárjában újabb vármegyei feliratot indítványozott – ezúttal az immár Bánffy által irányított, szintúgy Szabadelvű párti kormány iránti bizalmat kinyilvánítandó. Indítványában világosan utalt arra, hogy az új kormány is felvállalta a még kérdőjeles, függőben lévő szabadelvű reformok keresztülvitelét. „Borsodvármegye magához nem lehet hűtlen” – fogalmazott az indítvány, s az állandó választmány is hangsúlyozta, hogy „Borsodvármegye közönsége mindég a szabadelvű haladásnak vólt híve, és mindég melegen pártolta azon nemes törekvéseket, melyek a közjó előmozdítása tekintetében a kor józan követelményein alapúltak.”⁵⁸ Ugyan a vármegye közgyűlése viszonylag könnyedén elfogadta a választmány javaslatát, a korábban látható liberális kooperáció, egyhangúság elmaradt: 74 fő támogatta a javaslatot 33 ellenében. Ennek oka egyrészt, hogy Bánffy jóval népszerűtlenebb figura volt, mint elődje, másrészt a reformok sorsa 1895 elejére – részben legalábbis – már eldőlt a liberálisok számára óhajtott módon. Ugyanis a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről meg a gyermekek vallásáról szóló törvényt végül a főrendek is elfogadták, sőt megtörtént a királyi szentesítés is.⁵⁹ Már csak a vallás szabad gyakorlásáról s az izraelita recepcióról szóló reformok keresztülvitele jelentett feladatot. Így aztán a viták, az indulatok is csillapodtak, s kiállni Bánffy és kabinetje mellett nem bírt olyasféle többletjelentéssel, mint anno Wekerle Sándor mellett demonstrálni, vagy 1893 elején pártfogolni a szabadelvű kormány reformprogramját.

Politikai hagyományok, Herman Ottó és a szekularizáció programjának felkarolása

Mind a vármegyei állásfoglalások, mind a sajtóban írtak tanúsíthatják, hogy a borsodi közélet szereplői rendszerint büszkén emlékeztek, illetve emlékeztettek vármegyéjük hazafias és haladó, liberális örökségére.

Mínthogy egyházi kérdések kerültek napirendre, kétségtelen, hogy a múltat aposztrofálva részint az 1841-es fellépésre is utaltak. 1893 kora tavaszán, alig pár héttel a vármegyei felirat elfogadása után a függetlenségi párti *Szabadság* Borsod nagy horderejű körlevelét is leporolta, amelyben a nagy elődök, azaz a megyei közgyűlés néhai tagjai a katolikus egyházi javak lefoglalására tettek javaslatot. Miközben felidéztek⁶⁰ az 1841-ben tett indítvány kezdeményező szerepének jelentőségét, és méltatták a vármegye reformkori nagyjainak erélyességét, bátorságát, arra is rámutattak, hogy mennyi hasonlóság rejlett az 1840-es és 1890-es évtizedek küzdelmei között: „Akkor is a vegyes házasságok kérdése izgatta fel az országot. Akkor is a katolikus klérus szegült ellene a liberális haladásnak. [...] A megyék már akkor határozottan követelték a kötelező polgári házasságot” – olvashatjuk. Mindezt követően részlegesen közölték az immár félévszázados dokumentum eredeti szövegét is. Címlapon hozott írásukban végül sajnálatuknak adtak hangot, amiért 52 év leforgása alatt

⁵⁸ HU-MNL-BAZVL-IV.803.a. 19/1895.

⁵⁹ Ferenc József 1894. december 9-én szentesítette az első három egyházpolitikai törvényt. Salacz 1938, 348.

⁶⁰ „Borsodvármegye 52 évvel ezelőtt!” Szabadság 1893. március 11. 1–2.

sem történt előrelépés a liberális haladás – Palóczy László, valamint kortársai által felrajzolt – útján. Zárásképpen a lap a régi nemzedék tagjaihoz fordult:

„Óh, ti dicső férfiak, ki ma már mindnyájan a sir ölén aluszsátok örök álmotokat, elhinnétek-e, hogy az általatok elvetett mag még ma sem kelt ki? Elhinnétek-e, hogy még ott sem állunk a liberális eszmék terén, a hol ti állottatok? ... Mert ugyan melyik vármegye volna ma oly merész, hogy a papi javak szekularizációja iránt mozgalmat merne indítani az országban?”

Hamarosan a szekularizációról folytatott miskolci diskurzusok az országos közélet szintjére is eljutottak. 1893-ban ugyanis időközi országgyűlési választás zajlott a városban, s a mandátumot végül elnyerő jelölt, a függetlenségi Herman Ottó⁶¹ már a választási beszédjével magára vonta az országos sajtó figyelmét. A neves természettudós a „borsodi indítvány” hajdani megfogalmazójának, Palóczy Lászlónak a nevével, illetve céljaival riogatta a „fekete sereg” gúnynévvel illetett, szerinte is lázongó, viszályt szító s – ahogy azt az egyház ellenfelei rendre felrőtták – evilági hatalomra szomjazó klérust. Programbeszédjében, amelyet 1893. június 1-jén tartott a városban, az alábbi módon szólt a papságról:

„Ha ők szövetségre lépnek a reakcióval, ha ők fenyegetni merik a szabadelvűséget: akkor itt az Avas-hegy fokán egy sir fog felnyilni, Palóczy László sirja és reájuk fogja olvasni azt, a mit ezelőtt 50 évvel hangoztatott, követelni fogja a papi javaknak állami kezelés alá helyezését!”⁶²

Herman radikális felfogásával tehát az egyházi kérdések terén is jóval túlmutatott azon a programon, amelyért a mérsékelt liberális erők 1890–1895 között felléptek. Ahogy azt a *Pesti Napló* is írta: „a magyar radikalizmus legkitűnőbb egyénisége, a nagy eszű Herman Ottó, kinél a radikalizmus elv és eszme, tudományos meggyőződés és praktikus rendszer: az egyházpolitikában nemcsak elfogadta a kormány javaslatait, hanem tovább menve, az egyházi javak szekularizációját is követelte”.⁶³ Herman fent idézett sorai mondhatni bejárták a magyar nyilvánosságot: még 1894-ben is többfelé idézték, a polihisztor ráadásul az újabb reflexiói alapján is fenntartotta korábbi álláspontját. Amikor ugyanis az országgyűlésben Szacsvey Sándor citálta rosszállva⁶⁴ a Palóczy sírjáról szóló sorait, Herman a következőt válaszolta: „Kijelentem egész nyíltsággal, hogy én ma is teljesen rokonszenvezem azokkal a férfiakkal, a kik ezelőtt, ötven évvel már a liberálizmusnak ezen fokát érték el és azt hirdették is”.⁶⁵ Később pedig egy, a korábbi szavait szintén felidéző nyílt levélre⁶⁶ felelve azt írta a *Szabadság* oldalain:

„Annyi pedig kétségtelen, hogy Palóczy sírja előbb utóbb föl fog pattanni; reámutat erre a nemzet ezeréves történetének menete és minden fejleménye. De ez a sir nem nyílik

⁶¹ Mandátumszerzésének előzménye, hogy a kormánypárti Vadnay Károly, aki 1892-ben csekély fölényrel legyőzte Hermant, újabb feladataiból kifolyólag visszaadta a mandátumát. Pap 2014, 408–409. Herman miskolci mandátumáról lásd továbbá: Szabadfalvi 1977.

⁶² Közli: Szabadság 1893. június 3. 2–3.

⁶³ Pesti Napló 1893. június 3. 2–3.

⁶⁴ Szacsvey felszólalásában a liberális egyházpolitikai reformok ellen emelt szót. Lásd Képviselőház naplója, 1892–1897, XVI. 111–118.

⁶⁵ Képviselőház naplója, 1892–1897, XVI. 119.

⁶⁶ Kőszegi Armand publicista felhívta képviselőjét, hogy álljon a progresszív erők küzdelmének élére a klérussal szemben, mert rá vár az a feladat, „hogy beterjeszsze a házban indítványát az egyház vagyonának állami kezelés alá helyezése iránt és egyben ezzel a papság politikai szereplésének és kiváltságos közjogi állásának eltörlése iránt”. Lásd Szabadság 1894. június 2. 1–2. Herman szekularizációs felfogásáról, annak kontextusáról részletesebben külön tanulmányban foglalkozom, amely „Palóczy sírja előbb utóbb föl fog pattanni”: Herman Ottó szekularizációs álláspontjai az 1890-es évek első felében és a miskolci politikai hagyományok címen megjelenés alatt áll.

meg az egyes halandó ember szavára; [...] az egyetlen hatalom, a mely ezt a csodát is végrehajtja, a nemzet tulnyomó többségének, igazi államalkotó elemének akarata, ennek megnyilatkozása.”⁶⁷

Herman Ottó Miskolc déli kerületének képviselőjeként az országgyűlésben is bátran felkarolta a szekularizáció programját.⁶⁸ Beszédjeire nagy figyelem irányult, mivel a liberális egyházpolitikai diskurzusok – még a határozottan antiklerikálisok is – ekkortájt a törvényhozás által tárgyalt, immár reális célnak látszó reformokra fókuszáltak, és nemigen feszegették a katolikus javak kérdésének kényes problematikáját.⁶⁹ Herman azáltal, hogy az egyházi vagyon kisajátításáról szónokolt a parlamentben, újabb muníciót nyújtott a helyi függetlenségi sajtónak, a *Szabadságnak*, amelynek szerzői 1894 első felében ugyancsak gyakran foglalkoztak a szekularizáció kérdésével.⁷⁰

Miskolc és a liberális jogalkotás

Végül fontosnak tartom röviden azt is felvázolni, hogy az országgyűlésben helyet foglaló miskolciak vajon hogyan viszonyultak az egyházpolitikai reformokhoz. A legfajszínűsabb kérdésnek a polgári házasság látszott, s a képviselőház csak hosszas vita után, 1894. április 12-én szavazott a kormány házasságjogi reformjáról, amelyet Herman Ottó mellett a város másik országgyűlései képviselője, Horváth Lajos is támogatott.⁷¹ Ő egyébiránt a szavazás napján az Apponyi-féle Nemzeti Pártból is kilépett, amiért annak más tagjai a reform ellen szavaztak.⁷² A megye egészének parlamenti képviselőjét szemlélve viszont a *Borsodmegyei Lapok* már kifogásainak is hangot adott. Egyrészt örömmel konstatálták, hogy Borsod általában az újabb korban is „hű maradt a Szemerék és Palóczyak hűlő porához, szelleméhez”, másrészt nehezményezték, hogy ezúttal a vármegye nyolc képviselője közül hárman a liberális célok ellen foglaltak állást, vagyis a cikk értelmezése szerint „elfelejtették a megyének nagy fiait, kivetkőztek azok szelleméből”.⁷³

Ami a főrendiházról illeti, itt a miskolci székhelyű protestáns püspökök, a református Kun Bertalan, valamint az evangélikus Zelenka Pál⁷⁴ is hozzájárult szavazatával a liberális egyházpolitikai jogalkotáshoz.⁷⁵ Utóbbi hozzá is szólt annak vitájához, és hangot adott határozottan liberális felfogásának. Pártfogolva a kormány javaslatát egyúttal azt a vágyát is megfogalmazta, hogy Magyarország „legyen a szabadság, egyenlőség és testvériség hazája”.⁷⁶ Amíg a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, valamint a gyermekek vallásáról szóló jogszabályok nehezen ugyan, de már 1894-ben többséget kaptak a főrendiházban is, addig a vallásszabadságról s az izraelita recepcióról szóló törvényekkel szemben 1895-ig tartotta magát a konzervatív főrendek ellenállása. Májusban az izraelita

⁶⁷ Szabadság 1894. június 6. 1.

⁶⁸ Lásd pl. Képviselőház naplója, 1892–1897, XVII. 253–254.; XVIII. 4–6.; XIX. 271.

⁶⁹ Az 1890–1890 között kibontakozott antiklerikális-egyházpolitikai diskurzusok hangsúlyairól lásd Rada 2019b.

⁷⁰ Herman szekularizációs álláspontjaira (is) utalva pl. Szabadság 1894. április 25. 1–2.; Szabadság 1894. május 16. 1.; Szabadság 1894. június 2. 1–2.

⁷¹ A „névszerinti” szavazás eredményét lásd Képviselőház naplója, 1892–1897, XVII. 410–412.

⁷² Apponyi Albert ugyanis elutasította a kormány házasságjogi reformját. A kormánypárt borsodi sajtója Horváth Lajos lemondó levelét is közölte. Lásd Borsod Borsodmegyei Lapok 1894. április 17. 1–2.

⁷³ Borsodmegyei Lapok 1894. március 6. 2–3.

⁷⁴ 1866-tól volt evangélikus lelkész Miskolcon, majd 1890-től 1910-ig a Tiszai Egyházkerület püspöke. Lásd Deák 2003b, 854–860., 1077.

⁷⁵ Főrendiház naplója, 1892–1897, III. 278–280.

⁷⁶ Főrendiház naplója, 1892–1897, III. 225–226.

vallás recepciójának ügye oly módon került fölénybe, hogy szavazategyenlőséget követően az elnök, Vay Béla báró kezébe került a döntés joga, s Borsod vármegye főispánja a liberális törvényszerzést támogatta.⁷⁷ A helyi lapok beszámolója szerint a hálás miskolci zsidók közel 200 fős delegációja 100 fogattal látogatott Alsózsoltára, hogy köszönetet nyilvánítson a szabadelvű főúrnak.⁷⁸ (Természetesen – Vayhoz hasonlóan – Kun és Zelenka szintúgy a liberálisokkal tartott a szavazásnál.) Legutoljára, negyedik nekifutásra, a vallás szabad gyakorlásáról szóló jogszabály ment keresztül a – Ferenc József által új főrendek kinevezésével is befolyásolt – főrendiházon. Ennek, tehát a felekezetenküliséget is respektáló törvénynek az elfogadása 1895 novemberéig húzódott.⁷⁹ A *Szabadság* azonban már korábban győzelmet hirdetett, és címlapján koszorúba foglalta azt a dátumot, vagyis 1895. október 1-jét, amely napon az első egyházpolitikai törvények hatályba léptek, és megkötötték az első polgári házasságot Magyarországon.⁸⁰

*

Összefoglalva kutatásom legfőbb tapasztalatait először is elmondhatjuk, hogy az „elke-resztelési” viták, jóllehet 1890-ben a felekezeti sokszínű Miskolcot is megérintették, túlságosan nagy port nem kavartak a városban, a miskolci sajtó csak nagyon mérsékelten, szórványosan foglalkozott a témával. Láthattuk továbbá, hogy a lapok a helyi közösségek feltételezett toleranciáját állították az ilyesfajta diskurzusok középpontjába, minthogy interpretációjuk szerint helyileg türelem és békés keretek jellemezték a felekezetek együttélését. Két példát is hoztam, ahol a szerző szinte távolítani próbálta az országos konfliktust a lokális társadalomtól. Mindez persze határozott elvárást is sugallt az egyházak felé, és – a hazai liberálisok felfogására jellemző – félelmek, valamint vádpontok is megfogalmazódtak a vallási viszályok állítólagos szításával kapcsolatban. (Természetesen a liberális publicisták a feszültségkeltés vétkét itt is a katolikus oldal számlájára írták.)

1892-ben a helyi közélet szereplői igen erősen rezonáltak a hosszú ideje halogatott liberális egyházügyi reformok – országos szinten egyre szenvedélyesebb, sőt néhol határozottan kultúrharcos színezetű – polémiajának fellángolására. Így a „felekezetieskedést”, a felekezeti viszálykodást kényesen kerülő miskolci sajtó idővel a kimondottan antiklerikális, kultúrharcos agitációnak is teret engedett. Azaz a helyi médiában is feltűntek ugyanazon frázisok, jelszavak és interpretációs sémák, amelyek ország-, sőt Európa-szerte széles körben jellemezték az intranzigens katolicizmus bírálatát. Ilyen szempontból legalábbis – mint azt a feldolgozott lapok bizonyították – nem különbözött egymástól a kormányoldal és az ellenzék sajtója.

Hallatták a hangjukat a város politikai testületei is. Habár a fél évszázaddal korábbihoz hasonló kezdeményező szerepet ezúttal nem játszott, Borsod vármegye is beállt azon törvényhatóságok sorába, amelyek támogatták a kormány programját. Sőt, a harcok csúcspontján Miskolc város is megtalálta a módját, hogy szimbolikusan maga is kiálljon az egyházpolitikai reformok mellett. Valóságos liberális egységfront szerveződött a polgári házasságot s a többi reformot támogató, mivel a közjogi ellenzék helyi körei is pártfogták a szabadelvű kormányzat céljait. Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyházpolitikai küzdelmek – átmenetileg – Borsod szívében is felülírták a közjogi politizálás törésvonalait.

⁷⁷ Az 1895. május 16-i szavazás eredményei: Főrendiház naplója, 1892–1897, V. 185–186.

⁷⁸ Borsodmegyei Lapok 1895. június 7. 1. és Szabadság 1895. június 5. 2–3.

⁷⁹ Salacz 1938, 369–370.

⁸⁰ Szabadság 1895. október 2. 1.

A források tanúsága szerint teljesen összhangban állt a város közhangulatával, hogy a parlamentben a helyi kötődésű egyházi előjárók mellett a település két ellenzéki képviselője is támogatólag szavazott a liberális reformokra.

A feldolgozott források továbbá arra is utalnak, hogy egyáltalán nem merült a feledés homályába a vármegye 1841-es fellépésének története. Ráadásul a „borsodi indítvány” a liberális közegek szemében Borsod múltjának egy olyasfajta, dicsfénnel övezett epizódját jelentette, amely félévszázad múltán is erős identitást adott a helyi közéletnek – különösen, ha a klérussal kapcsolatos kérdések kerültek napirendre. Ennélfogva a vármegye székhelyén, Miskolcon elfogadott liberális egyházpolitikai nyilatkozatok a lokális politikai hagyományokra is hivatkoztak. Egyrészt a Palóczy László-féle nagy generációtól eredő, erősen liberális szellemi hagyaték felvállalásával, másrészt a város képviselőjének, Herman Ottónak a bátorító megnyilvánulásával magyarázhatjuk, hogy a városban és annak sajtójában a „magyar kultúrharc” idején többen és bátrabban beszéltek az egyházi javak elvételének lehetőségéről is.

Levéltári források

HU-MNL-BAZVL-IV.803.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

HU-MNL-BAZVL-IV.813.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, , Borsod Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai, Általános iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.1902.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Miskolc város képviselőtestületének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

Kiadott források

Főrendiház naplója, 1892–1897 = Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. (Hiteles kiadás.) Pesti Könyvnyomda Rt., Bp., 1894.

Képviselőház naplója, 1892–1897 = Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Pesti Könyvnyomda Rt., Bp., 1892–1897.

Szakirodalom

Bényei 1994 = Bényei Miklós: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1994.

Borutta 2011 = Borutta, Manuel: Antikatholizismus. Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe. (Bürgertum Neue Folge. Studien zur Zivilgesellschaft 7.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011.

- Csorba 1999 = Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Bp., 1999.
- Deák 2003a = Deák Gábor: A református egyház. In: Miskolc története. IV/2. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István. Szerk. Veres László. Miskolc, 2003. 821–836.
- Deák 2003b = Deák Gábor: Az evangélikus egyház. In: Miskolc története. IV/2. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István. Szerk. Veres László. Miskolc, 2003. 850–864.
- Dobrossy 2003 = Dobrossy István: A miskolci sajtó és a hírlapírás (hírlapírók). In: Miskolc története. IV/2. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István. Szerk. Veres László. Miskolc, 2003. 935–962.
- Faragó 2003 = Faragó Tamás: Miskolc népessége a XIX. század közepétől az első világháborúig. In: Miskolc története. IV/2. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István. Szerk. Veres László. Miskolc, 2003. 567–619.
- Fazekas 2013 = Fazekas Csaba: Széchenyi István a reformkor egyházpolitikai küzdelmeiben. In: Széchenyi hite. Szerk. Benkő Ágota – Vértesaljai László. (Jezsuita Könyvek, Agóra, 17.) JTMR Faludi Ferenc Akadémia, Bp., 2013. 115–137.
- Hanák 1978 = Hanák Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: Magyarország története tíz kötetben. VII/1. (1890–1918.) Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 53–148.
- Holopcev 2003 = Holopcev Péter: A város jogállásával összefüggő események, intézkedések. In: Miskolc története. IV/1. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István. Szerk. Veres László. Miskolc, 2003. 85–97.
- Keleti Ö. 1893 = Keleti Ö. Lajos: A közszellem ébredése. Előszóval ellátta Beksics Gusztáv. Szerzői kiad., Bp., 1893.
- Kovács 1893 = Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Szerk. és kiad. Kovács Ferencz. K. n., Bp., 1893.
- Pap 2014 = Pap József: Herman Ottó és a függetlenségi politika a dualizmus kori Magyarországon. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 53. Főszerk. Pusztai Tamás. Szerk. Tóth Arnold. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2014. 401–410.
- Rada 2017 = Rada János: A kultúrharc retorikája és a protestantizmus magyarországi röpiratokban. Történelmi Szemle 59/1. (2017) 129–144.
- Rada 2019a = Rada János: A „kultúrharc” értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 23/2. (2019) 115–135.
- Rada 2019b = Rada János: Nacionalizmus és antiklerikalizmus az egyházpolitikai küzdelmek idejének röpiratirodalmában (1890–1895). In: Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében. I. Szerk. Boda Attila. ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bp., 2019. 547–563.
- Rada 2020 = Rada János: Antiklerikális röpiratok vallással kapcsolatos attitűdjei a dualizmus idején (1867-től 1895-ig). Actas 35/1. (2020) 18–39.

- Salacz 1938 = Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története. 1890–1895. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Bécs, 1938.
- Sándor 2003 = Sándor István: Országgyűlési és helyhatósági választások, 1872–1906. In: Miskolc története. IV/1. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István. Szerk. Veres László. Miskolc, 2003. 116–133.
- Stadler 1996 = Stadler, Peter: Kulturkampf und Kulturkämpfe im mittleren Europa des 19. Jahrhunderts. Versuch einer vergleichenden Orientierung. Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 15. (1996) 13–26.
- Szabadsfalvi 1977 = Szabadsfalvi József: Herman Ottó, a miskolci képviselő. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 16. Szerk. Bodó Sándor – Szabadsfalvi József. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1977. 132–149.
- Szinnyei 1891–1914 = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Hornyánszky Viktor, Bp., 1891–1914.
- Tóvári 1997 = Tóvári Judit: Az elit Miskolc város társadalmában, 1872–1917. Nyíregyháza, Stúdium, 1997.

Sajtó

- Borsod. Miskolczi Értesítő (Társadalmi érdekeket képviselő vegyes tartalmú hetilap, Borsodmegye és a „borsodmegyei gazdasági egylet“ hivatalos közlönye). 24–29. évfolyam. 1890–1895.
- Borsodmegyei Lapok (A Miskolczi Kereskedelmi- és Iparkamara és a Miskolczi Kereskedők- és Kereskedő-Ifjak Egyletének hivatalos közlönye). 10–15. évfolyam. 1890–1895.
- Pesti Napló. 44. évfolyam. 1893.
- Religio (Kath. egyházi s irodalmi folyóirat). 50. évfolyam. 1891.
- Sárospataki Lapok (A Sárospataki Irodalmi Kör közlönye). 11–12. évfolyam. 1892–1893.
- Szabadság (A Miskolczi Függetlenségi és 48-as Párt közlönye). 1–4. évfolyam. 1892–1895.

KURUCZ ÁDÁM

ÁRPÁDHON – ALBANY: A LEGMAGYARABB MAGYAR TELEP AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

„Louisiana államban van Árpádhon, Hammond közelében, amely Zboray Tivadar telepítése és teljesen magyar telep. Népe jó módon él, amit főképpen a földieper szorgalmas termelésének köszönhet.” Ekként írták le a magyar kolóniát az *Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albumában* 1927-ben.¹ A zempléni származású alapító egy hivatalosan sosem létezett magyar település fundamentumát tette le 1896-ban, ami az elkövetkezendő évtizedek során virágzásnak indult Louisiana állam fővárosa, Baton Rouge és New Orleans közelében, 46 méter magasságban a Mississippi folyam felett. A kolónia Magyarországon és az Egyesült Államokban is hírnevet szerzett magának magyarságának megőrzése és mezőgazdasági teljesítménye révén.

Árpádhon Louisianában

Hol helyezkedik el Árpádhon a földrajzi és történelmi térben? Miért pontosabb telepként és nem településként említeni? Bevezetésként talán e kérdések megválaszolása a legfontosabb. A címben szereplő felsőfokú melléknév nem egy jelenlegi vagy múltbeli állapotot jelöl. Az Egyesült Államokba kivándorolt magyaroknak számos település-alapítási kezdeményezésük volt, de az így létrejött helységek az évtizedek során el-eltűnedezték, lakosságuk beolvadt a többségi társadalomba. Kivételt képez közöttük Árpádhon, amely kétségtelenül legtovább őrizte meg nemzetiségi identitását, magyar karakterét. Elhelyezkedését szinte a kezdetektől Albanyhoz kötik, amely városka egy csendes, vidéki település az Egyesült Államokban, Louisiana államban, Livingston Parishban.² 1953-ban kapott városi címet, amikor lakosságszáma – megközelítőleg félezer fő – feleannyi volt, mint ma a legkisebb hasonló jogállású magyarországi településnek, az ezer fős Pálházának. A városka és a magyar farmertelep története egyaránt az 1800-as évek végére nyúlik vissza, amikor is bevándorlók érkeztek a környékre, és elkezdtek megművelni az erdőirtást követően felszabadult földeket. A város múltjának magyar vonatkozásai a hazai tudósítások révén több, mint egy évszázada ismertek, de erről árulkodik a település honlapján, az üzleti címjegyzékben szereplő Hungarian Settlement Museum is, ami az itt szereplő cégek és intézmények közül egyedülként nem Albanyban, hanem Hammondban található a 43-as út mentén.³ Ebből a megközelítésből kiindulva Louisiana állam 2021-ben kiadott térképére tekintve könnyen beazonosítható egy Albanytól délre elhelyezkedő, Hungarian Settlement elnevezésű helység,⁴ ami azonban nem szerepel az állam települései között.⁵ A magyarázat egyszerű: a magyar alapítású farmertelep hivatalosan sosem vált önálló közigazgatási egységgé, de földrajzilag markánsan elkülönült a szomszédos Albanytól, Hammondtól és Springfielddől is. A múltra nézve valóban helytálló, hogy „Árpádhon az

¹ Aranyjubileumi Album 1949, 73.

² Louisiana államban a county (megye) helyett a parish kifejezést használják. Tehát a Livingston Parish egyenértékű egy más állambeli megyével.

³ <https://www.townofalbanyla.com/directory> (Hozzáférés ideje: 2023. szeptember 7.)

⁴ Official Map of Louisiana, 2021.

⁵ Smith 2005.

amerikai térképen nem található”,⁶ ugyanakkor létezésére már a két világháború közötti térképek is utaltak, feltüntetve a magyar iskolát vagy a magyar templomot.

A Hungarian Settlementről, az Egyesült Államok „legnagyobb vidéki magyar település”⁷-éről, vagyis az egykori Árpádhonról Csutoros Elek, clevelandi evangélikus lelkész adott hírt először az anyaországi sajtóban, miután 1905. november 3. és 5. között időzött a magyar telepesek között.⁸ „Amint megreggeliztem – számolt be tapasztalatairól Csutoros –, azonnal elkezdtem sorba látogatni a magyar farmereket, akik már mind munkában voltak farmjaikon, a szabad természet ölén. Az egyik az édes krumplit ásta, a másik a földet készítette az ültetvények számára, a harmadik földiepret ültetett – hogy már március elején legyen mit aratni –, a negyedik erdőt irtott, majd másutt az újonnan települők az általuk kiválasztandó földet nézegették, akiknek pedig nagyocská gyermekeik voltak, ott a családapa a telep tözsomszédságában levő fűrészmalomban dolgozott, az itthon maradottak végezvén helyette a farmi munkát. Kikérdeztem az illető családokat, hogy mikor települtek, hogy érzik magukat, nem vágnak-e vissza a gyárvárosokba? Általában az volt a felelet: »néhány dollárral jöttünk ide, a földet törlesztésre vettük, s így lassan haladhattunk, de most már lassanként látjuk munkánk eredményét: jó, egészséges levegőt szívunk, jó vizet iszunk, függetlenek vagyunk, van otthonunk.«”⁹ Csutoros említést tett az úgynevezett emigránsházról is, amely eredetileg abból a célból épült, hogy a telepesek hajlékúul szolgáljon, míg otthonuk felépül. Ez a 6x4,5 méter alapterületű deszkaépítmény a későbbiekben – főként esőzések idején – a gyűlések számára biztosított helyszínt. A toronyban elhelyezett harang hangja adta meg a hívójelet az összejövetelekre, amelyeken a telepesek összegyűltek megvitatni a település ügyeit.¹⁰

A magyar közösségnek 1905-ben még nem volt papja, így a Csutoros által bemutatott istentisztelet kiemelkedő eseménynek számított: felekezetre való tekintet nélkül, nem csak a magyar, hanem a környékbeli angol anyanyelvű telepesek is megjelentek. A clevelandi lelkész kifejezett kérésére még a feketék papja is helyet kapott a templomban, igaz, csak annak legeldugodtabb szegletében.¹¹ Utóbbi körülményt az északi Ohio államban élő tiszteletes ekképpen világította meg: „A déli államokban a feketék egészen le vannak nézve, mondhatni rabszolga-életet élnek, birtokot nem szerezhettek, még a vasúton is külön kupé van a számukra, az utcai vasúti kocsikon drót-rostéllyal van az ülőhelyük elkülönítve, az indóházaknál külön váróterem van a részükre, még a korcsmákban is külön ivóhelyiségük van, szóval nem tekintik a fekete embert egyenrangúnak a fehér emberrel, innen van, hogy az Isten házában sem tudnak velük ellenni.”¹²

1914-ben Pásztor Árpád, Az Est munkatársa kereste fel Árpádhont, ahol interjút készített a kolónia egyik alapítójával, Zboray Tivadarral, aki felidézte a kanadai Esterhazy megalapításának előzményeit. „Akkor kezdődött meg erőteljesebben a magyar munkáskivándorlás– emlékezett vissza –, s az amerikai már bevándorolt munkások, különösen az irlandiak, üldözték és kínozták a magyarokat. Ennek a történetét még soha senki sem írta

⁶ Bika Julianna: Magyar falu, mely a térképen nem található. Egy hiánypótló könyv az amerikai magyarokról: Story of Árpádhon, 1896-2006. Amerikai-Magyar Népszava Szabadság, 2008. október 24. 4.

⁷ Dudda 2014, 92–94.

⁸ Csutoros 1905, 1.; Magyar Nemzet, 1905. január 22. 1.

⁹ Magyar Nemzet, 1905. január 22. 1.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

meg. Hány magyar kivándorlót öltek meg akkor az írek. Be, a scrantoni erdőbe¹³ kergették őket s mint a vadat, agyonlőtték. [...] Elhatároztam, hogy megmentem népemet s felviszem őket Kanadába, amely még egész szabad föld s ott letelepedünk. Írtam a kanadai kormánynak, a Canadian Pacific Railway társaságnak, s legnagyobb ámulatomra 200 dollárt és vasúti jegyeket kaptam tőlük. Egy gróf Esterházy vezetett minket. [...] Felkerestük az akkori kanadai miniszterelnököt, Stevanst [sic!]¹⁴ és a letelepülő magyaroknak földet és pénzt kértünk tőle... Megígérte. Érdeünkben ő szólalt fel az ottani parlamentben. Huszonötezer dollárt kért az új települőknek... Leszavazták...”¹⁵

Bár e nagymértékű támogatás meghiúsult, mégis sor került az első két magyar kolónia létrehozására: 1885-ben megalakult Hunsvalley, majd 1886-ban Esterhazy¹⁶ Assinibola kerületben.¹⁷ A zord időjárással azonban többen nem tudtak megbarátkozni, ezért jelentek egy újsághirdetésre: a louisianai erdőirtáshoz toboroztak munkásokat. Így került oda Zboray is, ahol az őserdők tarvágásában vett részt. Néhány hét után nagy ötlettel állt munkáltatója elé: először is a lustának tartott déli munkások helyett északabbra élő magyarok megbízását javasolta, akik sokkal szorgalmasabbak, mint a helyiek; másrészt felvetette neki, hogy a munkadíj egy részét ne készpénzben fizesse, hanem az erdőből megtisztított földből adjon a magyaroknak, hogy azok ott, mint farmerek letelepedhessenek. A Brack-enridge Lumber Company fűrészmalom, az erdő és a fűrésztelep tulajdonosa magáévá tette az ötletet, és megbízta Zborayt a leendő munkások toborzásával.¹⁸

Zboray Tivadar – Árpádhon rejtélyes alapítója

A Magyar Nemzet hasábjain 1938-ban és 1941-ben is megjelent ugyanaz a – valósággal csak részben egyező – cikk Zboray Tivadar haláláról és kalandos életéről. Ebből a publikum megtudhatta, hogy Árpádhon alapítója február hónapban halt meg koldusként, mindenkitől elhagyatva, nyolcvan éves korában. „Zemplén megyében született. Kispap volt. Közben meghalt atyja, aki körjegyző volt, sok adósság maradt utána s az a végrendeleti utasítás, hogy »fiam, fizesd ki adósságaimat, ne maradjon folt a Zboray néven«. A kispap levetette a reverendát, kiment Amerikába, évekig bányamunkás volt, azután kereskedő Haseltonban. Végzete összehozta egy magát gróf Esterházy Pálnak nevező szélhámossal, akivel együtt egy kanadai vasúttársaságtól 25 000 dollárt kaptak, hogy telepítsenek magyarokat Kanada ember nem lakta, vad vidékeire. Így alapították Saskatschewanban Esterhazy, Kaposvár, Otthon és Hunok útja községeket, amelyek az utóbbi kivételével ma is virágzanak. Zboray tudóbajt kapott, ott kellett hagynia Kanada zord vidékét, lekerült az Egyesült Államok déli tájára. Lapot alapított Omahában [lásd lejjebb: Magyar Hon – K. Á.], majd összeszedett párszáz magyart s megteremtette Árpádhont. Meghalt hű felesége, s ez úgy megszenvedtette, hogy elköltözött e vidékről. Öregen ismét megnősült s e feleségét is elvesztette egy év alatt. Csavargó koldus lett. Tébolyodott

¹³ Feltételezhetően a Pennsylvania északi részén, Lackawanna megyében fekvő Scranton városát övező erdőkre utalt Zboray Tivadar.

¹⁴ Esterhazy alapításának idején, Sir John A. Macdonald volt Kanada miniszterelnöke (1878. október 17.–1891. június 6.)

¹⁵ Az Est, 1914. július 10. 9. Az interjú annak készítőjének egy évtizeddel később megjelent könyvében is megjelent. Pásztor, 1924.

¹⁶ Esterhazy településről bővebben lásd: Dojcsák 1981.

¹⁷ Kovacs, 1981, 51.

¹⁸ Amerikai Magyar Népszava, 1934. december 2. 24.

»hobó«. Fiatal korában azonban kifizette atyja adósságait. Nem maradt folt a Zboray néven.»¹⁹

E népmesének is beillő történettel szemben a valóság meglehetősen prózainak mondható. Zboray Tivadar András valóban Zemplén vármegyében született, Kolcs-Hosszúmezőn, 1856. december 7-én.²⁰ Szülei Zboray László és Feji Katalin voltak. Középiskolai tanulmányait a Sátoraljaújhelyi Kegyes Tanítórendi Nagygimnáziumban kezdte meg 1867-ben. A második és harmadik évfolyamot (1868/69–1869/70.) az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnáziumban végezte,²¹ majd visszatért Sátoraljaújhelybe, ahol a következő két évfolyamot abszolválta (1870/71–1871/72.).²² A hatodik osztályt a Nagyszombati Érseki Főgimnáziumban (1873/74.), a hetediket a Jászóvári Premontrei Kanonokrend Kassai Főgimnáziumában (1874/75.) folytatta,²³ végül az érettségit a nyolcadik tanév (1875/76.) végén a Miskolci Helvét Hitvallású Református Líceumban tette le.²⁴

Arra vonatkozóan jelenleg nincs forrásunk, hogy valóban papnak készült-e, de az bizonyos, hogy néhány évvel később – édesapjához hasonlóan – ő is jegyzői állást vállalt. 1879-ben göröginyei helyettes körjegyzőként fegyelmi vizsgálat alá vonták, ugyanis a körjegyzőséghez tartozó községek 1879. évi költség-előirányzatait nem terjesztette fel időben törvényhatósági jóváhagyás végett. Az eljárás során megállapították, hogy Zboray nem vonható felelősségre, „mert a mulasztást a tétlenségéről és hivatalos ügykezelés tekintetbeni hanyagságáról és ügyetlenségéről általánosan ismert, de hivatalos állomásáról lemondása után e vidékről előttem ismeretlen helyre eltávozott Berzeviczy Kornél, volt göröginyei körjegyző követte el.” – amint azt Ujfalussy Mihály főszolgabíró Matolai Etele alispánnak tett jelentésében rögzítette 1879. szeptember 7-én.²⁵

Az év végén elhunyt Zboray édesapja, akinek utódjául őt választották meg a kolcs-hosszúmezei körjegyzőség élére.²⁶ E tisztségében 1881-ben a varannói járás királyi járásbírája feljelentette, amiért a bűnvádi eljárási és rabtartási költségek behajtása tekintetében „a bíróságoknak hozzá intézett megkeresésére közreműködését azon indokból mert munkával túl van halmozva, megtagadta”, noha a „bíróságok megkereséseit felelősség által teljesíteni tartozna”. A feljelentés nyomán a sátoraljaújhelyi királyi ügyész azzal a megkereséssel fordult az alispánhoz, hogy „nevezett körjegyzőt hivatali kötelességének megtagadása miatt feleletre vonni, s annak teljesítésére utasítani szíveskedjék”. Matolai Etele rendelkezésének eleget téve Füzeses György főszolgabíró szigorúan rendre utasította Zborayt, ugyanakkor az eset kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy a jegyzők adószedési túlterheltsége miatt a rabtartási költségek behajtását a községi bírók feladatává kellene tenni.

¹⁹ Magyar Nemzet, 1938. december 3. 9.; Magyar Nemzet, 1941. február 13. 7.

²⁰ HU-MNL-BAZVL-IV. 2420. 6. csomó. Alsókörtvélyesi római katolikus anyakönyv 1827–1875. 3. bejegyzés

²¹ Érdemsorozata az Ungvári Kir. Kath. Főgimnázium ifjúságának az 1868/9. tanévre. Ungvár, 1869.; Érdemsorozata az Ungvári Kir. Kath. Főgimnázium ifjúságának az 1869/70. tanévre. Ungvár, 1870.

²² A Sátoralja-Ujhelyi Kegyes Tanítórendi Nagy Gimnasium Értesítője 1871/2. tanévről. Sátoraljaújhely, 1872.; A Sátoralja-Ujhelyi Kegyes Tanítórendi Nagygymnasium Értesítője 1872/3. tanévről. Sátoraljaújhely, 1873.

²³ A Premontrei Kanonokrend Kassai Főgymnásiumának Tudósítványa az 1874/5-ik évről. Kassa, 1975. 99.

²⁴ HU-MNL-BAZVL-VIII. 55. 101. kötet; A Miskolci Helvét Hitvallású Ref. Liceum Értesítője az 1875/6-ik iskolai évről. Miskolc, 1876.

²⁵ HU-MNL-BAZVL-IV.2405.b. 7593/1879.

²⁶ HU-MNL-BAZVL-IV.2405.b. 10663/1879.

Mint írta, „eltekinthetve az adók kivetése és beszedésétől, a jegyzőknek annyi a teendőjük a közigazgatási téren, hogy hivatalos tudomásom szerint csodálkoznom kell afelett, miként győzhetik meg azon temérdek munkát, melyet tőlök követelünk”. E tapasztalata alapján kérte Matolai alispánt, intézkedjen afelől, hogy a rabtartási költségek és eljárási díjak beszedése tekintetében a járásbíró a községi bírókhoz forduljon. Matolai el is járt az ügyben. Közölte az ügyésszel Zboray rendreutasításának tényét, de egyidejűleg másolatban megküldte Füzessey javaslatát is, amelyre nézve kérte a királyi ügyész észrevételeit. Az ügyész válaszában közölte: „a Varannói Járásbíróságot az állam követeléseinek behajtásával elsősorban a községbírák megbízására utasítottam”. Ugyanakkor az ügyész egy másik problémát is felvetett: a községi bírák írástudatlanságuk miatt veszik „nem kis mértékben” igénybe a körjegyzőket. Megoldásként egy Zemplénben addig nem alkalmazott gyakorlatot javasolt: „majd minden megyében a bírák nyomtatványokkal vannak ellátva, amelyek nem csak a munka kevesbítését, hanem egyszersmind a bizonylatoknak helyes kiállítását eredményezi”. Amint arra rámutatott, az ilyen nyomtatványok költségének csekélysége „a megtakarított munkával szemben minden esetre figyelmet érdemel”.²⁷

Tanulságos, hogy Zboray mérlegelte feladatai súlyát, és ahelyett, hogy szolgálalkúen teljesített volna minden rá kirótt elintéznivalót, túlterheltségére hivatkozva megtagadta azok egy részének végrehajtását. Habár a döntése miatt formálisan megfeddtek, mégis eredményt ért el: nem csupán neki magának, hanem a járás minden jegyzőjének csökkent a leterheltsége. Persze ehhez a felettes hatóságok támogatására is szükség volt. Az utóbbiak ugyanis a fennálló probléma megoldását keresték, nem pedig az addigi gyakorlat mechanikus követését pártfogolták.

Az nem ismert, hogy a fentebb idézett, Zboray haláláról szóló, cikkben szereplő körülmény, miszerint atyja a végrendeletében valóban kötelezte-e fiát a tartozásai megfizetésére, de tény, hogy Zboray László több társával együtt tetemes adósságot halmozott fel a Felső-zempléni Kölcsön- és Takarékos Intézettel szemben. Zboray Lászlóné, mint néhai férje hagyatékának kezelője Glück Jakab, Janók János és Klein Áron Kolcs-hosszúmezői lakosoknál a felperes részére 900 Ft és 250 Ft követelés biztosítására szarvasmarhákat, lovakat, gazdasági eszközöket és bútorokat foglaltak le. 900 Ft és 30 krajcár becsült értékben 1879. november 8-án.²⁸

A már említett Glück Jakab 1883-ban keresetet nyújtott be Zborayval szemben a Varannói Királyi Járásbíróságon 90 Ft 49 krajcár és járulékai megfizetése iránt. Az alperes azonban ekkor már ismeretlen helyen tartózkodott.²⁹ Miközben a vele szembeni követelés 1886-ra 150 Ft-ra nőtt, és a magyar hatóságok hivatalosan továbbra sem tudtak hollétéről,³⁰ Zboray már az Amerikai Nemzetőr hasábjain publikált egy cikket, amelyben arról írt, hogy Pennsylvania luzerne-i kerületében a magyarországi bevándorlók száma igen nagy, már van ott magyar lelkész, magyar egyet, sok magyar kereskedő és korcsma. Összességében arról számolt be, hogy a kivándoroltak ott nagyon jól érzik magukat, és nem gondolnak a Magyarországra való visszatérésre, mert kint rövidesen földvásárlásra is lehetőségük nyílik.³¹ A Magyar Kivándorló és Gyarmatosító Segélyező Társulat alelnökeként – az elnök „gróf Eszterházy Pál” felvett néven Packh János volt – aktív szerepet vállalt a Magyarországról történő kivándorlás propagálásában. A csábító lehetőséget azonban a

²⁷ HU-MNL-BAZVL-IV.2405.b. 6825/1881.

²⁸ Budapesti Közlöny, 1880. február 28. 1583.

²⁹ Budapesti Közlöny, 1883. március 14. 12.

³⁰ Budapesti Közlöny, 1886. március 25. 10.

³¹ Fővárosi Lapok, 1884. április 1. 514.

magyarországi hatóságok igyekeztek átverésként feltüntetni, illetve hiteltelenné tenni a „megugrott” Zborait és az álgróf Eszterházyt, hogy elejét vegyék a nagyobb arányú kivándorlásnak.³²

1886-ban Zboray részt vett Kanadában Esterhazy megalapításában, de 1890-ben már ismét az Egyesült Államokból érkeztek róla hírek, ugyanis szerkesztője lett a nebraskai Omahában Bruszkay Gyula által kiadott Magyar Hon elnevezésű hetilapnak.³³ 1907-ben az árpádhoni magyar telepesek erkölcsi fejként jelent meg a magyarországi sajtóban, aki ekkor már nem maga művelte a földjét, hanem munkásokkal dolgoztatott. A Budapesti Hírlap azt írta róla, hogy az Amerikában töltött húsz év alatt tisztas és komoly munkával tekintélyes polgári vagyona tett szert, így nincs többé ráutalva arra, hogy saját kezével dolgozzon.³⁴ Aligha állja meg tehát a helyét az az egykori híresztelés, miszerint elhagyta Árpádhont, és csavargó koldus lett. Ennek az ellenkezőjét látszik az is alátámasztani, amit Szebenyei József jegyzett le 1934-ben, mintegy három évvel Zboray halála előtt: „Aztán a Kende Géza könyvében³⁵ is olvastam erről a magyar telepről és az is igen szépen ír róluk, mert bizonyára megérdemlik. Ott is meg van nevezve Zboray Tivadar uram, mint az első telepes, akiről mostant írja Szanyi János barátom, hogy most is jó egészségben él, hogy 76 év körüli ember és most is ott van Árpádhonban. Eltesse az Isten még sokáig mindnyájunk öröme.”³⁶

Árpádhon felvirágzása

A toborzóakciót siker koronázta, számos magyar telepes érkezett Árpádhonba, akik saját kezűleg tisztították meg a földeket a fák gyökereitől, és a családjuk számára hajlékot építettek. A lassan gyarapodó farmtertelep 1904-ben kezdett nagyobb mértékben fejlődni, amikor is a kassai származású Fecsó Imre, a Magyar Napilap tulajdonosa földeket vásárolt itt, s lapjában népszerűsítette a telepet. Clevelandből és környékéről magyar telepesek újabb hulláma érkezett ekkoriban.³⁷

Az idetelepülők földműveléssel – többnyire hüvelyes vetemények és gyümölcs termelésével – foglalkoztak. A Budapesti Hírlap értesülése szerint Louisiana állam minden lehető elkövetett, hogy a területén letelepedő magyarok érdekét szolgálja, s kulturális és közhasznú intézmények megteremtésében is segítette őket. 1905-ben felmerült egy, az állam területén fölállítandó magyar árva- és menedékház alapításának igénye. A Benedek-rend hajlandó lett volna birtokát – amely Árpádhontól alig néhány kilométernyire feküdt – csekély összegért átengedni a magyar közösségnek, ha azt a nemes célra használják fel.³⁸ A

³² Nemzet, 1886. április 14. 3.; Magyar Közigazgatás, 1886. június 10. 9.; Nyírvidék, 1886. december 25. 3. Ezek a felhívások nem számítottak egyedieknek. Az 1880-as évektől a magyarországi törvényhatóságok mind gyakrabban sürgették a kivándorlás megakadályozását. A jelenség azonban nem szűnt meg: 1910-ben Zemplén vármegye közönsége nevében Dókus Gyula alispán feliratot intézett a belügyminiszterhez, amelynek szövegét támogatás kieszikölése céljából a többi vármegyének is megküldte. Tekintettel arra, hogy az addig meghozott törvényekkel és azok végrehajtása tárgyában kibocsátott rendeletekkel az amerikai kivándorlást nem csak megakadályozni, de még csak csökkenteni sem lehetett, tisztelettel felkérték a belügyminisztert, hogy „az amerikai kivándorlás ellensúlyozására más, megfelelőbb intézkedéseket életbe léptetni kegyeskedjék.” HU-MNL-BAZVL-IV.1906.b. 1432/1910.

³³ Pesti Hírlap, 1890. november 4. 5.

³⁴ Budapesti Hírlap, 1907. augusztus 15. 4.

³⁵ Kende 1927.

³⁶ Amerikai Magyar Népszava, 1934. március 21. 4.

³⁷ Magyar Nemzet, 1905. január 22. 9.; Abaúj-Kassai Közlöny, 1905. január 26. 3–4.

³⁸ Budapesti Hírlap, 1905. február 15. 11.

magyar menedékház és árvaház felállítása, illetőleg a Benedek-rend birtokának megvétele érdekében széles körű mozgalom indult meg Amerikában. A mozgalom élére Hegyi Antal, volt csongrádi plébános és Fecsó Imre laptulajdonos állt.³⁹ Hegyi 1911-ben így emlékezett vissza az ügyre: „Az bánt a legjobban, [...] hogy az amerikai tervem nem sikerült. A New-Orleans melletti Árpádhon helységben magyar árvaházat és menházat akartunk létesíteni. Megvettünk egy 1519 holdas birtokot 67.000 koronáért a Németországból kiköltözött Bencésrendtől, amely a neworleansi érsek támogatásával ott papnövelvét is tartott fenn. Janson [sic!]⁴⁰ érsek azonban meghalt, az utódja pedig megvonta a szerzetesektől a támogatást. Én apácákért jöttem haza, de letartóztatással megbukott az egész terv, eltelt az idő, a birtokvétel ügye is visszament. Most a Filippi-szigetéről odakerült Dominikánus rendé a birtok.”⁴¹

A telepesek kezdetben saját maguk értékesítették az általuk megtermelt gyümölcsöt, de rövidesen be kellett látniuk, hogy kiszolgáltatottak, ezért valamilyen módon tömörülniük kell. Ez 1909-ben a Hungarian Farmer Cooperative Association létrehozásához vezetett, ami a vallási közösségek mellett az első amerikai magyar önszerveződésnek tekinthető. A szövetkezet cégjelzésével – „Hungarian Strawberry” – lepecsételt kosár földieper jó hírnévre tett szert a piacon. A szövetkezetet először maga Zboray vezette, őt követte Bartus Sándor református lelkész.⁴²

Az Egyesült Államokban letelepedő magyarok többnyire maguk mögött hagyták az otthoni földművelő életformát, így nem véletlen, hogy természet ihlette magyar dalok sem születtek az új világban. Árpádhon e tekintetben is kivételt jelentett, ahol az alábbi, a földművelést dicsérő nótácska vált a helyi folklór részévé.

Árpádhonba szeretnék lemenni.
Csak ott lehet szeretőt szerezni.
Kökényszemű árpádhoni lányok.
Pünkösöd napján lemegyek hozzátok.

Ahol a sok földieper terem.
Onnan való lesz a feleségem.
Kiválasztok a sok közül egyet.
Kit az Isten számomra teremtett.

Piros pünkösddvasárnap reggelén
Esküdött egy árpádhoni legény,
Szamócába nőtt fel a kedvese.
Isten áldja meg őket örökre.⁴³

A magyar orgánumok az Egyesült Államokban és az anyaországban egyaránt egyfajta csodálattal tekintettek a keresztény-keresztyén, dolgos életvitelt folytató árpádhoni gazdákra. Ezt a szemléletet ellenben nem osztották az amerikai magyar kommunisták, akik évtizedeken keresztül támadták a magyar település ügyét, egyfajta szemfényvesztésként

³⁹ Uo.

⁴⁰ Francis Janssensről van szó, aki 1888-tól 1897-ben bekövetkezett haláláig volt New Orleans érseke.

⁴¹ Pesti Hírlap, 1911. augusztus 8. 33.

⁴² Fáy 1940, 114.

⁴³ Pesti Napló, 1913. augusztus 6. 8.

beállítva az ottani telepítési akciót. Az Előre 1915. január 8. és február 8. között 23 lapszámban is lehozta ugyanazt a beszámolót – egy bizonyos Trebics Andrásra hivatkozva –, amely szerint Árpádhonban a leggazdagabb magyarnak sincs 2–4000 dollárnál több megtakarítása, amennyit egy gyári munkás is félretehet. Állítólagos ottjártakor csak nyomort és kínlódást látott: „szökne onnét a legtöbb, ha a birtokát elsózhatná” – jellemezte az ott élő magyarokat, ellentmondva minden más beszámolónak⁴⁴

Árpádhon a két világháború között

Az 1920-as évekre az Észak-amerikai kontinensen élő magyarságnak már számos gócpontját tartották számon. 1925-ben dr. Zsilinszky Lajos zeneszerző és újságíró – aki egy cikksorozatban foglalkozott az itteni magyarság helyzetével⁴⁵ – a Békésmegyei Közlöny hasábjain publikált egy összeállítást a kivándoroltak számáról és helyi megoszlásáról. Eszerint az Egyesült Államokban kiemelkedett New York, ahol 65 000; Cleveland, ahol 30 000; Chicago, ahol 26 000; Detroit, ahol 15 000; illetve Philadelphia, ahol 12 000 magyar élt. Egy kisvárosnyi (5-10 000) magyar élt az Ohio állambeli Akronban, Lorainban, Youngstownban, Johnstownban, Toledóban, Cincinnatiában, Saint Louisban; a Connecticut állambeli Bridgeportban, a Wisconsin állambeli Milwaukeeban, a Pennsylvania állambeli Pittsburghban, a New Jersey állambeli Newarkban, Trentonban, New Brunswickban, Perth Amboyban s a New York állambeli Buffalóban. 1-2 000 magyar lakossal bírt további 20, 1-2 000-rel 12, 500-1 000-rel több mint húsz USA-beli település. 500-nál kevesebb, de kimutatható számban ötvennél is több másik helységben telepedtek le magyarok. Az Egyesült Államokban letelepedett magyarok számát Zsilinszky ekkor 1 500 000-re tette. Különlegességgént említette meg, hogy „Kaliforniában öt év óta Budapest név alatt virágzik egy új magyar telep; továbbá, hogy Kanadában Otthon, Békevár, Kaposvár és Eszterházi nevű tiszta magyar telepeink vannak; végre, hogy Louisiana államban, a mexikói öböl közelében, egy 25 év óta fennálló Árpádhon nevű telep van, melynek telepesei földiepertenyésztésből élnek (holdja évenként 8–900 dollár hasznot hoz); Floridában pedig most telepítik Kossuthfalvát.”⁴⁶

Az Egyesült Államok 1920-as népszámlálási adatai szerint a Zsilinszky által közreadott becslésnél lényegesen kevesebb, 1 110 905 magyar származású egyén élt az országban. Ebből 598 170 született a Magyar Királyság területén, 472 521 olyan házasságból származott, amelyből mindkét szülő, 29 510 esetben az apa, míg 10 704 családban az anya érkezett az óhazából, s a gyermek magyar anyanyelvűként nevelkedett.⁴⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy az 1970-ben végzett népszámlálás során 447 497 lakos vallotta magát magyar anyanyelvűnek, míg a Magyarországon születettek és leszármazottaik száma 603 668 fő volt. Az 1980. évi census a magyar származásúak számát – vagyis akiknek valamilyik felmenője magyar – 1 776 902-ben állapította meg. Becslések szerint ekkorra az Egyesült Államokban élő magyar anyanyelvűek száma 600 000 fő körül lehetett, de rajtuk kívül több mint egymillió emberben élt a magyar származás tudata.⁴⁸

⁴⁴ Előre, 1915. január 8. 4.

⁴⁵ Dr. Zsilinszky Lajos: A magyarok helyzete Amerikában I–V. Békésmegyei Közlöny, 1925. augusztus 6. 1.; 1925. augusztus 7. 1.; 1925. augusztus 8. 1.; 1925. augusztus 11. 1.; 1925. augusztus 13. 1.

⁴⁶ Dr. Zsilinszky Lajos: Magyar telepek Amerikában. Békésmegyei Közlöny, 1925. július 3. 2–3. 3. Kossuthfalva (más néven Kossuthville) 1925-ben létesült magyar mezőgazdasági telepként Polk Countyban, az állam közepén, Lakeland, Winter Haven és Auburndale városok között.

⁴⁷ Új Lexikon II. 1936. 1125.

⁴⁸ Dávid 1985, 97.

Az Árpádhonban letelepedett magyarok száma 1922-ben mintegy ezer főre volt tehető.⁴⁹ 1927-ben – amikor a Mississippi óriási árvizet okozott Louisiana államban – az amerikai magyarság figyelme a magyar farmerek sorsa felé fordult. Árpádhont ekkor már virágzó farmertelepként jellemezték, ahol kizárólag földieper-termesztéssel és konyhaker-téssel foglalkoznak, és amit a természeti katasztrófák messze elkerülnek.⁵⁰

1928 februárjában Böhle Kornél Szent Domokos-rendi missziós atya látogatására került sor. A szerzetes figyelmét kaliforniai utazása során a New Orleansi érsek hívta fel a magyar kolóniára. Az atya öt napon át tartott reggelente nagymisét, este pedig szentbeszédet, tanítást mondott és gyóntatott. Otlétének híre csakhamar elterjedt, s református magyarok – köztük Bartus Sándor református lelkész – mellett más amerikaiak is tiszteletüket tették a katolikus templomban.⁵¹ Ugyanezen év márciusában Medgyesy László chicagói magyar konzul járt a hatáskörébe tartozó déli államok magyar telepein, így Kaliforniából New Orleans felé menet Árpádhont is meglátogatta. A vizitáció jelentőségét emelte, hogy Árpádhon 35 éves fennállása óta ez volt az első alkalom, amikor magyar állami képviselő kereste fel a telepet, amelynek lakossága nagy lelkesedéssel fogadta a hivatalos vendéget. Medgyesy meglátogatta a katolikus és református hitközséget, és mindkét helyen beszédet mondott, amelyekben arra kérte az itteni magyarokat, hogy ne szakadjanak el teljesen szülőföldjüktől és első hazájuktól.⁵²

A kolónia történetéhez az is hozzátartozik, hogy 1929-ben ekként írtak róla a már említett szélsőbaloldali lap hasábjain: „A farmáros arra spekulál, hogy a bányá, a gyár fojtó levegőjét utálja, gyűlöli a munkás és ha a szabad, napsugaras ég alatti munka, élet lehetőségével kecsegteti, az két kézzel kap utána. Eredményt ér el sok esetben. A farmer-jelölt a legtöbbször homoksivatagot, terméketlen sziklatalajt talál a beígért paradicsom helyett, de mit törődik már azzal a kullancs... Újabb ily veszedelem szakadt most Magyar-Amerikára. Louisianába csalogatják a munkást, számóca-farmot venni. Fecsó Imre clevelandi féker árusítja a telkeket, Drozdy Győző, az »Írás«-nak különböző suta farmvállalkozókról hírhedt szerkesztője adja a gőzt, a puskaport, a bengáli világítást hozzá. Ropogás, fényözön kell ugyanis az ilyen bizniszhez, kábuljanak el a palik, azután könnyen kaphatók mindenre. Fecsó szerint Árpádhon, ma Albany, Louisianában, volna az ígért földje, ahol 40–60 dollárért holdjával, kitűnő termőföldet lehet venni és egy húsz holdas birtokról már 6000 dollár bevételre számíthat a tulajdonos. Szóval befektetsz 800 dollárt és kikapsz az év végén 6000-et. A legmerészebb tőzdespekulánsok álmodban sem nyernek annyit. Morgan⁵³, az amerikai hadsereggel és a hadihajókkal sem tud oly magas kamatokat kollektálni a befektetései után, de te, magyar bányász, vagy acélmunkás, képes vagy erre. Csak eridj Fecsó után strawberryt termelni és a bőség szarujából minden áldás reád esik.”⁵⁴

A szélsőbaloldali emigránsok rossz hír-keltése ellenére az 1930-as évekre tovább nőtt az amerikai magyarság létszáma. 1934-ben már közel 300 magyar család élt itt. A lakosság felének szép megélhetést biztosított a föld, de a szegényebbek is úgy-ahogy boldogultak. Akiknek a legrosszabbul ment a soruk, azokról az egyesületek gondoskodtak. Ekkorra már ugyanis háromra nőtt az egyletek száma; ezek a következők voltak: First Hungarian Farmers Association, Farmbureau és Albany Egylet – ahogyan azokat 1934-ben Szebenyi

⁴⁹ Közigazgatási Szemle, 1922. 1–3. 287.

⁵⁰ Amerikai Magyar Népszava, 1927. június 4. 6.

⁵¹ Amerikai Magyar Népszava, 1928. február 13. 5.

⁵² Amerikai Magyar Népszava, 1931. március 10. 3.

⁵³ Utalás John Pierpont Morganre (1837. április 17. – 1913. március 31.) amerikai befektetőre és bankárra, aki a JP Morgan & Co. pénzintézet alapítójára volt.

⁵⁴ Uj Előre, 1929. április 2. 2.

József felsorolta. Ezeken keresztül vették a magyar farmerek a szükséges műtrágyát és magot, valamint adták el termésüket. A fő portéka a földieper volt, amit áprilistól május közepéig szedtek, és ilyenkor minden termelő 30-40 embert alkalmazott.⁵⁵

A magyar farmerek számára a Hungarian Farmers Association egyszerre biztosította a nyelv használatának a lehetőségét és a gazdasági tevékenység fejlesztését. A farmokon termelt termékeket – főleg a földiepret – az egyesület terjesztette a piacokon, boltjaiban magyar árusok magyarul kínálgatták portékáikat. A telepen hétvégenként magyar nyelvű színdarabokat, filmeket játszottak; a klubokban magyar nyelvű könyveket kölcsönözhettek; a posta kézbesítette a magyar nyelvű újságokat Árpádhonba Clevelandből és New Yorkból.⁵⁶ Fenntartottak egy katolikus és egy református templomot, minden évben volt arató- és szüreti bál, vasárnaponként összejöttek a katolikus vagy a református templom mellett emelt termekben.⁵⁷ Sor került multságokra, mozit és színházat is berendeztek, létrehoztak egy önképzőkört, a zenészek vonós- és fúvószenekarokat alapítottak.⁵⁸ Még az Árpádhonba keveredő lengyel és angol anyanyelvű is megtanult magyarul; másképp nem boldogult körükben. Az első és második generációs telepeseeknek voltak olyan tagjai, akik sohasem tanultak meg angolul, mert egyszerűen nem volt erre szükségük.⁵⁹

1935-ben megszűnt a sokak számára megélhetést biztosító fűrésztelep, ehhez kapcsolódóan ekkorra datálható a telep hanyatlásának kezdete is. A Hammond és Baton Rouge között felépült vasút elkerülte a települést. Vasútállomás a szomszédos Albanyban létesült – még 1907-1908-ban –, és az ott kialakult gazdag kereskedelmi központ elszívta Árpádhon lakosságát.⁶⁰ Az árpádhoni iskola 1943-ban zárta be kapuit, diákjai a közeli Albanyban és Springfieldben folytathatták tanulmányaikat.⁶¹

Árpádhon a második világháború után

A magyarnak való megmaradás egyidejűleg elszigetelődést is eredményezett a többségi társadalmon belül. Sok magyar gyermek úgy került be az iskolába, hogy egy szót sem beszélt angolul. Ez a körülmény sok támadást, kiközösítést hozott az angol nyelvet beszélő tanuló társak részéről, ami aztán azt eredményezte, hogy felnővén saját gyermekeiket már eleve angolul nevelték. Az 1980-as évekre felcseperedő harmadik generáció így már csak elvétve értett magyarul. Az árpádhoniak ugyanakkor úgy érezték, hogy ezzel valami elveszett, hiszen a magyar gyökerek ápolása nem szemben áll az amerikaisággal, hanem hozzátesz ahhoz.⁶²

A magyar családok száma az '50-es évek végére 200-ra csökkent. Ugyancsak apadt a magyarul tanuló gyermekek száma, de Bartus Sándor 1965-ös nyugdíjba vonulásaig minden héten magyarul lehetett hallgatni a vasárnapi istentiszteletet. 1968-ban újabb lökést kapott az amerikanizálódás. Louisiana ugyanis törvényben szabályozta a nyelvoktatást, amelyben kötelezővé tette az angol nyelv tanulását, egyedül a francia

⁵⁵ Amerikai Magyar Népszava, 1934. március 21. 4.

⁵⁶ Galántai Ambrus: Magyarok Louisianában. A Kürt, 1983. 8. 6–7.

⁵⁷ Kis Csaba: Árpádhon Louisianában. Somogyi Néplap, 1988. szeptember 26. 5.

⁵⁸ Uo.; Amerikai Magyar Népszava, 1934. december 2. 24.

⁵⁹ Galántai 1983, 6–7.

⁶⁰ Nyugati Magyarország, 2001. 7–8. 12.

⁶¹ Endre Csoman: Árpádhon: The Hungarian Settlement of Louisiana. William Penn Life, 2005. 5. 5.

⁶² Galántai 1983, 6–7.

nemzetiségűeknek biztosított lehetőséget arra, hogy anyanyelvükön folytassák tanulmányaikat és az angolt idegen nyelvként sajátítsák el.⁶³

A magyar nyelvet megtanulni vágyók számára a kedvező változást az 1978-as év hozta el, amikor is állami támogatással, két magyarországi pedagógus bevonásával egy magyar-nyelv-oktatási program valósulhatott meg, már az első körben 126 gyermek részvételével. Fontos hangsúlyozni, hogy nem csupán a magyar nyelv rendszeres oktatásáról volt szó, hanem több tantárgyat (matematikát, környezetismeretet, természetismeretet, valamint zenét, testnevelést és művészetet) is magyarul tanultak a diákok.⁶⁴

A program keretében a fiatalok napi fél órában előbb gyermekdalokat, gyermekverseket, gyermekjátékokat; majd írást, olvasást, számolást; később egy kis földrajzot, történelmet, Petőfi-verseket, és minden évfolyamon 20-30 népdalt tanultak meg. Otthoni aktív nyelvhasználat hiányában nem sajátíthatták el a magyart társalgási szinten, de olyan alapot szereztek, amire a későbbiekben már lehetett építeni. Ráadásként a gyerekek magyar nyelvtanulása jótékonyan befolyásolta szüleik tradícióápolási kedvét is.⁶⁵

Sajnálatos módon Louisiana állam anyagi támogatásának elmaradásával a magyar nyelv-oktatás megszűnt, de tovább működött a nyelvtudás nélkül is magyar hagyományokat ápoló táncsoport. A magyarországi látogató számára még a '80-as évek végén is meglepetést okozott, hogy Louisianában magyar éneket hallhatott, magyar süteménnyel kínálták, s az út melletti tábla magyar hentesárut hirdetett. Amint azt Kis Csaba, az MTI munkatársa 1988-ban megfogalmazta, az árpádhoni magyarok körében néhány óra eltöltése is elegendő volt ahhoz, hogy világossá váljon: „itt olyan emberek laknak, akik büszkék száz évvel ezelőtti őseikre, büszkék arra, hogy magyar származásúak.”⁶⁶A fentiekben említettekkel is egybevág az, amit a '80-as években idelátogató Blahó Miklós, a Magyar Nemzet washingtoni tudósítója megállapított Árpádhonról: „Az eperre, persze, már csak emlékeznek csupán. Tanultak, művelődtek, megtalálták a helyüket az Egyesült Államokban, dús fűvű kertekkel körülvett kényelmes családi házakban laknak. Össze is keveredtek az idők során az amerikaiakkal, a franciákkal, vajon hány »magyar« lehet még itt. De származásukra büszkék, mernek azonosulni őseikkel, törekvéseikkel, nyelvükkel. Amíg az olajból származó gazdagságot élvezte, az állam anyagilag is támogatta a magyar oktatást, hívtak ide tanárokat Pestről, ám a folyékony arany ára megcsappant, a pénz elapadt, s nincs, aki hivatalból, hivatásból terjessze szép szavainkat.”⁶⁷

Amint azt a már említett Kis Csaba is megjegyezte: a louisianai magyar települést nem most – vagyis a '80-as években – kellett felfedezni, hiszen ekkorra már sokan írtak róla. „A most idelátogató magyar újságírókat inkább az érdekelte – folytatja Kis –, mi történt az Egyesült Államok egykori legnagyobb magyar mezőgazdasági településével, vannak-e még itt, csaknem egy évszázaddal az alapítók érkezete után, olyanok, akik magyarnak, pontosabban magyar-amerikaiaknak tudják magukat, elvégre ma már az egykori telepesek dédunokái is felnőttek, új bevándorlás pedig erre a telepre aligha következett be. Jelenthetjük: vannak, s nem is kevesen.”⁶⁸

Pomogáts Béla irodalomtörténész a '90-es évek végén jutott el Árpádhonba, „az Egyesült Államok magyar életének egy kicsiny szigetére”. Ő a következőképpen írta le a

⁶³ Friedrichs 1978, 30.

⁶⁴ Friedrichs 1978, 30–31.

⁶⁵ Galántai 1983, 6–7.

⁶⁶ Kis 1988, 5.

⁶⁷ Blahó Miklós: Árpádhonban. Magyar Nemzet, 1988. szeptember 10. 6.

⁶⁸ Kis 1988, 5.

települést: „Árpádhon mára valódi amerikai községgé vált, csak a nagyon öregek beszélnek magyarul, holott a hetvenes években a Magyarországról érkezett Galántay Ambrus vezetésével magyar iskola is működött Albanyban. A Szent Margitról elnevezett katolikus és a református templom ma is érzékelteti a magyar eredetet. Leginkább a két régi temető: a katolikus és a református eklézsia körül mutatja ezt. Ezekben még vannak olyan sírok, amelyekben a régi Magyarország szülöttei pihennek, főként Zemplén és Ung megyéből érkezett kivándorlók.⁶⁹ A gondos kezek által ápolt sírok ugyanakkor egy kis, emberi közösség lassú sorvadásának és pusztulásának folyamatát is bemutatják. A régi sírokon (a harmincas évekből) még a név is, a felirat is hibátlan szövegezéssel magyar, később a magyar név és szöveg angolos helyesírást követ (a Juhász család már így írja nevét: Yuhas), még később pedig angollá válnak a feliratok, mi több, a nevek. A Király család egy későbbi leszármazottja már King néven szerepel, és a sírok valahogy így állnak egymás mellett: Király István, Stephen Király, Stephen King. Mindez az egykor virágzó amerikai magyar települések változó sorsának és lassú elmúlásának is jelképe lehet.”⁷⁰ A tapasztalatok tanulságaként Kürti László egyetemi tanár megállapítása idézhető: „Árpádhon temetői végig a magyar egyházaké maradt, de a magyarok igen hamar asszimilálódtak, a sírkövek nyelve a »hunglish« (a Hungarian és English összekapcsolásával) keverék lett.”⁷¹

Az ezredfordulóra mintegy háromszáz magyar leszármazott maradt az egykori telepen. A két templomban ekkor már csak angol nyelven folyt szertartás. Ugyanakkor az Árpádhoni Kulturális Egyesület tagjai lehetőségük szerint a legnagyobb erőfeszítéssel védték, s próbálták megőrizni a kötődést gyökereikhez. Ünnepségeikre az asszonyok magyar ételekkel csalogatták a turistákat. Az eperbor-pincészet a 2000-es évekre megszűnt ugyan, de egy kolbászüzem még működött, sőt, egy magyar cukrászda is nyílt. A település öregjeinek tiszteletére ekkoriban még évente rendeztek hagyományőrző ünnepséget, ezzel is hódolva a 75 éven felülieknek magyarságuk és magyar hagyományaik ápolásáért.⁷²

A magyar örökség Árpádhonban az ezredforduló után

Az évtizedek során az egykori árpádhoni iskolaépület súlyos állapotba került. 2000-ben a magyar ősök leszármazottai megalapították a Hungarian Settlement Historical Societyt – amit magyarul némi eltéréssel Árpádhoni Történeti Társaságnak nevezhetünk –, és 50 évre szóló ingyenes bérleti szerződést kötöttek a Livingston Parish School Boarddal az épület használatára. Az egyesület tagsága rövidesen 15-ről 105 főre nőtt. Elköteleződtek aziránt, hogy segítsenek a helyreállításért történő adománygyűjtési erőfeszítésekben, vacsorák szervezésével, magyar sütemények és tombolák árusításával. Az iskolaudvart kitakarították, az épületet megerősítették, felkészítették a legzordabb időjárásra is.⁷³ A 2000-es években a Történeti Társaság több jótékonyági összejövetelt is szervezett, amelyek bevételét a magyar iskolamúzeum megépítésére ajánlott fel.⁷⁴

Amint arra Méhes Ottó, az Új Szó munkatársa is rámutatott, Árpádhon „ma Albany városka része”. 2014-es ottjártakor a múzeum még készülöben volt. A riportert körbe

⁶⁹ Zboray Tivadar sírja is itt található. A sír felirata: „TIVADAR A. ZBORAI 1857–1937 CO-FOUNDER OF HUNGARIAN SETTLEMENT”.

⁷⁰ Pomogáts Béla: Árpádhon. Új Ember, 1998. július 19. 8.

⁷¹ Kürti 2007, 512.

⁷² Nyugati Magyarság, 2001. 7–8. 12.

⁷³ Csoman 2005, 5.

⁷⁴ Amerikai Magyar Szó, 2007. április 11. 39.

vezették az újjáépítés alatt álló épületben, ahol már gyűltek a településsel kapcsolatos, kiállításra szánt régi tárgyak.⁷⁵

2017. szeptember 27-én – több évnyi felújítás és az emléktárgyak összegyűjtése után – megnyílt a Magyar Település Múzeum. Közel három tucat vitrin és több száz – 98 különböző családtól származó – tárgy képezte a gyűjtemény alapját. A múzeum igyekezett tisztelni a közösség megtartásában fontos szerepet játszó két templom, az 1908-ban épült református és az 1910-ben emelt Szent Margit katolikus templom előtt is. A múzeumnak helyet adó épület maga is történelmi értékkel bír: Springfieldben épült 1906-ban, majd iskolaként szolgált 1927-ig. Ezután áthelyezték a magyar településre, hogy helyettesítse a leégett iskolát. 1945 és 1976 között az épület otthont adott az Our Home nevű idősök otthonának. Ezután az épület leromlott állapotba került, amíg a Történelmi Társaság 2000-ben birtokba nem vette, és új funkciót nem adott számára.⁷⁶

Végezetül tisztázandó, hogy miért is téves az Albany elnevezésű kisvárost az egykori Árpádhonként emlegetni és fordítva. A két település sohasem volt egy és ugyanaz. Albany még nem is létezett akkor, amikor Árpádhont megalapították, és az utóbbi – elhelyezkedéséből is adódóan – hivatalosan soha nem is vált önálló településsé. Mindvégig egyfajta lakott külterület maradt Albany, Springfield és Hammond között, amint arra az évtizedek során többen is felhívták a figyelmet. Fáy Fischer Andor, a Magyar Bányászlap szerkesztőjének 1940-es megfogalmazása szerint „Árpádhon Louisiana államnak a déli csücskében van. Hammond és Albany nevű kisvárosok között. [...] Árpádhon nem zárt község. A magyarok ott nem falurendszer szerint telepedtek, hanem az amerikai »rural« rendszer szerint, ami a mi tanyavilágunknak felel meg. Negyszázon felüli család van itt 20 kilométer körzetben letelepedve és ezt a kolóniát hívják Árpádhonnak.”⁷⁷

Ugyancsak Árpádhon sajátos közigazgatási helyzetét írta le 1958-ban a háborús bűnökkel vádolt magyar politikusok és katonatisztek hazaszállítása kapcsán ismertté vált Himler Márton: „Érdekes, hogy amíg Balaton és Buda rákerültek az amerikai térképre, bár azokon már hírmondója sincs magyarnak, amíg a két Kossuthville és a két Budapest igyekezete nem sikerült, addig az egyetlen sikeres magyar telep nevét nem találjuk a louisianai térképen. Árpádhon lakosai a saját földjeiken, szétszórva élnek a fent nevezett két város [Hammond és Albany] között, postáját ki az egyik, ki a másik városba járatja, s Árpádhon csak a magyar szívekbe van felírva.”⁷⁸ Való igaz, a '20-as és '30-as években kiadott amerikai térképeken is Hungarian Settlement felirattal jelölték a magyar farmertelepét. Következésképpen megállapítható: Árpádhon soha nem volt azonos Albanyval. Utóbbi mindössze a legközelebbi hivatalosan is létező település volt, így forrhatott egybe Árpádhon története az amerikai városkéával. Ahogyan azt Kis Csaba is pontosan meghatározta: „Árpádhon »hivatalosan« Hammond és Albany, Louisiana állam két kisvárosa között van, itt hirdeti a hetvenes évek eleje óta emléktábla az egykori színmagyar település emlékét.”⁷⁹

⁷⁵ Méhes Ottó: Árpádhonban. Új Szó, 2014. augusztus 16. 17.

⁷⁶ Tori P. Savaoy: Hungarian Settlement Museum ready to open in Louisiana. William Penn Life, 2017. 9. 9.

⁷⁷ Fáy 1940, 112.

⁷⁸ Himler Márton: Árpádhon alapítása. Amerikai Magyar Népszava, 1958. szeptember 10. 2.

⁷⁹ Kis1988, 5.

Levéltári források

HU-MNL-BAZVL-IV.1906.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.2405.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Zemplén vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok

HU-MNL-BAZVL-IV.2420.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Zemplén vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye

HU-MNL-BAZVL-VIII.55.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, A miskolci Református Lévy József Gimnázium iratai

Kiadott források

Érdemsorozata az Ungvári Kir. Kath. Főgimnázium ifjúságának az 1868/9. tanévre. Ungvár, 1869.

Érdemsorozata az Ungvári Kir. Kath. Főgimnázium ifjúságának az 1869/70. tanévre. Ungvár, 1870.

A Sátoralja-Ujhelyi Kegyes Tanítórendi Nagy Gymnasium Értesítője 1871/2. tanévről. Sátoraljaújhely, 1872.

A Sátoralja-Ujhelyi Kegyes Tanítórendi Nagygymnasium Értesítője 1872/3. tanévről. Sátoraljaújhely, 1873.

A Prémontrei Kanonokrend Kassai Főgymnásiumának Tudósítványa az 1874/5-ik évről. Kassa, 1875. 99.

A Miskolci Helvét Hitvallású Ref. Liceum Értesítője az 1875/6-ik iskolai évről. Miskolc, 1876.

Official Map of Louisiana 2021 = Official Map of Louisiana. Published by the Louisiana Department of Transportation and Development, 2021.

<https://www.townofalbanyla.com/directory>

Szakirodalom

Aranyjubileumi Album 1949 = Az Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albuma. Amerikai Magyar Népszava, New York 1949.

Dávid 1985 = Dávid Zoltán: Hányan vagyunk, hányan lehetünk? Tények és becslések a világ magyarságának létszámáról. Ifjúsági Szemle, 1985. 1. 93-98.

Dojcsák 1981 = Dojcsák Győző: A kanadai Esterházy története. Bp. 1981.

Dudda 2014 = Dudda Roland: Magyar falu Louisianában. A Földgömb, 32. évfolyam, 285. szám, 2014. 92–94.

Fáy 1940 = Fáy Fiser Andor: Árpádhon. 112–115. Láthatár, 1940. 4. 112.

Friedrichs 1978 = A. L. Friedrichs: „Project 3” – louisianai kezdeményezés. Nyelvünk és Kultúránk. 1978. 31. szám, 29–32.

Kende 1927 = Kende Géza: Magyarok Amerikában I-II. Cleveland, 1927.

Kürti 2007 = Kürti László: Idegen hantok alatt. In: Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére. Nagykőrös-Debrecen, 2007. 511–547.

Kovacs 1981 = Martin L. Kovacs: From Industries to Farming. Hungarian Studies Review, 1981. 1.45–60.

Pásztor 1924 = Pásztor Árpád: Amerika Kanadától Panamáig. Bp. 1924.

Smith 2005 = Lori L. Smith: Louisiana directory of cities, towns, and villages. Southeastern Louisiana University, 2005.

Uj Lexikon II. 1936. = Uj Lexikon. Szerk.: Dormándi László, Juhász László. II. kötet. Budapest, 1936.

Sajtó

A Földgömb

A Kürt

Abaúj-Kassai Közlöny

Amerikai Magyar Népszava

Amerikai Magyar Szó

Amerikai-Magyar Népszava Szabadság

Az Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albuma. Amerikai Magyar Népszava, New York 1949.

Az Est

Békésmegyei Közlöny

Budapesti Hírlap

Budapesti Közlöny

Előre

Fővárosi Lapok

Közigazgatási Szemle

Láthatár

Magyar Közigazgatás

Magyar Nemzet

Nemzet

Nyírvidék

Nyugati Magyarság

Pesti Hirlap

Pesti Napló

Somogyi Néplap

Uj Előre

Új Ember

Új Szó

William Penn Life

KIS JÓZSEF

A MISKOLCI „FEHÉRPARTIZÁNOK” NYOMÁBAN EGY SZÖVEVÉNYES ÁLLAMBIZTONSÁGI NYOMOZÁS

1951. április 29-éről 30-ára virradó éjjel Borsod-Abaúj-Zemplén megye különböző részein terjesztettek „Fehérpartizán”, illetve „Névtelen Lelki Szervezet” aláírású röplapokat. Egy ügynöki jelentésnek köszönhetően a csoport vezetőjét, dr. Hargitai Gyulát¹ már másnap elfogták, de hamar kiderült, hogy a szervezkedésnek csak az egyik szárnyát tudták felszámolni, annak vezetője továbbra is ismeretlen maradt számukra. Hargitai a vizsgálat során mindvégig tagadta, hogy személyesen ismerné „felső kapcsolatát”, majd a bántalmazások hatására belehalt sérüléseibe, így a hatóságok ilyen módon nem juthattak információhoz. Az ÁVH természetesen folytatta a nyomozást, és számos vakvágány után, három év elteltével jutottak el a tényleges vezetőig, az évek óta illegálitásban lévő Fiala Józsefig². Jelen tanulmány az állambiztonsági nyomozás folyamatát és eszköztárát mutatja be.

Vizsgálat dr. Hargitai Gyula és társai ügyében

1951. március 3-áról 4-ére virradó éjjel, majd április 6-án Budapesten, április 6-áról 7-ére virradó éjjel Székesfehérváron, április 11-éről 12-ére virradó éjjel Sátoraljaújhelyen ismeretlenek „Szeretet Párt”, illetve „Fehérpartizánok” aláírású röplapokat terjesztettek.³ Április 29-éről 30-ára virradó éjszaka Borsod-Abaúj-Zemplén megye különböző területein – már-már erődemonstráció-szerű – röplapterjesztési akciót hajtottak végre. Kétféle röplapot terjesztettek, a stencillel sokszorosított „Fehérpartizánok” aláírású, és a dr. Hargitai Gyula

¹ 1912. március 15-én született Fonyódon. 1930-ban a sarvasi evangélikus főgimnáziumban érettségizett, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1935-ban államtudományi, 1936-ban jogtudományi doktorátust szerzett. 1934-től Szegeden volt malomellenőr, majd 1936-tól különböző Somogy megyei településen szolgált, emellett 1937-től az Új Somogy című napilap hírlapi tudósítója volt. 1940-től Sátoraljaújhelyen, majd 1941-től Miskolcon, 1943-tól Székesfehérváron szolgált a pénzügyigazgatóságon. 1944-ben megnősült, feleségétől azonban 1947-ben elvált. 1946. február 15-től a miskolci törvényszéken dolgozott. 1946-tól a Kiszgazdapárt miskolci vezetőségi tagja, 1947-ben a Magyar Szabadság Párt tagja volt. 1950 decemberéig a Miskolci Megyei Bíróságon dolgozott titkárként, ekkor rendelkezési állományba helyezték. Ezt követően – egyes adatok szerint – zugírázatból tartotta fenn magát. Az 1940-es évek végétől vett részt az „Illegális Lelki Szervezet” nevű ellenállócsoport munkájában, 1951. május 1-jén tartóztatták le, majd a kihallgatások során elszenvedett bántalmazások hatására 1951. május 16-án belehalt sérüléseibe. (ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Dr. Hargitai Gyula önéletrajza, 1947. május 21.; ÁBTL 3.1.9. V-110206. Dr. Hargitai Gyula kihallgatása. Budapest, 1951. május 7.; ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális szervezkedés ügyéről. Budapest, 1951. július 18.)

² 1911. június 6-án született Ormospusztán. 1926-ig szülőfalujában élt, majd Miskolcon kitanulta az asztalos szakmát és műbútorasztalos lett. Középiskolai tanulmányait 1937-ben fejezte be. Ekkor tényleges katonai szolgálatra hívták be, majd a II. világháború idején különböző frontokon többször teljesített katonai szolgálatot. 1942-től a miskolci államrendőrségnél volt detektív. 1946-ban beiratkozott a miskolci jogakadémiára, tanulmányait azonban felfüggesztette. 1947-ben a rendőrségről eltávolították, ezután a Magyar Szabadság Párt miskolci, majd megyei titkára volt a párt feloszlataáig. 1947-ben fegyverrejtegetés miatt letartóztatták, de néhány nap múlva szabadlábra helyezték, ezt kihasználva illegálitásba vonult, s évekig Farkas Béla álnéven élt. Csatlakozott az utóbb „Fehérpartizánok” nevet felvevő miskolci ellenállócsoporthoz, amelynek 1952-ben lett a vezetője. 1954. október 11-én tartóztatták le. Halálraítélték, majd 1955. április 12-én Budapesten kivégezték. (ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. 66-75.)

³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Jelentés. Budapest, 1951. május 6. A „Szeretet Párt” és a „Fehér Partizánok” aláírású röplapok szórása.

írógépen készült, indigóval sokszorított, „Névtelen Lelki Szervezet” aláírású, primitív szövegezésű röpcédulákat.⁴ Az Államvédelmi Hatóság este fél tíztől Boldva, Finke, Edelény, Borsodszirák, Ózd, Mezőkeresztes, Sajókeresztúr, Szirmabesenyő, Sajóecseg és Sajószentpéter településekről kapott jelentéseket röpcédulák kiszórásáról.⁵

A megyeszerte végrehajtott terjesztésről értesülve az ÁVH azonnal utasítást adott a röplapok összegyűjtésére, majd a megyei rendőrkapitánysággal együttműködve fokozott ellenőrzésbe kezdett, több autóból álló portyázó-, valamint járőrszolgálatot vezényelt ki. Minthogy a röpcédulákat a bányavidéken általában az út mentén szórták el, a hatóságok azt feltételezték, hogy az elkövetők motorkerékpárral közlekedtek.⁶ Az ÁVH egri központjával való együttműködés eredményeként egy fekete, Ózdról Egerbe tartó Tátra gépkocsit feltartóztattak, a teherautó azonban az értesülésekkel szemben Ózd élüzemmé avatásával kapcsolatban a fővárosból érkező személyeket szállított.⁷

Az ÁVH minden igyekezete dacára bottal ütötte a röplapozók nyomát, egy ügynöknek köszönhetően azonban egy nap alatt eljutottak a forráshoz. Este 11 órára ugyanis a „Buza Ferenc” fedőnevű dr. Eötvös László, egy négy éve foglalkoztatott, de mindeztideig hasznavehetetlen ügynökként rendkívüli találkozót telefonon.⁸ Az ügynök mintegy 200 röpcédulát tartalmazó csomagot adott át azzal, hogy dr. Hargitai Gyula miskolci lakos megbízásából Sárospatakon kellett volna azokat szétszórnia. Az ügynök felfedte előttük a szervezkedést, és közölte: találkozott Hargitai felső kapcsolatával, egy futárral, akinek megadta a személyleírását is. Minthogy „Buza” ügynöknek Sárospatakon kellett volna röpcédulákat terjesztenie, az ügynök leplezésére az ÁVH intézkedett arról, hogy az ottani járási pártbizottság titkára másnap reggel „dobja” köztudatba, hogy az éjjel röpcédulaszórás volt, és szólítsa fel a járási rendőrkapitányt a nyomozás lefolytatására, de az ÁVH sátoraljaújhelyi kirendeltségvezetője is indítson „látszólagos nyomozást”, amely során hallgasson ki néhány közismert „fasisztát” a valójában meg sem történt röpcédulázásra vonatkozóan.⁹

Természetesen a miskolciak értesítették az ÁVH központját is, ahonnan Szamosi őrnagy¹⁰ sietett a helyszínre. „Buza” 1951. április 30-án részletes jelentést adott a szervezkedésről, amelyben utalt Hargitai külföldi és dunántúli kapcsolataira. Beszámolója szerint Hargitai nemrég Celldömölkön hajtott végre röplapszórást és a „Pók”, vagyis a futár megbízásából dunántúli tagoknak kellett átadnia olyan borítékokat, amelyek vélhetően megbízóleveleket tartalmaztak. Fontos körülmény volt, hogy „Buza” jelentése szerint „Pók” azt állította: „a szervezkedés azért megy jól, mert úgy az Á.V. Hatóságnál, mint a Rendőrségnél vannak beszervezett egyének”. Még fontosabb volt, hogy az ügynök elmondása szerint a szervezkedés az amerikai követség irányítása alatt állt, a futár pedig rendszeresen járt át a határon, ahol legutóbb láblövést szenvedett.¹¹

A „Buza Ferenc” által előadottak alapján az ÁVH nyomozást indított dr. Hargitai Gyula hollétének felderítésére. Hálózati úton kiderítették, hogy május 1-jén reggel tér majd vissza

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális szervezkedés ügyéről. Budapest, 1951. július 18.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés. 1951. április 30. Tárgy: Röpcédulaszórás.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Jelentés. Budapest, 1951. május 6. A „Szeretet Párt” és a „Fehér Partizánok” aláírású röplapok szórása.

⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés. 1951. április 30. Tárgy: Röpcédulaszórás.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Dr. Eötvös László tanúkihallgatása. 1951. május 1.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés. 1951. április 30. Tárgy: Röpcédulaszórás.

¹⁰ Vélhetően azzal a Szamosi Tiborral azonos, aki 1950 januárjától dolgozott az ÁVHG I/2. (Belső Reakció Elleni Harc) Osztályon alosztályvezetőként. Baráth 2010, 5.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés. Miskolc, 1951. április 30. Adta: Buza Ferenc ügynök.

Ózdról Miskolcra. Az ügynöktől kapott személyleírás alapján reggel 6 órakor az ózdi vasútállomáson felismerték, majd avonát elindulása után konspiratív módon előállították, a következő állomáson leszállították és egy autóval Miskolcra szállították.¹² Hargitai aktatásakájában az Ózdon terjesztett röpcédulákhoz hasonló röplapok mellett megtalálták a márciusban Budapesten terjesztett „Szeretet Párt” aláírású, valamint az április elején terjesztett „Fehérpartizán” aláírású röpcédulák példányait is. A személyi motozás során egy lepecsételt angol nyelvű levelet találtak nála, amely a „Szentháromság illegális szervezet”, illetve a „Szeretet Párt” tevékenységéről szólt.¹³

Hargitai elfogása után még aznap este konspiratív házkutatást tartottak a Tóth utcai albérleti lakásában. A lakószobájában a „falat takaró papírtapéta alatt elrejtve” egy vaskazettában két borítékban egy angol nyelvű pártprogramot, valamint egy karszalagot találtak. A házkutatás során találtak két darab 7.65-ös pisztolyba való töltényt, valamint egy Royal gyártmányú táskairógépet is, amelyről azt feltételezték, hogy azzal készültek a Miskolc környéki üzemekben szétszórta, „Lelkiszervezet” aláírású röpcédulák.¹⁴ A Hargitai által átadott röpcédulák kivitelezése és írógépmintája megegyezett az 1951. március 4. és április 12. között terjesztett röplapokéval.¹⁵

Dr. Hargitai Gyuláról az államvédelem igyekezett minden információt összegyűjteni, amelyek alapján 1951. május 3-án családi és lakhatási körülményeiről, valamint baráti kapcsolatairól környezettanulmányt készítettek. Ebben megállapították, hogy bár 1949-ben, a miskolci bíróság épületében terjesztett választásellenes röplapok ügyében már felmerült a neve gyanúsítottként, a vizsgálatot – ismeretlen oknál fogva – nem folytatták le ellene.¹⁶

Hargitai a kihallgatásain tudatosan igyekezett hátráltatni a nyomozást. Bár a bizonyítékok hatására elismerte, hogy egy illegális szervezkedésnek a tagja, és részt vett a röplapozásban, másokra vonatkozóan kezdetben hallgatásba merült. Állítása szerint március közepén egy addig számára ismeretlen futár, egy Nagy István nevű, Budapest, Múzeum körút 10. szám alatti lakos kereste fel a lakásán, és beszervezte, akivel ezután négy-öt alkalommal találkozott. A futárról részletes személyleírást adott; elmondása szerint korábban valószínűsíthetően Miskolcon vagy a környékén élt, s a városban, illetve Diósgyőrben több ismerőssel is rendelkezett. Hargitai a futár szürke kalapján „T. K.” monogramot látott, azonban – egyelőre – ez sem vitte előrébb a nyomozást.¹⁷ Bevallotta továbbá, hogy áprilisban Budapesten és Székesfehérváron ő terjesztett röplapokat, míg az április 12-i sátorlajújhelyi cédulaszórás „tetteseként” a két héttel azelőtt elhunyt Frágner Ede diósgyőri lakost nevezte meg. Az ÁVH kevesellte a Hargitai által adott információkat, s a kihallgatóinak meggyőződésük volt, hogy a férfi hamis adatokkal próbálja őket félrevezetni, ezért minden eszközzel igyekeztek őt szóra bírni a kapcsolataira vonatkozóan.¹⁸

¹² ÁBTL 3.1.9. V-110206. „Zemplényi” jelentése dr. Hargitai Gyula fogdai magatartásáról. Budapest, 1951. május 7.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés dr. Hargitai Gyula (Fehér partizánok és Szeretet Párt) aláírású illegális röpcédulák ügyében. Budapest, 1951. május 2.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés a dr. Hargitai Gyula lakásán tartott házkutatásról. 1951. május 1.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés dr. Hargitai Gyula (Fehér partizánok és Szeretet Párt) aláírású illegális röpcédulák ügyében. Budapest, 1951. május 2.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Dr. Hargitai Gyula környezettanulmánya. Miskolc, 1951. május 3.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Dr. Hargitai Gyula kihallgatása. Budapest, 1951. május 7.

A futárt csak 1954 őszén sikerült azonosítani Tóth Kálmán cserépfalusi lakos személyében, akit a tevékenységéért halálra ítélték, majd 1955. április 12-én kivégezték.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés dr. Hargitai Gyula (Fehér partizánok és Szeretet Párt) aláírású illegális röpcédulák ügyében. Budapest, 1951. május 2.

Hargitai megtörését szolgálhatta, de dunántúli kapcsolatainak felderítését is célozta az, hogy 1951. május 3-án letartóztatták a szüleit és a testvéreit. A kihallgatások itt sem hozták meg a kívánt hatást, az ÁVH mindössze Hargitai családi és baráti kapcsolatait ismerhette meg, az ügy szempontjából érdemi információhoz nem jutottak hozzá.¹⁹ Talán a családja letartóztatásának, valamint a lakásán lefoglalt tárgyi bizonyítékoknak – köztük a szervezkedés tagjainak keresztnevét tartalmazó feljegyzéseknek – köszönhetően Hargitai később többeket is megnevezett az alsó kapcsolatai közül – őket letartóztatták és többnyire elítélték –, de a felső kapcsolatáról változatlanul hallgatott.

Az államvédelem minden bizonnyal kémszervezetre gyanakodhatott, s a gyanút „Buza” ügynök jelentése, illetve a Hargitainál talált angol nyelvű tájékoztató mellett az is táplálta, hogy a szervezkedés időközben őrizetbe vett tagjainak vallomása szerint a szervezet feje egy angol vagy „angol-amerikai” kém, aki a tagokat más kémek útján irányítja és ellenőrzi.²⁰

Az ÁVH számára a legfontosabb a szervezkedés vezetőinek az azonosítása és elfogása volt, ezért – abban bízva, hogy a futár hamarosan ismét megjelenik – Hargitai lakását és a miskolci pályaudvart rejtett figyelés alá vetették.²¹ Május 3-án Eötvöst is az állomásra vitték a futár azonosítása céljából. Az öt napon át tartó akció azonban nem hozott eredményt.²²

Dr. Hargitai Gyulát időközben a fővárosba szállították, ahol kihallgatásai során – első sorban a futár és felső kapcsolatainak nevét követelve – olyan durván bántalmazták,²³ hogy egészségügyi állapota rohamos romlásnak indult. Hargitai nem tört meg, ezért 1951. május 5-én egy olyan cellába helyezték, ahol három rabtársából ketten (Somogyi Imre alezredes²⁴ és dr. Zempléni) fogdaügynökként rendszeresen jelentettek a viselkedéséről és a beszélgetéseikről. A cellaügynökök közül Zempléninek sikerült Hargitai bizalmába férkőznie, a felső kapcsolatokra vonatkozóan azonban ő sem tudott információt kihúzni belőle. A férfi ugyanis mindvégig abban bízott, hogy a rendszerváltozás még májusban meg fog történni, és már nem kell sokáig kibírnia.²⁵ A kegyetlen bántalmazásokat elszenvedő dr. Hargitai Gyula végül alig több mint két héttel őrizetbevétele után, 1951. május 16-án belehalt sérüléseibe,²⁶ és magával vitte a titkait.

A mozgalom vezetőinek felderítésére irányuló kihallgatások nem hoztak eredményt Hargitai alsóbb kapcsolatainak vallatása során sem, annak ellenére, hogy többen is – pl. „Buza” ügynök és Viskolcz István – találkoztak a futárral. Hargitai halála idején a nyomozók figyelmét igencsak felkeltette az egyik barátja, Kohutics Tihamér, akit – miután 1933-ban Csehszlovákiában kémkedésért hat évre ítélték – a VKF/2. kémelhárítójaként tartottak számon, és akit 1948-ban „benderista”, vagyis fehérpartizán rémhírterjesztésért internáltak többek között Paczolay Jenő volt Sulyok-párti miskolci elnökkel együtt.²⁷ Kohutics a

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés. Hargitai Sándor ügye. Budapest, 1951. július 4.; Jelentés. Hargitai Ilona ügye. Budapest, 1951. július 4.

²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. 295: Balogh Ferencné kihallgatása. 1951.- május 3. (?); ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Fehér Nándor kihallgatása. Budapest, 1951. május 7.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés a Fehér Partizánok illegális szervezkedés ügyéről. Budapest, 1951. május 5.

²² ÁBTL 3.1.9. V-110206. Dr. Eötvös László kihallgatása. Budapest, 1951. június 13.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-110206. „Zemplényi” jelentése dr. Hargitai Gyula fogdai magatartásáról. Budapest, 1951. május 7.

²⁴ Azonos lehet a Súlyom-perben jogerősen életfogytiglanra ítélt vezérőrnaggyal.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110206. „Dr. Zemplényi” jelentése dr. Hargitai Gyula fogdai magatartásáról. Budapest, 1951. május 8.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális szervezkedés ügyéről. Budapest, 1951. július 18.

²⁷ A benderista bandáknak csináltak propagandát – internálták őket. Miskolci Hírlap, 1948. május 26.

kihallgatása során arról számolt be, hogy Paczolay Jenő valójában már 1947-ben egy, a „népi demokrácia elleni aknamunkára” és a „rendszerváltozás esetén karhatalmi szolgálat ellátására” hivatott államellenes szervezkedés lehetőségét vetette fel, és bár az ominózus beszélgetésen Hargitai Gyula nem vett részt, a baráti társasághoz tartozott ő is.²⁸ Minthogy „Buza” ügynök jelentése, illetve tanúvallomása szerint úgy tudták, hogy Hargitai 1947-48 óta tagja a szervezkedésnek,²⁹ azt feltételezhették, hogy a Kohutics által említett szervezkedés azonos lehet a „Fehérpártizánok”-kal. Nem hitték azonban, hogy Paczolay lett volna a tényleges kezdeményező, ezért újra kihallgatták Kohuticsot, ő azonban semmilyen újdonságról nem tudott beszámolni,³⁰ így feladták az ezirányú nyomozást.

Teret vesztett nyomozás

Miután dr. Hargitai Gyula meghalt, a letartóztatott alsó kapcsolatai pedig a felső vezetésre vonatkozóan nem tudtak támponttal szolgálni, a nyomozás teret vesztett. Az Államvédelmi Hatóság széles, de nem teljes körű vizsgálatot folytatott le a röplapozó társaság tagjainak felderítésére. Elsősorban a vezetők iránt tanúsítottak érdeklődést, az egyszerű résztvevők iránt kevésbé. A nyomozás így is 45³¹ – 1954-ben már 77 – személyről állapította meg, hogy tagja volt a szervezetnek, vagy arról tudomással bírt. A miskolci és a budapesti osztályok adataink szerint összesen huszonnégy személyt vettek őrizetbe, majd felsőbb utasításra a további intézkedéseket leállították,³² így többeket még csak ki sem hallgattak. A lefogottak közül 1951-ben hat személyt állítottak bíróság elé, négyet internáltak, további hatot rendőri felügyelet alá helyeztek, másik hatot pedig ügynökként beszerveztek.³³

Az ÁVH miskolci és a budapesti osztályai ezután sem hagytak fel a nyomozással, a következő években különböző irányokban és intenzitással, de párhuzamosan folytatták.³⁴

A miskolci osztály kezdetben a szervezkedés szabadlábbon maradt tagjainál kívánt hálózati felderítést bevezetni,³⁵ a végrehajtás azonban elmaradt. Egy 1952. március 21-i jelentés szerint a Hargitai-ügyben felderített személyekkel a vizsgálat befejezése óta egyáltalán nem foglalkoztak, sem tevékenységüket, sem politikai megnyilvánulásait nem derítették fel, még csak hálózati megfigyelés alá sem vonták őket. Ugyancsak elhanyagolták a frissen beszervezett ügynökeiket, velük a kapcsolat hónapokra teljesen megszakadt. Minden jel szerint megelégedtek azzal, hogy az ügynökök – nem ellenőrzött – jelentései szerint a felderített személyek egy-két kivételtől eltekintve nem fejtettek ki aktív tevékenységet. A miskolci osztály azonban több olyan körülményre is felfigyelt, amelyek alapján feltételezhető volt, hogy a szervezkedés alsó, illetve fel nem derített kapcsolatai aktív ellenséges tevékenységet fejtenek ki. Ennek tulajdonították azt, hogy az elmúlt egy évben a miskolci 2.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Kohutics Tihamér kihallgatása. Budapest, 1951. május 15.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110206. Jelentés. Miskolc, 1951. április 30. Adta: Buza Ferenc ügynök; ÁBTL 3.1.9. V-110206. Dr. Eötvös László kihallgatása. Budapest, 1951. június 13.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. Kohutics Tihamér kihallgatása. Budapest, 1951. május 15.; Kohutics Tihamér kihallgatása. Budapest, 1951. május 18.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod megyében.

³² ÁBTL 3.1.9. V-140122/2. Intézkedési jegy. Miskolc, 1955. február 18.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod megyében.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. április 21.

³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Pártizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

sz. postahivatalon keresztül két kéztől származó demokráciaellenes tartalmú, „rágalmazó és becsmérő” hangvétellű, fenyegető névtelen leveleket adtak fel párt- és kormányvezetőknek, valamint a munkaversenyben élen járó bányászoknak. A levelek tartalma alapján miskolcperecesi elkövetőkre gyanakodtak, s úgy vélték, a levelek összefüggésben lehetnek a szervezkedés helyi ágával. A pereciesiek aktivitását mutatta véleményük szerint az is, hogy 1951. november 6-án kézzel írt „primitív” röpcédulákat terjesztettek Perces-Bányatelepen. Különösen Hári Jánosné helyi lakosra gyanakodtak, akinek a szervezkedésbe való bevonásáról az 1951-ben bebörtönzött Viskolcz István is vallott, de bejelentést tett róla egy magánszemély is,³⁶ aki szerint a mozgalom perecesi vezetője az a Fodor István volt szociáldemokrata párttitkár, aki ellen 1947-ben egy ugyancsak „Fehérpartizánok” nevű szervezkedés ügyében már nyomozás indult.³⁷ A bejelentőt 1951. október 1-jén „Kiss Ilona” néven szervezték be ügynöknek, és azzal a feladattal bízták meg, hogy épüljön be a szervezkedésbe. Bár „Kiss Ilona” szerepét kezdetben fontosnak tartották, tartásáról utóbb nem gondoskodtak.³⁸ Maga az ügynök sem serénykedett, dossziéja egyetlen érdemi jelentésről sem tanúskodik.

Az 1947-ben rendőrségi eljárás alá vont Fodor István ügyében ismét nyomozást indítottak. E téren a „Verczel Lajos” fedőnevű ügynök beszervezését kívánták megújítani kompromittáló adatok alapján.³⁹ A hálózati felderítés, valamint az 1947-es állítólagos szervezkedés ügyében 1952 szeptemberében eszközölt tanúkihallgatások végül megállapították, hogy Fodor a baráti társaságával rendszeresen tart összejöveteleket, azokon szidalmazták a „népi demokrácia vezetőit”, és terveket szőnek a rendszerváltozás bekövetkezésére számítva.⁴⁰ Fodorék és az 1951 óta röplapozó társaság között viszont nem találtak kapcsolatot.

Az állambiztonság szerint a mozgalom újjáéledésére utalt az is, hogy a pereciesihez hasonló tartalmú levelekről kaptak jelentéseket Sajószentpéterről, valamint a diósgyőri kohászat területéről is, ahol Hargitaiéknak azóta is „nagy számú kapcsolata” dolgozott.⁴¹ Ennek felderítésére a „Pogány Imre” – vagyis az 1951-ben a Hargitai-ügyben lebukott, majd beszervezett Petrovics István – és „Partizán Antal” fedőnevű ügynökökkel kívánták felújítani a kapcsolatot.⁴² Az iratok hallgatnak a próbálkozás esetleges sikeréről, ami arra mutat, hogy a hálózatai felderítés e téren eredménytelen maradt.

A politikai rendőrség egy „Fehér Kereszt” elnevezésű mozgalomra is figyelte, miután több, egymástól függetlenül ügynöki bizalmas nyomozás alatt álló személy – Vadász László volt VFK/2. tiszt, Tarnay Gyula „horthysta” huszárőrnagy, Várhelyi Sándor „kulák” és egy Weiszbach József nevű pesthidegkúti elítélt – beszélt arról, hogy tagjai a szervezkedésnek,

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod-megyében.

³⁷ ÁBTL 3.1.1. B-88015. Jelentés. Miskolc, 1951. június 19. Zaveczi Zoltán bejelentése Hári Jánosné perecesi lakos ellen.

³⁸ ÁBTL 3.1.1. B-88015. Jelentés. Miskolc, 1952. augusztus 11. Zaveczi Zoltán informátor hálózati felülvizsgálása.; ÁBTL 3.1.1. B-88015. Jelentés. 1953. március 20. Kiss Ilona felülvizsgálása.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Hálózati operatív intézkedések terve Borsod-megyei illegális szervezkedések ügyében. 1952. Dátum nélkül.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14943/197. Vencel Lajos tanúkihallgatása. 1952. szeptember 26.; ÁBTL 3.1.5. O-14943/197. Fügeczky József tanúkihallgatása. 1952. szeptember 10.; 15: ÁBTL 3.1.5. O-14943/197. Jelentés. Miskolc, 1963. július 9. Tárgy: Fodor István ügyében.

⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod-megyében.

⁴² ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Hálózati operatív intézkedések terve Borsod-megyei illegális szervezkedések ügyében. 1952. Dátum nélkül.

és az a céljuk, hogy a hatalomátvételnélkor fegyveresen szállják meg a közhivatalokat. Az ÁVH azt feltételezte, hogy a Fehér Kereszt mozgalom kapcsolatban állhat a „Fehérpartizán” szervezkedéssel.⁴³ Az ügy felgöngyölítése érdekében Vadász, Várhelyi és Tarnay esetében külön operatív tervet kívántak kidolgozni.⁴⁴ Bár ennek megvalósulására vonatkozóan nem rendelkezünk információval, az bizonyos, hogy az érintetteket szoros megfigyelés alá vetették. Weiszbach Józsefet – aki korábban a sajátbábonyi munkatáborban raboskodott – a miskolci börtönbe helyezték át, ahol fogdaügynököket helyeztek el mellette. Megfigyelése nem járt sikerrel, s miután ő maga határozottan tagadta, hogy bármilyen szervezkedésben vett volna részt, 1952. április 18-án Kistarcsára internálták.⁴⁵ Várhelyi Sándort – akit korábban Viskolcz István szervezett be – 1952. június 25-én tartóztatták le, majd három társával együtt bíróság elé állították, amely demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel és fegyverrejtegetés bűntette miatt hat év börtönre ítélte.⁴⁶ Vadász Lászlót és Tarnay Gyulát ezzel egyidőben kitelepítették a hortobágyi Borsós-tanyára,⁴⁷ s az utóbbi ellen 1955-ben büntetőeljárást is indítottak, amely során tíz év börtönre ítélték.⁴⁸

A Fodor-ügy

1952. február 19-én a miskolci börtön egyik alagsori zárkájában ülő „Lovas”⁴⁹ fedőnevű ügynök arról számolt be, hogy fogolytársa, Fodor Albert 21 éves izsófalvai „kulákfiú” két illegális szervezkedés létét fedte fel előtte. Elmondása szerint az egyiknek tagja az apja, Fodor Dániel, a másikba pedig Fiala Lajos Rudolftelepen dolgozó bányász próbálta beszervezni.⁵⁰ Fiala elmondásából Fodor úgy tudta, hogy a földalatti szervezkedésnek számos katonatiszt a tagja, vezetőjük pedig Fiala bátyja, József, aki társaival a Bükk hegységben bujkált, s onnan járt autóval mindenfelé. Fodor szerint a Fiala-féle katonai csoport amerikai finanszírozásból tartotta fenn magát. A fiatalember arról is beszámolt az ügynöknek, hogy Izsófalván és Rudolftelepen rengeteg pisztoly, puska, géppuska, gépfegyver van elrejtve.⁵¹

Az ÁVH azonnal titkos vizsgálatot indított. Környezettanulmányt készítettek Fodor apjáról, Fiala Lajosról és Józsefről, s az utóbbiról megállapították, hogy évek óta szökésben van.⁵² „Lovas” ettől kezdve közel másfél hónapig elsődleges feladatként a Fodor Dániel-féle „Római kettős”, valamint a Fiala testvérek által vezetett szervezkedések felderítésével, a tagok személyazonosságának, az elrejtett fegyverek hollétének és a szervezkedések

⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod-megyében.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Hálózati operatív intézkedések terve Borsod-megyei illegális szervezkedések ügyében. 1952. Dátum nélkül.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-107443. Javaslat Weiszbach József ügyében. Budapest, 1952. április 8.; ÁBTL 3.1.9. V-107443. Összefoglaló jelentés. Kistarcsa, 1952. szeptember 16.

⁴⁶ HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 687/1958. B.IV.00434/1952. sz. ítélet.

⁴⁷ HU-MNL-BAZVL-XV.106. Kimutatás a kitelepített családokról.

⁴⁸ HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 556/1966. B.006/1955/30. sz. ítélet.

⁴⁹ Huszár Károly (*Visonta, 1895) volt horthysta tiszt, bányatulajdonos, volt Budapest, VI. kerületi lakos. 1951. január 27-én tartóztatták le. Bár az iratok szerint 1952-ben várta szabadulását, 1954-ben bizonyosan a szegedi börtönben töltötte büntetését. (ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Szolgálati jelentés. Budapest, 1954. február 15.)

⁵⁰ Utóbb azt állította, hogy Fiala Lajos jobbkeze, Kiss Varga Béla próbálta beszervezni. (ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. március 10. Lovas ügynök.)

⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Miskolc, 1952. február 20. Lovas ügynök.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Miskolc, 1952. február 23. Lovas ügynök jelentése.

céljainak a megállapításával foglalkozott. Az ötvenen felüli „Lovas” olyannyira a fiatal Fodor bizalmába férkőzött, hogy Fodor még azt is megígérte neki, hogy ha kiszabadul, bemutatja őt Fiala Lajosnak,⁵³ sőt, két „fekete levelet” is átadott neki azzal, hogy áprilisi szabadulása után kézbesítse azokat. A leveleket Fiala Lajos állítólagos jobbkezének, az izsófalvai Kiss Varga Bélának és apjának, Fodor Dánielnek szánta, akiket arra kért, hogy a legnagyobb bizalommal legyenek cellatársa, az írás kézbesítője iránt.⁵⁴ Az ügynököt emellett arra is kérte, hogy apjával együtt ássák el az erdőben elrejtett fegyverüket.⁵⁵

„Lovas” információi alapján a miskolci államvédelmi osztály 1952. február 25-én operatív tervet készített „Fodor Dániel kulák illegális szervezkedése” ügyében. Az ügynök információinak ellenőrzése mellett ügynöki beszervezést, illetve bevezetést irányoztak elő.⁵⁶ Fodor Albert szavahihetősége később megkérdőjeleződött, úgy vélték, hogy „beállítása túlzott”, azonban folytatták az érintett személyek ellenőrzését.⁵⁷

„Lovas” Fodor kikérdezésével a két szervezkedés számos állítólagos tagját – köztük a harmadik Fiala testvért, Ferencet – azonosította, de információkat szerzett a fegyverrejtegetők kilétéről is.⁵⁸ Emellett a szervezkedésekről további részleteket tudott meg. E szerint a Fodor Dániel-féle szervezkedés tagjainak többsége a Horthy-éra idején a VKF/2. megbízottjaiként felderítette, üldözte és rendőrkézre juttatta a kommunistákat. A szervezkedés kiterjedt az egész bányavidékre, számos településen (Izsófalva, Szuhakálló, Múcsony, Rudolftelep, Berente stb.) rendelkeztek tagokkal, akik közül néhányan vezető állásban voltak. „Lovas”-nak Fodor arról is beszámolt, hogy Fiala József a mozgalom résztvevőinek levél útján ad utasításokat.⁵⁹

A szervezkedésekről szóló információkat „Lovas” ügynöknek 1952. március közepén Fodor Albert vádlott-társai, a szintén előzetes letartóztatásban lévő B. Varga Béla és B. Varga Sándor külön-külön is megerősítették. B. Varga Béla is tudott Fiala József „amerikai vonaláról”, sőt, közölte: ő maga a Fodor Dániel-féle szervezkedés tagja. B. Varga Bélától és Sándortól az ügynök újabb tagok nevét ismerte meg, sőt, mindketten Kiss Varga Bélát nevezték meg a szervezkedések egyik vezetőjeként, illetve a szabotálások fő szervezőjeként.⁶⁰ „Lovas” munkájának eredményeként 1952. március 25-ére az ÁVH a szervezkedés 33 „újabbán” megismert és 16 feltételezett tagjának a nevét és adatait összesítette.⁶¹

A beszerzett adatok alapján 1952. április 3-án a Fiala- és a Fodor-féle szervezkedésekről részletes jelentés készült, amelyben azt tervezték, hogy az ügy „lekonkretizálása céljából” a miskolci börtönben lévő és „Lovas” által már kikérdezett mindhárom személyt kihallgatásra átszállítják az Államvédelmi Hatósághoz.⁶² Végül csupán Fodor Albert kihallgatására került sor, legalábbis az ügy dossziéjában csak az erről készült jegyzőkönyvek maradtak fenn. Fodort kétszer is kikérdezték, először 1952. április 14-én, majd május 15-én. Vallomása

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. február 23. Lovas ügynök jelentése.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. február 29. Lovas ügynök.; ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. február 29.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. március 21. Lovas ügynök.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Operatív terv Fodor Dániel izsófalvai kulák illegális szervezkedése ügyében. Miskolc, 1952. február 25.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. február 28. Lovas ügynök.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. március 4. Lovas ügynök.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. március 5. Lovas ügynök.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. március 13. Lovas ügynök.; ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. március 18. Lovas ügynök.

⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Feljegyzés. Miskolc, 1954. március 25.

⁶² ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Miskolc, 1952. április 3. Tárgy: Fiala Lajos illegális szervezkedése.

szerint ő nem Fiala Lajostól, hanem Kiss Varga Bélától értesült 1948/49-ben a Fiala-féle szervezkedésről, azóta viszont semmit sem hallott róluk.⁶³

A fennmaradt iratok alapján a Fiala- és a Fodor-féle állítólagosbányavidéki szervezkedések ügyében nem folytattak érdemi nyomozást, valójában azt sem állapították meg, hogy tényleges szervezkedésekről jelentett-e „Lovas”. Az információgyűjtés eredményeként az ÁVH látókörébe került személyek közül egyedül Tarján Kálmán, a Borsodi Szénbányászati Tröszt területi főmérnöke ellen indult büntetőeljárás, ellene is csak négy évvel később, 1956-ban. Az eredetileg az 1955 augusztusi felsőnyáradi halálos bányaszerencsétlenség ügyében letartóztatott és bíróság elé állított Tarjánt azzal is megvádolták, hogy tagja volt a szervezkedés Hargitai-féle ágának, a Miskolci Megyei Bíróság azonban bizonyítottság hiányában ezt végül nem látta megalapozottnak.⁶⁴

Az 1952-ben lefolytatott Fodor-féle titkos információszerzés a „Fehérpartizánok” felgöngyölítése tekintetében nem hozott áttörést. Fontos eredménye volt azonban, hogy ezek voltak az első – nagyjából téves adatokat tartalmazó – jelentések arról, hogy Fiala József az illegalitásban egy földalatti szervezkedés vezetőjeként tevékenykedik. A politikai rendőrség számára ez azért is volt különösen érdekes, mert Fiala korábban annak a Szabadság Pártnak volt a megyei titkára, amelynek ismereteik szerint dr. Hargitai Gyula is a vezetőségi tagja volt.⁶⁵ Az ÁVH tehát már ekkor gyanakodott arra, hogy a Hargitai-féle szervezkedés számai Fiala Józsefhez vezethetnek el, erre utaló bizonyítékokat azonban csak két évvel később találtak.

Mindenesetre 1952 tavaszán az Államvédelmi Hatóság már feltételezte, hogy a perces és vasgyári névtelen levelek, a „Fehér Kereszt” mozgalom, az Izsófalva környéki bányavidéki földalatti mozgalmak közvetett vagy közvetlen módon ugyan, de kapcsolódnak a „Fehérpartizánok” szervezkedéséhez, ezért annak teljes felderítése és realizálása érdekében ügynöki bizalmas nyomozás folytatása mellett döntöttek.⁶⁶ E célból munkába kívánták állítani az 1951-es nyomozás során lebukott, de eljárás alá nem vont „Tamás” fedőnevű ügynököt, valamint Viskolcz István újbóli kihallgatásával kívánták tisztázni a már ismert tagok tevékenységét, a szervezkedés szervezeti felépítését, valamint felderíteni a kapcsolataikat. A fő cél természetesen a felső vezetők személyének kiderítése és az ügy „realizálása”, vagyis a büntetőeljárások megindítása volt.⁶⁷ Ettől azonban még igencsak messze jártak.

Új röplapok – új lendület: a Sulyok-párti vonal

1952 tavaszán ismét megkezdődött a „Fehérpartizánok” aláírási röplapok terjesztése. 1952. március 31-én és április 1-jén a T-ellenőrzés (postai levelek ellenőrzése) során 163 db

⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Feljegyzés. Miskolc, 1952. április 16.; ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Fodor Albert tanúkihallgatása. 1952. május 15.

⁶⁴ Tarján Kálmánt 1956. június 8-án a Miskolci Megyei Bíróság Kuhnyár László által vezetett tanácsa demokratikus államrend elleni rágalmozgás, egy rendbeli társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett sikkasztás és egyrendbeli magánokirat-hamisítás büntetőjogi találatában találta bűnösnek, amiért 1 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélte. Büntetését – politikai bűncselekményét folytatólagosan elkövetett izgatás büntetőjogi változtatva – a Legfelsőbb Bíróság dr. Vida Ferenc vezetésével 1957. május 7-én 7 hónap börtönre csökkentette. (HUMNL-BAZVL-XXV.21.b. 1260/1957. B.007/1956-11. sz. ítélet; Bf.IV.275/1957/20. sz. ítélet)

⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod-megyében.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1952. március 21. Tárgy: Illegális szervezkedések Borsod-megyében.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Hálózati operatív intézkedések terve Borsod-megyei illegális szervezkedések ügyében. 1952. Dátum nélkül.

röplapot koboztak el, további kettő feladásáról bejelentés révén értesültek.⁶⁸ A feladókat nem sikerült azonosítani, s ettől kezdve néhány havonta sorozatosan – többnyire a fővárosban és Kelet-Magyarországon – folytatódott a röplapozás. Bár változott a terjesztés módja (szórás helyett postai úton történt), a röpiratok sokszorosítása (több példányban legévelt, illetve indigós másolatok helyett stenciles eljárással készültek), a röpiratok formája (nagyobb méretűek lettek), és a hagyományos röplapokkal szemben „Egyesült Nemzetek Lapja” címmel mint szamizdat újság jelent meg, az Államvédelmi Hatóság számára egyértelmű volt, hogy ugyanazon társaság áll az akció mögött. Megállapították ugyanis, hogy a röplapokat ugyanazzal a jellegzetes írógéppel készítették, mint az 1951-ben terjesztetteket.⁶⁹ Ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a Hargitai-vonal lebukásával a szervezkedés felső vezetése nem tartott attól, hogy az államvédelmi szervek rájuk nézve „komolyabb támpontok birtokába juthattak volna”,⁷⁰ ezért a szervezet központja „elég biztonságban érzi magát a munka folytatására és újabb akciók megindítására”. Feltűnőnek találták azonban, hogy a szórás útján való terjesztés helyett az általuk is eredménytelenebbnek tartott postai kézbesítést választották. Miután azonban dr. Hargitai Gyula és a székesfehérvári Balog Ferenc 1951-es vallomása szerint a szervezet eleve készült postai úton való röplapterjesztésre, és e célból tagjaikat postai címek gyűjtésére szólították fel, bizonyos szempontból érthetőnek tarthatták a terjesztés módszerének megváltoztatását.⁷¹

A „Fehérpartizánok” újraaktivizálódása után az ÁVH budapesti központjában ismét megindították az 1951 közepétől ellanyhult nyomozást. Elsőként a már meglévő dokumentáció ismételt vizsgálatára helyezték a hangsúlyt. Hargitai és társai vallomásainak „operatív módon fel nem dolgozott” részeit, valamint a Hargitai lakásán talált iratokat (noteszeket, feljegyzéseket) kívánták újból áttekinteni, feldolgozni. Különösen Hargitai noteszére fordítottak sok időt, s annak tartalmából erőszakolt következtetéseket vontak le. Az erről szóló jelentésben kézzel aláhúztak egy nevet,⁷² amely Hargitai naptárának 1951. január 6-i bejegyzései között volt található: Fiala.⁷³

A budapesti nyomozók a röplapok címzettjeinek ellenőrzésével kísérelték meg azonosítani a röplapozókat, elgondolásuk azonban teljesen téves volt. Hamar megállapították, hogy a címzetteket túlnyomó többségben telefonkönyvből, sztahanovistákból és olyan személyek (pl. munkáslevelezők) közül válogatták ki, akiknek a neve valamelyik újságban megjelent. Abban bízva, hogy a röpiratkészítésnél használt írógépet magánlevelezéshez is felhasználják, betűsajátosságait kiadták a T-ellenőrzés részére.⁷⁴ Azonban ez a vonal sem hozott eredményt.

Az ÁVH döntő feladatának azt tartotta, hogy azonosítsa Hargitai mozgalomba való bekapcsolódásának idejét. Az 1951-es nyomozás adatai szerint ez egyaránt történhetett 1945-ben és 1947-ben. Hargitai időközben elköltözött, így amennyiben a szervezkedésben való részvétele 1945-ben kezdődött volna, úgy a székesfehérvári, ha 1947-ben, akkor a miskolci ismeretségi körének vizsgálatából remélték, hogy eljutnak a szervezkedés „felső

⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. „Szigorúan titkos!” jelzésű jelentés. Dátum nélkül.

⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

⁷¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. „Szigorúan titkos!” jelzésű jelentés. Dátum nélkül.

⁷² ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. „Szigorúan titkos!” jelzésű jelentés. Dátum nélkül.

⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. 152.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

szálaihoz”. Minthogy Hargitai 1947 előtti illegális tevékenységére vonatkozóan nem rendelkeztek adatokkal, és „Buza” ügynök szerint 1951-ben Hargitai négy éve volt tag, 1947-es bekapcsolódásra gyanakodtak, ezért elsődleges feladatként az 1947. évi tevékenységének és kapcsolatainak részletes felderítését jelölték meg. E célból egy nyomozó kihallgatta Hargitai elvált feleségét, érdemi információhoz azonban nem jutottak tőle.⁷⁵

Minthogy dr. Hargitai Gyula ebben az időben a Magyar Szabadság Párt szervezőjeként is ténykedett, és pártbéli tevékenységét 1951-ben nem vizsgálták, az ÁVH a Sulyok-párti kapcsolatai felderítésére helyezte a fő hangsúlyt. A munkában számítottak a miskolci osztály által foglalkoztatott „Pö” fedőnevű ügynökre, aki abban az időben szoros kapcsolatban állott Hargitaival. „Pö” ügynökben azonban nem bíztak meg, úgy vélték, ő maga is gyanúsítható a szervezkedésben való részvétellel, ezért tevékenységét és kapcsolatait ugyanúgy tanulmányozni kívánták.⁷⁶

Ekkor rendelték el újbóli nyomozást az 1947-es perecesi „Fehérpartizánok”, illetve állítólagos vezetőjük, Fodor István volt szociáldemokrata párttitkár ügyében. Minthogy Fodor kapcsolatban állt az 1950-ben kémkedés és szervezkedés miatt elítélt helyi szociáldemokrata vezetőkkel, Jeviczky Károllyal és Poprádi Pállal, ezért az ő anyagaikat is vizsgálat alá kívánták vetni.⁷⁷ Mint fentebb kifejtettük, 1952-ben a miskolci osztály újabb kihallgatásokat eszközölt az ügyben, de a nyomozást ez sem vitte előre.

Ugyancsak Hargitai 1947-es kapcsolatai okán az államvédelem ismét elővette a Paczolay Jenő-féle szervezkedési kísérlet ügyét, amelyről egy évvel korábban Kohutics Tihamér vallomása alapján szereztek tudomást. Bár akkor Kohutics azt állította, hogy Paczolay megtiltotta Hargitainak a mozgalomba való bekapcsolódását, az ÁVH kételkedett szavainak hitelében, és lehetségesnek tartotta, hogy az mégis megtörtént, és a „Fehérpartizánok” ügyének „szálai ezen a vonalon kereshetők.” Ennek felderítése érdekében meg kívánták vizsgálni Paczolay tevékenységét és kapcsolatait, s minthogy egykor Sulyok-párti szervező volt, „Pö” ügynököt itt is alkalmazni kívánták. Tanulmányozni akarták továbbá Paczolay édesapjának ügynöki „B” dossziéját. Bár az idősebb Paczolayt a salgótarjáni osztály 1951 nyarán kizárta a hálózathoz, a röplapok címzettjeinek lakhelyéből kiindulva annak balassagyarmati vonatkozású részeit tartották figyelemre méltónak.⁷⁸ Valószínűleg ebben az időben került sor az ifjabb Paczolay Jenőnek a miskolci osztályon történt beszervezésére is. Paczolay azonban – bár a munkát nyíltan nem tagadta meg – a kapott feladatokat nem hajtotta végre, és a „kapcsolattartás elől” hosszabb időre Budapestre, majd Mádra költözött.⁷⁹

1953 januárjában a Hargitai Gyula ismeretségi körében való „mozgatás” céljából megvizsgálták annak lehetőségét is, hogy öccsét, a szervezkedésben részt nem vevő, de azzal kapcsolatban internált Hargitai Sándort – szabadlábra helyezése fejében – beszervezik.⁸⁰ Arra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, hogy erre akár kísérletet is tettek volna.

1953 márciusában arról érkezett ügynöki jelentés, hogy Tóth Miklós fuvaros a fogolytáborbeli rabok előtt arról beszélt, hogy Sajóbáony községben egy „magukat fehér

⁷⁵ Hargitai volt feleségét 1954 elején magukat pedagógus szakszervezeti küldötteknek kiadva ismét megkeresték, de a nő ekkor sem tudott újdonsággal szolgálni. (ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. Szolgálati jelentés. Budapest, 1954. január 23. Tárgy: Hargitai Gyuláné.)

⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. „Szigorúan titkos!” jelzésű jelentés. Dátum nélkül.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. „Szigorúan titkos!” jelzésű jelentés. Dátum nélkül.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. Jelentés. Budapest, 1953. január 20. Tárgy: „Fehér Partizánok” illegális, röpcédulás szervezkedés ügye.

partizánoknak nevező” fegyveres szervezkedés folyik. Tóth elmondása szerint a szervezkedésnek egy „komoly »politikus«”, egy volt nyilas is a tagja, akinek a lakásán nemrég házkutatást tartottak, de „mivel ismerősök voltak és nem volt a vizsgálatuk olyan tüzetes – nem találtak semmit”.⁸¹ Tóth elbeszélését valószínűleg az ÁVH sem vette komolyan, és bár tervezték a beszervezését,⁸² adataink szerint még csak a kihallgatására sem került sor.⁸³

1953 első felében hálózati adatok merültek fel Fiala József hollétére vonatkozóan. 1947 óta ezek voltak az első konkrét, bár téves információk. Eddig mindössze azt feltételezték, hogy illegálisan az ország területén tartózkodhat.⁸⁴ 1953 februárjában a „Tóth Péter”⁸⁵ fedőnevű ügynök – aki leginkább volt Sulyok-párti miskolci tagokról jelentett – arról számolt be az államvédelemnek, hogy 1952 szeptemberében a fővárosban találkozott a rendőrőrnagyi uniformisban lévő Fialával.⁸⁶ Ugyancsak „Tóth Péter” jelentése szerint Jankay István az 1952-es hortobágyi kitelepítéséig „reakciós” elemekkel tartott gyűléseket miskolci lakásán, és Orming írógéppel „reakciós rölapokat” szerkesztett. Az ügynök úgy vélte, hogy Jankay „kihallgatásával világosságot teremthetnénk erre vonatkozóan, hogy sok Sulyokpárti egyénen kívül élükön Jekkel Gyulával és Fialával sok más reakciós elem nyerne felfedezést”.⁸⁷ Fialát tehát egy állítólag rölapozó társasággal kapcsolatban említették meg. Ugyancsak „Tóth Péter” 1953 májusában arról számolt be, hogy ismerőse, Juhász Ferenc volt Szabadság párti tag mintegy két hete találkozott és beszélgetett a rendőrőrnagyi uniformist viselő Fialával a fővárosban, aki régi szabadságpárti tagok hogyléte felől érdeklődött. „Tóth” – többek között Jekkel Gyula és Hamar László volt Sulyok-párti miskolci vezetőségi tagok elmondásából – úgy tudta, hogy Fiala a fővárosban él, és azt valószínűsítette, hogy Sajó László volt Szabadság párti miskolci társelnökkel állhat kapcsolatban. Az ÁVH ezért utasította „Tóth Péter”-t, hogy mélyítse el kapcsolatát Hamar Lászlóval, és a budapesti útja alkalmával újítsa fel a Sajó Lászlóval való régi barátságát.⁸⁸

„Tóth Péter” tehát folytatta a Sulyok-párt miskolci vezetőségi tagjaira irányuló megfigyelését, az ÁVH miskolci osztályának nyomozói pedig környezettanulmányokat készítettek az ügynök által említett személyekről, és kikérdezték az egyik volt tagot, az 1951-52-ben államvédelmi nyomozóként dolgozó Szkárosi Tivadart.⁸⁹ Emellett összegyűjtötték a Magyar Szabadság Párt korábban lefoglalt iratait, köztük Fiala levelezését és a párt vezetőségi névsorát. Az iratokat 1954 januárjában a fővárosba, a BM IV. Osztályának küldték meg

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. Jelentés. Budapest, 1953. március 5. Adta: „Szabó Irén”. Idő: III.5.

⁸² ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Fehér partizán illegális szervezkedés. Dátum nélkül.

⁸³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. A Hargitai féle illegális szervezkedésben résztvevő személyek kimutatása. Miskolc, 1954. május 4.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Hálózati jelentés Fiala József ügyében. Budapest, 1950. június 14.

⁸⁵ Az iratok alapján egy Hortobágyi vezetéknévű személy, aki vélhetően a megyei tanács mezőgazdasági osztályán dolgozott. (ÁBTL 3.1.5. O-11961/4. Jelentés. Miskolc, 1952. szeptember 16. „Tóth Péter”; ÁBTL 3.1.5. O-11961/4. Jelentés. Miskolc, 1952. október 6. „Tóth Péter”) Minden bizonnyal azonos a megyei tanácson dolgozó Hortobágyi Ottó műszaki előadóval, aki abban az időben a helyi napilapban termelőségvetkezeti kérdésben is publikált. (Példát mutat a házi építkezésben a szendrői „Szabad Föld” és a finkei „Kossuth” tszcs. In: Északmagyarország, 1953. február 10.) Egy azonos nevű ügynök 1954-ben a Nehézszerzőgépgyárban dolgozott, s a megyei főosztály ipari szabotázsügyekre specializálódó V. osztályának ügynökeként vett részt egy munkatársa tiltott határátlépési beugratásában, majd elítélésében. (ÁBTL 3.1.5. O-16208/56.; HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 00136/1954.)

⁸⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/4. „Tóth Péter” jelentése. Miskolc, 1953. február 21.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/4. Jelentés. Miskolc, 1953. május 11. „Tóth Péter”.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Adta: Tóth P. [Péter] ü. 1953. V. 25.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Szkárosi Tivadar tanúkihallgatása. 1953. szeptember 9.

tanulmányozás céljából.⁹⁰ Ez utóbbi lépés később az ügy felderítése szempontjából mérőföldkőnek számított.

„Soltész” és „Várkonyi” ügynökök

Dr. Hargitai Gyula halála után – mint azt fentebb jeleztük – az ÁVH miskolci osztálya „beépüléseket” hajtott végre a szervezkedés tagjai közé. Erre azért is szükség volt, mert úgy tudták, hogy a mozgalom szabadlábbon maradt tagjai folytatják a szervezkedést. Hat ügynöki beszervezést hajtottak végre, közülük Pápai Aladár ismeretlen, Petrovics István „Pogány Imre”, Vári Béla „Várkonyi László”, Helmeczy Miklós „Soltész Géza” fedőnéven ténylegesen együttműködött az államvédelemmel.⁹¹ A szervezkedésben esketőként vezető szerepet vállaló Némethy Tibor hiába vállalta az ügynöki munkát, a kapott feladatát nem hajtotta végre, ezért már 1952-ben kizárták a hálózatból, és özvegy édesanyjával, valamint nőtestvérével együtt kitelepítették a Hortobágyra.⁹² Bari Kálmánt pedig 1953. július 8-án,⁹³ kihallgatása alkalmával hiába nyerték meg látszólag az ÁVH-nak, már az első találkozóról is elmaradt, s mint utóbb kiderült, illegalitásba vonult, ezért körözést rendeltek el ellene.⁹⁴

Az ÁVH miskolci osztálya a beépülésektől nem várt eredményt a felsőbb kapcsolatok felderítése tekintetében, ezért is volt számukra oly meglepő, hogy 1954. január elején „Várkonyi” és „Soltész” ügynökök egyaránt arról számoltak be, hogy a szervezkedés egyes tagjai kapcsolatban állnak a mozgalom vezetőjével. Az előzményekhez az is hozzátartozik, hogy először „Soltész Géza” ügynököt bízták meg azzal, hogy vegye fel a kapcsolatot a szervezkedés korábban aktív tagjával, Hudák Józseffal. „Soltész” 1953. november végén azzal kereste fel Hudákot, hogy van „5-6 karakán” embere, akik számára igazolvány kér. Bár Hudák nem rendelkezett igazolvánnyal, megígérte neki, hogy megpróbál szerezni számára. Bár ekkor „Soltész” még hiába érdeklődött a szervezkedés vezetőjéről, az ÁVH számára már az is fontos volt, hogy Hudák még mindig aktív, vezető tagként viselkedik.⁹⁵ A férfit ezért ráállították „Várkonyi László” ügynököt is, aki ettől kezdve „Soltész” ügynökkel együtt rendszeresen vett részt a szervezkedés tagjainak összejövetelén. „Soltész” és

⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. BM Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főosztály IV. osztály 204-270/1954. sz. távirata. 1954. január 22.

⁹¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. A Hargitai féle illegális szervezkedésben résztvevő személyek kimutatása. Miskolc, 1954. május 4.

⁹² ÁBTL 3.1.9. V-140122/2. Jelentés. Miskolc, 1955. április 7.

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-145144. Bari Kálmán kihallgatása. Miskolc, 1958. január 14.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Fehér partizán illegális szervezkedés. Dátum nélkül. ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Fehér partizán illegális szervezkedés. Dátum nélkül; ÁBTL 3.1.5. O-11961/3-a. A Hargitai féle illegális szervezkedésben résztvevő személyek kimutatása. Miskolc, 1954. május 4.

Bari Kálmán egy évig a rokonainál, majd 1954-től álneven Tatabányán bujkált, végül 1956. november 22-én nyugatra menekült, és Belgiumban telepedett le. 1957 júliusától a brüsszeli magyar követség számára végzett felderítési feladatokat az emigráció tagjairól, illetve a francia és belga szocialista szakszervezetekről, majd 1958. január 8-án tért vissza az országba. Hazatérése után letartóztatták, majd ügye kivizsgálása után 1958. március 13-án szabadlábra helyezték. Bár a brüsszeli konzullal való megállapodása értelmében itthon is folytatnia kellett volna felderítő munkáját, erre azonban semmilyen adat nem utal, az utolsó vele kapcsolatban ismert dokumentum szerint 4-es kartont állítottak ki róla. (ÁBTL 3.1.9. V-145144. Bari Kálmán kihallgatása. 1958. január 11.; ÁBTL 3.1.9. V-145144. Bari Kálmán kihallgatása. Miskolc, 1958. január 14.; ÁBTL 3.1.9. V-145144. Határozat előzetes letartóztatás megszüntetésére. Miskolc, 1958. március 13.; ÁBTL 3.1.9. V-145144. Határozat vizsgáló dosszié lezárására. Miskolc, 1959. június 10.)

⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1953. december 17. Adta: Helmeczy Miklós ügynök. Vette: Jobbágy Károly áv. alhadnagy. Idő: 1953. december 5.

„Várkonyi” egymás megbízatásáról nem tudtak, az ÁVH egymással ellenőriztette az ügynököket.

Ilyen előzmények után került sor 1953. december 30-án arra a találkozóra, amelyen „Várkonyi” kérdésére Maklári Károly közölte, hogy tudja, hol lakik a „vezér”. Maklári elmondása szerint a szervezkedés vezetője egy körözött egyén, egy volt rendőrőrnagy,⁹⁶ aki álnéven lakik Tasnády volt rendőrkapitány miskolci lakásán, a városnál dolgozik éjjeliőrként, és egy Tanyi Endre nevű vasgyári dolgozón keresztül tartják vele a kapcsolatot, mert „csak ővele tárgyal az öreg”. Továbbá Maklári úgy tudta, hogy a szervezkedés futárja egy Bérces nevű személy, akinek az öccse meghalt. Bár Hudák József ezzel szemben úgy hallotta, hogy a szervezetet egy miskolci katolikus pap alapította, akit azóta vidékre helyeztek, az államvédelem a Maklári által közölték alapján utasította „Várkonyit”, hogy férközzön Tanyi bizalmába, és rajta keresztül szerezzen információt a vezetőről és a futárról.⁹⁷

A történetet megszakítva fontos megjegyezni, hogy bár Maklári Károly több tekintetben tévedett, részben tényeket közölt. Fiala József valóban Farkas Béla álnéven élt, egykor rendőr alhadnagy volt és bár nem a Tasnády-lakásban lakott, szoros kapcsolatban állt a szervezkedés egyik legaktívabb tagjaként működő özv. Tasnády Antalnéval, és néhány napig az özvegy szomszédjánál húzta meg magát.⁹⁸ Ugyancsak tény volt, hogy Fiala kapcsolatban állt a Bérces fivérekkkel, akiket még a Szabadság Pártból ismert. Bérces Dénessel annak halála előtt bizalmas baráti kapcsolatot ápolt, és vele együtt kezdte kiépíteni a mozgalmat.⁹⁹ A Bérces Béla futári minőségére vonatkozó információ azonban minden bizonnyal fals volt, s erre az államvédelem is rájöhetett. Egy intézkedési terv szerint a fényképét meg kívánták mutatni a futárral egykor személyesen találkozó „Buza” ügynöknek és a börtönbüntetését töltő Viskolcz Istvánnak.¹⁰⁰ Az eseményről jelentés nem készült, de miután Bérces Bélával később az ÁVH nem foglalkozott, egyértelmű, hogy maguk is rájöttek arra: nem ő volt a futár. A Tanyi Endrével kapcsolatos információk is csak részben fedték a valóságot. Arra vonatkozóan később sem merült fel bizonyíték, hogy a férfi ismerte volna Fialát, ugyanakkor tény, hogy Tanyit utóbb, mint a szervezkedéssel kapcsolatban álló személyt, a Fiala-ügy egyik alperében elítélték.¹⁰¹ Az ügynöki jelentés adatai mindamellett rendkívül fontosak voltak, hiszen a Bérces fivérek és Tanyi Endre személye már önmagában is a Hargitai- és a Fiala-féle szervezkedések azonosságára mutatott rá, az ÁVH azonban még nem volt ezen információk birtokában.

„Várkonyi” ügynöknek a „vezérrel” szóló – és „Soltész” által megerősített – jelentése az ÁVH miskolci nyomozói számára igen fontos volt, hiszen az egybeesett a „Fehérpartizán” szervezkedés vezetőiről szóló más nyomozati megállapításokkal. Tanyi Endre személye azonban mindeddig ismeretlen volt előttük, neve a Hargitai-féle vizsgálat során nem bukkant elő, ezért azt feltételezték, hogy a szervezkedésnek „egy új szála merült fel, amely most összeköttetésbe került Hargitai Gyula régi vonalával”.¹⁰² A bizalmas nyomozás ezután új lendületet kapott. „Várkonyi” ügynöknek a mozgalom vezetőit, „Soltész”-nak pedig a lakhelyéhez közelebb eső mezőkeresztesi és Mezőnyárad környéki tagokat kellett

⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. január 6. Adta: „Soltész Géza” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. január 5.

⁹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. január 6. Adta: „Várkonyi” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. január 4.

⁹⁸ ÁBTL-3.1.9. V-128888. Pollák Vilma kihallgatása. 1955. június 21.

⁹⁹ ÁBTL-3.1.9. V-127612. Fiala József 25. kihallgatása, 1954. november 18.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. április 21.

¹⁰¹ ÁBTL-3.1.9. V-127612/a. Budapesti Fővárosi Bíróság B. I. 005025/1955-10. sz. ítélete.

¹⁰² ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. április 21.

felderíténe.¹⁰³ 1954 márciusában ismét bevetették „Pogány Imre” ügynököt is, őt a Berentén lakó Orosz Tiborra állították a szervezkedés további tagjai kilétének kinyomozására.¹⁰⁴

„Várkonyi” és „Soltész” ezután értékes információkat szereztek a szervezet egyes tagjáról. Titkos információszerzésük során sokat foglalkoztak egy, állítólag a görömbölyi szőlőhegyen elrejtett adó-vevő készülék felkutatásával,¹⁰⁵ az erről szóló adatok hitelességét azonban sohasem tudták megerősíteni, így bizonyosan álhírről volt szó. „Várkonyi” olyannyira sikeres volt a beépülésben, hogy a társaság 1954. április 1-i találkozóját már az ő tapolcai lakásában tartották. Többszöri kísérlet után ekkor ismerkedett meg Tanyi Endrével, aki azonban a szervezkedés vezetőjére irányuló kérdésekre csak homályos választ adott. Tanyi rendkívül elővigyázatosnak mutatkozott, és másokat is óvatosságra intett azzal, hogy „most pláne mikor úton-útfélen a beállított emberei van[nak] az ávónak, nagyon vigyázni és lassan, lépésről-lépésre megyünk az isten nevével előre a cél felé. Még arra nagyon vigyázzunk, hogy nehogya úgy járjunk mint Viskolci”,¹⁰⁶ vagyis az 1951-ben bebörtönzött Viskolcz István.

Bár „Soltész Géza” az 1954. április 1-i találkozón még jelen lehetett, a szervezkedés tagjai körében megrendült iránta a bizalom, így egyre kevésbbet beszéltek előtte.¹⁰⁷ „Várkonyi” azonban változatlanul rendkívül aktív és eredményes volt, sőt, egy szűkebb, Maklári, Tanyi és az ő részvételével tervezett találkozóra is meghívást kapott.¹⁰⁸ Ezt végül Tanyi arra hivatkozva mondta le, hogy államvédelmisták jártak a lakásán, és érdeklődtek utána. Dekonspiráció ugyanakkor nem történt, hisz – mint azt az államvédelmi jelentésből tudhatjuk – ilyen intézkedésre nem került sor, Tanyi nem mondott igazat az ügynöknek.¹⁰⁹ „Várkonyi” ezután azt a feladatot kapta, hogy beszélje rá Tanyit, hogy „ha már gyanús a helyzete, változtasson lakást” és költözzön hozzá, de e téren sem járt sikerrel. Nem kizárt, hogy Tanyi ekkor már a rendkívül agilis „Várkonyi”-ra is gyanakodott. Az ügynök olyannyira aktív és önállóan kezdeményező volt, hogy az már tartótisztjének is szemet szúrt, aki úgy látta, „túl sokat kezdeményez [...] és lassan úgy néz ki, hogy ő lesz a szervezet vezetője”. A tartótiszt úgy vélte, hogy „Várkonyi” a türelmetlen magatartásával mindent elronthat, ezért határozottan utasította őt, hogy csak a kapott feladatot hajthatja végre, és csak úgy, ahogyan azt előírták számára.¹¹⁰ „Várkonyi” ezután már nem tudott érdemi eredményt felmutatni. A beépüléssel kapcsolatos utolsó jelentését 1954. május 18-án tette,¹¹¹ majd

¹⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. január 6. Adta: „Soltész Géza” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. január 5.

¹⁰⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. március 19. Adta: „Pogány Imre” ügynök. Vette: Jobbágy Károly áv. alhadnagy. Idő: 1954. március 18.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. március 17. Adta: „Várkonyi László” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. március 1.; ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc 1954. március 17. Adta: „Soltész Géza” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. március 17.

¹⁰⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. április 13. Adta: „Soltész Géza” ügynök. Vette: Szoó. Idő: 1954. április 1-én (sic!).

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. május 11. Adta: „Soltész Géza” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. május 10.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. április 5. Adta: „Várkonyi László” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. április 1.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. április 20. Adta: „Várkonyi László” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. április 19.

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. április 27. Adta: „Várkonyi László” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. április 26.

¹¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/5. Jelentés. Miskolc, 1954. május 18. Adta: „Várkonyi László” ügynök. Vette: Szoó István áv. hadnagy. Idő: 1954. május 18.

vélhetően más feladatot kapott. Az ÁVH számára ekkor a Tanyi-vonal már kevésbé volt érdekes, ugyanis hónapok óta tudták, hogy ki a szervezet vezetője, így az erőforrásait a tartózkodási helyének felderítésére összepontosították.

A budapesti nyomozás – „Borsodiak”

Az ÁVH másfél évnyi sikertelen nyomozás után találta meg az első, a röplapozók vezetőjére vonatkozó konkrét nyomot. Minthogy az illegális kiadványokat postai úton, borítékokban terjesztették, azokon gyakran kézzel írt címzések, vagyis egyedi kézírások szerepeltek. Az ÁVH budapesti nyomozói 1954 januárjában ezeket összevetették a miskolci Sulyok-párt objektumdossziájában szereplő kézírásokkal. A vizsgálat egyetlen megegyezést talált, ami alapján azonosították a borítékok címzőjét, Fiala Józsefet, a Magyar Szabadság Párt volt megyei titkárát.¹¹²

A kézírás mint közvetlen bizonyíték, valamint a Hargitai-ügy vizsgálati anyaga és az elmúlt két évben beszerzett hálózati adatok alapján arra a következtetésre jutottak, hogy Hargitai és Fiala még a Sulyok-párti időből ismerték egymást, sőt, szoros kapcsolatban állottak egymással. Úgy vélték, hogy már ekkor létrehozták a földalatti mozgalmat, s feltételezték, hogy Fiala 1947-ben a szervezkedés céljára szerzett fegyvert magának. Azt, hogy Hargitainak a nyomozati iratok alapján 1949-1950-ben ideiglenesen megszűnt a kapcsolata a szervezkedés felső vezetésével, Fiala illegalitásba való vonulásával magyarázták; a futár 1951-es megjelenését pedig annak tulajdonították, hogy Fiala ekkorra már „olyan bázist tudott teremteni magának, ahol elkészíthette röplapjait”. Bizonyosak voltak abban, hogy a röpcédulákat Fiala készítette, ugyanis azok megfogalmazása erős hasonlatosságot mutatott az objektumdossziában elfekvő két, a Sulyok-párt miskolci frakciójában elhangzott (és neki tulajdonított) beszéddel. Emellett a röpcédulákon bányász szakkifejezések (pl. streka, fillár) szerepeltek, ami ugyancsak a bányavidékről származó és bányász testvérekkel rendelkező Fialára utalt, akárcsak az államvédelmi szervek ügynöki munkájára vonatkozó kitételek; az utóbbiakat rendőrnemzet-előéletével, ilyen irányú ismereteivel magyarázták. Biztosra vették, hogy Fiala József nemcsak a röplapok szerzője, de a szervezkedés vezetője is. Ezzel magyarázták azt is, hogy bár az 1947-es fegyverrejtegetési ügye elévült,¹¹³ és visszatérése esetén vagy csak kisebb büntetést kapna, vagy egyáltalán nem részesülne megtorlásban, ő továbbra is illegalitásban maradt.¹¹⁴

1954. február 1-jén készült az első intézkedési terv Fiala József felkutatására. Ennek keretében – Hargitaihoz hasonlóan – elsőként az előéletét kívánták tanulmányozni.¹¹⁵ E célból beszereztek minden, vele kapcsolatban fellelhető iratot, beleértve a rendőrségi személyzeti és 1947-es fegyverrejtegetési ügyének iratait is. Feltérképezték családi, rokoni és baráti kapcsolatait, és környezettanulmányokat készítettek róluk. Feleségét, édesanyját és testvéreit „T”, vagyis postai ellenőrzés alá vetették. A munkát kezdetben a BM XII/1. alosztálya végezte, 1954. március 15-én „biztonságosabb figyelés céljából” pedig a vidéki „T” ellenőrző alosztályoknak adták át a feladatot. Ekkor már Fiala rokonai mellett a

¹¹² ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

¹¹³ Fiala József ezzel nem volt tisztában, tartós illegalitásának végig ez volt az egyik oka. (ÁBTL-3.1.9. V-127612/1. 1. sz. jelentés Fiala József fogdai magatartásáról. Budapest, 1954. október hó 12-én.)

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

futárnak hitt Bérces Béla és családja (összesen tizenhét személy) postai megfigyelését is tervezték.¹¹⁶

Hálózati és nyomozati felderítést végeztek a volt Sulyok-párti vonalon budapesti és miskolci pártkapcsolatainak azonosítása céljából. Folytatták továbbá a nyomozást a röplapok címzettjeinek és a kiszórásai, illetve a postai bedobási útvonalak figyelembevételével.¹¹⁷

Kikérdeztek számos, egykor Fiala Józseffel kapcsolatban lévő rendőrt, illetve államvédelmi tisztet, köztük Kósa áv. főhadnagyot,¹¹⁸ akit még a Sulyok-párti időben bíztak meg azzal, hogy „Fialára dolgozzon”, így jól ismerte annak családját.¹¹⁹ Ugyancsak kihallgatták Fiala Lajos¹²⁰ és utóbb Fiala József volt feleségeit.¹²¹

Az összegyűjtött adatok alapján a BM IV/1. alosztályán dolgozó Tóth Károly államvédelmi főhadnagy 1954. március 11-én nyitott csoportdossziét „Borsodiak” fedőnévvel. A nyomozás nem csak Fiala József ellen irányult, mert – az 1952-es Fodor-ügy adataira alapozva – úgy vélték, hogy mind az illegalitásban, mint pedig az illegális szervezkedés vonalán közvetlen segítőtársa a testvére, Fiala Lajos.¹²²

Fiala József illegális tartózkodási helyének megállapítása céljából elsősorban a bátyjára, Ferencre és az öccsére, Lajosra összpontosítottak, akikről feltételezték, hogy változatlanul kapcsolatban állnak vele. 1954 márciusában „Karádi László” ügynökkel jellemzést készítettek Fiala Ferencről,¹²³ majd „Petrovics Péter” ügynököt – aki korábban már Fiala Lajosról is jelentett¹²⁴ – bízták meg azzal, hogy építsen ki vele szoros kapcsolatot, s ha az épp a kocsmában tartózkodik, csatlakozzon hozzá. „Petrovics”-ot arra is utasították, hogy közelitse meg Fiala Lajos élettársát is.¹²⁵

Az ÁVH budapesti osztályán 1954. április 21-én újabb intézkedési tervet készítettek, amelyben – feltételezve, hogy Fiala kapcsolatban áll a családjával – Fiala Józsefné mellé ügynök bevezetéséről, valamint az asszonynak családi évfordulók (házassági évforduló, születésnap, névnap) alkalmával való megfigyeléséről döntöttek. A család „vonalan” egy „Miskolczi” fedőnevű informátort is beszerveztek, akinek a felderítésen túl minden, Fiala Józsefre vonatkozó dokumentumot, elsősorban kézírását és fényképét kellett megszereznie. Ekkor döntöttek arról is, hogy Fiala öccse, Lajos mellé operatív munkást vezetnek be. Emellett Márianosztráról a gyűjtőfogházba kívánták szállíttatni Viskolcz Istvánt – Hargitai „legmagasabb rangú” alsó kapcsolatát – újbóli kihallgatás céljából, fogdájába pedig nem csak operatív technikát (lehallgatókészüléket) akartak bevezetni, de egy ügynököt is, hogy

¹¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Szolgálati jegy. Budapest, 1954. III. 15.

¹¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés a „Fehér Partizánok” illegális röpcédulás szervezkedés ügyében. 1954. február 1.

¹¹⁸ Valószínűleg azonos azzal a Kósa Mihállyal, aki 1945-ben már detektívként szolgált a miskolci főkapitányságon (Szabad Magyarország, 1945. június 20.), utóbb az ÁVH miskolci osztályán a XII. (levéllenőrző) osztály vezetője volt. (ÁBTL 3.1.5. O-16208/56.)

¹¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Szolgálati jelentés. Budapest, 1954. február 16.

¹²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Feljegyzés. Bp., 1954. február 23.

¹²¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Budapest, 1954. március 20. Tárgy: Nagy Lajosné sz. Kiss Ilona információja első férjéről Fiala Józsefről.

¹²² ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Javaslat csoportdosszié nyitására. Budapest, 1954. március 11.

¹²³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Edelény, 1954. március 25. Tárgy: Fiala Ferenc ügye. Adta: Karádi László ügyn., Vette: Veres József áv. őrm.

¹²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Miskolc, 1953. október 28. Tárgy: Az üzem nehézségeiről jelentés. Adta: „Petrovics Péter”. Vette: Kovács Béla áv. hdgy. 1953. október 7-én.

¹²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. április 2. Adta: Petrovics Péter, Vette: M. Tóth főhadnagy. 1954.IV.1.

ily módon ismerhessék meg a kihallgatása során esetlegesen eltitkolt információkat.¹²⁶ Az intézkedési terv Viskolczra vonatkozó része ebben a formában bizonyosan nem valósult meg. Csupán arról rendelkezünk információval, hogy 1954/55 -ben a csolnoki rabtáborba szállították, ahol egykori miskolci nyomozója hallgatta ki a társaival kapcsolatban.¹²⁷

A Darmó-fiasco

A fentebb jelzett intézkedési terv elkészülésének idején valójában már eldöntött tény volt, hogy egy fedett nyomozót, operatív munkást küldenek Szuhakállóra Fiala Lajos megfigyelése céljából. 1954. április 14-én készült részletes terv az operatív alkalmazott feladatainak és magatartási vonalának meghatározására. Elsődleges feladata a férfi mozgásának és kapcsolatainak figyelemmel kísérése volt, s ebből a célból Fiala Lajossal és a család más tagjaival is meg kellett ismerkednie. A munka végrehajtásával Darmó Mihály államvédelmi alhadnagyot bízták meg, aki – minthogy korábban kilenc évig dolgozott szénbányában és vājári képesítéssel rendelkezett – alkalmasnak látszott a beépülésre. A legenda (fedőtörténet) szerint az alhadnagy Dorogi Mihály néven, szívbetegség miatt Tatabányáról leszerelt bányászként érkezett Szuhakállóra. Fedezése céljából hivatalos okiratokkal (segédvājári és vājári igazolvány, katonakönyv, munkakönyv, szakszervezeti tagsági igazolvány, áthelyezési jegy, orvosi bizonyítvány, tatabányai kijelentőlap stb.) látták el, de arra is ügyeltek, hogy akár hivatalos, akár más jellegű érdeklődés esetén a tatabányaiak „legalizálják” előző munkahelyét és tatabányai lakását. Feladata szerint megérkezése után elsőként a korcsmába kellett mennie szállás után érdeklődve, majd később rendszeresen meg kellett ott fordulnia. Az államvédelem ugyanis úgy tudta, hogy ott mind Fiala Lajos, mind Fiala Ferenc állandó törzsvendégek. Darmónak először Fialák ismeretségi körét kellett felderítenie, majd munkahelyén az e körbe tartozó személyekkel kellett szorosabb kapcsolatot kialakítania. A terv szerint mindeközben tartózkodónak, politikailag passzívnak kellett mutatkoznia, magatartásán azonban szükség szerint módosítottak volna.¹²⁸

Darmó Mihály államvédelmi alhadnagy 1954. április 20-án délután érkezett meg Szuhakállóra, ahol rögtön felkereste a kocsmát. Rövidesen két, majd több ittas személy csatlakozott hozzá, akik felszólították, hogy fogyasszon velük. Beszélgetésük során az alhadnagy a legendának megfelelően nyilatkozott, az egyik bányász azonban nem hitt neki: „sokáig nézte Darmó elvtársnak a kezét, majd kijelentette: meg vagyok győződve arról, hogy te soha bányász nem voltál, ez látszik a kezdről, mert nézd meg az én kezem, már hosszú idő óta nem dolgozok a bányában, de még ma is milyen kérge”. Az alhadnagy próbálta meggyőzni a társaságot ennek ellenkezőjéről, de nem hittek neki és egyikük közölte vele, hogy politikai bűncselekményért a közelmúltban 21 hónapot ült, ahol tanult „egyet mást” és nagyon jól tudja, hogy „papírja lehet mindenkinek”. Ezzel Darmót magára hagyták, egy másik asztalhoz ültek, ahol „hosszú ideig sugdolóztak”. Bár az alhadnagy ezután a bányában jelentkezett munkára, tanácstalan volt a tekintetben, hogy van-e értelme folytatni operatív munkáját, ezért rendkívüli találkozót kért.¹²⁹ Az operatív munkás legalább egy hónapig maradt Szuhakállón. Fiala Lajossal – akivel munkába menet kerékpározás közben kellett

¹²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. április 21.

¹²⁷ HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 181/1958. Viskolcz István kihallgatása, 1956. október 31.

¹²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. április 14. Tárgy: Operatív beosztott bevezetése és magatartási vonalának meghatározása a Fiala József féle illegális szervezkedés ügyében.

¹²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés, Budapest, 1954. április 23. Darmó Mihály op. munkás bevezetésének ügye.

volna megismerkednie – azonban még a kapcsolatot sem tudta felvenni, és úgy látta, hogy erre később sem lesz lehetősége.¹³⁰ Utolsó ismert jelentését 1954. május 29-én tette, majd vélhetően visszarendelték a fővárosba.

Fiala Józsefné megfigyelése

Az újabb sikertelen akció után kezdődött meg Fiala József feleségének a követése. Az államvédelem már egy 1950-ben kelt hálózati jelentésből tudta, hogy a házaspár között rendkívül erős a kapcsolat, „mindketten rajongásig szerették egymást”.¹³¹ Ezt támasztotta alá a Fiala 1947-es letartóztatását végrehajtó Simon Lukács is, aki közölte: „nem tudja elképzelni, hogy ne tartanának kapcsolatot egymással”.¹³² A nyomozás célkeresztjébe így Fiala Józsefné került.

Az első megfigyelésre 1954. június 3-án került sor. Az „átadást” amegyei főosztályon fényképésként dolgozó Kósa főhadnagy végezte, aki személyesen ismerte az asszonyt. Fialáné folyamatos figyelése másnap kezdődött meg. Az asszony a munkahelyéről távozva egy Kont utca 5. szám alatti házba ment, ahonnan két órai tartózkodás után két középiskolás korú lány kíséretében távozott. Ezután mindhárman Fialáné Dózsa György út 14. szám alatti lakására mentek, ahonnan a lányok egy kisebb, barna utazóbőrönddel tértek vissza a Kont utcába. Két nappal később Fialáné ismét felkereste a Kont utcai házat, ahonnan egy újságpapírba burkolt táskanagyságú – vélhetően inget vagy más ruhaneműt tartalmazó – csomaggal távozott. Az állambiztonságiak arra is felfigyeltek, hogy mindkét nap egy teherautó állt a Kont utcai ház előtt. Fialáné figyelését ezután megszakították. Az államvédelem ugyanakkor elégedett volt, az asszony követése fedett figyelőhelyek segítségével mind a lakása, mind pedig munkahelye környékén dekonspiráció nélkül megvalósítható volt. A Kont utcai ház figyelése már nagyobb nehézséget okozott, ezért arra külön tervet kívántak kidolgozni, mint ahogy a teherautó motorral történő követésére is. Gyorsan azonosították a teherautó gépkocsivezetőjét Hölcz Gábor személyében. Minthogy Hölcz felesége Ragályi Emese volt, s Fialáné ismert kapcsolatai között tartották számon a Ragályi családot, az állambiztonság feltételezte, hogy az udvarban lakó több család közül az asszony Hölczénél járt. Hölcz Gábor személye különösen felkeltette érdeklődésüket, miután munkahelye, az Északmagyarországi Kereskedelmi Szállítási Vállalat működési területe és a röplapok feladási helyei (Salgótarján, Eger, Gyöngyös, Miskolc, Debrecen) egybeestek. Az ÁVH ezután úgy döntött, hogy Hölcz Gáborról környezettanulmányt készítenek, azonosítják a Kont utca 5. szám alatti lakókat (ez már másnap megtörtént)¹³³, Fiala feleségét pedig egy hónapon keresztül minden hétvégén követik.¹³⁴

Fialáné figyelését 1954. június 18-án folytatták. Az asszony a munkahelyéről távozva ismét a Kont utcába ment, ahol két és fél órát töltött. A nőt követték másnap és harmadnap is, majd figyelését felfüggesztették. Június 25-én ismét a nyomába eredtek, s a nő újra Hölczék Kont utcai házába ment, ahonnan „egy idősebb magas őszes hajú férfi kíséretében

¹³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. május 31.

¹³¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Hálózati jelentés Fiala József ügyében. Budapest, 1950. június 14.

¹³² ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. február 20. Tárgy: Simon Lukács elvtárs információja Fiala Józsefről.

¹³³ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. június 8. Tárgy: A Kont u. 5. sz. alatti ház lakóinak megállapítása.

¹³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. június 7. Tárgy: Fiala Józsefné figyelése.

távozott”. A férfival egy a Felszabadulás út 11. számú házba sétáltak, ahonnan az asszony két perc múlva kijött, majd hazament.¹³⁵

Az asszony követéséről szóló további jelentések nem maradtak fenn, az azonban bizonyos, hogy a figyelés később kiterjedt a Kont utcai ingatlan lakóira és látogatóira. A vizsgálati iratanyagban több fényképfelvétel tanúskodik az udvarra betérő, illetve onnan kilépő személyek dokumentálásáról.¹³⁶ Az igazi eredmény vélhetően a kertben tartózkodó Fiala József megörökítése volt. A nyomozati iratokban meglévő fénykép¹³⁷ készítésének idejét még csak megbecsülni sem lehet, tény azonban, hogy az államvédelem nem azonnal csapott le a férfira. Elsőként 1954. október 7-én a szállásadóját, az épp vidéki útján lévő Hölcz Rezsőt tartóztatták le,¹³⁸ majd október 11-én immár érte érkeztek a politikai nyomozók.¹³⁹ Az évek óta illegalitásban lévő férfi idegei teljesen felőrlődtek, megtört emberként, a testi fenyegetéstől és „kötéltől” tartva részletes beismerő vallomást tett.¹⁴⁰ A szervezkedés tagságának és tevékenységének teljes felderítésére irányuló nyomozás során 95 személyt vettek őrizetbe,¹⁴¹ akiknek jelentős részét különböző perekben bíróság elé állították. Fiala József minden együttműködése dacára sem kerülhette el végzetét, négy társával együtt 1955. április 12-én kivégezték.¹⁴²

Az Államvédelmi Hatóság éveken át tartó nyomozása tehát végül eredménnyel járt. Bár ennek során számos esetben kerültek tévútra, a szakmaiságot sem nélkülöző vizsgálat a nyomozási eszköztár széles körű alkalmazásának (a gyanúsítottak előéletének és kapcsolatainak felderítése, a velük kapcsolatban fellelhető mindennemű dokumentáció beszerzése és feldolgozása, környezettanulmányozás, ügynökök bevezetése, beszerzése és beépítése, fogdaügynökök és operatív munkás alkalmazása, postai levelek ellenőrzése, íráskép- és szövegelemzés, fényképészet, titkos megfigyelés) eredményeként a politikai rendőrség felszámolta a korszak egyik legnagyobb létszámú, több megyére és városra kiterjedő, aktív, rendszerellenes szervezkedését.

Levéltári források

ÁBTL 3.1.1.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Beszervezési dossziék (B-dossziék)

ÁBTL 3.1.5.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Operatív dossziék (O-dossziék)

ÁBTL 3.1.9.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Vizsgálati dossziék, (V-dossziék)

¹³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Jelentés. Budapest, 1954. június 30. Tárgy: Fiala Józsefné figyelése.

¹³⁶ ÁBTL-3.1.9. V-127612/10. 87-91.

¹³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11961/3. 188.

¹³⁸ ÁBTL-3.1.9. V-127612/a. Budapesti Fővárosi Bíróság B. I. 005010/1955-6. sz. ítélete.

¹³⁹ ÁBTL-3.1.9. V-127612. 18.

¹⁴⁰ ÁBTL-3.1.9. V-127612/1. 1. sz. jelentés Fiala József fogdai magatartásáról. Budapest, 1954. október hó 12-én.

¹⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-11961/2. Feljegyzés. Budapest, 1957. augusztus 12. Tárgy: „Fehér Partizánok” elnevezésű ellenforradalmi szervezkedésről

¹⁴² <https://neb.hu/asset/phpGihLv6.pdf> (Hozzáférés: 2023.07.08.)

Kis József: A miskolci „Fehérpartizánok” nyomában...

HU-MNL-BAZVL-XV.106.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, A hortobágyi kitelepítés történetére vonatkozó iratok levéltári gyűjteménye

HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Borsod-Abaúj-Zemplén (1983-ig Miskolc) Megyei Bíróság iratai, Büntető peres iratok

Szakirodalom

Baráth 2010 = Baráth Magdolna: „Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését”. Betekintő 2010/1. 5. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_1_barath.pdf (Hozzáférés: 2023. július 5.)

Sajtó

Északmagyarország

Miskolci Hírlap

Szabad Magyarország

HÉJJAS FLÓRA

KARINTHY FERENC ÍRÓ VÉLEKEDÉSE A KÁDÁR-KOR SZELLEMI MEGOSZTOTTSÁGÁRÓL

A sokszínűség a társadalom természetes állapota. A szellemi megosztottság autokráciában, diktatúrában a hatalomnak lehetővé teszi az alkotói függetlenség szűkítését, csorbítását. A Kádár-korban az írók nem ritkán alkalmazkodni kényszerültek, mert csak akkor érvényesülhettek igazán, ha követték az állampárt kulturális irányvonalát. Rövid tanulmányomban Karinthy Ferenc (1921-1992) naplója alapján igyekszem feltérképezni és bemutatni, hogy miként vélekedett az író a szellemi megosztottságról, az írói különállásokról, szekértáborokról a 1960-as, '70-es és a '80-as években. A napló lehetőséget adott Karinthynek magánvéleménye kifejtésére és megörökítésére, amit szépirodalmi műveiben nem igazán tehetett meg. Karinthy naplóját 1967 és 1991 között vezette. A vaskos kiadványból többek között képet kaphatunk a Kádár-kor szellemi megosztottságáról, pontosabban arról, ahogyan azt ő érzékelte. Helyzetértékelése, látlete a szellemi életről és mindenekelőtt a világnézeti alapú csoportszembenállásokról adalékokkal szolgálhat a Kádár-kor mélyebb megismeréséhez.

Bevezetés

Az értelmiségi megosztottságot a 20. század elején leginkább a népi-urbánus ellentéttel azonosították, azonban jelen tanulmányomban a szellemi megosztottságot nem szűkítem le mindössze erre. Ennek az az oka, hogy Karinthy Ferenc nem csak ebben látta az ellentétet. A népi-urbánus probléma mellett foglalkoztatta a progresszió-tradíció kérdésköre, de saját szerepfelfogása, irodalomban elfoglalt pozícióját is többször értelmezte egyfajta különállásnak, ami így nála szorosan összefüggött a megosztottsággal.

Vázlatosan összefoglalnám Karinthy Ferenc életrajzát, ami a továbbiakban segíthet jobban megérteni véleményét, látásmódját. Karinthy gyerekkora óta vízilabdázott, profi sportolónak készült, az, hogy író legyen sokáig fel sem merült benne. Az a nyugtalan, kiszámíthatatlan élet, amit édesapjánál látott, tapasztalt kifejezetten eltántorította az írástól, az írói karriertől.¹ Egyetemista korában nyelvésznek készült, 1941-ben a budapesti egyetem bölcsészkarának magyar–olasz–angol szakára iratkozott be, és itt szerzett diplomát.²

Első regényét is ebben az időszakban írta, a Don Juan éjszakája 1943-ban jelent meg. A háború, pontosabban Budapest ostroma alatt született meg a második és talán a mai napig az egyik legismertebb írása, a Szellemidézés. Karinthy az ostrom alatt gyerekkori emlékeihez menekült, ennek állít emléket ez a könyv. A háború borzalmait után igyekezett menedéket találni a kommunista eszmében és a szocialista társadalmi átalakulást saját írói eszközeivel segítette. Azonban hamar ráébredt, hogy ebben nem találja meg valódi írói hangját. A sematizmussal 1953-ban szakított végleg, amikor megírta a Budapesti tavasz című regényét. Már ekkor a társadalmi konfliktusok ábrázolása érdekelte a legjobban, a valóság feltárása és annak minél pontosabb bemutatása. Ezen írói törekvése, kisebb-nagyobb megszakításokkal élete végéig megmaradt.³

¹ Pomogáts, 1990: Karinthy Ferenc (1921) <https://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/613.html> (Hozzáférés: 2023. szeptember 1.)

² Uo.

³ Uo.

A hatvanas években műfaji tekintetben két irányba is besorolható munkássága. Egyrészt elemző szándékkal írt nagyobb terjedelmű elbeszéléseket, másrészt tárcanovellákat, humoros, oldott hangulatú karcolatokat. Az elbeszélések elsősorban jellemtanulmányokat tartalmaznak rendkívüli történelmi körülmények között, amelyek középpontjában a valóság bemutatása áll.

Az 1960-as, 70-es évektől egyre sürgetőbb lett kalandvágya, így amikor csak tehetett utazott, új országokat, kultúrákat ismert meg, amelyek mind-mind hatással voltak műveire. 1968–1969-ben New Yorkban, Los Angelesben tartott egyetemi előadásokat, 1971-ben Japánban és Egyiptomban járt, 1972-ben ismét az Egyesült Államokba utazott, de Szibériában, Ausztráliában és Kubában is megfordult.⁴ Írói világa rengeteget gazdagodott ezeknek az utazásoknak köszönhetően.

Karinthy munkamódszerére általánosan jellemző volt, hogy lassan dolgozott, többször írta át egy-egy művét, de még így is sok művet hagyott ránk. Élete vége felé egyre jobban foglalkoztatta, hogy mi történik az országban, merre halad a világ, és ebben neki hol (vagy nincs) a helye. Ennek feldolgozására tett kísérlete volt utolsó műveinek egyike, a *Skizofrénia*. Bár Karinthy egész életét az írók között töltötte, harsány személyisége ellenére legkedvesebb helye mégis Leányfalun volt, távol az irodalmi belviszályoktól, pozícióharcoktól. A látszattal ellentétben sokszor nehezen találta meg a helyét ebben a közegben, sokszor érezte magát egyedül, ez a következőkben – ahol elemzésre kerül a napló – többször megmutatkozik majd.

Milyen ellentéteket látott Karinthy Ferenc a Kádár-korban?

Karinthy Ferenc 1967-ben kezdte el írni naplóját. A naplóírás első pár évében a tökéletes naplóíróvá testesítette meg. Szinte minden nap feljegyezte a gondolatait naplójába, ez adja a rendkívül gazdag forrásanyagát. A '60-as évek második felében az aczéli kultúrpolitika a fénykorát élte.⁵ Ekkor Karinthy már befutott író, az íróársadalom megbecsült tagja volt.

Azt, hogy a megosztottságról hogyan vélekedett Karinthy, a következő módszer alapján igyekeztem megismerni: az 1967 és 1991 között írt teljes naplóját átnézve kigyűjtöttem azokat a részeket, amelyek a témához valamilyen szempontból kapcsolhatók. Ezután tematikailag rendeztem, hogy átláthatóbb legyen, hogy Karinthy mire fektette a hangsúlyt, mi az, ami a legjobban foglalkoztatta az ellentétek kapcsán, hol látta a fő választóvonalat. Tanulmányomat a naplóból kiválasztott idézetekre építettem és célom most csak és kizárólag Karinthy véleményét, álláspontját ismertetni. A kiválogatott idézetek több mint 23 oldalt tesznek ki, ebből értelemszerűen csak néhányat tudok bemutatni, de célom, hogy lehetőleg így is kirajzolódjon álláspontja, véleménye.

Progresszió vagy tradíció

Az egyik legszembetűnőbb ellentét, ami kirajzolódik a naplóból, az a progresszió-tradíció ellentétpár kérdése. Ez a probléma több szempontból is foglalkoztatta. Már a naplóírás kezdetétől úgy látta Karinthy, hogy a magyar kulturális élet és az irodalom megosztott⁶, és

⁴ Uo.

⁵ Erről bővebben lásd Révész 1997.

⁶ Erre utaló néhány bejegyzése a naplóból: „Magyarországon ma három irodalmi vélemény van: a hivatalos, a közönség és a sznobok. Ha itt-ott megegyeznek is, ez három elkülöníthető dolog. (...)”, „Próbálok elemezni magamban, mi az oka, hogy a kulturális életünk ilyen abszolút fagypontra van, mik

a napló előrehaladtával többször kifejtette, hogy nem érti a „modern”, „absztrakt”, „lila” művészetet.

1969-ben jegyezte fel magának, hogy „[akik] ma olyan nagyon absztraktok, vagy groteszkek, vagy avantgárdok, vagy egyéb irányzatra aggatják föl magukat, óriásit tévednek. Nem irányzatok maradnak fenn, hanem írók, művek. Ma az, hogy Michelangelo reneszánsz volt, vagy Mozart rokokó – tulajdonképpen csak szakembert érdeklő adat.”⁷

Karinthy választott írói stíluseszménye, ábrázolási módja a realizmus volt, amely egyben a párt hivatalos, másképpen mondva a támogatott kategóriájába esett.⁸ A Karinthy által modernnek, vagy, ahogy a legtöbbször hivatkozik rá, „absztraktnak” nevezett irányzat, inkább a túrt kategóriába tartozott, vagyis megjelenhettek az ide sorolható művek is. Az absztrakt kifejezés inkább a képzőművészetben használatos fogalom, Karinthy úgy használja a naplójában, hogy valami, ami értelmezhetetlen és elvont. Naplójából kiviláglik, hogy ezeket a műveket ő leginkább a „tült” kategóriába sorolta volna. Nem ismerte fel, hogy az irodalom állandóan változik, és az újdonságok, az új áramlatok, műfajok inspirálóan is hathatnak, tovább vihetik, bővíthetik az előzőeket, sőt idővel uralkodóvá is válhatnak. Ahogy telt az idő, Karinthy egyre kevésbé tudott megújulni és egyre kevésbé értette az új irányzatot. A lemaradottsága, a vélt kirekesztettsége miatti frusztrációt úgy élte meg, hogy egyre jobban ragaszkodott saját álláspontjához és elkeseredettségében arra a következtetésre jutott, hogy a magyar irodalom példátlan mélyponton van, ami a szocialista realista – sztálini idők sematizmusára gondol – „bűnbeesésénél is súlyosabb”⁹.

Írói érvényesülése kapcsán is foglalkoztatta ez a fajta megosztottság. Mivel egyre kevésbé érezte magát íróilag sikeresnek, ezt azzal magyarázta, hogy a várt elismerések azért maradnak el, mert sehová nem tartozóként önállón vállalt különállását senki nem támogatja. Egy idő után azt a szerepkört tulajdonította magának, hogy ennek ellenére ő az, akinek meg kell őriznie az irodalmi minőséget, a realizmust a modernista, progresszív irányzatokkal, stílusfelfogásokkal szemben.

„A párt a realizmust hirdeti, és úgy hiszik magukról, hogy azt támogatják. Gyakorlatilag azonban minden a vezetők szándéka ellenére történik, minden az absztraktnak kedvez, és minden a realizmusnak hátrányos. Ennek a mechanizmusa, hogy amikor meg kell ítélni, mi veszélyes a rendszerre, kiderül: a rendszerre nézve semmi konkrét veszélyt nem jelent, ha egy író azt írja, hogy az ég ma egész reggel lila és négyszögletes volt, de ha valaki megírja, reálisan, pl. hogy mi van a termelőszövetkezetekben, az szörnyű, túrhetetlen. Ezért szorul egyre hátrább a realizmus, és hódít az allegória, amit ígyis, úgyis lehet magyarázni”¹⁰

Az utolsó mondata teret ad egy másfajta értelmezésnek is, amit szintén a naplójában fejtett ki számos alkalommal. Úgy vélte a realizmus, ami ebben az esetben a hagyományt jelentette számára, nemcsak azért lett kevésbé támogatott, mert lettek újabb, frissebb irányzatok, hanem mert a párt tudatosan más irányzatot preferált. Kifejti, hogy a párt, a hivatalos szólammal ellentétben, valójában félt ettől az irányzattól, mert egy realista megközelítésből, esetleg egy szociográfiából kiderülhetett volna, hogy milyen napi problémákkal kellett megküzdeniük az embereknek, amelyek a hivatalos csatornákon nem

a tényezői(...).” „Ha a folyóiratokat nézem, azokból úgy látszik: Magyarországon zajlik az irodalmi élet. Ilyen irányzat, olyan csoport, amolyan tendencia. Közben nincs semmi irodalom. Én ebben sehogy sem vagyok benne. Nem tartozom egyik csoporthoz, irányhoz, tendenciához. De talán nem is olyan nagy szűgyen ebből az irodalmi életből kimaradni. Talán inkább benne lenni szűgyen.”

⁷ Karinthy 1993 I, 437.

⁸ Révész 1997.

⁹ Karinthy 1993 I, 97.

¹⁰ Karinthy 1993 I, 459-460.

kaptak teret. Majtényi György könyvében¹¹ ír a Kádár-kor láthatatlan alsóosztályáról. Róluk nem, vagy csak nagyon kevés szó esett a korabeli diskurzusokban. Ők voltak azok az emberek, csoportok, akik leszakadtak a munkásság és a parasztság azon rétegétől, akik egyre jobban közeledtek a középréteghez. Kívül rekedtek a Kádár-kor intézményein és a folyamatosan növekedő életszínvonal politika sem érintette őket. Létezett egy olyan társadalomszerkezet a látható és hivatalos alatt, amelyet próbáltak elrejteni, láthatatlanná tenni.¹² Úgy tűnik, ez mégsem volt annyira láthatatlan, hiszen Karinthy Ferenc pont ezt hozza fel saját írói stílusának háttérbe szorítása okaként.. „A halandzsza lényege, hogy nem értik, tehát a fenti veszély nem fenyeget. A realizmustól jelenleg - noha az lenne a hivatalos irányzat – jobban félnek. Egy realista novella mondjuk a termelőszövetkezetek valóságos ügyeiről, életéről. Vagy pláne egy igazi szociográfia.”¹³

A modernitás versus hagyomány kettősségének lehetséges még egy további kontextusa, ami Karinthy édesapjához köthető. Az író ugyanis fájljába naplójában, hogy megszakadt az irodalmi kontinuitás, nincs egy olyan írói réteg, amely a régi Nyugat-nemzedékhez hasonló lenne. Karinthy édesapja írói nemzedékét a magyar irodalom legkiemelkedőbb, legszínvonalasabb időszakának tartotta. Számára az az időszak azt a mércét jelentette, amelyhez a saját korát állandóan hasonlította. Úgy vélte, hatalmas örökséget, óriási kincset kaptak. De sokszor úgy érezte, hogy rajta kívül ez nem kell senkinek. Ahogy olvasgatta a fiatal írók írásait, úgy látta, hogy a munkáik valami egészen mást jelentenek, nem folytatása, nem módosítása az előző korszaknak, hanem a múlt teljes eltörlése. Ezt pedig nagyon problematikusnak találta. Hiszen nem lehet egy folyamatot teljesen megszakítani, kihagyni belőle 20-30-40 esztendő. Attól tartott, hogy a fiatal generációval – akik ezt a hagyomány szakították meg – egy egészséges, szerves kontinuitásnak lett vége.¹⁴

A fiatal generáció között nem látott olyan személyt, aki Illyés Gyula után (akit az irodalmárok vezérének látott) megfelelően összefogná és képviselné az írókat. E szélsőséges véleményét Örkény István például nem osztotta. Ő szívesen kísérletezett új, absztrakt műfajokkal és nem volt ennyire negatív véleménnyel az új nemzedékről. Ebből az egész gondolatmenetből érdekes megfigyelni azt is, hogy valaki a saját korából mikor, mit szűr le a különféle helyzetekről és esetlegesen milyen próféciákat tesz. Ez pedig nem biztos, hogy harmonizálni fog azzal, ami valójában megvalósul. Hiszen az általa nem túl sokra tartott fiatal írók - akiknek a magyar irodalom pusztulását tulajdonította - ma a szépirodalom fontos olvasmányait adják.¹⁵

¹¹ Majtényi 2018.

¹² Majtényi 2018, 163-172.

¹³ Karinthy 1993 I, 150-151.

¹⁴ Karinthy 1993 III, 274-275.

¹⁵ Itt leginkább a fiatal nemzedékre gondolt. Például: Mészöly Miklós, Nádas Péter, Esterházy Péter. „Személy szerint lehetnek kedves, okos fiúk avagy balekok, akkor is egy iszonyatos ítéletet hajtanak végre [irodalom kapcsán]. Hát ez fáj nekem, ezért nem tudok írni és élni.” (Karinthy 1993 III, 274-275.) „Még figyelemreméltóbb e fiatal írógeneráció társadalmi összetétele. Esterházy Péter, aki mellettünk ült, és igen kedves fiatalember, szinte sajnálom, hogy nem tudom olvasni. polgári szűkcsaládból való zsidó, Spiró és Nádas káder- illetve ávosgyerek. És így tovább és így tovább. Hol van innen a nép? A proletárok, a parasztok?” (Karinthy 1993 III, 383.)

Népi-urbánus megosztottság érzékelése a Kádár-korban

Karinthy 1921-ben született, amikor a népi-urbánus vita a csúcspontján volt.¹⁶ A két tábor akkori nézetkülönbségeinek nagy része a kommunista hatalomátvétel után látszólag okafogyottá vált. A második világháború után - ami a kommunista hatalomátvétel után még markánsabban megjelent -, az új Magyarország és annak vezetése gyökeresen eltért a háború előtti rezsimtől, amelyhez nemcsak a zsidóüldözés volt köthető, hanem az egész magyar társadalom ellen elkövetett bűnökért is az akkori politikai vezetés volt a felelős. A háború után külön zsidóüggyel a minimális lehetőségekhez mérten túl, nem foglalkoztak túlzottan.¹⁷ A kommunista párt azt hirdette, hogy a társadalmi fejlődés minden faji kérdést meg fog szüntetni, ami az urbánus és népi vita egyik alapja volt a két világháború között.

A Rákosi-kor vezetése a kommunizmus és a zsidóság egymásra vonatkoztatását igyekezett minél jobban elkerülni, a társadalomban meglévő, illetve tovább élő antiszemitizmus miatt. Ha szó is esett a zsidóságról, vagyis arról, ami velük történt, annak leegyszerűsített értelmezést adtak, miszerint a holokauszt a náciizmus bűne volt és igyekeztek a fasizmus és a szocializmus küzdelmeként bemutatni, amelyen az utóbbi kerekedett felül.¹⁸ Ebben az időben kezdett elterjedni az a beszédmód, amely aztán az elkövetkezendő évtizedekben általánossá vált. Ennek a pártnyelvnek egy „belső kifejezőmód” volt a sajátossága, amelyet a nem nyilvános fórumokon, bizalmas dokumentumokban használtak, ezek főként a régi berögződések megjelenésében, nyílt antiszemita jelzők alkalmazásában ragadhatók meg. A nyilvánosság előtt azonban egy „kifelé szolgáló beszédmód” volt az általános. A zsidó szót kódszavakkal, más kifejezésekkel írták körül. Ilyen volt például a „kozmetopolita”, a „kispolgári elem”, vagy a „városi burzsoá”. A következmény: a „zsidókérdés” kibeszéletlen maradt.¹⁹

A Kádár-korban sem tettek lényegi lépéseket a probléma kibeszélésére, a kódolt beszédmód továbbra is fennmaradt (ez a naplóból is kiderül), de az, hogy teljes elhallgatás lett volna a témával kapcsolatban, nem felel meg az igazságnak²⁰. A kiemelkedően fontosnak titulált „zsidó ügyekkel” az MSZMP legmagasabb operatív szerve, a Politikai Bizottság, valamint a legfontosabb döntéshozó szerv, a Központi Bizottság foglalkozott.²¹ Karinthy ebben a közegben élte a mindennapjait, azzal a tudattal, hogy édesanyja, Böhm Aranka Auschwitzban halt meg, neki magának pedig a háború alatt hónapokon keresztül bujkálnia kellett és csak a barátai segítsége és jóindulata mentette meg a rosszabb sorstól.²² Talán ezen tapasztalatai miatt, ő külön felfigyelt a mindennapi életben tovább élő, újra megjelenő népi-urbánus kérdésre. Karinthy Ferenc zsidósághoz való viszonyát lehet vizsgálni a szépirodalmi művei, valamint a naplója alapján is. Ha az előbbieket nézzük, arról kaphatunk képet, hogy Karinthy nyilvánosságra szánt műveiben hogyan láttatta a zsidókat, hogyan mutatta meg a második világháború alatti szenvedéseiket, egyáltalán mennyire foglalkoztatta ez a téma. A napló ezzel szemben jóval tágabb és szabadabb teret

¹⁶ Lásd erről bővebben: Századvég 1992/2: Népiek és urbánusok – egy mítosz vége?

¹⁷ Bibó 2010, 135-136.

¹⁸ Kisantal 2018, 40.

¹⁹ Kovács 2019, 24-25.

²⁰ Uo. 38.

²¹ Ilyen volt például az Eichmann-per, az arab-izraeli hatnapos háború vagy néhány magas rangú pártfunkcionárius antiszemita megnyilvánulásainak megvitatása. Erről lásd bővebben Kovács András, *A kádár rendszer és a zsidók* című könyvét.

²² Erről interjút is adott: Kende Péter beszélgetése Karinthy Ferencsel. Sorsfordító pillanatok. In. Karinthy 1988, 129-134.

biztosított számára a zsidósággal kapcsolatos gondolatainak kifejtésére. Figyelmes olvasás után tíz különféle megközelítés, csoportosítás lehetséges. Ezek: külföldön tett különféle zsidó megjegyzések, népi-urbánus problémakör, a naplóíró viszonyulási különbségei a közel, illetve a távoli ismertségében lévő zsidókhoz, zsidó voltának tagadása, zsidó testkép, az arab-izraeli háború, zsidósággal kapcsolatos viccek, zsidóság megjelenése a művészetekben (leginkább színdarabokban), saját holokauszt emlékei, végül a zsidókérdés a rendszerváltás idején. Ebből jelen tanulmányban csak a népi-urbánus problémával foglalkozom.

Saját származása kapcsán ismerhetünk rá a népi-urbánus ellentét fő vonalára, a zsidó-nem zsidó felosztásra. Továbbá itt köszön vissza legjobban az, hogy Karinthy a saját zsidóságát milyen mélyen eltemette magában.²³ Karinthy a naplójában szinte mindig leegyszerűsítette az egészét problémát arra, hogy a népiek az „antiszemiták”, az urbánusok pedig a „zsidók”, és úgy gondolta, hogy őt is beletették az urbánus kategóriába, amit aztán evidenciaként kezelte.

Ez a bejegyzése is ezt mutatja: „Milyen furcsa, hogy az irodalomban engem a zsidók nem vállalnak, talán csak Zelk írt rólam ismételten szépen, vagy Devecseri. S ami jó szót kaptam íróktól, azt Illyéstől, Németh Lászlótól, Illés Banditól, Verestől, Tamásitól, Csukától. Mi ennek az oka? Itt szégyellnek, amott meg rajtam bizonyítják a tárgyiasságot?”²⁴ Az idézetből is látszik, hogy Karinthy úgy érezte, az irodalmi körökön belül sokan számon tartották ki zsidó, és ki nem. A tárgyiasság alatt azt lehet érteni, hogy úgy érezte, hogy a népiek vele akarták bizonyítani, hogy ha Karinthyt elfogadják maguk közt, nem lehetnek antiszemiták. Vagyis – az irodalmi körökön belül – „mindenki” tisztában volt Karinthy zsidó származásával.

„Ma folytatódott a vita, és Király [István]²⁵, aki már, hallom, tegnap is dicsért, hogy én nem vagyok dekadens, és egy burkoltan antiszemita felszólalásra (Kiss Ferenc irodalomtörténész „új szereposztást” követelt) példának hozott fel. Móricz ürügyén, hogy noha Somlyó gyerekkori jó barátom (sic!), ma mégse vele tartok, hanem Darvassal, aki nem barátom. Vagyis, hogy származásom ellenére nem zsidókkal közösködöm. Bár én e megállapításnak csupán az első részét vállalom, Darvast semmiképp. Egyébként jól érzem magam ilyen magányosnak, inkább a jó magány, mint a közösködés a fenti – zsidó vagy keresztény – hülyékkel.”²⁶ Származásom ellenére – írja. Karinthy magával kapcsolatban itt egyértelműen zsidó voltára utal, arra a mély traumára, amellyel soha nem tudott szembenézni, még leírni sem akarta magával kapcsolatban ezt a szót.²⁷

A népi-urbánus probléma másfajta kontextusban is megjelenik a naplóban. Amikor az édesapja és a saját kapcsolatát vizsgálja a népiekkel. Ezekből a bejegyzésekből az látszik, hogy mély nyoma maradt az irodalmi körökben az akkori széthúzásnak.

1970-ben Halász László pszichológus és irodalomtörténész dolgozott egy Karinthy Frigyes-köteten, az Arcok és vallomások sorozatban. Emiatt néhányszor beszélt, egyeztetett Karinthy Ferencsel is. Egy ilyen alkalommal régi folyóiratok kerültek elő, melyeket közösen átnéztek, majd Karinthy utána a következőt jegyzete fel naplójába: „[Halász László] megmutatott néhány cikket apámról, a 30-s évekből. Ijesztő, döbbenetes, hogy még Féja, Tamási is milyen teljesen idegennek tartották, s milyen útszéli hangot írtak róla.

²³ Erről egy másik tanulmányomban írtam hosszabban. Héjjas 2023.

²⁴ Karinthy 1993 II, 141.

²⁵ Király István fontos irodalomtörténész volt, valamint Aczél György tanácsadója.

²⁶ Karinthy 1993 II, 376–377.

²⁷ Héjjas 2023, 119–121.

Kár, hogy a nyomtatott betű megmarad, szégyen arra is, aki írta, és szégyen arra is, akiről írták, és arra is, aki olvassa. Hogy Karinthynek semmi köze a magyarsághoz, olcsó, vacak, sekélyes, álfilozófia, kacat stb.”²⁸

Szintén van egy visszaemlékezése az 1945 előtti viszonyokra, amikor mérleget vont édesapja és önmaga között, hogy a népi írók melyikükkel milyen viszonyt ápoltak. „Legérdekesebbek a népi írók. Akik bizony nemigen szerették apámat, mint Tamási, Németh, Szabó Lőrinc, súlyosan meg is bántották, engem mégis kedvelnek. [Ebben az is lehet], hogy a fiúnál jóvátenni, amit az apa ellen vétettek és azóta bizonyára megbántak. Ennek legkirívóbb példái Tamási, aki egyszer litvának nevezte Karinthyt, Szabó Lőrinc, aki a kávéházban nyilvánosan és sértőn firtatta nagyszülei vallását stb., Veres Péter, aki - bár nem emlékszem rá - bizonyosan tökéletesen idegennek érezhette apám művészetét, rólam viszont nyilvánosan, írásban is teljes megbecsüléssel szólt. És főleg Németh. Borzasztó, ahogy Kisebbségben c. tanulmányában kifricskázta nem is az irodalomból, hanem a magyarságból – és engem talán ő fogadott leginkább a szívébe.”²⁹

Saját szerepfelfogása

Saját pozíciójának megítélése nem választható el az eddig ismertettektől. Karinthy (a már előbb bemutatott írói irányzata és származása miatt) sehová nem tartozónak vallotta saját magát, majd egy idő után azt a szerepkört tulajdonította magának, hogy ő az, akinek – a zűrés viszonyok közt - meg kell őriznie az irodalmi minőséget, a realizmust a modern, absztrakt iránnyal szemben.

„Harc középpontjába kerültem. A sok »modernnek«, és a jó isten tudja miféle csodabogarakkal szemben nekem kellett vállalni a megőrzést. Egyedül azért, mert senki más nem vállalta. Pedig sok alkalmasabb személy akadt volna. De hallgatnak, visszavonultak, sebeiket nyalogatják. Németh beteg, roncs, nem ír, tán nem is olvas, önmaga mélyvízeibe került. Illyés sírva veszi föl a kagylót, nyafog, azt mondja: cikkei hosszúak, unalmasak, kibogozhatatlan a tartalmuk, irányuk. Illés Bandi olykor megszólal, óvatosan, hogy ne bántson senkit. A többi néma marad, ki-ki a maga bajaiba bonyolódva, s az írók egy része felcsapott árulónak – az írástudók árulása. Hát vállalom, mi mást tehetnék. Erős vagyok, egészséges, hol kopogjam le, az idegeim sincsenek elnyűve. Szövetséges nincs. (...) Csinálom egyedül.”³⁰

Választott különállásával egyre inkább társtalannak érezte magát és olyannak, aki semmilyen társadalmi bázissal nem rendelkezik. Ugyanakkor úgy látta, Magyarországon sehová se tartozni nagyon nehéz, mintha mindenki kényszerítené, hogy valamilyen zászló, eszme, irányvonal alá mindenképpen álljon be.

„Aki ma prózát ír Magyarországon, milyen társtalan. Vagy hadd mondjam úgy: én milyen társtalan vagyok.”³¹ Vagy éppen: „A mai zűrés irodalmi viszonyok közt, ezernyi szempont és manipuláció ide-oda csapódó hullámai egyedül, klikkeken kívül egyetlenegy tudom fenntartani magam: minőséggel.”³² De ez a bejegyzése is kifejező: „Nem vagyok se népi, se forradalmár, sem elefántcsonttoronyos, sem avantgárd, egyszerűen csak igyekszem jó novellákat, regényeket, darabokat írni. De nem tartozom bele semmiféle

²⁸ Karinthy 1993 II, 91.

²⁹ Karinthy 1993 III, 321.

³⁰ Karinthy 1993 II, 248.

³¹ Karinthy 1993 I, 472.

³² Uo.

áramlatba, vagy csupán nagyon távolról: a pesti „műves”, kávéházi, urbánus irányzatba – bár kávéházba sose jártam.”³³ Minél jobban ragaszkodott ehhez a szerephez, annál nehezebben fogadta el, hogy valójában ő az, aki öregszik, míg a fiatalok – például Esterházy Péter, Spiró György, Nádas Péter – írásaira egyre többen kíváncsiak. 1987-ben jegyezte meg kiábrándultan, hogy nem érti már ezt a világot. valójában az egész megosztottság probléma inkább egy nemzedékváltásként jelenik meg, ezzel ugyancsak foglalkoznia kellene

Az Aczél György nevéhez köthető 3T politika, azaz tiltás, tűrés, támogatás szerint Karinthy a rendszer hivatalosan támogatott írója volt, bár ezt igyekezett elhárítani, mintegy nem tudomást venni róla. Ennek alátámasztására több visszautasítást, írásainak visszatartását is felhozta, mintegy saját álláspontjának alátámasztására. Az igazság azonban az, hogy kevés művét cenzúrázta a kultúráirányítás, és ha mégis megtette, akkor – némi késéssel ugyan –, de azok is megjelenhettek.³⁴ Valójában ennek a túlhangsúlyozott különállásnak inkább egyfajta belső szándék lehetett az oka, ami az 1949-53-ig tartó időszakban vállalt szerepéhez és munkásságához vezethető vissza, amit akkor a rendszer legitimitásáért tett. Karinthy 1945 után belépett a kommunista pártba és ezzel együtt elindult az írói karrierje. A diktatúra kultúrpolitikájához alkalmazkodva sematikus műveket kezdett el írni, az állampárt tagjaként lelkesen támogatta a rendszert. Munkájáért háromszor jutalmazták József Attila-díjjal, 1955-ben pedig Kossuth-díjat kapott.³⁵ 1956 után azonban nem lépett be az újonnan megalakult MSZMP-be, és igyekezett távol tartani magát mindennemű politikai tevékenységtől.

Hogyan változott meg a véleménye a rendszerváltás időszakában?

Karinthy életének egyik töréspontja volt a rendszerváltozás. A rendszerváltás idején kevés időt tartózkodott itthon; 1989-ben és 1990-ben is négy-öt hónapot töltött Olaszországban, leginkább Rómában. Ezzel mintegy szimbolikusan is kifejezte, hogy mit gondol az országban zajló változásokról. Az addigi biztos világa a szeme előtt esett szét, nem tudta, hogyan reagáljon ezekre a változásokra. Legegyszerűbbnek tűnt számára távol maradni mindentől.³⁶ Egy-egy akkor felmerülő problémájára, kérdésére azonban elvétve találhatunk bejegyzést. Ilyen az is, amikor szembe kellett néznie azzal, hogy zsidó származását hiába nyomta el magában, hiába igyekezett nem tudomást venni róla, rá kellett ébrednie, hogy valójában nem szűnt meg az antiszemitizmus: a rendszerváltás idején újra feltűnt a közbeszédben.

1989-től Karinthy egyre jobban érzékelte a feléledő népi–urbánus ellentétet. 1989. június 23-án Spiró György látogatást tett a lakásán, akkor tisztázta magában és írta le elsőnek, hogy a zsidó–nem zsidó kérdés újra napirenden van, már nem csak az irodalmi körökön belül érzékelhető. „Kínos vitába is keveredtünk tavaly [Spiróval], amikor azt a zsidó nacionalista verset írta, bár sajnos az idő inkább őt igazolta, a népi-urbánus ellentét ma

³³ Karinthy 1993 II, 22-24.

³⁴ Ilyen volt például a *Hosszú weekend* színdarabja, vagy az 1956-os forradalomról szóló regénye a *Budapesti ősz*.

³⁵ Szalay 1979.

³⁶ „(...) Ezért félek hazamenni, bár szívem egyik fele ujjong, a másik reszket. Ezért halogatom és csücsülök itt a világ végén.” (Karinthy 1993 III, 440.)

talán súlyosabb, mint bármikor.”³⁷ A vers, amire Karinthy utal, Jönnek címmel jelent meg 1987-ben, akkor nagy visszahangot keltett.³⁸

Hosszan nem fejt ki mire utal azzal, hogy ma a népi és az urbánus probléma súlyosabb, mint eddig bármikor³⁹, de a versből az a sor "hogymindenki kussol, hogymindenki fél", alátámaszthatta az ő akkori gondolatait, érzéseit, amelyet az ország skizofrén állapotáról vallott. Úgy látta, hogy ebben az országban azért olyan nehéz az élet és benne az irodalmi élet, mert egy metaforikus állítása szerint „[az országban él] tízmillió ellenzéki és tízmillió korrumpált, de ennél mélyebben a lelkekben van hasadás, hogy a magyarok a történelem során egyszerre voltak ellenállók és kollaboránsok, kurucok és labancok, ettől ilyen borzalmas a közhangulat.”⁴⁰ Ebbe saját magát is beleértette. A rendszerváltás idején Karinthyban elindult egyfajta önelemzés, szembenézés önmagával. Spiró verse, munkái és szerepvállalása is ezt erősítette benne, szembesítette azzal a kudarccal, hogy ő – Spiróval ellentétben – fiatal korában megalkuvó lett és a Kádár-rendszer kivételezettjeként élt biztonságban, jólétben, megkerülve minden valóban rázós, súlyos kérdést. Spiró egykor ő is lehetett volna. Még akkor is, ha a választási lehetőségek szűkebbek voltak 1945 után, mint az 1980-as években.

Összegzés

Az eddig folytatott kutatásaim során egyelőre azt lehet következtetésként megállapítani, hogy Karinthy észrevette a szellemi élet megosztottságát, ami számára leghangsúlyosabban az általa képviselt „hagyományos” realista és a modern, absztrakt irányvonal között húzódott. Ahogy a népi-urbánus vitánál is, a szembenálló felek sokszor jóban voltak, ő is sok mindenkivel jóban volt, aki a modern irányvonalat képviselte (pl. Örkény István, Somlyó György). Mégis úgy érezte, hogy a személyes kapcsolatukat is befolyásolja az, hogy ki mit tart követendő irányvonalnak. Ahogy előtte oly sokan, ő sem tudott saját nézőpontján felülemelkedni és megvalósítani azt a célt, ami az ellentétet, ha nem is oldaná meg, de részlegesen feloldhatná: vagyis az eltérő álláspontok alapjainak átbeszélését.

³⁷ Karinthy 1993 III, 441-442.

³⁸ Spiró György: Jönnek

„Jönnek a dúlt-keblű mélymagyarok megint,
füzfapoéták, füzfarajongók, jönnek a szarból,
csönd van. Senki se piszen. Alantról
kevéske hűlt költő csontujja int.
Ó, ha gyilkolni szabadna újra,
csámcsogva, hersegve szívják a vért
miért is? ki tudja. Trianonért? -
mered pár utcanév picit csontujja.
Ez olyan klíma: itt folyton beborul,
ez rendben van, de szégyen, szégyen, szégyen,
hogymindenki kussol, hogymindenki fél,
és nekünk kell jönnünk, pár csenevésznek,
hogymibizonyítsuk:
nemcsak a szemetek tudnak magyarul.”

³⁹ Csurka Istvánra is gondolhatott, akinél a rendszerkritika összerosódott a kezdetben rejtettebb, majd később teljesen nyílt antiszemitizmussal. Már 1987-ben, a lakiteleki találkozó másnapján, szeptember 28-án megjelent a New York Times-ban egy cikk, amelyben nacionalizmussal és antiszemitizmussal vádolták meg az összejövetelel felszólalókat. Később Csurka lapot alapított, a Magyar Fórumot, amelyben szabadon fejthette ki ezirányú gondolatait.

⁴⁰ Karinthy 1993 III, 315.

Az, hogy egy író milyen szellemi áramlatot képviseljen, a 20. század második felében is lényeges kérdés volt, különösen Karinthy számára. Karinthy attól is félt, hogy az új, egyben azt jelenti, hogy az általa nagyra tartott magyar irodalomnak vége lesz. Nem tudott kilépni ebből a nézőpontból, miközben a világ egyre gyorsabban változott körülötte. Pont azt nem vette számításba, hogy az irodalom mindig változik, és az újdonságok, az új áramlatok, műfajok kiegészítik az előzőeket. 1991-ből csak egy-két naplóbejegyzése olvasható egészen más témában, így nem tudhatjuk meg a többi változás hogyan érintette. Ahogyan már azt sem fogjuk megtudni soha, hogy mit szólna hozzá, hogy az általa nem sokra tartott írók, akiknek a magyar irodalom pusztulását tulajdonította, ma a magasirodalom legfontosabb olvasmányait adják.

Kiadott források

Karinthy 1993 = Karinthy Ferenc: Napló I-III. Budapest, 1993.

Szakirodalom

Bibó 2010 = Bibó István, A zsidókérdésről. Budapest, 2010.

Héjjas 2023 = Héjjas Flóra: Karinthy Ferenc viszonya a zsidóság(á)hoz. In: Egyháztörténeti Szemle, 24(2), 118–128.

Karinthy 1988 = Karinthy Ferenc: Vége a világnak. Budapest, 1988

Kisantal 2018 = Kisantal Tamás: Az emlékiratoktól a botrányokig. A holokauszt és a művészetek. In: Kisantal Tamás, Mekis D. János (szerk.): A holokauszt témája az irodalomban. 2018. oldalszám?

Majtényi 2018 = Majtényi György: Egy forint a krumplislángos. Budapest, 2018.

Pomogáts 1990 = Pomogáts Béla: Karinthy Ferenc (1921) In: A magyar irodalom története, III./1-2. kötet, A próza. Budapest, 1990.
<https://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/index.html>

Révész 1997 = Révész Sándor: Aczél és korunk. Budapest, 1997.

Spiró 1987 = Spiró György: Jönnek, 1987.

Századvég 1992/2: Népiek és urbánusok – egy mítosz vége? (Szerk. Gyurgyák János)

SZÁMUNK SZERZŐI

BODNÁR TAMÁS (1967) főlevéltáros, igazgató-helyettes. Fő kutatási területe a koraújkori vármegyei-, illetve a „városon kívüli” vidéki élet, a borsodi kisnemesség, és a terület történeti földrajza.

BODOVICS ÉVA PHD (1985) történész, levéltáros. Kutatási területe a dualizmus kori társadalom- és várostörténet, különösképpen pedig a természeti környezet és az emberi közösségek kölcsönhatásának történeti vizsgálata.

HÉJJAS FLÓRA (1992) doktorandusz, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Főbb kutatási területe a 20. század második felének irodalomtörténete, különös tekintettel Karinthy Ferenc író, dramaturg életére.

KIS JÓZSEF (1979) főlevéltáros, igazgató. Főbb kutatási területe a 20. századi politika- és társadalomtörténet, különös tekintettel a politikai természetű büntetőeljárások vizsgálatára, az 1945 és 1990 közötti korszak történetére.

KISS LAJOS (1987) levéltáros, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Főbb kutatási területe a 16. századi Magyar Királyság elitjének kapcsolati hálózata, Abaúj vármegye elitje.

KURUCZ ÁDÁM (1987) főlevéltáros. Fő kutatási területe a Vitézi Rend története, továbbá katonatiszti életpályák, amelyek az I. és II. világháború időszakát ölelik fel. Eddigi publikációi magyarországi és határon túli tudományos és kulturális folyóiratokban jelentek meg.

OLÁH TAMÁS (1974) főlevéltáros, osztályvezető. Fő kutatási területe Zemplén vármegye és Felső-Magyarország kuruc kori története (1670–1711), Zemplén vármegye kora újkori protestáns egyháztörténete, levéltártörténet.

RADA JÁNOS (1986): történész, a Miskolci Egyetem adjunktusa. Fő kutatási területe a 19. század eszme- és egyháztörténete, különös tekintettel a katolikus egyházzal kapcsolatos konfliktusokra, az egyházpolitikai és antiklerikális diskurzusokra.

RÓZSA GYÖRGY GYULA (1965): főlevéltáros. Fő kutatási területe Borsod vármegye és Miskolc XIX. és XX. századi kultúrtörténete.

TÓTH PÉTER (1949) a Miskolci Egyetem címzetes egyetem tanára. Fő kutatási területe a várostörténet és a magyarországi etnikai csoportok középkori és kora újkori története. Rendszeresen foglalkozik középkori és kora újkori források kiadásával.

